

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**EBÛ HAYYÂN EL-EDELÛSÎ'NİN EL-BAHRU'L-
MUHÎT'İNDE KİRÂAT OLGUSU**

(DOKTORA)

İbrahim ULUDAŞ

BURSA 2014

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ'NİN EL-BAHRU'L-
MUHÎT'İNDE KİRÂAT OLGUSU**

(DOKTORA)

İbrahim ULUDAŞ

**Danışman
Prof. Dr. REMZİ KAYA**

BURSA 2014

ÖZET

Yazar : İbrahim ULUDAŞ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Niteliği : Doktora
Sayfa Sayısı : xi+235
Mezuniyet Tarihi :/..... / 2014
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Remzi Kaya

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ'NİN EL-BAHRU'L-MUHÎT'İNDE KİRÂAT OLGUSU

Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît adlı tefsîri kırâatlar açısından önemli bir yere sahiptir. Çalışmamızda bu tefsîri, kırâatlar açısından incelemeye gayret ettik.

Müellif 654/1256 tarihinde Gırnata'da doğdu. İlim hayatı 25 yaşına kadar Endülüs bölgesinde sürdü. Daha sonra doğuya yaptığı zorunlu seyahatin sonunda Mısır'a yerleşti. Vefat ettiği tarih olan 745/1344'e kadar burada hayatını devam ettirdi. Yaşadığı dönemin en büyük dil ve kırâat âlimlerinden olan Ebû Hayyân; gerek Endülüs bölgesinde gerekse Mısır bölgesinde birçok hocadan ilim tahsil etti. Daha sonra kendisi de birçok ilim alanında dersler vererek öğrenciler yetiştirdi. Müellif; bir yandan talebe yetiştirirken diğer yandan da gramer, kırâat, edebiyat, tefsîr, tarih, fıkıh ve hadîs alanlarında da birçok eserler kaleme aldı.

Ebû Hayyân tefsîrini Mısır'a yerleştikten sonra, 710/1311 yılında telif etmeye başlamış ve yaklaşık olarak 17 sene gibi uzun bir zaman içerisinde bitirebilmiştir. Müellifin kaleme aldığı son eserlerinden olan bu eser, içerdiği kırâatlar açısından çok zengin olup, bir kırâat ansiklopedisi mahiyetini taşımaktadır. Genellikle âyetlerde geçen sahîh ya da şâzz kabul edilen kırâat vecihlerine yer vermiştir. Bu kırâatların i'râbını yapmış; bunlarla ilgili daha önceki âlimlerin görüşlerini zikretmiş ve tartışmalı konulara değinmiştir. Ebû Hayyân Kırâat-i Seb'a'nın sağlam senetlerle bizlere ulaştığını ve mütevâtir olduklarını kabul etmiş ve bunların hepsinin Kur'ân olduğunu belirtmiştir. Sağlam senetlerle Peygamberimizden gelen Mütevâtir kırâatlar arasında tercih yapmanın gereksiz olduğunu da zikretmiştir. Şâzz kırâatlara da değinmiş ve bunları tefsîrinde malzeme olarak kullanmıştır.

Bu çalışmamızda el-Bahru'l- Muhît'in kırâatlar açısından incelenerek önemini ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler

**Ebû Hayyân, Kırâat, Tefsîr, Sahîh, Şâzz, El-Bahru'l-
Muhît**

ABSTRACT

Yazar : İbrahim ULUDAŞ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Niteliği : Doktora
Sayfa Sayısı : xi +235
Mezuniyet Tarihi :/..... / 2014
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Remzi Kaya

RECITATION CASE IN ALBAHR ALMUHIT OF ABU HAYYAN

El-Bahrul Muhit-a commentary on the Koran- by Ebû Hayyan el-Endelusi has an important place on aspect of qiraat. In this study we have tried to investigate this commentary according to aspect of Kiraat.

Author was born in 654/1256 in Gırnata. His education went on in Endulus region up to age of 25. After that at the end of an obligatory journey to the east he settled in Egypt. He went on rest of his life in Egypt until the date of death 745/1344. EBÛ Hayyan who was one of the greatest scholar of language and qiraat in his era got an education from many scholars both in Endulus and Egypt. Then He educated many students by lecturing on many fields of science. While Author was educating students he has also written out many books from the fields of grammar, qiraat, literature, commentary, history and hadis.

After settling in Egypt the author has started to write his commentary in 710/1311 and completed in a long time as about 17 years. This commentary which was one of the last works written out by author is very rich on the aspects of qiraat and carries true nature of a qiraat encyclopedia. He has included qiraat ways accepted as sahih or şazz in versus. He has done irab of qiraat, mentioned the opinions of former scholars and touched on disputatious matters. The author has accepted that qiraat seba was reached with reliable evidences and was told by many people and has clarified that all of kiraat seba are Koran. He has also mentioned that it is useless to prefer one qiraat to another which comes from our prophet with reliable evidences. In addition to this, he referred to şazz kiraat and used those in his commentary as data.

In this study it has been aimed to investigate el bahrul muhit according to aspect of qiraat and put forth its importance for consideration.

KEY WORDS

Abû Hayyân, Qiraat, Commentary, Sahih, Şazz, Al-Bahr Al-Muhit

ÖNSÖZ

İslamî ilimlerin ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'den zamanımıza kadar her dönemde İslâm bilginlerinin ilgi odağı olmuştur. İslam âlimleri tarih boyunca Kur'ân-ı Kerim'i her yönüyle inceleyen çeşitli tefsirler kaleme almışlardır. Bu tefsirlerin sayılarını net olarak belirtmek gerçekten çok zordur. Kur'ân-ı Kerim'i anlama, dil ve kırâat yönünden tahlil etmede tefsirlerin, özellikle filolojik tefsirlerin ayrı bir önemi olduğu, bu alanın bilginleri tarafından kabul edilen bir gerçektir.

Hicrî sekizinci asırda hem Endülüs hem de Mısır bölgelerinde birçok tefsir telif edilmiştir. Bu eserlerden en fazla ilgi görenler arasında **el-Bahru'l-Muhît** yer alır. Bu eserin öne çıkan iki önemli yönü vardır. Birincisi filolojik yönü, diğeri ise kırâat alanındaki görüş ve düşünceleridir. Tefsirde, bütün âyetlerde -mütevâtir (sahîh) olsun, şâzz olsun-kırâatlara değinilmediği hemen hemen yok gibidir. Bazen bu kırâatlar sadece zikredilmekte; bazen de filolojik yönden açıklanmaktadır.

Arap ülkelerinde **el-Bahru'l-Muhît'in** kırâat yönüyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Tezimizde zaman zaman bu eserlerden istifade edilmiştir. Yahyâ 'Atiyye el-Kâsım'ın, **Menhecu Ebî Hayyân el-Endelusî fî İhtiyârâtihi mine'l-Kırââti'l-Kur'âniyye fî Dav'i 'İlmi'l-Luğati'l-Mu'âsır** adlı eseri hem filoloji hem de kırâat açısından önemli bir doktora çalışmasıdır. Fakat bu çalışma; filolojik yönü ağır basan bir özellik taşımaktadır. Yine Ahmed Halid Yûsuf Şukrî'nin Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığı **el-Kırâat fî Tefsiri el-Bahri'l-Muhît li Ebî Hayyân el-Endelûsî min Evvelihi ilâ Âhiri Sûreti'l-Enfâl** isimli tez de yine bu konuyla ilgilidir. Fakat bu eser de adından da anlaşılacağı üzere Kur'ân-ı Kerim'in bir kısmını kendine konu edinmiştir. Arap ülkelerinde bu konuyla ilgili tez çalışmaları yapılmışken, ülkemizde konumuzla ilgili sadece AliCan Dağdeviren tarafından kaleme alınmış bir makale vardır. (Ebû Hayyân El-Endelûsî ve Kırâat İlmindeki Yeri, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 14/2006). Kırâat alanı dışında ise Mahmut Kafes'in **Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhît İsimli tefsirindeki Metodu** (Selçuk Üniv., Konya 1994) adlı tefsir alanında yapılmış olan tezi, Hüseyin Avni Çelik'in **Ebû Hayyân el-Endelûsî ve Tefsirdeki Metodu** (Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Der. Sayı: 9-10, Erzurum 1990-1991) isimli makalesi, Vecih Uzunoglu'nun yaptığı **el-Bahru'l-Muhît'in Filolojik Açıdan İncelenmesi** (Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bil. Enst. İzmir-2006) adlı Arap dili alanındaki tezi ve Ahmed Bulut'un **Ebû Hayyân el-**

Endelûsî (Bilim Felsefe Tarih, sayı:1, İstanbul1991) isimli biyografik makalesinden başka herhangi bir çalışmanın yapılmadığını tespit ettik. Dolayısıyla kırâatlar açısından bu denli zengin muhtevaya sahip bir eserin mutlaka tamamının kırâatlar yönüyle de incelenmesinin gerekli olduğuna karar verdik.

Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu isimli bu çalışma giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde genel olarak Kırâat İlmi ve tarihi hakkında kısaca bilgi sunulacaktır. Birinci bölümde müellifin hayatı, ilmî ve edebî şahsiyeti ile eserlerine yer verilmesi düşünülmektedir. Hayatı kısmında adı, künyesi ile ilgili bilgiler zikredildikten sonra doğumu, gençliği ve tahsili ele alınmış, ardından eşi, çocukları, ahlakı, mezhebi ve vefatı ile ilgili bilgiler sunulmuştur. İlmi ve edebî şahsiyeti kısmında, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgiler verilir, daha sonra tefsirin metodu, kaynakları, referans aldığı eserler ve ilim adamları zikredilmiştir. İkinci bölümde, sahîh kırâatlara bakışı, sahîh kırâatlar arasında tercih yapıp yapmadığı, kırâatları işleyiş metodu, sahîh kırâatları sarf, nahiv ve Arap dili lehçeleri açısından nasıl değerlendirdiği ve son olarak da ferş yönünden kırâatlardaki farklılıklara bakışı ve usûl açısından kırâatlara yaklaşımı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, şâzz kırâatlar hakkındaki görüşleri, şâzz kırâatlar arasında tercih yapıp yapmadığı; çeşitli sebeplerle reddettiği şâzz kırâatlar ve sûrelerde geçen şâzz kırâatlar ile ilgili yaptığı değerlendirmeler ortaya konulmaya çalışılmıştır..

Bu çalışmanın hazırlanmasında kıymetli zamanlarını ayıran, görüş ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden başta danışman hocam Prof. Dr. Remzi KAYA olmak üzere tez inceleme komitesi üyeleri Prof. Dr. İbrahim ÇELİK, Prof. Dr. Ahmed GÜÇ ve Doç. Dr. Celil KİRAZ'a; Ebû Hayyân ile ilgili kaynak konusunda kütüphanesini açan ve Arapça tercüme konusunda yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Vecih UZUNOĞLU'na ve yine tercüme konusunda yardımına müracaat ettiğim Öğretim Görevlisi Halit ERBOĞA hocama teşekkürü bir borç bilirim.

İbrahim ULUDAŞ

BURSA-2014

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
KİRÂAT İLMİ VE TARİHİ	1
1. KİRÂAT İLMİ.....	2
1.1. Kırâat Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları.....	2
1.1.1. Sözlük Anlamı	2
1.1.2. Terim Anlamı	2
1.2. Kırâat İlimiyle İlgili Terimler.....	4
2. KİRÂAT İLMİNİN TARİHİ	5
2.1. Hz. Peygamber (s.a.v.)Devrinde Kırâat.....	6
2.2. Sahâbe Devrinde Kırâat.....	9
2.2.1. Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı Cemi	11
2.2.2. Hz. Osman Döneminde Kur'ân'ın İstinsâhı ve Çoğaltılması	14
2.3. Kırâatların Gelişmesi.....	16
2.4. Kırâat Farklılıklarının Meydana Gelişi ve Gelişmesi.....	18
2.4.1. Yedi Harf Meselesi (Ahrufu's-Seb'a)	18
2.4.2. Fetihler Döneminde Kırâat farklılığı	22
3. KİRÂAT ÇEŞİTLERİ.....	24
3.1. Mütevâtir Kırâat	24
3.2. Meşhûr Kırâat	25
3.3. Ahad Kırâat	25
3.4. Şâzz Kırâat.....	26
3.5. Mevzû Kırâat	26
3.6. Müdrec Kırâat.....	26

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ'NİN HAYATI

İLMİ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ VE EL-BAHRU'L-MUHÎT

1. HAYATI.....	28
1.1. Adı, Künyesi ve Nisbesi	28
1.2. Doğumu, Gençliği ve Eğitimi.....	29
1.3. Ailesi.....	33

1.4. Şemâili ve Ahlakı	34
1.5. Mezhebi	38
1.6. Ölümü	41
2. YAŞADIĞI DÖNEMDE MISIR VE ENDÜLÜS'DEKİ SİYÂSÎ HAYAT VE İLMÎ FAALİYETLER	43
2.1. Endülüs'teki Siyâsî Hayat	43
2.2. Mısır'da Siyâsî Hayat	46
2.3. Endülüs'te İlmî Faaliyetler	49
2.4. Mısır'da İlmî Faaliyetler	50
3. İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ	51
3.1. Hocaları	59
3.2. Talebeleri	64
3.3. Eserleri	66
3.3.1. Kırâat ile ilgili eserleri	67
3.3.2. Gramerle İlgili Eserleri	70
4. EL-BAHRU'L-MUHÎT HAKKINDA GENEL BİLGİLER	72
5. EL-BAHRU'L-MUHÎT'İN KAYNAKLARI	74
5.1. Kırâat ile İlgili Kaynaklar	74
5.2. Tefsîr ile İlgili Kaynaklar	75
5.3. Lugat ile İlgili Kaynaklar	77
5.4. Nahiv ve Sarf ile İlgili Kaynaklar	78
5.5. Belâğat ile İlgili Kaynaklar	81
5.6. Hadîs ile İlgili Kaynaklar	81
5.7. Fıkıh ile İlgili Kaynaklar	82
5.8. Diğer Kaynaklar	83
5.9. Ebû Hayyân'ın Atıfta Bulduğu Kendi Eserleri	84
5.10. Ebû Hayyân'ın Referans Aldığı Âlimler	84
6. TEFSİRİN METODU	88

İKİNCİ BÖLÜM

EL-BAHRU'L-MUHÎT'TE SAHÎH KIRÂATLAR (MÜTEVÂTİR) VE BU

KIRÂATLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. EBÛ HAYYÂN'IN SAHÎH KIRÂATLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ	92
1.1. Sahîh Kırâatlar Arasında Tercih	92
1.2. Sahîh Kırâatlara Nahiv Yönünden Yapılan Eleştirilere Karşı Tutumu	93
1.3. Sahîh Kırâatları Nitelendirme Metodu	95
1.3.1. "Cumhûr" Kavramıyla Nitelendirmesi	95
1.3.2. Zaman Zaman <i>بأقي السبعة</i> İfadesini Kullanması	96
1.3.3. <i>قَرَأَ الْبَاقُونَ</i> İfadesini Kullanması	97
1.3.4. Okuyanına Nisbet Etmeden <i>قُرئ</i> Kelimesiyle Zikretmesi	97
1.3.5. Meşhur Kurrâ'yı Dayanak Olarak Göstermesi	98
1.3.6. Sahîh Kırâatların Bütün Vecihlerine Yer Vermemesi	98
1.4. Kırâat İmamlarını Çeşitli Terimlerle İfade Etmesi	99
1.5. Kırâat Vecihlerini Sarf Açısından Değerlendirmesi	100
1.6. Kırâat Vecihlerini Nahiv Açısından Değerlendirmesi	101
1.7. Kırâat Vecihlerini Arap Dili Lehçeleriyle İlişkilendirmesi	102
2. USÛL YÖNÜNDEN KIRÂATLARDAKİ FARKLILIKLAR	103

2.1. Tahkîk- Teshîl ile Kırâat	104
2.2. İdgâm- İzhâr ile Kırâat	108
2.3. İmâle- Feth ile Kırâat.....	109
2.4. İhtilas ve İsmâm ile Kırâat	110
3. FERŞ YÖNÜNDE KİRÂATLARDAKİ FARKLILIKLAR	111
3.1. Sarf Yönünden Kırâat Farklılıkları.....	112
3.1.1. Fiillerin Ma'lûm-Mechûl Yapılarında Okunması	112
3.1.2. Fiillerin Merfu' ve Meczûm Okunuşları	116
3.1.3. Fiillerin Farklı Vezinlerde Okunuşu.....	118
3.1.4. Fiillerin Tahfifli- Teşdidli Okunuşları.....	126
3.1.5. Kelimelerin Müfred ve Cemi Okunuşları.....	135
3.1.6. Müteradif Kelimelerle Kırâat	142
3.1.7. Kelimelerdeki Harf Farklılıklarına Göre Kırâat	142
3.1.8. Kelimelerin Medli- Medsiz Okunuşları.....	144
3.1.9. Kelimelerde Yapılan Ziyadelik ve Noksanlık	144
3.2. Nahiv Yönünden Kırâat Farklılıkları.....	151
3.2.1. İsimlerin ve Zarfların Nasb, Cerr ve Ref' Okunuşları.....	151
3.2.2. Fiillerin Nasb ve Ref' Okunuşları	161
3.2.3. Elif-Nûn Maddesinin Fetha ve Kesre ile Okunması.....	166
3.2.4. Kelimelerin İsim ve Fiil Kalıplarına Göre Okunması	171
3.2.5. Tenvinli- Tenvinsiz Kırâat Farklılıkları	173
3.2.6. Kelimelerde Yapılan Takdim-Tehir	176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-BAHRU'L-MUHÎT'TE ŞAZZ KİRÂATLAR VE BU KİRÂATLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ŞAZZ KİRÂATLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	178
2. ŞAZZ KİRÂATLARI REDDETME SEBEPLERİ.....	180
2.1. Tefsîre Muhalif Olması Sebebiyle Reddedtiği Kırâatlar.....	180
2.2. Kur'ân Hattına Muhalif Olması Sebebiyle Reddedtiği Kırâatlar	181
2.3. Ehl-i Bidat, Mûtezile ve Şia gibi Mezhepleri Destekler Mahiyette Olması Sebebiyle Reddedtiği Kırâatlar	182
2.4. Arap Diline Muhalif Olması Sebebiyle Reddedtiği Kırâatlar	183
2.5. Senedi Açısından Reddedtiği Kırâatlar	184
3. EBÛ HAYYÂN'IN SADECE ZİKRETMEKLE YETİNDİĞİ KİRÂATLAR	185
4. SÛRELERE GÖRE KİRÂATLARI DEĞERLENDİRMEİ	186
4.1. Bakara Sûresi.....	186
4.2. Âl-i İmrân Sûresi	192
4.3. Nisâ Sûresi.....	193
4.4. Mâide Sûresi	194
4.5. En'âm Sûresi	195
4.6. A'râf Sûresi	196
4.7. Enfâl Sûresi	197
4.8. Tevbe Sûresi	199
4.9. Yûnus Sûresi.....	200
4.10. Hûd Sûresi	201

4.11. Yûsuf Sûresi	203
4.12. Ra'd Sûresi	204
4.13. İbrâhim Sûresi	204
4.14. Hicr Sûresi	205
4.15. İsrâ Sûresi	205
4.16. Kehf Sûresi	206
4.17. Meryem Sûresi.....	206
4.18. Tâhâ Sûresi	207
4.19. Enbiyâ Sûresi.....	207
4.20. Hacc Sûresi.....	208
4.21. Mü'minûn Sûresi.....	209
4.22. Nûr Sûresi.....	209
4.23. Furkân Sûresi.....	210
4. 26. Kasas Sûresi.....	213
4.27. Ahzâb Sûresi.....	213
4.28. Yâsîn Sûresi.....	214
4.29. Şûrâ Sûresi.....	214
4.30. Zuhruf Sûresi.....	214
4.31. Ahkâf Sûresi	215
4.32. Hadîd Sûresi	215
4.33. Mücâdele Sûresi	216
4.34. Mülk Sûresi	217
4.35. Hakka Sûresi.....	217
4.36. Mürselât Sûresi.....	217
4.37. Nebe Sûresi.....	217
4. 38. Abese Sûresi	218
4.39. Tekvîr Sûresi	218
4.40. Beled Sûresi.....	219
4.41. Humeze Sûresi.....	219
SONUÇ	220
KAYNAKLAR.....	224
ÖZGEÇMİŞ	235

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a.s.	: Aleyhisselâm
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn, bin
Bkz.	: Bakınız
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
Dnş.	: Danışman
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırınız
mad.	: Maddesi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallâhu ‘anh
Red.	: Redaktör
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallalâhu aleyhi ve sellem
Şrh.	: Şerheden
Tanz.	: Tanzim eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme Eden
ts.	: Tarihsiz
Tsh.	: Tashih Eden
ty.	: Basım yeri yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
vr.	: Varak
vs.	: Ve saire

GİRİŞ

KİRÂAT İLMİ VE TARİHİ

Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerim, indirildiği günden itibaren zengin anlam dünyası, insanların problemlerine getirdiği çözümler, kendisine özgü mûsikî ve okunuş tarzıyla insanları derinden etkilemiştir. Hz. Peygamber, Kur'ân'ı doğru ve güzel okuma noktasında Cebrâil aracılığıyla eğitilmiş, kendisi de aynı eğitimi ashâbına tatbik etmiştir. Hz. Peygamber, ashâb içerisindeki güzel seslileri ve güçlü ezberleme yeteneğine sahip olanları Kur'ân kırâatı için teşvik etmiş hatta özel olarak yetiştirmiştir. Peygamberimizin döneminde, ashâb içerisinde bazıları Kur'ân'ı güzel okuma noktasında temâyüz etmişler ve Kırâat İlmî'nin sonraki nesillere intikalinde de büyük görevler üstlenmişlerdir.

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonra sahâbiler öğrendikleri okuyuş şekillerini sonrakilere aktarmak için çok uzak diyarlara gitmişlerdir. Hz. Osman'ın oluşturduğu heyet tarafından istinsah edilerek çeşitli bölgelere gönderilen Mushaflarla birlikte buralara birer Kırâat Âlimi gönderilmesi, Kur'ân'ın doğru öğrenilmesini bir devlet politikası haline getirmiştir. Sahâbenin sözlü aktarımından sonra Tâbiûn devrinde Kırâat İlmî'ne dair eserler yazılmaya başlanmış ve hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren kırâat ekolleri teşekkül etmiştir. İlimde sözlü ve yazılı geleneği birleştiren Kırâat İlmî, zamanla en güçlü İslâmî ilimlerden biri haline gelerek bütün İslâm dünyasına yayılmıştır.

Kırâat İlmîyle ilgili bu kısa girişten sonra, “Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu” adlı konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunması için kırâat ile ilgili bazı bilgilerin verilmesinde fayda olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple giriş bölümünde kırâat kelimesinin sözlük ve terim anlamları, kırâat ilmiyle ilgili terimler, kırâat ilminin tarihi, kırâatların meydana gelişi ve gelişmesi, kırâat çeşitleri gibi konular hakkında bilgi verilecektir.

1. Kırâat İlmî

1.1. Kırâat Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları

1.1.1. Sözlük Anlamı

Kırâat (قِرَاءَةٌ) kelimesi Arap dilinde ka-ra-e (قَرَأَ) kök fiilinden türemiş bir masdardır. Okumak ve toplamak anlamlarına gelir.¹ Aynı fiilin diğer bir masdarı olan “Kur’ân (قُرْآنٌ)” kelimesi sözlükte ve Kur’an’da geçtiği yerlerde “Kırâat” kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.²

Kur’an-ı Kerim’de, “kırâat (قِرَاءَةٌ)” veya “kırâat (قِرَاءَاتٌ)” kelimeleri yer almaz. Tilâvet anlamında kullanılan “kara’tu”(قَرَأْتُ), “kara’nâ”(قَرَأْنَا), “kuri’e”(قُرِئَ) , “li takra’ahû”(قُرْآنَ الْفَجْرِ) ve “ikra”(اِقْرَأْ) şekillerindeki fiil kiplerinin ve “Kur’âne’l-fecr”(قُرْآنَ الْفَجْرِ) “Kur’âneh”(قُرْآنُهُ) kelimelerinin masdar olarak birçok farklı yerde geçtikleri görülür.³

1.1.2. Terim Anlamı

Kırâat Hz. Peygamber (s.a.v.)döneminden sonra büyük oranda belirginleşmiş ve Kur’ân İlmî terimi olarak da birbirine yakın çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.

Ebu’l- Bekâ (ö.1094/1683), kırâat kelimesini “Okuma esnasında kelime ve harflerden bir kısmını diğerine eklemek ve katmaktır”⁴ şeklinde tanımlarken; Rağıp el-İsfehânî (ö.425/1071); “Tertilde harf ve kelimeleri birbirine katmaya denir.” şeklinde tanımlamıştır. Taşköprîzâde’nin(ö.968/1561) kırâat tanımı ise, “Mütevâtir ihtilaf vecihleri bakımından Allah kelâmı olan Kur’an-ı Kerim’in nazımının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır” şeklindedir.⁵ Ebu’l-Bekâ ve el-İsfehânî’nin (ö.425/1071) tanımı, daha çok tecvîd ilmini ve

¹ ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazim, **Menâhilü’l-İrfân fî Ulûmi’l- Kur’an**, C. I, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut,t, 405; Muhammed Salim Muhaysin, **El-Kırâatu ve Eseruhâ fî Ulûmi’l-Arabiyyeti**, C.I, Mektebetü’l- Külliyyâti’l-Ezheriyye, Kahire-1404/1984, 9; Subhi Salih, **Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’an**, Daru’l İlm-i li’l-Melâyin, Beyrut-1988, 19.

² Ebu’l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, **Lisânü’l Arap**,C. IX, ”kre” mad., Dâru Sâdır, Beyrut, t, 159; Ebû Nasr İsmail b.Hammad El- Cevheri; **Es-Sihah**, (thk. Ahmed Abdülğafur Atar), C.VI, “kre” mad., Daru’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut-1979, 123.

³ **El-A’raf** 7/204; **en-Nahl** 16/98; **el-İsra** 17/14, 45, 106, 182; **el-Kiyâme** 75/17, 18; **el- İnsikâk** 84/21; **el- Alak** 96/1, 3.

⁴ Ebu’l-Bekâ Eyüp b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, **el-Külliyât** (nşr. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısri) Müessesetü’r-Risale, Beyrut-1993, 703.

⁵ Taşköprîzâde İsmâmeddin Ahmed Efendi, **Miftâhü’s- Sa’âde ve Misbâhü’s-Siyâde fî Mevzûâtü’l-Ulûm** (nşr. Abdü’l vehhâb Ebu’n-Nûr – Kâmil Bekrî),C.II, Dârü’l- Kütübi’l-Hâdise, Kahire1968, 6.

Kur'an'ın edâ keyfiyetini ortaya koyarken, Taşköprîzâde'nin (ö.968/1561) tanımı ise, Kur'an'ın farklı telaffuz edilebilen mütevâtir lafızlarına işaret etmesinden dolayı bir bakıma Arap diliyle ilgilidir.

Büyük Kırâat âlimi İbnü'l- Cezerî'nin (ö.833/1429), “Kur'an-ı Kerim kelimelerinin edâ keyfiyetini ve bunların farklı okunuşlarını, râvilerine nispet etmek sûretiyle bildiren ilim dalına denir.”⁶ şeklinde yaptığı kırâat İlmi tanımı kapsayıcı olup bir tanımda bulunması gereken bütün özellikleri içerir. Zira kırâat İlmi hem bir obje olarak Kur'an lafızlarıyla hem de bunların edâ ve ifade keyfiyetleri ve okunuş güzelliğiyle ilgilenmektedir. İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429), kanaatimizce nahiv, dil ve tefsir ilimlerini dışarıda bırakmaktadır. Çünkü bunlarda edâ keyfiyeti zorunlu değildir. Ayrıca sözü ilk sahibine götürme de çoğu zaman beklenmez.⁷ Kur'an kelimelerinin okunuş keyfiyetleriyle ilgilenen ilim dalına kırâat denilmekle birlikte gerekli şartları taşıyan kimselerden her birinin belli kurallar çerçevesinde tercih ettikleri okuyuşlarına da bir bütün olarak kırâat denir. Büyük Kırâat imamlarının tercihleriyle ilgili söylenen “Ya'kûb Kırâatı”, “Âsım Kırâatı” gibi ifadeler bunu göstermektedir. Bu anlamdaki kırâata mekra' (مَكْرَأُ) da denilmekte ve mekrau Ya'kûb (مَكْرَأُ يَعْقُوبَ) ve mekrau Âsım (مَكْرَأُ عَاصِمَ) gibi ifadeler kullanılmaktadır.⁸ Zaman zaman kırâat yerinde kullanılan “harf” kelimesi daha çok ilk dönemlere ait bir tercihtir. Şahıslara nispet edilerek “harfû fülânin” (حَرْفُ فُلَانٍ) denildiğinde onun kırâati ve okuyuşu anlaşılmaktadır.⁹

Yukarıdaki tanımlardan hareketle, tekrar kırâatın bir tanımı yapılacak olursa şöyle demek mümkündür: Kırâat, Kur'an-ı Kerim kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve bu kelimelerin telaffuzlarında meydana gelen değişik vecihleri râvilerine nispet ederek ortaya koyan ilim dalıdır.

⁶ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, **Müncidü'l-Mukriîn ve Mürsidü't-Tâlibîn**, Beyrut 1400/1980, 3. Daha geniş bilgi için bk. ed- Dimyâfî, Ahmed b. Muhammed b. Abdi'l-ğani, **İthâfu Fudalai'l-Beşer fi'l Kırâati'l-Erbea Aşer**, C.I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1285/1865, 3; Abdilğânî Abdü'l-Fettah el-Kâdî, **el-Büdûrû'z-Zahire fi'l- Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtire min Tarîki's-Şâtibiyye**, Beyrut 1981, 7; Muhaysin, a.g.e., 9

⁷ Abdülhamit Birışık, **Kırâat ilmi ve Tarihi**, Emin Yay., Bursa -2004, 17.

⁸ İbrahim Muhammed el-Cermî, **Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'an, Dâru'l-Kalem**, Dimaşk 2001,273.

⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî , **el-İbâne 'an Me'âni'l- Kırâat**, (nşr. Muhyiddin Ramazan), Daru'l-Me'mun li't-Turas, Dimaşk 1399/1979, 71.

1.2. Kırâat İlmiyle İlgili Terimler

Kırâat âlimleri tarafından ortaya konulan kırâatlar kendi içerisinde sahih, mütevâtir, şâz olarak üçe ayrılır. Sahih Kırâat, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan muttasıl bir senede sahip olan, bir vecih ile de olsa Arap diline uygun düşen ve Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflardan birine uyan kırâattır. Bu kırâatların yedi veya on imamdan gelmiş olma şartı olmayıp ilk dönem âlimlerinden herhangi birinin kırâatı da bu kategoride değerlendirilebilir. Ancak kırâatların belli âlimlere nispetle anılması ve diğerlerinin kitaplarda ve eğitimde kullanılmaması sadece onların sahih olduğu yönünde bir kanaatin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Mütevâtir Kırâat ise Sahih Kırâat'ın şartlarını taşıyan ve genellikle seb'a¹⁰ veya aşere'den¹¹ her birine verilen ad olmakla birlikte bu konuda bir ittifak yoktur. Bazıları yedi kırâat için mütevâtir derken diğer üç kırâata meşhûr demektedir.¹² Sahih kırâatın şartlarından birini veya daha fazlasını taşımayan kırâat Şâz Kırâat adını alır. Şâz kırâatların sayısı fazla olmakla birlikte genellikle İbn Muhaysin, Yezidî, Hasan-ı Basrî ve A'meş'e nispet edilen kırâatlar bu sınıfta mütâlâa edilmektedir. Ayrıca bazı sahâbenin Kur'an metnine açıklama maksadıyla ilâve ettiği müdrec kelimeler de şâz kırâat olarak kabul edilmektedir. Rivâyet ilmi bakımından hiçbir aslı olmadığı halde uydurma bir senetle birilerine nispet edilen kırâatlara da Mevzû Kırâat adı verilir.

Hicri 2. asırdan sonra yapılan tasniflere göre kırâat âlimlerinin okuyuşları yedili, onlu, ondörtlü olarak adlandırılmıştır. İbn Mücahid'in (ö.324/935) sınıflandırmasına göre Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza b. Habîb ve Kisâî'nin kırâatları Kırâat-ı Seb'a olarak isimlendirilmiştir. İbnü'l Cezerî (ö.833/1429) ise bu imamların şartlarını taşıdığı halde bunların arasında yer almayan Ebû Cafer el-Kârî, Yakup el-Hadramî ve Halef'i de listeye ekleyerek onlu tasnif olan Kırâat-i Aşere'yi ortaya koymuştur. Kırâat-i Erba'ate Aşer tasnîfi ise on kırâata ek olarak, İbn Muhaysin, Yezidî, Hasan-ı Basrî ve A'meş gibi kırâat imamlarının okuyuşlarını içine almaktadır.

Kırâat kelimesiyle aynı kökten ism-i fâil olan "kârî" terimi genel anlamıyla kırâat âlimi demektir. Kârî, mübtedî, mütevassıt ve müntehî olmak üzere üç kısma ayrılır. İfrad metoduyla kırâat öğrenmeye başlayıp aynı metodla üç kırâata kadar öğrenen kişiye

¹⁰ Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza b. Habîb ve Kisâî'nin kırâatı, Kırâat-ı Seb'a olarak adlandırılmıştır.

¹¹ Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza b. Habîb, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefî'l-Âşir'in kırâatı; Kırâat-ı Aşere olarak adlandırılmıştır.

¹² İbrahim Muhammed el-Cermî, **a.g.e.**, 221-222

mübtedî, kırâatların çoğunu ve meşhûr olanlarını okuyarak nakleden kişiye ise muntehî denir.¹³ Dört veya beş kırâatı ifrad tarîkiyle bilen de mütevassıt olarak adlandırıldığı ifade edilmektedir.¹⁴ “Kârî” kelimesinin kırık cemi (cem-i mükesser) olan “kara’e” ve ”kurrâ” kelimeleri zamanla tekellerinden farklı anlamlar kazanmıştır. Kârî kelimesi Kırâat İlmi bakımından daha alt seviyede olan bir kişiyi tanımlarken “kurrâ” kendilerine yedi veya on kırâat nispet edilen imamlardan her birine denir. Bu durumda “kurrâ” kelimesi tekil anlamında kullanılır.¹⁵ Bu kullanım menşei itibariyle sahâbeye kadar gitmektedir.¹⁶ Sahih hadis kitaplarında ve tarih kaynaklarında ashâbın Kur’ân ve Kur’ân’ın okunuşu üzerinde geniş bilgisi olanları için “kurrâ” kelimesi kullanıldığına şahit olmaktayız.¹⁷ Ancak bu kelimeyle sadece Kur’ân’ı güzel okuyan ve güzel okuma ilmine sahip olan sahâbenin kastedilmediği aynı zamanda Kur’ân’ın anlam ve yorumunu bilip ilgili fikhî hükümlere nüfûz edebilen sahâbenin kastedildiği de anlaşılmaktadır.

Mukrî terimi, kırâatları sağlam ve kesintisiz bir isnadla, bir otoriteden müşâfehe yoluyla (ağızdan ağza) rivâyet eden kırâat âlimi için kullanılır. Eğer bir kimse kırâatı müşâfehe ile almamış ise nazarî bilgileri ne ölçüde olursa olsun bu onun mukrî olması için yeterli değildir.¹⁸ Mukrî tabiri ilk olarak, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Birinci Akabe Biatı’nı müteâkip Medine’deki Evs ve Hazrec kabilelerine Kur’ân öğretmek için gönderilen Mus’ab b. Umeyr için kullanılmıştır.¹⁹ On veya on dört imama nispet edilen kırâatlarından birini veya birkaçını o kırâatın imamından doğrudan veya vasıtalı olarak alan kimse için “râvî” terimi kullanılırken; râviye nispet edilen kırâata da “ rivâyet “denir. Kırâat, râviden alana nispet edilirse “tarîk” adını alır. “Vecih” ise kırâat, rivayet ve tarîk dışında kalan ve alınması tercihe bağlı okuyuşa denir.

2. Kırâat İlminin Tarihi

Kırâat ilmi, Kur’ân’la doğrudan ilgisi sebebiyle, Kur’ân’ın indirilmesinden sonra ortaya çıkmışsa da; Kur’ân’ın Arapça olması, kendine mahsus okunuş şekillerinden bir

¹³ İbnü’l Cezerî; **a.g.e.**, 3

¹⁴ Ahmed b. Muhammed el-Bennâ , **a.g.e.**, (nşr.Şa’ban Muhammed İsmail), Kahire- 1987, I/68.

¹⁵ Bk. İbn Manzur; a.g.e., “kre” mad., a. yer.

¹⁶ Birşık, a.g.e., 20.

¹⁷ Buhârî, “Tefsir”, 7/5; “Fezâ’ilü’l- Kur’an”, 8; “Da’avât”, 58;”Megâzi”, 28; Müslim; “Mesâcid”, 54; “el-İmâre”, 41.

¹⁸ Kırâatların naklinde ve öğretiminde büyük paya sahip olan mukrî için pek çok ilmî, dinî ve ahlâkî şartlar ortaya konmuştur.(bk. İbnü’l- Cezerî, **Müncidü’l-Mukriîn**, 6-8.)

¹⁹ İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l- Kübrâ** (nşr. İhsan Abbas),C. IV, Dâru Sâdır, Beyrut – 1968, 206; İbnü’l Cezerî, **Gâyetü’n- Nihâye fî Tabakâti’l- Kurrâ** (nşr. G. Bergstraesser), C. II, Dâru’l-Kütübî’l- İlmiye, Beyrut – 1402- 1982, 299.

kısımının Araplar tarafından Kur'ân'dan önce de uygulanması gibi sebepler, bu ilmin köklerinin daha öncelere kadar uzandığını göstermektedir. Yedi harfin Arap dili Lehçeleri'yle ilgisi sebebiyle Kırâat ilmi'nin aynı zamanda Arap dili tarihiyle de alakası vardır. Bu nedenle ilk dönem dilcilerinden büyük bir kısmının Kırâat İlmi'yle, kırâat âlimlerinden bir haylisinin de dil ilmiyle ilgilendiği görülmektedir. Kırâat İlmi'nin edâ ve ifade keyfiyeti bakımından İslam öncesiyle ilişkisi, farklı bir konu olduğundan bunun üzerinde durulmayacaktır.

2.1. Hz. Peygamber (s.a.v.)Devrinde Kırâat

İslâmî ilimler içerisinde ortaya çıkışı ve önemi bakımından önceliğe sahip olan Kırâat İlmi'nin²⁰, Kur'ân'ın nüzûluyla başladığını söylemek mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.)kendisine indirilen âyetleri, vahyedildiği şekliyle büyük bir özenle okuyor ve ashâbına öğretiyordu. O'nun okuyuşuna şahit olan veya O'ndan bizzat okuyan ashâb da, bu okuyuşları muhafaza ederek başkalarına naklediyordu. Bu dikkat ve özen, kaynağını Kur'ân'dan almaktadır. Zira ağır ağır ve dikkatlice okumak anlamına gelen ve Mekkî sûrelerde geçen “tertil” kelimesi ile benzer ifadelerin yer aldığı âyetler²¹, bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu âyetlerin Kırâat İlmi'nin bir ilim olarak Kur'ân'a dayandığını gösterdiği de düşünülebilir. Kur'an'da sıkça karşımıza çıkan dolaylı anlatımların birisinde Hz. İbrahim, Mekke'ye yerleştirdiği zürriyetinden gelmesini istediği peygamber için “.....onlara içlerinden Senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönder.”²² demek suretiyle Kur'ân tilavetinin, geleceğini müjdelediği peygamberin bir vasfı olduğunu göstermiştir. Bu durumda Hz. Muhammed (s.a.v.), hem Kur'ân kırâatı ve öğretimi, hem de onu beyan etmekle görevli kılınmıştır. Peygamberimizin Kur'ân'ı, işitenin kolayca anlayacağı şekilde ağır ağır okuduğu ve genellikle her bir âyet sonunda durduğu nakledilir.²³ Ayrıca kaynaklarda, Hz. Peygamber'in Kur'ân okuduğu zaman sesini yumuşattığı ve titreterek nağme ile okuduğu şeklindeki bilgilere de rastlanır.²⁴

²⁰ Taşköprüzâde, İslami ilimler içerisinde Kırâata ilk sırayı vermektedir. Taşköprüzâde, İsmâmeddin Ahmed Efendi, **Miftâhü's- Sa'âde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzûâtü'l- Ulûm** (nşr. Abdü'l-vehhâb Ebu'n-Nûr – Kâmil Bekrî), Dârü'l- Kütübi'l-Hâdise, Kahire1968, I, 68-69.

²¹ **El-Furkan** 25/32 ; **el-Müzzemmil** 73/4 ; **el-İsrâ** 17/106.

²² **El- Bakara** 2/129.

²³ Buhârî , “**Fezâ'ilü'l- Kur'an**”, 29 ; Tirmizî, “**Kıraat**“, 1; Ahmed b. Hanbel ; **el- Müsned**, 6/ 288, 302.

²⁴ Buhârî; “**Fezâ'ilü'l- Kur'an**“ 30 ; Ebû Dâvud , “**Salât**”, 355.

Hz. Muhammed (s.a.v.), bir yandan Kur'ân'ı doğru ve güzel okurken öte yandan da sürekli olarak ashâbı güzel okumaya teşvik etmiştir. Konuyla ilgili hadisler durumu açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Âişe'den gelen rivâyete göre peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Kur'ân'ın okunmasında ve anlaşılmasında mahir olan kimse, sefere (sevimli ve kıymetli melekler) ile beraber olacaktır.²⁵ Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen rivayette ise, “Kur'ân'ı şu dört kimseden: Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Mu'âz ve Übey b. Ka'b “ alınız buyrulmuştur.²⁶ Bir defasında “ Ümmetimin en iyi okuyanı Übey'dir.”²⁷ buyuran Hz. Peygamber (s.a.v.), Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye “Ey Ebû Mûsâ! Sana, Dâvûd Peygamber'in nağmelerinden ve güzel okumalarından bir nağme verilmiştir.”²⁸ buyurmuştur. Bizzat Übey'e de “Allah bana, Kur'ân'ı sana okutmamı emretti.” diye söylemiş, Übey “Allah beni sana isim olarak söyledi mi?” diye hayretini ortaya koyunca, Hz. Muhammed (s.a.v.) de “Evet cevabını vermiştir.²⁹ Ashâbın sağlam Kur'ân bilgisine sahip olanları hakkında övgüde bulunan Hz. Peygamber, bu çeşit ifadeleriyle hem ashâbı, Kur'ân'ı doğru bir şekilde öğrenmeye ve okumaya teşvik etmiş, hem de özel bir gayret sarfederek kırâatlarını güçlendirenleri övmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.)Kur'ân ehlini ve hâfızları sürekli olarak övmüştür. Peygamberimiz zaman zaman ashâba Kur'ân okutmuş kendisi de dinlemiştir. Bunu yaparken maksadının sadece Kur'ân dinlemek mi yoksa onların okuyuşunu geliştirmek, varsa hatalarını düzeltmek mi olduğu hususu tam olarak açık değildir. Ancak Buhârî'de geçen bir rivâyette Abdullah b. Mes'ûd'dan Kur'ân okumasını istemesi, onun ise Hz. Peygamber'in huzurunda okuma konusunda biraz tereddüt ettikten sonra Nisâ Sûresi'nden ilk 41 âyeti O'na okuması, Peygamberimizin de kırâatın bir yerinde 41. âyetten etkilenerek ağlaması,³⁰ O'nun aynı zamanda güzel ve düzgün okuyanı tercih ettiğini ve güzel Kur'ân okuyanların dinlenmesini teşvîk ettiğini göstermektedir.

Yüce Allah'ın Kur'ân'ın doğru ve güzel öğrenilmesine ve bu şekilde korunmasına verdiği önemle ilgili en meşhûr hâdise, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sağlığında Ramazan ayında gerçekleşen mukabeledir. Nitekim bunun gelenekselleşmesi sonucunda mukâbele uygulaması ortaya çıkmıştır. Kıyâme Sûresi'nde Yüce Allah Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in

²⁵ Tirmizî, “Sevâbu'l-Kur'ân”, 13; Ebû Dâvud “Salât”, 349; İbn Mâce “Edep”, 52.

²⁶ Buhârî, “Fezâ'ilü'l- Kur'ân”, 8.

²⁷ Buhârî, aynı yer.

²⁸ Buhârî, “Fezâ'ilü'l- Kur'ân”, 31.

²⁹ Buhârî, “Menâkibü'l- ensar”, 16; “Tefsir”, 98; Müslim, “Salâtü'l- Müsâfirîn”, 245, 246 ; “Fezâ'ilü's- Sahâbe”, 121, 122; Tirmizî, “Menâkub”, 33; Ahmed b. Hanbel, el- Müsned, 3/ 130, 137, 185, 218, 233, 273, 284.

³⁰ Buhârî, “Fezâ'ilü'l- Kur'an”, 32, 33, 35; ; Müslim, “Salâtü'l- Müsâfirîn”, 247-248.

göğsünde toplayacağını ve O'nun da Kur'ân âyetlerini unutmayacağını taahhüt etmesine³¹ rağmen her yıl Cebrâil vasıtasıyla o vakte kadar nâzil olan âyet ve sûreleri sıralı olarak okutturması Kırâat ilmi'nin birçok önemli konusunun da delili olmuştur. Bu durum, Kur'ân'ın hem metninin korunması, hem tertibi, hem de tilâveti bakımından oldukça önemlidir. Buna göre Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân âyetleri her yıl Ramazan ayında Cebrâil tarafından okunuyor, O da bunu takip edip Cebrâil'in tertibine göre muhâfaza ediyordu. Bu okuma, Hz. Peygamber'in vefat ettiği yılın Ramazan ayında iki kere gerçekleşmiştir. Arza konusuyla ilgili olarak Buhârî'den birbirini destekler mahiyette üç rivâyet gelmiştir. Bunları naklettikten sonra bir değerlendirme yapmak daha uygun olacaktır.

Hz. Âişe, Peygamberimizin kızı Fâtıma'dan şu bilgiyi aktarmıştır: "(Babam) Nebî bana gizlice dedi ki: Cebrâil bana her sene Kur'ân'ı arz ediyor, bu yıl ise iki defa arz etti. Öyle sanıyorum ki ecelim gelmiştir."³² Ebû Hureyre'den gelen rivâyette ise olay O'nun diliyle anlatılmakta ve O da arz edenin Cebrâil olduğunu bildirmekte, arzın her yıl bir kere, vefat ettiği sene ise iki kere olduğunu, Hz. Peygamber'in her yıl on gün itikaf ettiğini, arzanın iki defa olduğu yıl ise yirmi gün yaptığını bildirmektedir.³³ İbn Abbas aynı hadiseyi tasdik eder tarzda, Hz. Peygamber'in Ramazan ayında diğer zamanlardan çok daha cömert olduğunu, Cebrâil'in Ramazan ayı boyunca her gece O'na geldiğini ve Hz. Peygamber'in Cebrâil'e Kur'ân'ı arz ettiğini bildirmektedir.³⁴ Bu üç rivayet arasındaki tek fark Hz. Fâtıma ile Ebû Hureyre rivayetinde arz edenin Cebrâil, İbn Abbas rivayetinde ise Hz. Peygamber (s.a.v.) olmasıdır. Bu fark eğer hadisin ravilerinden kaynaklanmıyor ise şöyle olması mümkündür: Cebrail önce Hz. Peygamber'e okuyor (arz), Hz. Peygamber (s.a.v.) O'nu dinliyor (sema), sonra da Hz. Peygamber (s.a.v.) Cebrail'e okuyor, Cebrail de O'nu dinliyordu. Bu durumda her biri birer defa okuyor birer defa dinliyordu.

Mekke'nin kısıtlı ve zor şartları, Kur'ân kırâatının da çok fazla gelişmediği bir dönem olsa gerektir. Arza ile ilgili Hz. Fâtıma'dan gelen rivâyette "her sene" ifadesi yer almakla birlikte arzanın Mekke'de başlayıp başlamadığı konusunda bir netlik yoktur. Böyle olunca Kırâat İlmi'nin daha çok Medine ortamında geliştiğini, bunun da Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ashâb arasında engelsiz ilişkinin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

³¹ **El-Kıyâme** 75/16-19.

³² Buhârî, "**Fezâ'ilü'l- Kur'an**", 7.

³³ Buhârî, "**Fezâ'ilü'l- Kur'an**", 7; "**İ'tikâf**", 17.

³⁴ Buhârî, "**Fezâ'ilü'l- Kur'an**", 7.

Mescidin varlığı, mescid yanında suffenin bulunması, ashâbın kendi arasındaki müzâkere gibi imkanları, Kırâat ilmi'nin gelişmesini olumlu yönde etkilemiştir.

Güvenilir hadis kaynaklarında geçen bazı hâdiseler, hicretten bir süre sonra Kur'ân'ı iyi bilen sahabîlerin sayısının bir hayli arttığını göstermektedir. Konuyla ilgili en meşhur rivayet Bi'r-i Maûne hâdisesidir. Hadis ve siyer kaynaklarında Hz. Peygamber'in hem zabt hem de okuyuş güzelliğine sahip olan sahabîleri Kur'ân öğreticisi olarak muhtelif bölgelere gönderdiğine dair bilgiler vardır. O'nun, Benû Âmir kabilesine Kurân'ı ve İslâm'ı öğretmek üzere gönderip de Bi'r-i Maûne civarında komplo kurularak öldürülen Suffe ehli 70 sahâbî için büyük üzüntü duyması ve bir ay boyunca kâtilere bedduâ etmesi³⁵, hem Hz. Peygamber'in Kur'ân bilgisine sahip olanlara çok büyük değer verdiğini, hem de onların sayılarının bir hayli fazla olduğunu göstermektedir.³⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanları bir yandan Kur'ân'ı öğrenmeye ve okumaya teşvik ederken, öte yandan da öğrenilen Kur'ân'ın unutulmaması konusunda uyarmıştır. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin anlattığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kurân'ı muhâfazaya ihtimâm gösterin. Muhammed'in nefisini kudret elinde tutan Zât-ı Zülcelâl'e kasek olsun ki, Kurân-ı Kerim'in (kişinin ezberinden) kaçması, develerin bağlarından boşanıp kaçmasından daha kolaydır.”³⁷ Abdullah b. Ömer'den de benzer bir rivâyet gelmiştir.³⁸

2.2. Sahâbe Devrinde Kırâat

Adına “cehâlet asrı” denilen bir dönemde İslâm'ı kabul edip Hz. Peygamber'in yanında yer alan ve bu sebeple de “Hz. Peygamber'in arkadaşları” adını alan insanlar, yeni din içinde hangi grup ve sınıftan, hangi ırk ve bölgeden gelirlere gelsinler birbirlerinden ayrı tutulmamışlar; böylece bu insanlar sevgi ve kardeşlik bağlarıyla yeni bir toplumun temellerini atmışlardır. Geldiği inanç ve yaşadığı toplumun hayat anlayışı düşünüldüğünde, yeni durumu eskiye göre ölümle hayat kadar farklı olan sahâbe İslâm'a öylesine sarılmış ki, uğruna canını feda etmekte asla tereddüt etmemiştir. Bu inanç ve değişimin kaynağı, şüphesiz ki Kur'ân ve onun tebliğcisi olan Hz. Peygamber'dir. Kur'ân ile hayatlarına yeni

³⁵ Buhârî, “Cihâd” 19; Müslim, “Mesâcid”, 54, “İmâre”, 41.

³⁶ Olayın cereyan şekli ve ayrıntısı için bk. Ahmed Önkâl “Bi'ri Maûne”, *DİA*, İstanbul 1992, C.VI, 195-196.

³⁷ Buhârî, “Fezâ'ilü'l- Kur'an”, 23; Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn”, 231.

³⁸ Buhârî, “Fezâ'ilü'l- Kur'an”, 23; Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn”, 226; *Muvatta'*, “Kur'ân” ,4; Nesâî, “İftitâh”, 37.

bir ivme kazandıran Müslümanlar, ona sınıksız sarılmışlar ve onu hayatlarının en ayrılmaz parçası haline getirmişlerdir. İslâm Tarihi ve hadis kaynaklarında, bununla ilgili yüzlerce olay ve rivayet yer almaktadır. Sahâbenin Mekke döneminin zor şartları altında yazılı Kur'ân metinlerini, birbiri arasında nasıl dolaştırdığını İslâm Tarihi kaynaklarında görmek mümkündür. Kur'ân okumak ve Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmak isteyen sahâbe farklı yollar kullanarak Dâru'l-Erkâm'a gelir ve orada, yakın zamanda inen âyetleri öğrenirlerdi. Erkâm'ın evi, Hz. Ömer'in Müslümanlığına kadar bu işlevini sürdürmüştür.³⁹ İlerleyen zamanlarda ve özellikle hicret'ten sonra kolaylaşan şartlar ve yeni imkanlar sayesinde sahâbenin Kur'ân ile iç içeliği daha da artmıştır.

Kur'ân, şüphesiz sahâbe için sadece okunan bir kitap değildir. Onların, yeni öğrendikleri on âyeti itikâdî ve amelî olarak hayata geçirmedikçe diğer on âyete geçmediği bilinir. Bu konuda kendi içinde yeknesak olmayan sahâbe farklı durumlara göre farklı davranabilmişlerdir. Mesela sahâbeden bazıları kısa zaman içerisinde çok fazla Kur'ân okumakla şöhret kazanmıştır. Rivâyete göre Amr b. el-As oğlu Abdullah'ı itibarlı bir ailenin kızıyla evlendirmişti. Ancak Abdullah ibâdet ve Kur'ân okumaya düşkünlüğü sebebiyle eşinin yanına uğramamakta, onu iyiden iyiye ihmâl etmekteydi. Bu durum, Hz. Peygamber'e bildirilince Abdullah'ı yanına çağırdı ve ondan orucunu ve kırâatını azaltmasını talep etti. Her ikisinin de azaltılmasına fazla gönüllü olmayan Abdullah'ın aşırı talebi üzerine sonunda bir gün tutma bir gün yeme anlamına gelen Savm-ı Dâvûd ve her yedi günde bir defa hatim yapılması üzerinde anlaşıldı. Hz. Peygamber'in onu "O halde her yedi günde bir hatim oku ve bunun üzerine bir şey ekleme!"⁴⁰ şeklinde uyarması, Abdullah'ın Kur'ân konusunda ne kadar istekli olduğunu göstermektedir.

Hız. Peygamber'in vefatı, Kur'ân'ın indirilişinin tamamlandığının da bir göstergesiydi. O'nun sağlığında Kur'ân'ı yaşamaya daha fazla önem verip de ezberleme konusunda hırs göstermeyen bazı sahâbe, Hz. Peygamberin vefatıyla Kurân hıfzına daha fazla eğildi. Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yemin ederek Kur'ân'ı bir araya getirmeden evden çıkmayacağını söylemesi de bu hususu açıkça destekler mahiyettedir. Bugün bile bazı kimselerin 6-7 ay gibi bir sürede Kur'ân'ı ezberlediği düşünülürse; Kur'ân'ın nüzûlunu yaşayan, Kur'ân'ın indiği Arapça'yı bilen ve konuşan sahâbenin eksiklerini tamamlayarak hıfzlarını 3-5 ay içerisinde tamamlamaları yadırganmamalıdır.

³⁹ Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi** (ter. Salih Tuğ), C.I, Ankara 2003, 97- 99.

⁴⁰ Buhârî, "**Fezâilül-Kurân**", 34

Hadis kaynaklarında “Kur’ân’ı Hz. Peygamberin sağlığında ezberledi.” denilenlerin sayısındaki azlık sınırlayıcı ve kısıtlayıcı tarzda algılanmamalıdır. Bu rivâyetler⁴¹, Bunlar, Hz. Peygamberin sağlığında Kur’ân’ı ezberleyenlerdir.” anlamındadır. Nitekim tek bir Hadis içerisinde toplu olarak sayıları beşi geçmezken hadisler birleştirildiğinde kâriilerin sayısı onu aşmaktadır. Oryantalistlerin Yemâme savaşındaki bu sayıyı abartılı bulmaları, bu hususu tam olarak anlamamış olmalarından kaynaklanmış olsa gerektir. İslâm toplumunda hâfızların ve Kur’ân bilginlerinin sayısının çokluğuna, hicretin ilk elli yılı içerisinde Kıraat İlmi’nin aldığı mesafe de delâlet etmektedir. Bu dönemde yüzlerce kırâat bilgini yetişmiş, her biri bir bölgede Kur’ân eğitimi vermişlerdir. İbn Kesir gibi tâbiûndan olduğu halde Mekke’de sahâbeye imamlık yapan birinin kırâatının yadırganmaması ve hatalı bulunmaması Kıraat İlmi’nin tâbiûn nesline de sağlam bir şekilde intikal ettiğini göstermektedir. Nitekim, İbn Mes’ûd Kûfe’de, Ebû Musa el-Eşârî Basra’da, Ebu’-d-Derdâ Şam’da geniş gruplara kırâat dersi vermiştir.⁴² Hadis ve tarih kaynaklarında sahâbeden kırâat ilminde şöhret kazanan çok sayıda insanın adı verilmektedir. İçinde dört halife, Talha, Ubâde b. es-Sâmit, Hz. Âişe, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Ümmü Seleme ve Ebu’-d-Derdâ’nın da bulunduğu bu liste oldukça uzundur.⁴³

2.2.1. Hz. Ebû Bekir’in Kur’ân’ı Cemi

Kur’ân-ı Kerim’in iki kapak arasına alınarak “Mushaf” ismini alması, Hz. Peygamber’in en yakın arkadaşı ve ilk halife ünvanını alan Hz. Ebû Bekir’e nasip olmuştu. Buhârî’de geçen bir rivâyette anlatıldığı üzere Hz. Ömer ile Hz. Ebû Bekir arasında geçen konuşmada, Ebû Bekir başlangıçta Kur’ân’ın iki kapak arasına alınmasına, Hz. Peygamber’in yapmadığı bir işi nasıl yapacağını ileri sürerek karşı çıkmış, kısa zaman sonra da bu iş aklına yatmıştı.

Kur’ân’ın toplanması ile ilgili, Buhârî’de geçen rivâyet, konunun önemini ortaya koymaktadır. Hadiste geçen bazı ifadelerden konunun çok objektif olarak ele alındığını anlamak mümkündür. Gelen rivayetlere göre, Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ve Zeyd b. Sâbit’ten her birinin kendi görüşünü ortaya koyarken nasıl hissediyorlarsa öyle konuştukları anlaşılmaktadır. Sahâbenin önde gelenleri İslâm’ın bilgi üzerine oturduğunu, bilginin en

⁴¹ Buhârî, “**Fezailül- Kurân**”, 8.

⁴² Muhammed Zâhid Kevserî, **Makalât**, Kahire- 1388, 14-15

⁴³ Ayrıntısı için bkz. Necati Tetik, **Başlangıçtan 9. Hicrî Asra Kadar Kırâat İlminin Ta’limi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, 43-49.

temel kaynağının da Kur'ân olduğunu bilirlerdi. Dinin ve bilginin kaynağı olan Kur'ân ise, o dönemde daha çok insanların hafızalarında bulunuyordu. Genele kıyas edildiğinde yazı, ezberin yerini tutacak durumda değildi. Kur'ân'ı ezberlerinde bulunduranlar ise, açılan yeni cephelere ve fethedilen bölgelere gidiyorlardı. Bu ise onların sayısının sürekli azalması anlamına geliyordu. Yemâme savaşında şehit olan hâfizlar, belki de bardağı taşıran son damla oldu. Yemâme savaşındaki kayıplar üzerine Hz. Ömer telaşlanıp Kur'ân'ın toplanması (cemi) fikrini Halife Ebû Bekir'e açtı. Ebû Bekir, başlangıçta Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yapılmayan bir işin kendisi tarafından nasıl yapılabileceğini söylese de, sonradan kalbi mutmain olur ve Kur'ân'ı bir araya getirme işi aklına yatmıştı. Hz. Ebû Bekir ilk isim olarak Zeyd b. Sâbit'i düşünür ve yanına çağırarak durumu kendisine anlattı ve biraz tereddütten sonra onu bu işi yapma konusunda ikna etti.⁴⁴ Zeyd konunun ağırlığının farkında olduğunu anlatmak için, bir dağı sırtında taşımanın bu işten daha hafif geleceğini söyledi. Zeyd'in toplama işini kabul etmesi ve ekibin kurulması ile ortaya bazı usuller konulur ve bunlara göre Kur'ân'ın toplanması çalışmasına başlandı. Konu ashâba mescitte duyuruldu, çeşitli bölgelerdeki ashâba haber gönderildi, yanlarında yazılı Kur'ân nüshâları ve parçaları olanların iki şahitle birlikte bunu heyete getirmeleri istendi. Bunun üzerine ashâb yazılı metinleri ve şahitleriyle Kur'ân âyetlerini heyete getirdi, Zeyd ve heyet üyeleri de son arzayı dikkate alarak bunları kontrol etti ve yazdı. Kur'ân'dan olmadığı halde öyle zannedilen ifadeler alınmazdı. Tevbe Sûresi'nin son iki âyeti (9/128-129), bir başka rivâyete göre ise Ahzâb Sûresi'nin 23. âyeti sadece Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'nin yanında bulunurdu⁴⁵ ve Hz. Peygamber'in onun şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk tutması⁴⁶ sebebiyle istisnâî olarak tek şahitle kabul edildi.⁴⁷ Böylece Kur'ân, yazılı malzeme ve ezber yardımıyla hiç eksiksiz olarak toplanır ve son arzadaki âyet tertibine riâyet edilerek, sûre tertibine ise riâyet edilmeksizin sadece düzgün bir biçimde yazılarak halife Ebû Bekir'e teslim edildi. Bu yazımda yedi harf ruhsatı sebebiyle esnek davranıldığından metin Kureyş Lehçesi dışında okuyuşlara da müsait durumda idi. Çünkü bu faaliyetin temel hedefi Kur'ân metnini korumak ve ileride oluşabilecek ihtilafların önüne geçmektir. İki kapak arasındaki bu derlemeye Mushâf adı verilir ve bu

⁴⁴ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 3,4, "Tefsir", 9/20, "Ahkâm",37; Tirmizî, "Tefsir", Tevbe 10/16 (hadis no: 3102).

⁴⁵ Buhârî, "Tefsir", 33/3, "Fezâilü'l-Kur'ân",3, "Menâkıb", 3; Tirmizî, "Tefsir", Tevbe10/17 (hadis no: 3103)

⁴⁶ Buhârî, "Tefsir", 33/3; İbn Ebî Dâvûd, Kitâbu'l-Mesâhif (nşr. Muhibbuddin Abdüssübhan Vâiz), C.I, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut -2002, 220.

⁴⁷ Buhârî, "Ahkâm", 37.

Mushâf Hz. Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer'e, O'nun vefâtı ile de kızı ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in eşi olan Hz. Hafsa'ya intikal eder. Hz. Osman, Kur'ân'ı çoğaltacağı vakit bu nüshayı iade etmek şartıyla Hafsa'dan alır, işi bitince de iade eder. Bir rivâyette, Emevî Halifesi Mervan b. Hakem'in, Hz. Hafsa'dan Mushâf'ı istediği, eline geçince de ileride bir sıkıntı çıkmaması ve Hz. Osman Mushaf'ları ile karıştırılmaması için bunu yaktırdığı rivayet edilir.⁴⁸

Hz. Ebû Bekir'in emriyle bir araya gelen heyet tarafından cem edilen Kur'ân, başta Hz. Ömer ve Hz. Ali olmak üzere bütün sahâbe tarafından kabul görmüştür.⁴⁹ Zira yapılan çalışma, herkesin gözü önünde ve uzun bir zaman dilimi içinde olmuştur. Şiâ içerisinde, Hz. Ebû Bekir Mushaf'ının eksik olduğu yönünde görüş bildirenler olmakla birlikte, mutedil Şiî kolları, Zeyd b. Sabit başkanlığında cem edilen Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e inen Kur'ân'ın aynısı olduğunu kabul etmektedirler.⁵⁰ Hz. Ali'nin, Peygamberimizin vefatından sonra evinden çıkmayarak Kur'ân'ı şahsi gayreti ile cem etmesi farklı yorumlara sebep olsa da O, ufak tefek farklı görüşlerin aksine Ebû Bekir'in Kur'ân'ı cem etmesini takdir etmiştir.⁵¹ O'nun, şahsî olarak Kur'ân'ı cem etmesi, zaten böylesi bir işin gerekliliğine inandığını gösterir. Ayrıca, Hz. Ali'nin cem ettiği Kur'ân'da önemli farklılıklar olsaydı bunu hem o zaman ifade ederdi hem de hilâfeti döneminde ortaya çıkarır ve yaygınlaştırırdı. Hz. Ali'nin bu durumu gizlemiş olduğunu farzetmek ise kişiliği ve medenî cesâreti düşünüldüğünde ona yapılabilecek en büyük iftiradır. Zaten bizlere, gerek hadisçilerden gerekse Şia kaynaklarından bu konuda herhangi bir bilgi ulaşmamıştır. Kitabu'l-Mesâhif'te ise, farklı bir bilgi olarak o dönemde cem etme denildiğinde Kur'ân'ı hıfzetmenin anlaşıldığı, "ecmea'l-Kur'ân" demenin "etemme hifza'l-Kur'ân" demek olduğu bilgisi yer almaktadır.⁵² Bu bilgi bize, Hz. Ali'nin Kur'ân'ı kağıt üzerinde yazı ile cem etmediğini aksine hıfzını ikmal ettiğini hatırlatmaktadır. Öte yandan Hz. Peygam-

⁴⁸ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 3,4; İbn-i Ebî Davud, a.g.e., I, 165-169.

⁴⁹ Ebû Abdullah es-Sayrafî, Nüketü'l-İntisar li Nakli'l-Kur'ân (nşr. Muhammed Zağlul Selam), Münşee'tü'l-Maarif, el-İskenderiye, t, 355-357.

⁵⁰ Muhammed Hüseyin Tabatabâî, İslam'da Kur'ân, (trc. Ahmed Erdiñç), İstanbul 1988, 31-38.

⁵¹ İbn Ebû Şeybe, el-Kitabu'l-Musannef fi'l- Ehâdis ve'l-Asâr (nşr. Kemal Yusuf Hût), C.VI, Dâru't-Tâc, Beyrut 1989, 148; İbn-i Ebû Davud, a.g.e., I, 169-170; Ebû Şâme el- Makdisî, el-Mürşidü'l-Veciz ilâ Ulûmin Tete'allaku bi'l- Kitâbi'l-Aziz (nşr. Tayyar Altıkulaç), 2. baskı, TDV Yayınları, Ankara 1986.,, 54; Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah; el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân (nşr. Yusuf Abdurahman Mar'aşlı v. Dğr.), C.I, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1415-1994, 333; Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurraman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân (nşr. Mustafa Dib Buga), C.I, Dâru İbn Kesir, Dımaşk-1987, 189.

⁵² İbn Ebû Davud, a.g.e., I/ 170.

ber'in sağlığında inen Kur'ân âyetlerinin tamamını ezberleme konusunda hırs göstermeyen sahâbenin onun vefatından sonra bu işe büyük önem verdiği nakledilmektedir.⁵³

2.2.2. Hz. Osman Döneminde Kur'ân'ın İstinsâhı ve Çoğaltılması

Hz. Ebû Bekir'in girişimi, Kur'ân hakkında ileride ortaya çıkması muhtemel önemli bir ihtilafı ve bir bakıma fitneyi bertaraf ettiği için, her türlü takdirin üstünde görülür. Bununla birlikte, Kur'ân'ın bir kitap haline gelmesi, ümmet arasındaki okuyuş farklılıklarını ve buna dayalı olarak ortaya çıkan tartışmaları tamamıyla ortadan kaldıramamıştır. Toplanan Mushaf, sırasıyla Ebû Bekir, Ömer, Hafsa'nın yanında kalmış, topluma intikal etmemiş ve insanlar bu Mushaf etrafında toplanamamıştır. Hz. Ebû Bekir'den sonra Halife olan Ömer (634-644) ve ardından Osman (644-656) zamanında fetihler daha da artmış ve Arabistan ile birlikte Irak, İran, Kafkasların bir kısmı, Şam ve Mısır da İslam topraklarına katılmıştı. Bu bölgelerde bulunan sahâbîler yeni Müslüman olanlara, Kur'ân'ı şahsî nüshalarından veya ezbere dayalı okuyuşlarından öğretiyorlardı. Yedi Harf ruhsatı gereği şahsî nüshalarda ve okuyuşlarda bulunan bazı küçük farklılıklar ve bunların nedenleri yeni Müslüman olanlar tarafından tam olarak anlaşılamiyor, Kur'ân'a verilen büyük değer sebebiyle de önemli ihtilaflar olarak görülüyordu.⁵⁴ Müslümanlar arasındaki ihtilafı en net olarak ortaya koyan rivâyet, İbn Şihâb ez-Zührî- Enes b. Mâlik yoluyla gelmektedir. Bu ve benzeri rivâyetlerde Irak ve Şamlılarla birlikte h. 25 (m.646) yılında Azerbaycan ve Ermenistan seferlerine katılan ve ashâb arasındaki kırâat ihtilaflarına şahit olan Irak ve Şamlıların komutanı olan Huzeyfe İbnü'l-Yemân'ın, Halife Hz. Osman'a gelerek şöyle dediği nakledilir: "Ey Emirü'l-Mü'minin! Kitap hakkında Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi ihtilafa düşmeden, bu ümmetin imdadına yetiş!"⁵⁵ Aslında Huzeyfe'nin ortaya koyduğu şikâyetin benzerleri Hz. Osman'a daha önce de gelmekteydi.⁵⁶ Kendisi de bir Kur'ân kâriif olarak meseleye vâkıfı ve toplumda gelişen olayların farkındaydı. Huzeyfe, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Abdullah b. Mes'ud arasında bile bazı okuyuş ihtilafları görmüş ve onların

⁵³ Kur'ân'ın cemiyle ilgili geniş bir özet için bk. Mehmet Emin Maşalı, **Resmü'l-Mushaf ve Tarihsel Değer** (doktora tezi,2003), Uludağ Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 28-40.

⁵⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, **el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâ'ât** (nşr. Muhyiddin Ramazan), Dâru'l-Me'mun li't-Türâs, Dimaşk-1379/1979, 48-49; Ebû Amr ed-Dânî, **el-Mukni' fi Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr** (nşr. Muhammed Ahmed Dehman), Matbaatü't-Terakki, Dimaşk 1940, 14-15, 17-19, 124.

⁵⁵ Buharî, "**Fezâilü'l-Kur'ân**", 3; Tirmizî, "**Tefsir**", **Tevbe** 10/17 (hadis no:3103) ; Dânî, **el-Mukni'**, 4.

⁵⁶ İbn Ebû Davud, **Kitâbu'l-Mesâhif**, I/203-204; Dânî, **el-Mukni'**, 7; Suyûtî, **el-İtkân**, I/187-188; İsmet Ersöz, **Kur'ân Tarihi**, Ravza Yayınları, İstanbul 1996, 111-112.

aralarında bir süre tartıştıklarını nakletmiştir.⁵⁷ Bu talepler ve şikâyetler üzerine Hz. Osman harekete geçti ve Hz. Hafsa'ya birisini yollayarak elindeki Hz. Ebû Bekir Mushâf'ını vermesini ve çoğaltma işinden sonra kendisine Mushâf'ı iade edeceğini bildirmiştir. Hz. Hafsa'dan gelen Mushâf, Zeyd b. Sâbit başkanlığında Abdullah b. Zübeyr, Said b. Âs ve Abdullah b. Hâris b. Hişam'dan oluşan heyete teslim edilmiştir. Bu heyetin sayısı hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Sayıyı 12'ye kadar çıkarırlar vardır.⁵⁸ Hz. Osman'ın heyete verdiği en önemli direktif, Kur'ân'ın herhangi bir ihtilaf durumunda Kureyş lehçesine göre yazılmasıydı. Halife, heyetin başkanı olan Zeyd Medinelî olduğu için diğer üyelerin gerekirse onun hilafına davranarak mushafı Kureyş lehçesine göre yazmalarını emretmişti.⁵⁹ Bu sebeple “tâbût” kelimesi kapalı te “: “ile değil Kureyşlilerin yazdığı şekilde açık “ت “ ile yazılmıştı.⁶⁰ Hz. Osman bu konudaki ısrarını, Kur'ân'ın Kureyş lehçesine göre nazil olmuş olmasına dayandırmaktaydı. Rivâyetlerden, Hz. Osman'ın sahâbe ile görüşerek onların fikirlerini aldığı ve bunun sonucunda okuma ve imla ettirme işini Said b. Âs'a, yazma işini ise Zeyd b. Sâbit'e havale ettiği anlaşılmaktadır. Zira Sâid b. Âs ashâbın en fasih konuşanlarından ve lehçesi Hz. Peygamber'e benzemekteydi. Zeyd b. Sâbit ise, Hz. Peygamber'in vahiy katibi olmakla birlikte yazısı da güzeldi.⁶¹

Hz. Osman tarafından Zeyd b. Sâbit başkanlığında oluşturulan heyet, uzun bir süre çalışarak Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in ömrünün sonlarına doğru okuduğu Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide.....İhlâs, Felak, Nâs sıralamasına göre 114 sûre olarak tertip etti ve Ebû Bekir Mushâfi'ndeki âyet dizilişine göre yazdı. Bu şekilde yazılan yedi tane Kur'ân nüshasından birisi Medine'de bırakılır, diğerleri Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn'e⁶² birer rehber kâri/mukri ile birlikte gönderilir. Çoğaltılan nüshalar, parşömen üzerine siyah mürekkep ile yazılmıştı ve nokta, hareke, süs, sûre adı, cüz işareti gibi hârici şeyler taşımıyordu. Kıraât âlimlerinden Zeyd b. Sâbit Medine'de kaldı. Abdullah b. es-Sâib Mekke'ye, Muğire b. Ebû Şihâb Şam'a, Ebû Abdurrahman es-Sülemî Kûfe'ye ve Âmir b. Abdulkays Basra'ya tayin edildi.⁶³ Hz. Osman, istinsah işi tamamlanıp ümmetin onayı

⁵⁷ İbn Ebî Dâvûd, **Kitabu'l-Mesâhif**, I/180-181, 240.

⁵⁸ İbn Ebî Dâvûd, **a.g.e.**, I/239.

⁵⁹ Buhârî, “**Feza'ilü'l-Kur'ân**”, 2.

⁶⁰ Tirmizî, “**Tefsir**”, “**Tevbe**” 9/17 (hadis no:3103); İbn Ebî Dâvûd, **a.g.e.**, I/199; Dâni, **el-Muknî**, 4.

⁶¹ Ebû Şâme, **el-Mürşidü'l-Veciz**, 59,65; İbn Ebî Dâvûd, **a.g.e.**, I/209-210.

⁶² İbn Ebî Dâvûd, **a.g.e.**, I/239.

⁶³ Mûsâ Carullah, **Târihu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif**, el-Matbaatu'l-İslâmiyye, Petersburg 1323/1934, 29; Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, I/330; Ersöz, **Kur'ân Tarihi**, 126-128.

alındıktan ve yapılan çalışma üzerine icmâ vâki olduktan sonra ashâbın ve diğer Müslümanların ellerinde bulunan şahsî Kur'ân nüshalarının toplanmasını ve yakılmasını emrettiği nakledilir.⁶⁴ O'nun böylece, özenle derlenmeyen şahsî nüshalarda bulunan bazı hata, eksiklik ve fazlalıkların Kur'ân'ın aslındanmış gibi zannedilip ileride Müslümanlar arasında bir ihtilafa sebep olmasının önüne geçmek istediği söylenebilir. Zaten Kur'ân bu maksatla toplanmış ve bu maksatla çoğaltılmıştı. Yoksa onun ileride kendi aleyhine olarak yorumlanabilecek delilleri bertaraf etmek gibi bir hedefi yoktu. Öyle olmuş olsaydı, o Kur'ân'ın çoğaltılması işini herkesin bilgisi dışında bir gizlilik içinde yapardı. Ancak rivâyetler, beş yıl kadar süren çalışma esnasında böyle bir durumun olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁵

2.3. Kırâatların Gelişmesi

Müslümanların üzerinde icma ettiği Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflar, çok kısa zaman içerisinde bütün İslam coğrafyasına yayılmış, Ebu'l- Esved ed-Düelî (ö.69/688) tarafından noktalama işaretlerinin yapılmasıyla da her kesim tarafından okunur olmuştur. Bunun sonucunda, Mushafların gönderildiği şehirler başta olmak üzere yavaş yavaş Kırâat İlmi merkezleri doğmuştur. Kırâat alanında yapılan çalışmaların, hicrî 70 ve 80'li yıllara kadar gitmesi⁶⁶ ve büyük kıraât âlimlerinin çoğunun tâbiûndan olması bu ilmin kısa zamanda aldığı mesafeyi göstermesi açısından önemlidir. İlk üç asır içerisinde daha çok Mekke, Medine, Kûfe, Basra, ve Şam gibi şehirlerde yoğunlaşan kıraât çalışmaları, o vakitten sonra yapılan fetihler ve yürütülen İslamlaştırma faaliyetlerine paralel olarak Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs, İran, Anadolu ve Orta Asya'ya kadar yayılmıştır. Kırâat rivayetlerini almak isteyenlerin, bu geniş coğrafyayı dolaştığına dair rivayetler meşhurdur. Adı geçen merkezlerde bulunan kıraât âlimleri gerek kelimelerde, gerekse med, kasr, imâle, tahfif, idgam gibi telaffuz keyfiyetlerinde kendi şahsî tercihlerini ortaya koyarak bu tercihlerini öğretmeye başlamışlardır. Sahîh kırâatın şartlarını taşıyan, rivayet ve okuyuşlar arasında tercihleri bulunan âlimlerin sayısı önceleri bir hayli çok idi. Zamanla insanlar hem ilmî durumları hem de yaşayışlarıyla tebarüz eden belli başlı âlimlerin etrafında toplanmış

⁶⁴ İbn Ebî Dâvûd, **a.g.e.**, I/239.

⁶⁵ Hz. Osman'ın Kur'ân'ı yazdırıp çoğaltması ile ilgili geniş bilgi için bk. Maşalı, **a.g.e.**, 40-61.

⁶⁶ Fuad Sezgin, **Tarihu't-Türâsi'l-Arabî** (trc. Fehmi Ebu'l-Fadl) C.I, Kahire 1971, 145-172; İbn Atıyye el-Endelûsî, **Mukaddimetü Tefsiri İbn Atıyye Mukaddimetan fi Ulûmi'l-Kur'ân** (nşr. Arthur Jeffery), **Mektebetü'l- Hânci**, Kahire 1954, 275; Benna, **İthâfu Fudalâ'i'l-Beşer** (nşr. Şaban Muhammed İsmail), **Nâşirin Girişi**, I/34.

ve böylelikle ilk dönem kıraât âlimleri ortaya çıkmıştır.⁶⁷ Hadis İlmî'nde olduğu gibi Kıraât İlmî'ne merak salanlar ve farklı okuyuşları almak isteyenler de; hem rivayet senedi en sağlam olanları, hem de edâ ve ifade keyfiyeti bakımından güzel okuyucuları arıyorlardı. Özellikle Hz. Osman'ın Kur'ân'ı teksir ettirip yazılan Mushafları çeşitli beldelere göndermesinden önce Yedi Harf ruhsatı ve başka sebeplerden dolayı çok fazla sayıda okuyuş toplum gündemine girmişti. Bu durum, mushaflar iyice yaygınlaşmış eski etkiyi ortadan kaldırıncaya kadar devam etmiştir. Kıraât İlmî'ne ilgi duyanların, konuya vâkıf olmasıyla da artık bazı kıraât âlimleri etrafında kümelenmeler meydana gelmiştir. İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429), tâbiûndan olup Kur'ân kıraâtı konusunda mâhir olanları uzun bir liste halinde vermektedir ki bunlardan ilk grubun sayısı 45, ikinci grubun sayısı ise 21'dir. İbnü'l-Cezerî'nin belirttiğine göre bunlardan sonra sayı birden artmış ve artık iyi ile kötü, doğru ile yanlış birbirine karışmıştır. Bunun sonucunda da kıraât konusundaki ihtilaflar artmıştır. Bazı âlimlerin ortaya çıkıp konuya el atması ile tehlike bertaraf edilmiş ve kıraâtların tasnifi yapılmıştır. Bu tasnifte Kıraât İlmî'nde mahâretini ortaya koyanlar ve dindarlığı ile de kendisini kabul ettirenler yerlerini almışlardır. Bu vasıflara sahip olmayanlar ise doğal olarak elenmişlerdir.

Kıraât İlmî'ne dair yazılan ilk eserlere, yapılan rivayet ve kıraât talimi çalışmalarına bakıldığında kendi içerisinde tutarlılığı olan kıraâtların sayısının otuzu aştığı görülmektedir. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam (ö. 224/838) yazdığı Kitâbu'l-Kıraât adlı kitapta⁶⁸ içinde yedi meşhur kıraâtın da bulunduğu otuz iki kıraâta yer verirken; Ebû İshak İsmail b. İshak el-Cehdami (ö. 282/896)⁶⁹ ve İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/922) çalışmalarında yirmi kıraâtı toplamışlardır. Kıraât İlmî'nin tedvini ve geleceğe aktarılmasında İbn Mücâhid (ö. 324/936) bir dönüm noktası olmuştur. O, "Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kıraât" adlı eseriyle Müslümanlar nezdinde çok kabul gören kıraâtları yedi olarak kayda geçirmiştir.⁷⁰ Halbûki İbn Mücâhid'e (ö.324/936) kadar kıraâtların sayısı konusunda belli bir tercih ve sınırlamaya gidilmeyip kıraâtın sıhhati için ileri sürülen üç temel şartı taşıyanlar sahih olarak kabul edilmiştir.⁷¹ İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) tasnifine göre, Medine'de Nâfi', Mekke'de İbn

⁶⁷ Ebu'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed es-Sehâvî, **Cemâlu'l-Kurra' ve Kemâlü'l-İkra'** (nşr. Abdulkerim Zübeydi), C. II, Beyrut 1993/1413, 428.

⁶⁸ İbn Mücâhid, **Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kıraât** (nşr. Şevkî Dayf), Dâru'l-Maârif, Kahire 1972, 11-15; İbnü'n-Nedim, **el-Fihrist**, 38.

⁶⁹ Ali Tatlı "Cehdami", **DİA**, C. VII, İstanbul 1993, 225.

⁷⁰ Mekkî b. Ebî Talib, **el-İbâne**, 64.

⁷¹ Mekkî, **el-İbâne**, 26-31; **el-Mürşidü'l-Veciz**, 156-157,160.

Kesir, Kûfe'de Âsım, Hamza b. Habib ve Kisâî, Basra'da Ebû Amr ve Şam'da İbn Âmir beş merkezde bulunan yedi kırâat imamıdır. Bu tasnif İbn Mücahid'in(ö.324/936) muasırları ve sonrakiler tarafından oldukça beğenilmiş ve kırâat eğitimi, bu tasnif esas alınarak yürütülmüştür. Ancak sıhhat şartını taşıyan her kırâat geçerli olduğundan, zaman zaman bu sayıyı aşan tasnifler de yapılmıştır. Meselâ İbn Mücahid'den(ö.324/936) sonra gelen İbn Galbûn (ö.399/1009) sekiz kırâata yer verdiği et- Tezkire fi'l-kırâati's-semân adlı eserinde sekizinci kırâat imamı olarak Ya'kûb b. el-Hadramî'yi saymıştır. Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın listeye eklenmesiyle oluşan Aşere tarîkinin tarihi de seb'a kadar eskidir. Ne var ki, ilk defa İbn Mihran en-Nîsâbü'rî'nin (ö.381/992) ortaya koyduğu, el-Enderâbî, el-Begavî (ö.516/1122) ve Ebu'l-'Alâ el-Hemedânî'nin de benimsediği bu tasnif kırâat eğitiminde kabul görmemiştir.⁷²

2.4. Kırâat Farklılıklarının Meydana Gelişi ve Gelişmesi

2.4.1. Yedi Harf Meselesi (Ahrufu's-Seb'a)⁷³

Kur'ân'ın Yedi Harf üzere indirildiğini belirten rivâyetlerden,⁷⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.)döneminde Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetlerinin farklı şekillerde okunduğunu ve bu farklı okuyuşların, bizzat onun öğretim ve talimatıyla olduğunu görmekteyiz.⁷⁵ Ancak konuyla ilgili dikkat çeken husus, yedi harfin ne demek olduğunun, Hz. Peygamber (s.a.v.)tarafından açıklanmamış olması veya açıklanmaya ihtiyaç duyulmamasıdır.⁷⁶ Hadis kaynaklarında nakledilen rivayetlerin hiç birinde sahâbenin Hz. Peygamber'e bu konuda bir soru sorduğuna rastlanmamaktadır.

Yedi Harf konusunun doğru anlaşılabilmesi için hadislerde geçen "harf", "bir harf", "iki harf", "üç harf" ve "yedi harf" tabirleri üzerinde durmamız gerekmektedir. Rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Cebrail'in başlangıçta Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e bir harf üzere

⁷² Kırâat ilminin tedvini ile ilgili bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, 63; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/14-15; Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, I/336-340; Abdurrahman Çetin, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, 163-165.

⁷³ Yedi Harf konusuyla ilgili geniş bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, Kurân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf" **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, c.1, sayı:2, 309-317, Bursa 1987.

⁷⁴ Buhârî, "Feza'ilü'l-Kur'ân", 5; Müslim, **Salâtü'l-Müsâfirîn**,270; Ebû Dâvûd, **Vitr**, 22; Tirmizî, **Kırâat**, 11; Nesâî, **İftitâh**, 37. Abdurrahman Çetin yaptığı çalışmada, Yedi Harf ile ilgili, tekrarlananlar hariç olmak üzere 60 tane hadis tesbit etmiştir. (Abdurrahman Çetin; **Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf**, 309-317.).

⁷⁵ Ebû Şâme, **el-Mürşidü'l-Veciz**, 166.

⁷⁶ Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân** (nşr.Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı v. Dğr), C.I, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1415/1994, 304.

öğrettiği⁷⁷ ve bu şekilde okunmasını istediğini görmekteyiz. Sonra arttırılıp iki harf yapılmış, üçe çıkmış ve ardından da yedi olmuştur. Neden üçte durulmadığı veya sekiz olmadığı konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Demek ki bu yedi harfin bir anlamı olmalıdır. Ne var ki kaynaklarda mevcut olan kırka yakın görüş konuya açıklık getirmekten ziyade, konuyu daha da girift hale sokmaktadır. Bunun yanında bazı rivayetler vardır ki mantıklı açıklamaları içerisinde barındırmaktadır. Bunlardan birisi, hadislerdeki yedi harfle kastedilenin Arap kabilelerinin dili ve lehçesi olduğu şeklindeki rivayettir.

Normal kullanımıyla “harf” kelimesi “herhangi bir şeyin bir tarafı ve yüzü” ile *ve-cih* ve *tarz*⁷⁸ anlamlarında kullanılmaktadır. Bazı dilciler meşhur “yedi harf” hadislerinde geçen “ahruf” kelimesini lügat ve lehçe anlamında almışlardır.⁷⁹ Kur’ân-ı Kerim’de bir yerde geçen “harf” ismi⁸⁰ bu kökten *tef’îl* babından gelen “tahrif” ile biraz uzaktan da olsa ortak manalar taşımaktadır. Zaten “h-r-f” kökünden *tef’îl* babından türeyen “tahrif” kelimesi konuşmayla ilgili olursa sözü lafzî veya manevî olarak değiştirme, herhangi maddî bir şeyle ilgili olursa onun asliyetini bozma harap duruma getirme gibi anlamlar taşımaktadır. Ehl-i Kitap âlimlerinin kendi kitaplarıyla ilgili yaptıkları da lafzî ve manevî tahrif olarak değerlendirilmiştir.⁸¹ Yedi Harf hadislerinde de değiştirme ve başka lafzî asıl lafız yerine koyup kullanma vardır. Ama manayı değiştirmeden ya da vahiy kâtipleri tarafından yazılan metne zarar vermediğinden müsbet bir değiştirme olarak görülebilir.

Yedi Harf konusunun literatür içindeki yerine bakacak olursak harf kelimesinin İslâmî ilimlerde ıstılah anlamıyla iki yerde kullanıldığını görüyoruz. Bunlardan birincisi Arap dilinde olup, hem alfabenin her bir birimi için kullanılır; hem de dilbilgisinde kelime gruplarını ifâde ederken “isim, fiil, harf” sıralamasında yer alır. Harf kelimesinin ikinci kullanımı Kırâat ilminde olup genel olarak “okuyuş” anlamındadır. Kur’ân’ın okunduğu vecihlerden her birine “harf” denir. Mesela İbn Mes’ûd’un kırâatına “İbn-i Mes’ûd’un harfî” denir.⁸² Metinlerdeki “yedi” kelimesine gelince, kullanıldığı anlam ile ilgili bir

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/41; Ebû Şâme, *a.g.e.*, 84.

⁷⁸ Cevherî, *es-Sihah*, “hrf” mad.; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, “hrf” mad; Mecdüddin el-Fîrûzâbâd, *el-Kâmusu’l-Muhit*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1413/1993, 1032; EBÜ’l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* (nşr. Ali eş-Şirî), C. VII, Dâru’l-fikr, Beyrut 1414/1994, 312.

⁷⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, “hrf” mad.; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, 1033.

⁸⁰ El-Hac 22/11.

⁸¹ Bkz. *el-Bakara* 2/75; *en-Nisâ* 4/46, *el-Mâide* 5/13,41.

⁸² İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, “hrf” mad.; Mekki b. Ebû Talib, *el-İbâne*, 29-30.

kesinlik yoktur. Yedi ile gerçekten sayının mı kastedildiği yoksa Araplarda ve başka bir kısım milletlerde olduğu gibi çokluktan kinâye mi olduğu hususu tartışmalıdır. Ancak rivâyetlere dikkatlice bakıldığında belli bir sayıyı tutturmak gibi bir amaç güdülmediği, aksine ümmet için geniş bir okuma kolaylığının murad edildiği görülmektedir.⁸³ Kur'ân'da ve Hadislerde geçen “yedi gök”, yedi başak”, “cennetin yedi tabakası”, “yedi kat sevap” türünden ifadelerdeki “yedi” rakamı buradaki kullanıma benzemektedir. Bunların ortak yönü “yedi” sayısının belli bir miktarı değil de çokluğu ifade etmesidir.⁸⁴ Ancak, Kırâat İlmi ile ilgilenen âlimlerden azımsanamayacak bir kısmı, yedi lafzının mecâzî değil gerçek bir sayı tespit ettiğini söylemişlerdir.⁸⁵ Yani hadislerde kastedilen şey, Kur'ân'ın yedi meşhur lehçeye göre okunmasıdır. Onları bu görüşe iten sebep, Kur'ân'ın, Hz. Osman'dan sonra aldığı şekil olsa gerektir. Zira bu dönemde Kur'ân, büyük oranda Kureyş lehçesine göre yazılmış ve kırâat farkları Hz. Peygamber'in hayatta olduğu Medine dönemine göre çok az bir seviyeye inmiştir. Böyle olunca sayının arttırılması önü alınmaz bir karmaşanın meydana gelmesini sağlar diye düşünülmüş olabilir. Bu fikre sahip olan bazı âlimler, yedi lehçenin hangi kabilelere ait olduğunu göstermeye çalışmış ve bu lügatların sahibi kabilelerin Kureyş, Hüzeyl, Sakîf, Tayy, Hevâzin, Yemen ve Temîm olduğunu söylemişlerse de başkaları da, farklı görüşlerde olmuşlardır. Konuyla ilgili fikir birliği yoktur.⁸⁶

İlgili rivayetlerden yola çıkılarak yedi harfin haram-helal, emir-nehîy, muhkem-müteşâbih, mutlak-mukayyed, âmm-hâs, nâsîh-mensûh gibi anlamlar ifade ettiği ileri sürülmüştür. Ancak hadis münekkitleri bunlardan bahseden rivâyetlerin zayıflığını ortaya koymuşlar ve bu tarz yorumların Kırâat ilmi içerisinde değerlendirilemeyeceğini dile getirmişlerdir. Zira sağlam ve yaygın rivâyetler, yedi harf ile ilgili tartışmanın, okuma (kırâat ve tilâvet) ile ilgili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁷

Hz. Osman'ın, Kur'ân'ı Kureyş lehçesi üzerine istinsâh ettirip çoğalttırmamasından sonra yedi harfin varlığını devam ettirip ettirmediği konusu tartışmalıdır. Bir başka ifade ile çoğaltılıp çeşitli beldelelere gönderilen Yedi Mushaf'ta yedi harf ruhsatı gereği ortaya çıkan okuyuşların var olup olmadığı konusu net değildir. Muhtelif ilim dallarına mensup

⁸³ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/ 27-28.

⁸⁴ Zerkeşî, **el-Burhan**, I/ 304; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/ 27-28.

⁸⁵ Zerkeşî, **el-Burhan**, I, 304; Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfan**, I/ 155.

⁸⁶ Ebû Şâme, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, 109; Zerkeşî, **el-Burhân**, I/ 311, 313, 318-319; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/26.

⁸⁷ Ebû Şâme, **a.g.e.**, 107-108; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/27; Hasan Ziyaeddin Itr, **el-Ahrufü's-Seb'a ve Menziletü'l-Kırâat minhâ**, Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, Beyrut 1988, 122-147.

âlimlerden bir kısmı yedi harfin tamamının Hz. Osman Mushaflarında bulunduğu görüşündedirler.⁸⁸ Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857), İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/924), Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933), İbn Hibbân (ö.354/965), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437/1045), Ebû Şâme el-Makdisî (ö.665/1267) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi âlimlerin de içinde bulunduğu büyük bir çoğunluk ise, Hz. Osman Mushâfi'nin, yedi harften sadece birini içerdiği görüşündedirler.⁸⁹ Zira Hz. Ebû Bekir Kur'ân'ın cemi esnasında nâzil olan ve son olarak arza-i ahirada şekillenen Kur'ân âyetlerini iki kapak arasına almak istemiş ve bu sebeple yedi harf ruhsatı gereği farklı yazımlardan bir kısmını da mushâfına taşımıştı. Ancak Hz. Osman, kendisine intikal eden Mushâf'a dayalı olarak çoğaltma işini yaparken Kur'ân'ın nâzil olduğu Kureyş lehçesini esas almış ve diğer okuyuşları devre dışı bırakmıştır. Bununla birlikte Mushaf hattının müsaade ettiği Kureyş lehçesi dışında kalan bazı okuyuşlar Mushaf içinde korunmuştur. Bunların geçerli olması ise, ancak sahih kıraat şartlarını taşımaları durumunda mümkündür. Yukarıda da arz edildiği gibi sahâbenin büyük çoğunluğu, Kur'ân'ın Kureyş lehçesi üzere indiğini, yedi harfin bir ruhsat olduğu kanaatini taşımaktaydılar. Böyle olunca Kur'ân'ın üzerine eğilen ve Kur'ân tilâvetinde mahir olan kimseler, zaten Kur'ân'ı Kureyş lehçesine göre okumaktaydı; fakat farklı okuyuşların olabileceğini kabul etmekteydiler. Yedi Harf ruhsatının kaldırılışı da Müslümanların Kureyş Lehçesine alışması, Kur'ân'ın "son arza" da Kureyş Lehçesi üzere okunması ve en sonunda Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflarda bu lehçenin esas alınması gibi gerekçelere dayanıyordu.⁹⁰ Ayrıca birçok âlim yedi harf ruhsatının Hz. Peygamber'in sağlığında kaldırıldığını kabul etmektedir⁹¹ ki eğer bu gerçekleşmiş ise o taktirde Ebû Bekir Mushâfi'nin da tek bir lehçe üzere cem edildiğini söyleyebiliriz.⁹²

Yedi Harf ruhsatı doğal olarak Müslümanların din algılarını ve Kur'ân telakkilerini etkilemiştir. Özellikle İslâm'ın Arabistan'da toplum hayatına iyice girdiği bir dönem olan hicret sonrasında, Kur'ân'ın lafzını indiği şekilde korumaya yönelik tedbirler alınmakla birlikte, anlam merkezli bir okumaya özel bir önem verildiğini görmekteyiz. On âyeti ilim ve amel olarak hazmetmeden diğer on âyete geçilmemesi, Hz. Peygamber'in vefatından

⁸⁸ Ebû Şâme, **a.g.e.**, 107-108; Zerkeşî, **a.g.e.**, I/ 316, İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/ 31; Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfan**, I/ 142; Itr, **a.g.e.**, 274-276.

⁸⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, 21-24; Zerkeşî, **el-Burhân**, I/304; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/31-32; Zerkânî, **a.g.e.**, I/142.

⁹⁰ Zerkeşî, **el-Burhân**, I/ 304-305.

⁹¹ Sayrâfî, **Nüketü'l-İntisâr li nakli'l-Kur'ân** (nşr. Muhammed Zağlul Selam) , Münşeatü'l-Ma'arif, el-İskenderiye,t, 115-116.

⁹² Zerkeşî, **a.g.e.** , I/ 304.

önce, Kur'ân'ın o vakte kadar inen âyetlerin tamamını ezberleyenlerin sayısının az olması gibi nedenler de anlama merkezli okumanın bir sonucudur. Kur'ân'ın öğrenilmesini teşvik eden “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerdir.”⁹³ Hadisi lafzî bir Kur'ân okumadan çok onu kavramayı, içselleştirmeyi ve anlayarak öğrenmeyi teşvik etmektedir. Gerçi sahâbenin çoğu, dillerindeki fesâhat sebebiyle Kur'ân'ı okuduğunda zaten anlamaktaydı. Böyle olunca da okuma ve anlama birlikte devam etmekteydi. Medine'de bir arada bulunan sahâbenin zaman zaman birbirinin kırâatını yadırgaması, yedi harf ruhsatının çok geniş olarak uygulandığını ve anlam korunduğu taktirde benzer lafızların alternatifli olarak okunmasının önemsenmediğini göstermektedir. Şifâhî olarak varlığını sürdürüp yazıya geçmeyen yedi harf ruhsatının⁹⁴ toplumun muhtelif kesimlerinde büyük bir ilgi uyandırdığının en açık delili, bu konudaki rivayetler ve Hz. Peygamber'in farklı okuyuşları yadırgayanlara karşı aldığı sert tavrıdır. Bir Habeşlinin bile Müslümanların başına geçip reis olabileceğini söyleyerek idari taassubu kıran Hz. Peygamber (s.a.v.) yedi harf ruhsatı ile de Kureyş'in dindeki yerini dengelemiş ve dini sahiplenme noktasında başka kabileleri de içeriye çekmiştir.

Netice olarak yedi harf ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür. Yedi Harf, hem Müslümanlara Kur'ân-ı Kerim'i okumada kolaylık ve genişlik sağlamak ve hem de Kur'ân-ı Kerim'in bir an önce benimsenip yayılabilmesini hızlandırmak olan “ruhsat, kolaylık, çokluk ve genişlik” ilkesine dayanan vecihler ve okuma kolaylıklarıdır.

2.4.2. Fetihler Döneminde Kırâat Farklılığı

İslam sınırları, yapılan fetihlerle genişlemeye başlamış ve bunun mimarı olan sahâbe de gittikleri yerlerde irşad faaliyetlerini hızla sürdürmüştür. İrşad faaliyetinin en önemli boyutlarından biri de hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'i o belde insanlarına Hz. Peygamber'den öğrendikleri gibi öğretmektir. Ashâb da Kur'ân'ı gittikleri belde insanlarına Hz. Peygamber'den nasıl işittiyse, o şekilde öğretmişler ve bunun sonucunda bir belde halkının öğrendiği kırâat ile diğer belde halkının öğrendiği kırâat arasında farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu durumun yedi harfle alakalı olduğunu ve Hz. Peygamber'in buna niçin müsaade ettiğini bilmeyen halk, kendi kırâatlarının daha doğru olduğunu iddia etmeye, diğer kırâatları yalanlamaya hatta daha da ileri giderek birbirlerini tekfire başlamışlardı. Bunun en tipik örneği Buhârî'de geçen şu rivâyettir. Azerbaycan ve

⁹³ Buhârî, “**Tevhid**”, 52; Müslim, “**Salâtü'l-Müsâfirîn**”, 244; İbn Mâce, **Edeb**”, 52.

⁹⁴ Ebû Şâme, **a.g.e.**, 89.

Ermenistan seferine iştirak eden Irak ve Suriyeli askerler arasında Kur'ân'ı okuyuşta bazı kırâat farklılıkları ortaya çıkmaya başlamıştı. Her iki taraf da kendi kırâatlarının doğruluğunu iddia ediyordu. Bu olay, kumandan Huzeyfe b. el-Yemânî'yi korkuttu. Bu meseleyi halife Hz. Osman'a ileterek: “ Ey müminlerin emiri, şu ümmet Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarında düşmüş oldukları ihtilafa düşmeden önce, sen bu işin icâbına bak” dedi.⁹⁵ Bu ve benzeri olaylar, Hz. Osman'ı istinsah işini yapmaya sevketmiştir.

Kur'ân, sem'a ve arz yoluyla öğrenilir. Bunun gerçekleşmesi için, kırâatın sadece yazı ile tesbiti yeterli olmayıp, bir bilenden işitilip zapt edilmesi gerekir. Zira Kur'ân'ın naklinde esas itimat hâfızlardır.⁹⁶ Nitekim Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir'in bir araya getirip yazdırdığı ve yedi harfi ihtiva eden bu nüshasını esas alarak istinsah ettirdiği Mushafları çeşitli beldelere gönderirken, aynı zamanda da bunların ihtiva ettiği kırâatları bilen hafızları beraberinde göndermiştir.⁹⁷ Böylece her belde halkı, gönderilen Mushafın ihtiva ettiği kırâatı, kendilerine bunu öğretmek üzere görevlendirilen sahâbeden öğrenmişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushafların nokta ve harekeden yoksun oluşu, başlangıçta “Yedi Harf”le oluşan ve Peygamberimizden rivayet edilen kırâatların farklı okunuşlarına zemin hazırlıyordu.⁹⁸ Aynı zamanda bu yazı şekli, müşâfehe yolu ve sahih senetle gelen kırâatların yayılmasına vesile olmuştu. Çünkü daha sonra açıklanacağı gibi, kırâatın sahih olmasının bir şartı da Osman Mushaflarından birinin hattına uygun olmasıdır.⁹⁹ Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushafların nokta ve harekeden mücerret olmasındaki sebep değişik kırâatlarla okunabilen bir kelimeyi, tek kırâatla kayıtlamama, Mushafları tağyirden koruma ve onun yazısına hiçbir şey karıştırmama hususunda gösterilen aşırı titizliktir.¹⁰⁰

Kırâat farklılıklarını meydana getiren diğer bir âmil, ashâbın elinde bulunan özel Mushaflarına, tefsirî mahiyetteki bazı kelimeleri, âyetler arasına yazmalarıdır. Şöyle ki, Sahâbe, Kur'ân'dan anlayamadıkları hususları, zaman zaman Hz. Peygamber'e soruyorlar ve Peygamberimiz tarafından yapılan açıklamaları ellerinde bulunan özel nüshalardaki âyetler arasına kaydediyorlardı. İşte bu tefsirî mahiyetteki ilâveleri, sonradan gelen bazı

⁹⁵ Buhârî, “**Fedâilü'l-Kur'ân**”, 5.

⁹⁶ Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân**, I/ 246-247, 392.

⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/8.

⁹⁸ Zerkânî, **a.g.e.**, I/251; İbnü'l-Cezerî, **a.g.e.**, I/7.

⁹⁹ Subhî es-Salih, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut 1988, 255.

¹⁰⁰ Tetik, **a.g.e.**, 55.

râviler, asıl metinden zannederek Kur'ân-ı Kerim'e dâhil ediyorlardı.¹⁰¹ Bununla ilgili olarak şu örneği vermek konuyu açıklamak için yeterli olacaktır. Kehf Sûresi'nin 79. âyetinde şöyle bir ilave yapılmıştır.” (أَمَامَهُمْ) “ وَ كَانَ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِيحَةٍ (صَالِحَةً) غَضَبًا ” önlerinde “bir melik vardı”, “sağlam” her gemiyi gasben alırdı. Parantez içindeki kelimeler ihtilaf nümûnesidir. Bunlar tefsir ve izah için kullanılmış kelimelerdir. Mânaya herhangi bir bozucu etkisi olmamaktadır. Hz. Musa ile Hızır hikayesinde geçen bir âyetteki, bu kelimeler, tefsir için birinin söylediklerini yazmaktan ibarettir. Daha sonra gelen birisi onları metinden zannetmiş ve öylece rivâyet etmiştir. Buradaki kelimeler tefsir ve izah kabilinden, ya mutlakı takyid ya ammi tahsîs ya da sıfat gibi şeylerdir.¹⁰²

Özetlemek gerekirse kırâat farklılıklarına sebep olan etkenlerin başında, yedi harf meselesi, fetihlerle İslam topraklarının genişlemesi ve ashâbın, elinde bulunan mushaflarına tefsirî mahiyetteki birtakım kelimeleri âyetler arasına yazmaları ve daha sonra gelen insanların, mushaflardaki bu tarz bilgileri Kur'ân'ın kendisindenmiş gibi algılamaları gelmektedir.

3. Kırâat Çeşitleri

3.1. Mütevâtir Kırâat

Mütevâtir Kırâat, rivâyet senedinin sonu Hz. Peygamber'e ulaşan, yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan râvilerden kalabalık bir cemaatin naklettiği kırâattır. Ebû Şâme (ö.665/1266), mütevâtir kabul edilen kırâatlar hakkında şöyle demektedir: ” Müteahhirûn ve bunlara uyan kurrâ'dan bir cemaat arasında yaygın olan kanaat, yedi kırâatın tamamıyla mütevâtir olduğudur. Yani kendilerinden kırâat rivâyet edilen yedi kırâat imamının her biri, ayrı ayrı mütevâtir hükmündedir.¹⁰³ Diğer taraftan İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) ise, zamanımızda gerekli olan şartları kendinde toplayan ve insanların kabullenip üzerinde icma' ettikleri on imamın kırâatını mütevâtir olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁴

Elde edebildiğimiz bilgilere göre İslam âlimleri, bir kırâatın Sahih veya Mütevâtir kırâat sayılması için şu özelliklere sahip olması gerektiği konusunda fikir birliğine varmışlardır:

¹⁰¹ Zerkânî, a.g.e., I/ 424.

¹⁰² Keskiöğlü, a.g.e., 163.

¹⁰³ Ebû Şâme, a.g.e., 176-177; Zerkeşî, a.g.e., I/318.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., I/26.

1. Kırâat bir vecihle de olsa, Arapça gramerine uygun olmalı.
2. Kırâat, takdirene de olsa, Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflardan birinin resmî hattına uygun olmalı.
3. Kırâat, sahih ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşmalıdır.¹⁰⁵

3.2. Meşhûr Kırâat

Kırâat çeşitlerinden ikincisi meşhûr kırâattır. Meşhûr Kırâat, senedi sahih olan ve mütevâtir derecesine ulaşmayan, Arap dili kurallarına ve Mushafın hattına uygun düşen, kurrâ nezdinde meşhûr olan, galat ve şaz kırâatlardan sayılmayan kırâattır. Diğer bir ifadeyle, yedi imamdan gelen nakillerde tariklerin farklı olmasıdır. Mesela yedi kırâat imamının birinin rivâyet ettiği, diğerinin terk ettiği kırâatlar bu nevidendir¹⁰⁶. Bunlarla Kur'ân okumak ve namaz kılmak caizdir.¹⁰⁷

Meşhûr kırâat hakkında yazılan en önemli kaynak eserler şunlardır: ed-Dânî'nin "Teysîr"i, eş-Şâtibî'nin "Kaside"si, İbnü'l-Cezerî'nin "Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâatı'l-Aşr"¹⁰⁸

3.3. Ahad Kırâat

Kırâat çeşitlerinden biri de ahad kırâattır. Ahad kırâat, senedi sahih olduğu halde, Hz. Osman'ın Mushaflarından birinin hattına veya Arap Dili kurallarına muhâlif düşen, meşhûr kırâat derecesine ulaşamayan kırâata denir. Bununla Kur'ân okunamaz ve ibadet edilemez. Buna inanmak da gerekmez.

Hâkim, Müstedrek'inde Asım el-Cuhderi tarikiyle Ebû Bekra'dan nakille, Hz. Peygamber(s.a.v.)'in Rahman Sûresi 76. âyetini şöyle okuduğunu rivâyet eder:

مُتَكِّينَ عَلِي رِفَارْفَ خُضْرٍ وَ عَبَاقِرِي حِسَانَ

İbn-i Abbas'tan yapılan rivâyette, Hz. Peygamber (s.a.v.)Tevbe Sûresi'nin 128. âyetindeki

"أَنْفُسِكُمْ" kelimesindeki "ف" harfini fetha ile okumuştur. Bunlar ahad kırâata misal

olarak kaynaklarda yer almıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/9; Suphî Salih, **a.g.e.**, 255; Râfi, **a.g.e.**, 55.

¹⁰⁶ Suyûtî, **el-İtkân**, I/77; Subhî Salih, **a.g.e.**, 256.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, **a.g.e.**, I/26; Zerkânî, **a.g.e.**, I/ 423.

¹⁰⁸ Subhî Salih, **a.g.e.**, 256-257.

3.4. Şâzz Kırâat

Bir başka kırâat çeşidi de şâzz kırâattır. Şâzz kırâat, senedi sahih olmayan kırâata denir. İbnü's-Sümeýfe'nin Yunus Sûresi 92. Âyetindeki “نُنَجِّيكَ” kelimesini noktasız “ح” ile “خَلْفَكَ” kelimesinin “ل” harfini fetha ile okuması bu kırâata örnektir.¹¹⁰

3.5. Mevzû Kırâat

Mevzû Kırâat, aslı olmaksızın, okuyanına nisbet edilen kırâata denir. Meselâ İmam Ebu'l-Fadl Muhammed b. Cafer el- Hüzaî, “el- Müntehâ” adlı eserinde kendinden öncekilerin toplamadıkları kırâatları bir araya getirmiş ve onları Ebû Hanife'ye nisbet etmiştir.

âyetindeki lafzatullahı ötre, el- ulemâ kelimesini ise üstün ile okumuştur.¹¹²

3.6. Müdrec Kırâat

Tasnifteki son kırâat çeşidi ise müdrec kırâattır. Müdrec kırâat, hadis çeşitlerinden müdrece benzer. Müdrec Kırâat, âyete yapılan tefsirî mahiyetteki ilavelerle okunan kırâatlara denir. Mesela Sa'd b. Ebî Vakkas, Nisâ Sûresi 11. âyetini “ مِنْ أُمَّ ” ilavesiyle “ وَ لَهُ ” şeklinde okumuştur. Keza İbn Abbas, Bakara Sûresi 198. âyetini “ فِي ” şeklinde okumuştur. Keza İbn Abbas, Bakara Sûresi 198. âyetini “ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ ” ilavesi ile “ مَوَاسِمِ الْحَجِّ ” şeklinde okumuştur.¹¹³

Suyûtî, âyetlere yapılan ilaveler hakkında şöyle demektedir:” Kur'ân metnine ilavede bulunanlar, kırâata ilave ettikleri tefsirî kelimeleri, izah ve beyan etmek için kullanmışlardır. Çünkü bunlar Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den öğrendiklerinden, âyetin gerçek metnini biliyorlardı. Herhangi bir karışıklık olmayacağından emindiler. Muhtemeldir ki, sahâbeden bazıları, tefsirî kelimeleri, âyetle birlikte yazmışlardı. Böylece bazı

¹⁰⁹ Subhî Salih, **a.g.e.** , 257; Suyûtî, **a.g.e.** , I/ 77.

¹¹⁰ Subhî Salih, **a.g.e.**, 258; Suyûtî, **a.g.e.**, I/78.

¹¹¹ **Fâtır Sûresi** 35/28.

¹¹² Subhî Salih, **a.g.e.**, 257; Zerkânî, **a.g.e.**, I/423.

¹¹³ Zerkeşî, **el-Burhan**, I/337; Suyûtî, **el-İtkan**, I/77; Subhî Salih , **a.g.e.**, 257; Zerkânî, **a.g.e.**, I/424.

sahâbenin, kırâatının tefsir ile okunmasına cevaz verdiğini söyleyenler yalan söylemiş-
tir.”¹¹⁴ Yukarıdaki örnekler, müdrec kırâata örnek olarak kaynaklarda yer almıştır.

¹¹⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, I/77.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ'NİN HAYATI

İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ VE EL-BAHRU'L-MUHÎT

1. Hayatı

1.1. Adı, Künyesi ve Nisbesi

Adı Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân'dır.¹ Künyesi Ebû Hayyân² olup lakabı Esîruddîn'dir.³

Kaynaklarda nesebi hakkında değişik rivayetler mevcuttur. Bunlar el-Endelusî⁴, el-Ceyyânî⁵, el-Gırnâtî⁶, el-Cübbâî⁷, en-Nıfzî⁸, el-Mağribî⁹, el-Mâlikî¹⁰, eş-Şâfi'î¹¹ ve el-Eserî'dir.¹²

¹ Muhammed b. Şakir el-Kütübî, **Fevâtü'l-Vefeyât**, (Thk. İhsan Abbas), C.IV, DâruSadr, Beyrut-ts, 71, Salâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, (thk. Helmut Ritter) C.V, Dâru'n-Ner Franz Siteiner, Wiesbaden-1970, 267, es-Sübkî, Ebû Nasr Tâcuddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi; **Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ**, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî- Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), C. IX, Kahire-1964, 276; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâtu'l-Kurrâ**, (nşr. G. Bergstraesser), C. II, Mektebetü'l-Hancı, Mısır-1933, 285, İbn Hacer el-Askalânî Şihâbüddin Ahmed b. Ali, **ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine**, C. IV, Dâru'l-Cil, Beyrut-t, 302, Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin Yûsuf b. Tağriberdî el-Atabekî İbn Tağriberdî, **en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire**, C. X, Vezaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, Kahire-1963, 111, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât** (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), C. I, Kahire-1964, 280, Şemsuddin Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, C.II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-t, .287, Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, **Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelus er-Ratîb**, (thk. İhsan Abbas), C.II, Dâru Sadr, Beyrut-1968, 535, Ebu'l-Felah Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed b. El-İmâd el-Hanbelî, **Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri men zehab**, C. VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut-t, 145, Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul-1955, 152-153.

² Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr**, C.IX, Dâru'l-Fikr, Beyrût-1992, 518, İbnTağriberdî, **en-Nücûmu'z-Zâhire**, X, 110

³ Zehebî, **Marifetü Kurrâi'l-Kibâr**, (Thk. Muhammed Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnâvût, Salih Mehdi Abbâs), C. II, 1.baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-1404/1984, 723; Kütübî, **a.g.e.**, IV, 71; İbn-i Hacer el- Askalânî, **a.g.e.**, V, 70; el- Makarrî, **a.g.e.**, II, 537; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 121.

⁴ Salâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî, **A'yânu'l-'Asr ve A'vânu'n-Nasr**, (thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmud Sâlim Muhammed, Nebil Ebû 'Amse, Muhammed Mev'id), C.V, Dâru'l-Fikr, Dımaşk-1998, 325. İbn Hacer el- Askalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 302.

⁵ Babası Endülüs'ün büyük şehirlerinden biri olan Ceyyân asıllı olması sebebiyle bu nisbeyle zikredilmiştir. Ceyyân, Kurtuba'nın doğusunda, geniş yerleşim alanına sahip büyük bir şehirdir. Bkz. es-Sübkî, **Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ**, IX, 276, İbn Hacer el- Askalânî **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 302.

1.2. Doğumu, Gençliği ve Eğitimi

Ebû Hayyân kendi ifadesine göre 654/1256¹³ tarihinde, Şevval ayının son zamanlarına doğru Gırnata'da doğmuştur.¹⁴ Bazı kaynaklarda Matahşâreş'te¹⁵ doğduğu da zikredilmiştir.¹⁶ Ebû Hayyân Gırnata'da doğduğu için bu şehre nisbetle meşhûr olmuştur.¹⁷

Ebû Hayyân, Kur'ân, Hadis, Arapça gibi ilimleri doğduğu yer olan Gırnata'da, dönemin hocalarından tahsil etti. Kırâat-ı Seb'a'yı ilk olarak Abdulhak b. Ali b. Abdullah el-Ensârî'den (ö.670/1271), Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Et-Tabbâ'dan (ö.680/1281) ve Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. ez-Zübeyr'den (ö.708/1308)'den okumuştur. Abdulhak b. Ali el-Ensârî'den kırâat-ı seb'a'yı infirad ve indirac¹⁸ tarikiyle yirmi kez hatmederek okumuştur.¹⁹ Ebu'l-Hasan el-Ubbezî (ö.680/1281), İbnü'd-Dâî' (ö.680/1281), Ebû Ca'fer b. Ez-Zübeyr (ö.708/1308) gibi hocalardan Arapça dersleri almıştır.²⁰ Ebu'l-İzz el-Harrânî (ö.686/1287), Ebû Zeyd Abdurrahman er-Rab'î et-Tûnusî, Muhammed b. Tercem (ö.692/1293), İbnu'z-Zübeyr, Ebû Ali b. Ebi'l-Ahmer, Ebû Ca'fer b. Beşir (ö.675/1276) gibi zamanın muhaddislerinden hadis dersleri almıştır.²¹

İlk eğitimini Gırnata'da tamamlayan Ebû Hayyân, ilme olan merakının sâikiyle Endülüs bölgesindeki ilim merkezlerine bir dizi seyahatlerde bulundu. Buradaki ilim

Ceyyân hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, C. II, Dâr-ı Sadr, Beyrut-1955, 195.

⁶ es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, V, 267, İbn Hacer el- Askalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 302.

⁷ es-Safedî, **A'yânu'l-Asr**, V, 325.

⁸ Berberî kabilelerinden biri olan Nifze'ye atfen bu nisbeyle anılmıştır. Ayrıca Nifze, Mağrib'te bir şehir adıdır. Bkz. el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, V, 296, İbn Hacer el- Askalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 302, es-Suyûtî, **el-Buğye**, I, 280; ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirin**, II, 287; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zehab**, VI, 145.

⁹ İbn Tağriberdî, **en-Nucûmu'z-Zâhire**, X, 111.

¹⁰ İbn Tağriberdî, **en-Nucûmu'z-Zâhire**, X, 111.

¹¹ İbn Tağriberdî, **en-Nucûmu'z-Zâhire**, X, 111.

¹² el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 535.

¹³ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 10, İbn Hacer el- Askalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 302; es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, V, 281, İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, II, 285.

¹⁴ es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, V, 281.

¹⁵ es-Safedî, **A'yânu'l-Asr**, V, 328; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zehab**, VI, 145.

¹⁶ Matahşâreş, müstakil bir şehir olmayıp, Gırnata'ya bağlı küçük bir yerleşim yeridir. (es-Safedî, **A'yânu'l-Asr**, V, 328; el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 559.

¹⁷ el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 559.

¹⁸ İnfirad: Kırâat vecihlerini ayrı ayrı okuyarak her rivayet için ayrı hatim indirmeye denir. Buna ifrâd tariki de denir. İndirac ise; kırâat vecihlerini ve bunlara ait rivayetleri bir araya getirerek okumaya denir. Buna cem de denir. (Nihat Temel, **Kırâat ve Tecvîd İstılahları**, MÜİF Y yay., İstanbul-1997,74-75.)

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, II,285; el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 540.

²⁰ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 15; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zehab**, VI, 145.

²¹ EBÛ'l-Mehasin Şemsuddin Muhammed b. Ali el-Huseynî ed-Dımaşkî, **Zeylu Tezkireti'l-Huffâz li'z-Zehabî**, Dımaşk-t, 23, el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 560.

adamlarından çeşitli dersler okudu. Mâlaka'da, İbn Ebi'l-Ahvas'tan Hicr sûresine kadar kırâat okumuştur.²² Bununla birlikte Muhammed b. 'Abbas el-Kurtubî (ö.671/1273)'den hadis dersleri almıştır.²³ Belleş²⁴, el-Ceziretü'l-Hadrâ²⁵ ve Cebelu'l-Feth²⁶ gibi yerleşim yerlerini gezerek buradaki muhaddislerden hadis dinlemiştir. O'nun ilme olan aşkı, kendisini doğu şehirlerindeki ilim adamlarına yöneltmiştir.

Ebû Hayyân'ın Endülüs'ten ayrılıp doğuya göç etmesinin sebepleri konusunda değişik rivâyetler mevcuttur. Suyûtî'nin naklettiğine göre Ebû Hayyân, en-Nudâr adlı te'lifinde, kendisini doğuya gitmeye mecbur eden sebebi şöyle zikretmiştir: "Dönemin Mantık ve Felsefe âlimlerinden biri sultâna gelerek şöyle der: 'Ben yaşlandım ve yakın bir zamanda ölmekten endişe ediyorum. Bana, bu ilimleri öğretecek talebeler tahsis etmenizi istiyorum, tâ ki benden sonra sizlere faydalı olsunlar.' Bu öğrenciler içinde yer almam için bana haber gönderildi. Dolgun bir maaş ve standardı yüksek bir hayat vaat ediyorlardı. Fakat ben, bunu arzu etmediğim ve mecbur edilmekten korktuğum için hicret ettim."²⁷

Başka bir rivâyete göre Ebû Hayyân, hocası Ebû Ca'fer b. et-Tabbâ' ile arasında vuku bulan anlaşmazlıktan dolayı doğuya göç etmiştir. Ebû Hayyân, öğrencilik yıllarında İbnü't-Tabbâ'a zaman zaman itirazlarda bulunmuş ve daha sonra onun hakkında **el-İlmâ' fî İfsâdi İcâzeti İbni't-Tabbâ'** isminde eleştirel bir eser kaleme almıştır. Bu vesileyle hocası ile arası açılmış ve İbnü't-Tabbâ konuyu Emir Muhammed b. Nâsır el-Fakîh'e arz ederek ondan yardım talep etmiştir. Emir de Ebû Hayyân'ın yakalanmasını ve cezalandırılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Ebû Hayyân çareyi deniz yoluyla Kuzey Afrika'ya kaçmakta bulmuş ve oradan da doğuya göç etmiştir.²⁸

²² el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 540.

²³ ed-Dımaşkî, **Zeylu Tezkireti'l-Huffâz**, 24

²⁴ Endülüs'te bir kasabadır. Gırnata'nın güneyinde Mâlaka'nın doğusunda yer alır. (el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, I, 484.

²⁵ Endülüs'ün önemli şehirlerinden biridir. Bugünkü İspanya topraklarında, Cebelitarık boğazının Akdeniz çıkışında yer alan liman şehridir. el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, II, 136

²⁶ İspanya'nın güneyinde Cebel-i Târik dağının eteğinde kurulmuş yerleşim yeridir. Târik b. Ziyad'ın 92/711 yılında İber yarımadasına girdiği ve ilk karargahını kurduğu yerdir."CebelüTârik" olarak da adlandırılır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, C. XX, Müesse-setü'r-Risale, Beyrut-1985, 372; Mehmet Özdemir, "Cebelitarık" mad., **DİA**, VII, 187

²⁷ Suyûtî, **el-Buğye**, I, 281, ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 289, İbnü'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, VI, 146.

²⁸ İbn Hacer el- Askalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 304; es-Suyûtî, **el-Buğye**, I, 281, el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 583.

Ebû Hayyân 679/1280 yılının başlarında Endülüs'ten ayrılarak deniz yoluyla Fas'a geçmiştir. Fas'ta Ebu'l-Kâsım el-Mizyâtî'den ders okumuştur.²⁹ Fas'ta üç gün³⁰ gibi kısa bir gün kaldıktan sonra Sebte, Bicâye³¹ ve Tûnus gibi Kuzey Afrika şehirlerini dolaşarak buradaki ilim adamlarıyla görüşmüştür. Bicâye'de Ebû Abdillâh el-Kenânî (ö.699/1300), Tûnus'ta Ebû Muhammed Abdulâh b. Harun (ö.702/1303) ve Ebû Ya'kûb Yusuf b. İbrahim b. 'Îtâb'dan hadis dersleri almıştır.³² Aynı zamanda Tûnus'ta Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-İşbilî (ö.699/1300)'den fıkıh dersleri almıştır.³³ Ebû Hayyân, Tûnus'tan sonra Mısır'a geçti ve İskenderiye'de Abdulvehhâb b. Hasan b. el-Furât (ö.687/1288)'tan hadis, Ali b. Yahya el-Maryûtî (ö.680/1281)'den kırâat okumuştur.³⁴ Müellifimizin Kahire'ye yerleşmesi hac ibadetini yerine getirmek için çıktığı Hicaz seyahatinden sonradır.³⁵ Bu seyahatinde Mekke, Medine, Mina, Ayzâb³⁶, Eyle³⁷, Yenbu³⁸, Kana³⁹ ve Cidde şehirlerini dolaşarak dönemin ilim adamlarıyla görüşmüştür. Mekke'de Ebu'l Huseyn Ali b. Sâlih el-Huseynî (ö.690/1291), Yûsuf b. İshak et-Taberî ve Ebu'l-Yumn Abdullah b. 'Asâkir (ö.686/1287) ile görüşmüştür.⁴⁰ Şam ve Irak'ta dönemin meşhûr âlimlerinden icazet almıştır.⁴¹

Ebû Hayyân'ın hayatının zikredildiği kitaplarda hangi yılda Mısır'a yerleştiği ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bununla birlikte İbnü'l-Hatîb, onun Kahire'de meşhûr nahiv âlimi Bahâuddîn Ebû Nasr b. en-Nahhâs⁴²(ö.698/1299)'tan 688/1289 yılında

²⁹ el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 563, el-Hadisî, **Ebû Hayyân en-Nahvî**, 36. ed-Dımaşkî Ebû Hayyân'ın 677/1278'de Endülüs'ten ayrıldığını zikretmektedir. (ed-Dımaşkî, **Zeylu Tezkireti'l-Huffâz**, 24)

³⁰ el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 584.

³¹ Mağrib'te bir sahil şehridir. (el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, I, 339).

³² ed-Dımaşkî, **Zeylu Tezkireti'l-Huffâz**, 26.

³³ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, III, 583, es-Sübkî **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, IX, 278, el-Hadisî, **Ebû Hayyân en-Nahvî**, 36.

³⁴ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, V, 396, es-Sübkî, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, IX, 278, İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, II, 285.

³⁵ el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 563.

³⁶ Kızıldeniz kıyısında küçük bir liman kasabasıdır. (el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, IV, 171).

³⁷ Şam ile Hicaz bölgesi arasında Kızıldeniz'e sahili olan bir şehirdir. (el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, I, 292).

³⁸ Medine ile Kızıldeniz arasında bulunan ve Radvâ dağına yakın bir yerleşim yeridir. (el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, V, 449-450).

³⁹ Yemen bölgesinde bir yerleşim yeridir. (el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, IV, 399).

⁴⁰ ed-Dımaşkî, **Zeylu Tezkireti'l-Huffâz**, 25; es-Sübkî **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, IX, 278; el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 560.

⁴¹ el-Kütübî, **Fevâtü'l-Vefeyât**, IV, 72; İbn Tağriberdî, **en-Nucûmu'z-Zâhire**, X, 112.

⁴² Ebû 'Abdillâh Bahâuddin Muhammed b. İbrahim b. Muhammed İbnü'n-Nehhâs el-Halebî (ö.698/1299); Nahiv, Edebiyat ve Kırâat âlimi olup kendi döneminin Arap dilindeki en önemli simalarından biridir. Ebû Hayyân'ın hocasıdır. İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, II, 46; Suyûtî, **el-Buğye**, I, 13; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zehab**, V, 442.

Sibeveyh'in el-Kitâb'ını okuduğunu ve edebiyat dersleri aldığını bildirmiştir.⁴³ Bu bilgidен hareketle müellifin 680'li yıllarda Mısır'a yerleştiği anlaşılmaktadır. Burada Ebû Tâhir İsmail b. Hibetullah el- Melicî (ö.681/1282)'den kırâat⁴⁴, Şemsüddin el-İsfahânî'den usûl ve Ebû Muhammed ed-Dimyâtî (ö.705/1305)'den hadis dersleri almıştır.⁴⁵ Ebû Hayyân, bu bölgede Dimyât, el-Mahalle⁴⁶, el-Cîze⁴⁷, Munyetu Ebi'l-Husayb⁴⁸, Dişnâ⁴⁹, Tuhrumus⁵⁰, Kûs⁵¹, Bilbîs⁵² gibi yerleşim bölgelerini dolaşarak buradaki meşhûr âlimlerden kırâat, hadis ve Arapça dersleri almıştır.⁵³ İbnü'l-Enmâtî (ö.684/1285), İbn Hatibi'l-Mizze (ö.687/1288), Gâzî el-Halâvî (ö.690/1291), Abdulaziz el-Harrânî (ö.788/1386) ve el-Vecîh b. el-Burhân gibi âlimlerle; Mu'nise bnt. el-Âdil, Şâmiye bnt. el-Bekrî (ö.685/1286) ve Zeyneb bnt. Abdillatif el-Bağdâdî gibi bayan hocalardan da dersler okumuştur.⁵⁴ Ebû Hayyân, Mısır'da uzun yıllar Bahâuddin ibnu'n-Nehhas'tan nahiv dersleri almıştır ve hocasının 698/1299 yılında vefat etmesinden sonra onun yerine ders okutmaya başlamıştır.⁵⁵ Dönemin siyasîleriyle samimi arkadaşlıklar kurması sebebiyle Kahire'nin değişik medreselerinde müderrislik yapmıştır. 704/1305 yılında el-Câmi'ul-Hakim'de⁵⁶ nahiv, 710/1311 yılında da el-Kubbetu'l-Mansûriyye'de tefsir müderrisliğine getirilmiştir. Fâtimî dönemi câmilerinden el-Câmi'u'l-Akmer'de⁵⁷ de kırâat dersleri vermiştir.⁵⁸ El-Câmi'u'l-

⁴³ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, V, 396; el-Kütübî, **Fevâtü'l-Vefeyât**, IV, 72; İbnü'l-Hatib Ebû Abdillâh Lisânüddin Muhammed b. Abdullah, **el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta**, (thk. Muhammed Abdullah 'Inân), C.III, Mektebetü'l-Hancî, Kahire-1975, 45.

⁴⁴ es-Safedî, **A'yânu'l-'Asr**, V, 330.

⁴⁵ İbn Hacer el- Askalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 304.

⁴⁶ Kâhire ile Dimyât arasında büyük bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, V, 63.

⁴⁷ Fustât'ın batısında yer alan küçük bir kasabadır. Bkz. el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, II, 200.

⁴⁸ Aşağı Mısır bölgesinde Nil nehri sahilinde kurulmuş büyük bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, V, 218.

⁴⁹ Yukarı Mısır bölgesinde ve Nil nehrinin doğusunda yer alan küçük bir kasabadır. Bkz. el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, II, 456

⁵⁰ Mısır'ın köylerinden biridir. Bkz. el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, IV, 52.

⁵¹ Yukarı Mısır bölgesinde yer alan büyük bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, IV, 413.

⁵² Mısır'ın Fustât şehri ile Şam arasında yer alan ve Fustât'a 10 fersah uzaklıkta yer alan bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, I, 479.

⁵³ ed-Dımaşkî, **Zeylu Tezkireti'l-Huffâz**, 24; el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 560.

⁵⁴ es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 279; es-Sübkî **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, IX, 278; İbn Hacer el- Askalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 303, el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 551.

⁵⁵ Afif Abdurrahman, "et-Tezkiretü li Ebî Hayyân el-Endülüsî", **Mecelletu Mecmai'l-lugati'l-Arabiyye bi Dımaşk**, C.53/I, Şam-1978, 59.

⁵⁶ Kâhire'de Fâtimî dönemi câmilerinden olup Halife el-'Aziz billah tarafından 380/990 yılında yapımına başlanmış ve oğlu el-Hâkim bi emrillah döneminde 403/1013 senesinde tamamlanmıştır. Bu sebeple el-Hakîm'e nisbetle anılmıştır. Bkz. Takiyüddin Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Ali el-Makrizî, **el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitâti ve'l-Âsâr**, C.II, Dâru Sâdır, Beyrut-t, 277.

⁵⁷ Halife Ebû Ali el-Mansûr zamanında vezir Me'mûn el-Batâihî tarafından 519/1125 yılında yaptırılmıştır. El- Makrizî, **a.g.e.**, II, 290; Semavî Eyice, "Akmer Câmiî" mad., **DİA**, II, 282.

⁵⁸ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 10; el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 559; es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 268; ed-Dâvûdî, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, II, 290; el-Hadisî, **Ebû Hayyân en-Nahvî**, 40-41.

Tûlûnî'de⁵⁹ tefsir dersleri veren Ebû Hayyân aynı zamanda el-Kubbetu'l-Mansûriyye'ye hadis kürsüsü şeyhliğine atanmıştır. Hayatının sonuna kadar bu vazifelerine devam etmiştir.⁶⁰ Müderrislik yanında eserlerini yazmakla meşgul olmuş ve te'liflerinin çoğunu burada kalame almıştır.⁶¹

1.3. Ailesi

Kaynaklarda Ebû Hayyân'ın eşinin adı Zumrude bt. Ebrak olduğu ve hadis alanında tahsîl yaptığı zikredilmektedir.⁶² Künyesi Ummu Hayyân olan Zumrude bnt. Ebrak 736/1336 yılının Rebiülevvel ayında vefat etmiştir.⁶³ Ebû Hayyân'ın Hayyân isimli bir oğlu ile Nudâr adında bir kızı olduğunu da kaynaklardan öğreniyoruz.⁶⁴ Müellifin büyük çocuğu olan Hayyân, ilk eğitimini babasının yanında almıştır. Babasından kırâat-ı seb'ayı almış ve onun birçok telifini okumuştur. Hayyân, Câmî'atu'd-Duveli'l-Arabiyye'ye bağlı Ma'hedu İhyâi'l-Mahtûtât'ta bulunan **Gâyetu'l-İhsân fî İlmi'l-Lisân** adlı kitabın yazma nüshası üzerine, bu eseri, 20 Cemâziyelevvel 722 tarihinde, Kahire'de, babasından rivayet yoluyla okuduğunu not olarak düşmüştür. Babası Ebû Hayyân da bu nota ilave ederek, Hayyân'ın söylediklerinin doğru olduğunu zikreder ve kendisinin rivâyet, tasnîf, ihtisâr, inşâ ve iktibas türü bütün eserlerini, kısacası kendisi için rivayeti câiz olan her şeyi aktarması konusunda oğluna icazet verdiğini belirtir.⁶⁵ Hayyân, babası dışında da başka âlimlerden icâzet almıştır. Bunlar arasında 724/1324 yılında kendisinden icâzet aldığı Takiyüddin Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâlik el-Mısrî b. es-Sâîğ (ö.725/1325) de vardır. Hadis rivâyetinde de bulunan Hayyân 764/1363 yılının Recep ayında vefat etmiştir.⁶⁶

Ebû Hayyân'ın kızı Nudâr ise 702/1303 yılının Cemâziyelâhir ayında doğmuştur. Ebû Ca'fer b. ez-Zubeyr'den icazet aldığı, ed-Dimyâti'nin derslerinde bulunduğu ve hadis âlimlerinden dersler dinlediği kaynaklarda zikredilmiştir. Ayrıca bazı hocalardan el-Alemuddîn el-Birzâlî'nin kırâatını okuduğu da bildirilir. Şiir yazmasını ve güzel konuşma-

⁵⁹ Miladi IX. Asırda Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Türk-İslam devletlerinden Tolunoğulları'nın kurucusu olan Ahmed b. Tolun (ö.270/884) tarafından 265/879 yılında yaptırılmıştır. Câmî Kahire'ye yakın, Fustât'ın kuzeydoğusunda kurulan el-Katâi' denilen yerleşim yerindedir. Bkz. El- Makrizî, **a.g.e.**, II, 265.

⁶⁰ Ed-Dımaşkı, **Zeylu Tezkireti'l-Huffâz**, 24.

⁶¹ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 11; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, II, 285.

⁶² İbn Hacer el- Askalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine**, III, 321.

⁶³ İbn Hacer el- Askalânî, **a.g.e.**, II, 116.

⁶⁴ İbn Hacer el- Askalânî, **a.g.e.**, III, 321.

⁶⁵ el-Hadisî, **Ebû Hayyân en-Nahvî**, 48-49.

⁶⁶ İbn Hacer el- Askalânî, **a.g.e.**, III, 321, el-Hadisî, **Ebû Hayyân en-Nahvî**, 49.

yı çok iyi beceren Nudâr, babasının en çok takdir ettiği çocuğu olmalı ki, Ebû Hayyân'a "keşke Hayyân da böyle olsaydı" dedirtebilmişti. Ebû Hayyân, kızının zekâsını ve kabiliyetlerini her zaman takdir etmişti. Ebû Hayyân'ın gözdesi olan Nudâr, 730/1330 yılının Cemâziyelâhir ayında vefat etmiştir. Ebû Hayyân, kızının ölümüne çok üzölmüş ve ona ithafen "**en-Nudâr fi'l-Mes'ele**ti '**an-Nudâr** isimli bir eser kaleme almıştır.⁶⁷ Ayrıca Ebû Hayyân, Sultan'dan izin alarak kızını evinin bahçesine defnetmiştir. Bedruddin en-Nablûsî, Nudâr hakkında şunları söylemektedir: "Fazilet ve huşu' sahibi fasîh bir insandı. Güzellüğünün ve zerafetinin yanında ibadet ve Fıkıh konusunda bir çok erkeği geride bırakmıştır.⁶⁸ Öte yandan kaynaklarda Ebû Hayyân'ın Muhammed adlı bir torunundan da bahsedilir. Hayyân'ın oğlu olan Muhammed'in, Ebû Hayyân'dan ilim tahsil ettiği ve dedesinin ölümünden yüz yıl sonra vefat ettiği zikredilmiştir.⁶⁹

1.4. Şemâili ve Ahlakı

Ebû Hayyân, uzun boylu, güzel yüzlü, hoş ve tatlı sesli, açık benizli, kırmızıya çalan bıyıkları, sık olmayan ancak gür görünen sakalları, beyaz ve uzun saçları olan iyi bir fizikî görünüme sahipti.⁷⁰

Ebû Hayyân'ın öğrencilerinden er-Ru'aynî, hocasının benzerine şahit olmadığı bir kişiliğe sahip olduğunu, neşeli, güler yüzlü, sıkıntıları dert etmeyen, çok dostu ve arkadaşı bulunan, fasih ve güzel konuşan bir kişi olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan konuşmasının fasih olmasına rağmen ق harfini ك harfine yakın bir sesle çıkardığını, fakat Kur'ân okurken bu harfi mahrecine uygun bir şekilde telaffuz ettiğini belirterek Mısır'a geldiğinde "Bu memlekette ق harfini telaffuz eden yok" dediğini de ilave etmektedir.⁷¹

Ebû Hayyân, inancının kendisine yerine getirmesini emrettiği bütün işleri yapmaya çalışan dini bütün bir Müslümandı. Hayatı boyunca kötü alışkanlıklardan ve çirkin fiillerden kendisini korumuştur. O dönemde halk arasında yaygın olan haşhaş, tütün ve kenevir yaprağı gibi uyuşturucu maddelerden uzak durmuştur. İlim adamlarının bunların

⁶⁷ es-Safedî, **A'yânu'l-'Asr**, V, 521; el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 559-560.

⁶⁸ el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 559-560; es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 268; el-Hadisî, **Ebû Hayyân en-Nahvî**, 49-50.

⁶⁹ İbn Hacer el- Askalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 310; el-Hadisî, **Ebû Hayyân en-Nahvî**, 49

⁷⁰ İbn Hacer el- Askalânî, **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 307; el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 541; es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 268; İbnü'l-'Îmâd, **Şezerâtu'z-Zehab**, V, 146; es-Suyûtî, **el-Buğye**, I, 282.

⁷¹ el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 541,565; es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 268; İbn Hacer el- Askalânî **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 307; Hatice el-Hadisî, **a.g.e.**, 51.

açık bir şekilde haram olduğunu söyleyememelerine karşın, o açıkça haram olduklarını belirtmiştir. Aynı şekilde tavla ve santraç gibi oyunların da insanları yalan söylemeye ve kavgaya sürükleyen boş işler olduğunu vurgulamıştır.⁷²

O'nun, izzet-i nefis sahibi iffetli birisi olduğu, üç şey dışında hiçbir şeyde tamahkârlık göstermediği belirtilir. Bunlar Kur'ân tilaveti, iffetli bir nefis ve sâlih âmel. Bu konuya nazmettiği şu beyitleri de kaynaklık etmektedir:

أُرِيدُ مِنَ الدُّنْيَا ثَلَاثًا وَإِنِّهَا لَعَايَةُ مُطْلُوبٍ لِمَنْ هُوَ طَالِبٌ
تِلَاوَةُ قُرْآنٍ وَ نَفْسٌ عَفِيفَةٌ وَ إِكْتِنَارُ أَعْمَالٍ عَلَيْهَا أَوْاطِبٌ

“Dünyada üç şey istiyorum. Bunlar talep eden kişinin isteyebileceği en yüce şeylerdir. Kur'ân okumak, iffetli bir nefis ve sürekli yapacağım bol sâlih amel.”⁷³

Ebû Hayyân, Allah korkusuyla dolu bir insandı. Kur'ân dinlerken ağlardı. Aynı zamanda gazel türü şiirleri dinlerken göz yaşlarına hakim olamayıp ağlardı. Aşk ve kahramanlık şiirlerinin kendisini duygulandırdığını, cömertlikle ilgili şiirlerin ise kendisine hiç tesir etmediğini belirtmektedir.⁷⁴

İnsanlar cömertlikleriyle övünürken, Ebû Hayyân cimriliğiyle iftihar ederdi. Talebelerine iktisat ile yaşamayı öğütlerdi. Bir gün öğrencisi es-Safedî'ye, “Paralarına sahip ol, insanların sana cimri demeleri, alçak kişilere muhtaç olmandan daha evlâdır.” der ve ardından şu beyitleri zikreder:

رَجَاؤُكَ فَلَسْنَا قَدَّ عَدَا فِي حَبَائِلٍ قَنِيصًا رَجَاءً لِلتَّجَارِ مِنَ الْعُغْمِ
أَأْتَعَبُ فِي تَحْصِيلِهِ وَأُضْيِعُهُ إِذْ كُنْتُ مُعْتَاصًا مِنَ الْبُرِّ بِالسُّقْمِ

“Ağlarım bir av gibi düşen parayı benden istemen kısır birinden çocuk beklemen gibidir. Parayı kazanmak için yorulayım da sonra onu zâyî mi edeyim? O zaman ben sağlıklı hastalığı değiştirmiş olurum.”⁷⁵

Müellif, Mısır'da günde bir fakire dört kuruşun yeteceğini; iki kuruş ile bayat bir ekmek, birer kuruşla biraz kuru üzüm ve bir testi su alabileceğini, hatta ertesi gün bir

⁷² Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, IV, 358, 675-676.

⁷³ el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 564.

⁷⁴ İbn Hacer el- Askalânî **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 309; el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 543.

⁷⁵ es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 275.

kuruşla limon alıp ekmekle yiyebileceğini belirtir. Kitap satın alanları kınar ve onlara şunu söylerdi: "Allah sana akıl ihsân eylesin! Ben istediğim kitabı vakf kütüphanesinden ödünç alırım. Fakat bana ödünç para verecek birisini ararsam bulamam." arkasından da şu beyitleri söylerdi:

أَتِي بِشَفِيعٍ لَيْسَ يُمَكِّنُ رَدَّهُ دَرَاهِمُ بِيضٌ لِلْجُرُوحِ مَرَاهِمُ
تُصَيِّرُ صَعْبَ الْأَمْرِ أَهْوَنَ مَا يُرَى وَ تَقْضِي لُبَانَاتِ الْفَتَى وَهُوَ نَائِمٌ

"Reddedilmesi mümkün olmayan bir aracı ile, yaralara merhem beyaz dirhemlerle geldi. Onlar ki zor işleri mümkün olan en kolay şekilde çözerler ve gencin isteklerini uykuda iken giderirler.⁷⁶

Talebesi es-Safedî, hocasının bu tutumuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Onda şunları görüyorum: uzun bir hayat yaşadı ve ülkesinden ayrıлып gurbete çıktı. Birçok ülke gezdi ama servet toplamadı. Elde ettiği makamlara gelene kadar çok yoruldu. İnsanları sınadı, hayat tecrübesi arttı ve başından birçok olay geçti. Fakat o hep basiretli olup sağduyulu davrandı."⁷⁷

Mısır'a geldikten sonra Ebû Hayyân'ın ailesine yaptığı vasiyetini, onun hayata bakış açısını yansıtacağı ve ahlakına ışık tutacağını düşündüğümüz için aktarmak istiyoruz:

"Akli başında olan kişi şu hususlara dikkat etmelidir:

1. Dış görünüş itibariyle herkese dostça tavır takınmalı, içten de, kötülüklerden sakınmak ve kendini müdafaa için düşmanmış gibi tedbir almalı. Bu konuda insan, düşmanından çok dost bildiği kişilerden sakınmalıdır. Bir de şu çok iyi bilinmelidir ki bir kişinin diğerine yaptığı iyilik ve gösterdiği muhabbet, iyilikte bulunduğu kişi için değil, ondan elde edeceği menfaat içindir.

2. Kişi şu altı husûsta konuşmayıp susmayı tercih etmelidir:

a- Allah'ın zâtı ile ilgili,

b- Allah'ın sıfatları ile ilgili,

c- Bütün peygamberlerin(as) durumları ile ilgili,

⁷⁶ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 543.

⁷⁷ es-Safedî, *A'yânu'l-'Asr*, V, 334; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 543.

- d- Sahabe arasında cereyan eden olaylara itiraz etme konusunda,
- e- Mezhep imamlarına itiraz husûsunda,
- f- Ümmetin sâlih kullarını karalama husûsunda,
3. Kendisini müdafaa dışında hiç kimseye eziyet etmemelidir.
4. İnsanların gösterdikleri gayret ve anlayışlarındaki farklılıkları hoş karşılamalı, onları küçümseyip hakîr görmemelidir. Gösterişten de uzak durmalıdır.
5. İnsan, inanç ve fikir yönünden anlaşabileceği kişilerle çalışmalarını sürdürmeli ve kendi görüşünde olmayanlara ve maksadını anlamayanlara sinirlenmemelidir.
6. Hiç kimseye hatalarından dolayı önyargılı davranmamalıdır.
7. Bir kişinin sözleri fesat ve bozgunculuk emareleri taşıyorsa onu iyiye yormalı ve bir çıkış yolu bulmaya çalışmalıdır.
8. Cahiliye dönemi bilgilerine dalmamalı, çalışmalarını dinî ilimler üzerine yoğunlaştırmalıdır.
9. Kişi, tarih kitaplarını çok okumalıdır. Çünkü bu kitaplar insanın ufkunu açar, yeni bilgiler ve tecrübeler kazanmasını sağlar.
10. Kişi, fakir insanlardan yüz çevirmemeli ve onlarla dâima ilgilenmelidir.
11. İnsanlara karşı mütevâzı olmalı, kendisinin âciz ve muhtaç bir kul olduğunu asla unutmamalıdır. Hiç kimseye karşı büyüklenmemelidir.
12. Şaka yapmaktan, çok gülmekten ve kendisini ilgilendirmeyen işlerden uzak durmalıdır.
13. Allah'a karşı ma'siyet sayılmayan işlerde topluma ayak uydurmalıdır.
14. Halkın gözünde çirkin olan işlerden sakınmalı ve hiç kimseyi şikâyet etmemelidir.
15. İnsanlarla olan münasebetlerinde güler yüzlü ve tatlı dilli olmalıdır.
16. Allah'tan başka hiç kimseye bel bağlamamalıdır.

17. Ailesi ile ilgili konulardan arkadaş toplantılarında bahsetmemeli ve Allah rızası için yaptığı hayırlı işlerden başkalarının yanında konuşmamalıdır.”⁷⁸

Ebû Hayyân’ın bu vasiyetinde bir babanın çocuklarına verdiği öğütlerden ziyade bir hocanın öğrencilerine, kültürlü ve bilgin bir kişinin toplumuna verdiği nasihatlardaki üslûbun ve içeriğin ön plana çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda bu öğütler, onun engin tecrübe sahibi olduğunu ve yaşadığı uzun ömür sayesinde toplumun her kesimiyle birarada bulunma imkanı elde ettiğini göstermektedir.

1.5. Mezhebi

Ebû Hayyân, felsefî düşüncelerden, mu’tezile ve mücessime görüşlerinden uzak bir hayat yaşamıştır. Başlangıçta Mâlikî mezhebine mansûb olan Ebû Hayyân, Endülüs’te Zâhiriyye mezhebi daha yaygın olduğu için daha sonra bu mezhebe intisâb etmiştir. Mısır’a geldikten sonra halkın Zâhiriyye mezhebine itibar etmediğini, aksine ondan uzaklaştığını görünce, bu mezhebi bırakarak Şâfiî olmuştur.⁷⁹ Çünkü o dönemde Mısır’da Şâfiî mezhebi hâkimdi. O, her ne kadar Şâfiî mezhebine geçse de gönlünün hâlâ Zâhiriyye mezhebinde olduğunu itiraf etmekten de kendini alamamıştır.⁸⁰ Buna rağmen Şâfiî (ö.204/819) ve görüşlerini çok beğenmiş ve takdir etmiş; hatta onu bir kasidesinde de methetmiştir. Ebû Hayyân, Şâfiî’yi methettiği kasidenin ilk beyitlerinde ömrünün çoğunu verdiği nahiv ilmiyle daha çok meşgûl olduğunu, Zeyd ile Amr’ın kavgalarının neticesinde boş bir şöhretten başka bir şey elde edemediğini söyleyerek bundan sonra dünya ve âhirette kendisine fayda sağlayacak olan fıkıh ilmine yöneleceğini belirtmiş ve şöyle demiştir:

وَأَسْمُوا إِلَى الْفِقْهِ الْمُبَارَكِ إِنَّهُ لَيُرْضِيكَ فِي الْآخِرَىٰ وَيُحْطِيكَ فِي الدُّنْيَا

هَلِ الْفِقْهُ إِلَّا أَضَلَّ دِينَ مُحَمَّدٍ فَجَزِدْ لَهُ عَزْمًا وَجَدِّدْ لَهُ سَعْيًا

وَ كُنْ تَابِعًا لِلشَّافِعِيِّ وَ سَالِكًا طَرِيقَتَهُ تَبْلُغْ بِهِ الْعَايَةَ الْقُصْبَا

أَلَا بَابِنِ إِذْ رِيسَ قَدْ اتَّضَحَ الْهُدَىٰ وَ كَمْ غَامِضِ أَبْدَىٰ وَ كَمْ دَارِيسَ أَحْيَا

⁷⁸ el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II, 565-566.

⁷⁹ el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II, 541; es-Safedî, *el-Vâfi*, V, 268; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 304; Suyûtî, *Buğye*, I, 281; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, V, 146; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 290; Hatice el-Hadisî, *a.g.e.*, 75.

⁸⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 304; Suyûtî, *Buğye*, I, 281; İbnü'l-‘Îmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, V, 146; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 288.

“Dünyada sana itibar kazandıracak, âhirette ise seni memnun edecek olan mübârek fıkıh ilmiyle meşgûl ol. Fıkıh ilmi Hz. Peygamber’in dîninin esasıdır. Bütün varlığıyla onu öğrenmeye gayret et. İmâm-ı Şâfi’ye tâbi ol, onun yolunda yürü, çünkü bu sayede en yüce gayeye erişirsin. Dikkat et! İbn İdrîs ile yol belirginleşmiştir. (O) nice muğlak hususları göstermiş ve nice silinmiş şeyleri canlandırmıştır.”⁸¹

Ebû Hayyân’ın Endülüs’te bulunduğu dönemlerde felsefe ve mantık ilimleri halk ve talebeler arasında pek rağbet görmüyordu. Nitekim Endülüs’ten ayrılmasına neden olan sebeplerden birinin de bu ilimlere duyduğu isteksizlik olduğu da söylenebilir. Diğer taraftan bu sahalarda ders veren hocaların emrivaki yaparcasına bölgenin idarecisine giderek kendilerine öğrenci te’min edilmesi talebinde bulunmaları bunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu alanda ilim tahsîl etmek isteyenler bile bu işi gizli olarak yürütmekte, halkın kendilerini zındıklıkla ithâm etmelerinden korkmaktaydılar. Bu sebeple Ebû Hayyân’ın yetiştiği ve tahsil hayatına başladığı ortam ile Mısır’a gelmeden önce Zâhiriye mezhebine mansûbiyeti de göz önüne alındığında, felsefî ve itizâlî fikirlerden uzak kalması normal karşılanmalıdır. Hatta Mısır’a geldiğinde birçok kişinin felsefe ve mantık ilimleriyle iştiğal ettiğini görünce çok şaşırılmış ve şunları söylemiştir:

“Mısır’a geldiğimde ve halkın çoğunun alenî olarak filozofların saçmalıklarıyla çekinmeden meşgul olduklarını görünce şaşırıldım. Aksine biz, Endülüs’te felsefeden uzak ve bunları inkâr üzere yetiştik. Hatta mantık ilmine dâir bir kitap satıldığında bu gizlice olurdu. Daha doğrusu hiç kimse mantık kelimesini söylemeye cesaret edemezdi ve bu yüzden adını el-Mif’âl (المفعال) koymuşlardı. İbnü’l-Hakîm diye meşhûr olan dostumuz Vezirülmülk İbnü’l-Ahmer Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahman⁸² benden mantık ilmine dâir bir kitap almamı veya istinsah ederek Endülüs’e göndermemi istemişti. Vezir olduğu halde cesaret edip de mektubunda mantık kelimesini kullanamamış ve el-Mif’âl (المفعال) yazmıştı.⁸³

Müellif, **el-Bahru’l-Muhît** adlı tefsîrinde filozofları ağır bir şekilde eleştirmekte ve onlar hakkında şunları söylemektedir: “..... Onlar (filozoflar) filozoftan çok sefih ve câhil

⁸¹ es-Sübkî, **Tabakâtu’ş-Şâfi’iyyeti’l-Kubrâ**, VI, 36; Hatice el-Hadisî, **a.g.e.**, 76.

⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahmân b. İbrahim el-Lahmî er-Rindî (ö.708/1309)’dir. İbnü’l-Hakîm olarak tanınmıştır. Gırnata’da divan katipliği yapmıştır. Daha sonra el-Mahlû’ olarak tanınan Ebû Abdillâh Muhammed iktidara geldiğinde onu veziri ve katibi yapmıştır.(el-Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, III, 495; İbn Hacer, **a.g.e.**, V, 498.).

⁸³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 47.

olarak adlandırılmaya lâyıktırlar. Çünkü onlar, peygamberlerin düşmanı olup İslâm şeriatını tahrif edenlerdir. Bunların İslam dinine verdikleri zararlar Yahudi ve Hıristiyanlarınkinden daha fazladır. Eğer Hazret-i Ömer, ilâhî bir kitap olmasına rağmen Tevrât'ı okumaktan men etmişse, filozofların kelamını okumanın öncelikle nehyedilmesi gerekir. Günümüzde felsefî saçmalıklarla uğraşanların sayısı çoğaldı ve bunu hikmet olarak adlandırıyorlar, daha da ötesi bundan uzak duranları cahillikle ithâm ediyorlar. Kendilerinin kamil insanlar olduklarına inanıyor ve felsefe tahsiline ağırlık veriyorlar. Bunlar arasında neredeyse Kur'ân'ı hıfzeden veya Peygamber'in hadislerini ezberleyen bir kişi bulamayacaksınız..."⁸⁴ Er-Râzî⁸⁵ ve ez-Zemahşerî⁸⁶ gibi âlimlerin felsefî⁸⁷ ve i'tizâlî⁸⁸ görüşlerini reddeden Ebû Hayyân, filozoflar ve Mûtezilîlerin fikirlerinde fayda olmadığı inancındadır. Çünkü bunlar Kur'ân'ın zâhirinden uzaklaşmışlardır.⁸⁹

Ebû Hayyân, işârî tefsire de çok ağır eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle sûfilere, şeyhlerini ve işârî yorumda bulunan müfessirleri münafıklık ve mülhidlikle suçlamıştır. Tefsîrinde zaman zaman mutasavvıfların görüşlerine yer verir ve bunlardan uzak durulması gerektiğini dile getirir:

“..... Görünüşte İslâm kimliği altına gizlenip, Sûfilere intisâb etmiş olan kimseler, Hıristiyanların bazı inançlarından hareketle, Allah'ın güzel sûretlerde hulûl ettiğini istinbât etmişlerdir. El-Hallâc⁹⁰, İbn Ahlâ⁹¹, İbnu'l-Arabî⁹², İbnu'l-Fârid⁹³ ve takipçileri

⁸⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 46. Konu ile ilgili diğer örnekler için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 109, VII, 216.

⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn el-Kureşî et-Teymî et-Taberistânî (ö.606/1210) elde ettiği şöhret nedeniyle Fahrüddîn er-Râzî lakabıyla tanınmıştır. Tefsîr, kelam, fıkıh, felsefe ve mantık âlimi olup te'lif ettiği Mefâtihu'l-Ğayb isimli eseriyle meşhûr olmuştur. (İbn-i Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yân**, IV, 248; es-Safedî, **el-Vâfi**, IV, 248; es-Sübkî, **Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ**, VIII, 81; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 215.

⁸⁶ Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî (ö.538/1144)'dir. Hayatının büyük bir bölümünü ilme ve eser te'lif etmeye vermiş tefsîr, nahiv, dil, edebiyat âlimidir. Mu'tezile mezhebine müntesib olan ez-Zemahşerî Horasan, İsfahan, Şam, Mekke, Bağdat gibi şehirleri dolaşmış ve ömrünün sonlarına doğru Harizm'e dönerek orada vefat etmiştir. **El-Keşşâf, el-Fâik fî Ğaribi'l-Hadis** te'lif ettiği bazı eserlerdendir. (İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yân**, V,168; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 314.

⁸⁷ er-Râzî'yi filozofların görüşlerine fazla yer vermekle eleştiren Ebû Hayyân, filozofların yaptıkları tefsîrleri İslâm ulemâsının yaptığı tefsirlerden uzak görür. Ayrıca Arapların filozofların ortaya attığı fikirlerden hiçbir şey anlamadıklarını, bu kimselerin tefsirlerinin gizemli ve bilmece gibi olduğunu ve biraz daha ileri giderek Allah'ı ve Peygamberlerini inkâr eden câhiller olduklarını belirtir. (Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 425).

⁸⁸ Müellifimiz, sık sık Zemahşerî'nin görüşlerinden bahseder ve bu görüşlerin i'tizâlî fikirleri desteklemek için söylendiğini dile getirir ve itiraz eder. Bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 599; IV, 300, 256, 419.

⁸⁹ el-Hadîsî, **a.g.e.**, 78.

⁹⁰ Ebu'l Muğîs el-Huseyn b. Mansûr el-Beydâvî(ö.309/922)'dir. Hallâc-ı Mansûr olarak tanınır. Tasavvufun gelişmesinde önemli katkıları olan birisidir. Basra, Bağdat, Sicistan ve Kirman gibi bölgele-

ittihad ve vahdeti ortaya atmış mühlidlerden bazılarıdır... Bunların adlarını sırf doğru yolu göstermek ve inancı zayıf olan Müslümanlardan endişe ettiğim için zikrettim. Ta ki (bu insanlardan ve fikirlerinden) sakınsınlar. Bu kimseler, Allah'a ve Peygamberine yalan isnâd eden, âlemin kadîm olduğunu iddia eden ve yeniden dirilişi inkâr eden filozoflardan daha kötüdürler. Tasavvuf ehline müntesib bazı câhiller bunları ta'zîm ederek ve onların, Allah'ın seçkin ve sâlih kulları olduğunu söyleyerek aşırı gitmişlerdir... ”

Ebû Hayyân, Ehl-i Sünnet ve Selef-i Sâlihîn'in yolunu kendine rehber edinmiştir. Zâhiriye ve Şâfiî mezhebine intisab etmesi, Tefsîr, Hadîs ve Fıkıh gibi ilimlerle iştiğal etmesi bizi bu sonucu çıkarmaya yöneltmiştir.⁹⁴

1.6. Ölümü

Ebû Hayyân, 28 Safer 745/ 1344-1345 11 Temmuz 1345 yılı Cumartesi günü ikinci vaktinden sonra Kahire'de Bâbu'l-Bahr'ın kenar semtindeki evinde vefat etmiş ve ertesi gün Bâbu'n-Nasr'ın dışındaki Sûfiye mezarlığına defnedilmiştir. Vefat etmeden kısa bir süre önce gözlerini kaybeden Ebû Hayyân için Şam'daki Emevî Câmîî'nde cenaze namazı kılınmıştır.⁹⁵

Bunun yanında bazı doğulu tarihçiler, Ebû Hayyân'ın 743/1342 tarihinde vefât ettiğini zikretmişlerdir. El-Makarrî, bu rivâyetlerin gerçeği yansıtmadığını, çünkü Ebû Hayyân'ın Mısır'da vefat etmesi sebebiyle doğulu tarihçilerin rivâyetlerine güvenmenin

ri dolaşmış ve daha sonra Hindistan'a gelerek, verdiği vaazlarla İslâm'ı yaymaya çalışmıştır. Bağdat'ta aleyhine yapılan propagandalar neticesinde idam edilmiştir. (İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, 269-272; İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yân**, II, 140-147; Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr” mad., **DİA**, XV, 377.)

⁹¹ Muhammed b. 'Ali b. Ahlâ (ö.645/1247)'dir. Endülüs'ün Luraka şehrinin emîridir. İlim adamı olan İbn Ahlâ, sonraları yöneticiliğe geçmiştir. Kelâm âlimlerindedir. Bkz. ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, VII, 172; Ömer Rıza Kehhâle, **Mu'cemu'l-Muellifin**, X, 301.

⁹² Muhyiddîn Muhammed b. 'Ali b. Muhammed el-'Arabî et-Tâî el-Hâtimî (ö.638/1240)'dir. Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde büyük etkileri olan bir mutasavvıftır. Mürsiye'de doğmuş doğuya seyahat ederek Hicâz, Irak ve Anadolu'yu dolaşmış, ömrünün sonlarına doğru Şam'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Vahdet-i Vücûd öğretisini sistemleştirmiştir. El-Fütühâtü'l-Mekkiyye, Füsûsu'l-Hikem bazı eserleridir. Bkz. Es-Safedî, **el-Vâfi**, IV,173; İbn Tağriberdî, **a.g.e.**, VI, 339; el-Makkarî, **a.g.e.**, II, 161; İbnu'l-İmâd, **a.g.e.**, V,190; M.Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî” mad., **DİA**, XX, 493.

⁹³ Ebû Hafs Şerefuddin Ömer b. 'Ali b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî (ö.632/1235)'dir. Babası mahkemede miras işleri ile iştiğal ettiği için İbnü'l-Fârid olarak meşhûr olmuştur. Sultânü'l-'Aşıkîn olarak tanınan mutasavvıf bir şâirdir. Bazı âlimler onu büyük bir mutasavvıf olarak kabul ederken kimileri de şiirleri sebebiyle küfürle ithâm etmişlerdir. Bkz. İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yân**, III, 454; ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XXII, 368; İbn-i Tağriberdî, **a.g.e.**,VI, 288; Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fâriz” mad., **DİA**, XXI, 40.)

⁹⁴ El-Hadîsî, **a.g.e.**, 78.

⁹⁵ el-Makkarî, **a.g.e.**, II,538; İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 310; Safedî, **a.g.e.**, V, 281; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 283; Dâvûdî, **a.g.e.**, II, 290; Subkî, **a.g.e.**, VI, 33; Ziriklî, **a.g.e.**, VII, 152.

daha isabetli olacağını söyler.⁹⁶ Bazıları da 753/1352 yılında vefat ettiğini nakletmişlerdir.⁹⁷

Vefat yılının 745/1345 olduğu büyük bir çoğunluk tarafından kabul edilen Ebû Hayyân'ın vefatı üzerine birçok mersiye kaleme alınmıştır. Bunlar arasında en meşhûr olanı öğrencisi Safedî'nin kaleme aldığı mersiyedir. başlangıcı şöyledir:

مَاتَ أَثِيرُ الدِّينِ شَيْخُ الوَرَى فَاسْتَعَزَّ البَارِقُ وَاسْتَعْبَرَ
وَرَقًّا مِنْ حُزْنِ نَسِيمِ الصَّبَا وَاعْتَلَّ فِي الأَسْحَارِ لَمَّا سَرَى
وَ صَادِحَاتُ الأَيْتِ فِي نَوْحِهَا رَثْنَهُ فِي السَّجْعِ عَلَيَّ حَزْفِ رَا
يَا عَيْنُ جُودِي بِالدُّمُوعِ الَّتِي يُزَوِّي بِهَا مَا صَمَّهُ مِنْ ثَرَى
وَ أُجْرَى دَمًا فَالْحَطْبُ فِي شَأْنِهِ قَدْ افْتَضَى أَكْثَرَ مِمَّا جَرَى
مَاتَ إِمَامٌ كَانَ فِي عِلْمِهِ يُرَى إِمَامًا وَ الوَرَى مِنْ وَرَا
أَمْسَى مُنَادِيًا لِلْبَلِي مُفْرَدًا فَصَمَّهُ القَبْرُ عَلَيَّ مَا تَرَ
يَا أَسْفًا كَانَ هُدَى ظَاهِرًا فَعَادَ فِي تُرْبَتِهِ مُضْمَرًا

“İnsanların şeyhi Esîrüddîn öldü. Şimşek çaktı bulut gözyaşı döktü.

Saba rüzgarı hüzünden acıyıp şefkat gösterdi ve seher vakitlerinde eserken hasta oldu.

Ormanın ötücü kuşları feryat ve figanlarında ona “ra” harfi üzerine secili bir şekilde ağıt yaktılar.

Ey göz! Onu içine alacak toprağı sulayacak gözyaşlarında cömert ol.

Hatta kan akıt! Onun durumu bu akandan daha fazlasını gerektiriyor.

İlminde imam kabul edilen ve insanların onun gerisinde olduğu bir imam öldü.

Tek başına ölüp yok olmaya çağırın bir münâdî oldu. Gördüğün üzere kabir onu içine aldı.

⁹⁶ el-Makkarî, a.g.e, II, 559.

⁹⁷ el-Hadîsî, a.g.e., 46.

Ne yazık! O açık bir rehberdi. Ama şimdi mezarında gizlendi.”⁹⁸

2. Yaşadığı Dönemde Mısır ve Endülüs’teki Siyâsî Hayat ve İlmî Faaliyetler

Ebû Hayyân’ın yaşadığı dönem olan hicrî yedinci ve sekizinci asırdaki ilmî faaliyetlere geçmeden önce Mısır ve Endülüs’teki siyâsî hayata kısa bir göz gezdirmek istiyoruz. Çünkü bu asırlar, hem Endülüs hem de Mısır için, bir taraftan iç iktidar mücadeleleri, diğer taraftan da dış düşmanlarla yapılan savaşlar sebebiyle hareketli zaman dilimlerine şahit olmuştur.

2.1. Endülüs’teki Siyâsî Hayat

Ebû Hayyân’ın yaşadığı dönemde (hicrî yedinci ve sekizinci asır) Endülüs’te arka arkaya üç devlet hüküm sürmüştür. Bunlar, Muvahhidler (540-630/ 1145/1233), Benî Hûd (625-635/1228-1238) ve Benî Ahmer (635-897/1238/1492) devletleridir.

Muvahhidler, 540 yılında Abdulmu’min b. Ali (ö.558/1163) zamanında Endülüs’e girmişler⁹⁹ ve 630/1233 yılına kadar burada varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu süre içerisinde birçok hükümdar başa geçmiştir. Devletin kurulduğu ilk yıllarda idareciler, devleti istikrarlı bir şekilde yönetmişler, fakat hicrî yedinci asırdan itibaren iç çekişmelerle ve Hıristiyanlarla savaşmak zorunda kalmışlardır. 609/1212 yılında Muhammed b. Nâsır’ın Alfonso ile yaptığı İkâb savaşı ve neticesindeki mağlûbiyet Muvahhidlerin Endülüs’teki hâkimiyetlerinin sonuna gelindiğinin işaretçisiydi. Bu mağlûbiyetten sonra Fas’a çekilen en-Nâsır’ın 610/1213 yılında vefat etmesi, ondan sonra tahta geçen oğlu Yûsuf’un (ö.620/1223) tecrübesizliği, idarenin amcalarının ve vezirlerin eline geçmesine sebep olmuştur. Ülkede istikrarsızlık ve karışıklık baş göstermeye başlamış ve bu devletin yıkılmasına sebep olmuştur. Muvahhidlerin Endülüs’teki varlıkları Ebu’l-‘Alâ İdris el-Me’mûn’un 630/1233’te ölümüyle sona ermiştir.¹⁰⁰

Muvahhidler devletinin Endülüs topraklarındaki hâkimiyetinin sona ermesiyle, burada otorite boşluğu meydana gelmiştir. Bu dönemde devletin içerisindeki taht kavgaları

⁹⁸ Es-Safedî, *el-Vâfi*, V, 281.

⁹⁹ Yûsuf Aşbâh, *Târîhu’l-Endelus fi ‘Ahdî’l-Murâtibîn ve’l-Muvahhidîn* (trc. Muhammed Abdullah ‘Inân), C.I, Mektebetu’l-Hancî, Kahire-1996, 231; Sa’dûn Nasrullah, *Târîhu’l-‘Arabi’s-Siyâsî fi’l-Endelus*, Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, Beyrut-1998, 317.

¹⁰⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi*, (red. Hakkı Dursun Yıldız), C.V, Çağ Yay., İstanbul-1998, 367-368; Muhammed İmâmuddin, *Endülüs Siyâsî Tarihi*, (trc. Yûsuf Yazar), Rehber Yay., Ankara-1990, 318-322; Aşbâh, *a.g.e.*, II, 94.

sebebiyle bir taraftan iç karışıklıklar devam ederken diğer taraftan da Hıristiyanların Endülüs üzerindeki baskıları iyice artmıştır. İspanyol krallar ittifak ederek Muvahhidlerin hakimiyetinden çıkan şehirleri bir bir almaya başlamışlardır. Bu ittifaka karşı ilk ciddi direniş, Muhammed b. Yûsuf b. Hûd tarafından gösterilmiştir. Muvahhidler ordusunda bir asker olan İbn Hûd 625/1228 yılında Mursiye’de¹⁰¹ bağımsızlık için bayrak açmış, bir yandan Muvahhidlerle, diğer yandan da Hıristiyanlarla savaşa girişmiştir. Kurtuba¹⁰², İşbîliye¹⁰³, Gırnâta¹⁰⁴, El-Meriyye¹⁰⁵, Mâlaka¹⁰⁶ gibi şehirleri kendi idaresi altına almıştır. Fakat bir müddet sonra 633/ 1236 yılında iç çekişmeler nedeniyle 525 yıl Müslümanların hakimiyetinde kalan ve Endülüs Emevî devletine başkentlik yapan Kurtuba Hıristiyanların eline geçmiştir. 635/1238 yılında İbn Hûd, el-Meriyye valiliğine atadığı İbn Remimî tarafından öldürülmüş ve böylece Endülüs’ü tek çatı altında toplama idealini gerçekleştirememiştir. Onun ölümüyle de Benî Hûd devleti fiilen sona ermiştir.¹⁰⁷

İbn Hûd, İspanya’nın doğusunda Mursiye’de kendi hükümdarlığını kurmak için gayret sarfederken Benî Nasr (Benî Ahmer) ailesi de Muvahhidlerin Endülüs’teki zayıf iktidarından yararlanmıştı. Hazrec kabilesinden Sa’d b. Ubâde’nin soyundan olduklarını iddia eden bu aileden İbn Ahmer olarak bilinen Muhammed b. Yûsuf b. Nasr (ö.671/1272), 627/ 1231 yılında Kurtuba bölgesinde Ceyyân’a¹⁰⁸ yakın Arjona kalesinde bağımsızlığını ilan etmiştir. İdarecilik kabiliyeti üst düzeyde olduğu için dikkatleri üzerine toplamıştır. İbn Hûd’un vergi zorbalığı sebebiyle halk kendisinden uzaklaşmış ve bu İbn Ahmer’in işine yaramıştır. Bunu fırsat bilen İbn Ahmer 628/1232 yılında önce Ceyyân’ı sonra

¹⁰¹ Endülüs’te Kurtuba’nın doğusunda Tudmir’e bağlı bir şehir olup Abdurrahman b. el- Hakem b. Hişâm tarafından kurulmuştur. (el-Hamevî, **a.g.e.**, V, 107).

¹⁰² Atlas okyanusuna 200 km. uzaklıkta İşbîliye ile Ceyyân arasında Vâdi’l-Kebîr kenarında kurulmuş Endülüs’ün büyük şehirlerinden biridir. Bu şehir Endülüs Emevî Devleti’ne başkentlik yapmıştır.(el-Hamevî,**a.g.e.**, IV,324; B. Thomas Irving, “Kurtuba” **DİA**, XXVI, 451).

¹⁰³ İber yarımadasının güneyinde Kurtuba’nın batısında yer alan ve bugün Sevilla adıyla anılan Endülüs’ün büyük şehirlerindedir. (el-Hamevî, **a.g.e.**, I, 195; Câsim el- ‘Ubûdî, “ İşbîliye”, **DİA**, XXIII, 428.

¹⁰⁴ Endülüs’ün büyük yerleşim bölgelerinden biri olan İlbîre bölgesinin bir şehridir. Kaynaklarda Garnâta ve Ağarnâta olarak geçmektedir. Endülüs lehçesinde nar anlamına gelen bu sözcük yörenin güzelliği sebebiyle verilmiştir. (el-Hamevî, **a.g.e.**, IV, 195; Dimaşkı, **a.g.e.**, III, 68; İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 402.)

¹⁰⁵ İber yarımadasının güneyinde Endülüs’ün en büyük sahil şehirlerinden biri olup deniz ticaretinde merkezi bir liman konumundadır. (el-Hamevî, **a.g.e.**, V, 119.)

¹⁰⁶ Endülüs’te el-Cezîretü’l-Hadrâ ile el-Mer’iyye arasında yer alan sahil şehridir. (el-Hamevî, **a.g.e.**, V, 43)

¹⁰⁷ İbnü’l-Hatîb, **el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta**, II, 128-132; Aşbâh, **a.g.e.**, II, 184-187; Mehmet Özdemir, “Hûdîler” mad., **DİA**, XVIII, 301.

¹⁰⁸ Kurtuba’nın doğusunda, İlbîre bölgesinde geniş yerleşim sahasına sahip büyük bir şehirdir. (el-Hamevî, **a.g.e.**, V, 43).

Vâdîâş'ı¹⁰⁹ İbn Hûd'un elinden almış ve nihayet 635/1238 yılında Gırnâta'yı ele geçirmiştir. Aynı yılda İbn Hûd'un öldürülmesi ona geniş bir hareket alanı sağlamıştır. Bu saatten sonra Endülüs Müslümanları için Hıristiyan tehlikesine karşı sığınabilecekleri tek lider İbn Ahmer olmuştur.¹¹⁰

İbn Ahmer, 642/1245 yılında Ceyyân ve Gırnata'yı kuşatan Kastilya kralı Ferdinand'la antlaşma yaparak vergi ödemeyi kabul etmiştir. Bu antlaşma, Ceyyân şehri ile civardaki bazı kalelerin Hıristiyanların eline geçmesine sebep olmuştur. 646/1248 yılında da İşbîliye uzun süren muhasaradan sonra antlaşma yoluyla Ferdinand'a teslim edilmiştir.¹¹¹

Öncelikle doğu Endülüs İslâm şehirlerinin, daha sonra da Ceyyân ve İşbîliye gibi şehirlerin düşmesi Benî Ahmer devletinin birer birer coğrafi ve politik üslerini kaybetmesi anlamına geliyordu. Yaklaşık bir asır önce yarımadanın yarısına sahip olan Endülüs İslâm devletleri, otuz yıla yakın bir süre içinde Gırnata bölgesinde dar bir alana sıkışıp kalmıştır.¹¹²

İbn Ahmer, Hıristiyanların gücünü kırmak ve onlarla ittifak kuran valileri cezalandırmak için kuvvet toplamayı başarabilirdi de, bunu yapmaya ömrü yetmemiş ve 671/1272 yılında 79 yaşında vefat etmiştir. Bu görev, kendisinden sonra iktidara gelen oğlu II. Muhammed'e kalmıştır.¹¹³

Gırnâta'da 633/1236 yılında doğan II. Muhammed âlim olup bir çok dil bilirdi. İlme düşkün ve âlimleri gözetip kollayan bir yöneticiydi. El-Fakîh lakabıyla anılırdı. 671/1272'de babasının yerine geçtikten sonra ülkede çıkan birtakım isyanları bastırmıştır. Kastilya kralının Gırnâta üzerindeki tazyikleri artınca Merînî¹¹⁴ sultanından yardım istemiş ve Merînîlerin katkısıyla 674/1275 yılında İspanyolları ağır bir hezimete uğratmıştır. Bu

¹⁰⁹ Endülüs'te Gırnâta ile Beccâne arasında İlbîre bölgesinde yer alan ırmaklarının ve ağaçlarının bolluğu ile tanınan bir yerleşim yeridir. (el-Hamevî, **a.g.e.**, I, 198.)

¹¹⁰ İbnü'l-Hatîb, **a.g.e.**, II, 92; Hüseyin Algül, **İslâm Tarihi**, C.III, Gonca Yayınevi, İstanbul-1987, 508-509.

¹¹¹ İbn Haldûn Abdurrahman b. Muhamed b. el-Mağribî, **Târîhu İbn Haldûn (el-İber)**, C.I, Müessesetu Cemmâl, Beyrût-1979, 171; Muhammed Abdullah 'Inân; **Nihâyetu'l-Endelus ve Târîhu'l-'Arabi'l-Mutanassirîn**, Mektebetu'l-Hancî, Kahire-1987, 42-43; Sa'dûn Nasrullâh, **Târîhu'l-'Arabi's-Siyâsi fi'l-Endelus**, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrût-1998, 353.

¹¹² Nasrullah, **a.g.e.**, 357.

¹¹³ İmâmuddîn, **a.g.e.**, 329.

¹¹⁴ Mağrib'de 592-869/ 1196-1465 yılları arasında hüküm süren Berberî hânedanıdır. (İbn Haldûn, **a.g.e.**, VII, 166; İsmail Ceran, "Merînîler" mad., **DİA**, XXIX, 192.

tarihten sonra gerek İspanyollarla gerekse Merînîlerle ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu durum II. Muhammed'in 701/1032 yılında ölümüne kadar devam etmiştir.¹¹⁵

II. Muhammed'den sonra yerine oğlu III. Muhammed olarak meşhûr olan Ebû Abdillâh Muhammed (ö.708/1309) geçmiştir. Kardeşi Nasr b. Muhammed(ö.713/1314) tarafından tahttan indirildiği için el-Mahlû' lakabıyla anılmış olan bu hükümdar döneminde ilişkiler bozulmuş ve bu durum III. Muhammed'in tahttan indirildiği 708/1309 yılına kadar devam etmiştir.¹¹⁶ El-Mahlû'dan sonra yerine geçen kardeşi Nasr b. Muhammed zamanında da Kastilya kralı ile ilişkiler bozulmuş ve 709/1310 yılında İspanyollar Cebel-i Târik boğazını ele geçirmişlerdir. Hariçte bunlar yaşanırken dâhilde Gırnâta sarayındaki iç çekişmeler tüm hızıyla devam etmiştir. En-Nâsır'ın yeğeni Ebu'l-Velîd (ö.725/1325) tahtı ele geçirmeye çalışmış ama başaramamıştır. Yine Nâsır'ın hasta düştüğü bir zamanda kardeşi III. Muhammed tahtı ele geçirmeye çalışmış, fakat yakalanarak hapsedilmiştir.¹¹⁷

Yukarıda zikredilen dört Benî Ahmer hükümdarından başka daha birçok idareci Gırnâta'ya hakim olmuştur. Özet olarak şunu söyleyebiliriz ki, bundan sonraki dönemler iç çekişmelerin ve taht kavgalarının yaşandığı ve Hıristiyanlara karşı yapılan savaşların çokça görüldüğü zaman dilimleri olmuştur.

2.2. Mısır'da Siyâsî Hayat

Hicrî 7. ve 8. asırlarda Mısır'daki siyâsî hayat Endülüs'ten farksız bir tablo olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu dönemde Eyyübîler bir taraftan iç çekişmelerle meşgûl iken, diğer taraftan haçlılarla ve zaman zaman da Anadolu beylikleriyle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu bölgeye 601/1204 yılında dördüncü, 615/1218 yılında da beşinci haçlı seferleri düzenlenmiştir. El-Meliku'l-Âdil'in 615/1218 yılında ölmesi üzerine yerine oğlu el-Meliku'l-Kâmil (ö.635/1238) geçmiştir. Bazı Eyyübî emirlerinin el-Kâmil'e karşı çıkmalarından istifade eden haçlılar Dimyat'ı ele geçirmiş, fakat el-Kâmil daha sonra kardeşleri el-Meliku'l-Mu'azzam İsa (ö.624/1227) ve el-Melikü'l-Eşref Mûsâ (ö.635/1238)'nın yardımıyla 618/1221 tarihinde Dimyat'ı geri almıştır.

El-Kâmil, el-Cezîre bölgesinin yönetimini kardeşi el-Meliku'l-Eşref Mûsâ'ya bırakmıştır. 627/1230 yılında Celaluddîn Hârizmşâh (ö. 628/1231) Ahlât'ı, Eşref'in elinden

¹¹⁵ 'Inân, a.g.e., 100; İmâmuddîn, a.g.e., 330; Nasrullah, a.g.e., 358-365.

¹¹⁶ İmâmuddîn, a.g.e., 331; Nasrullah, a.g.e., 365-366.

¹¹⁷ İmâmuddîn, a.g.e., 332; Nasrullah, a.g.e., 366.

almıştır. Bunun üzerine Eşref, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykûbâd (ö. 634/1237)'tan yardım alarak Hârizmşah'ı Yassıçimen savaşında yenerek Ahlât'ı geri almıştır. Daha sonraki zamanlarda el-Kâmil Artuklularla ve Anadolu Selçuklularıyla savaşmış fakat başarısız olmuştur.

El-Meliku'l-Kâmil'in 635/1238 yılında Şam'da ölmesi üzerine küçük oğlu el-Melikü'l-Âdil geçmiştir. Fakat bütün Eyyûbîler küçük oğlun sultanlığını tanımamış ve el-Kâmil'in ölümünü bir karışıklık devri takip etmiştir. Mısır'daki emirlerin II. 'Âdil'i tutuklamaları üzerine el-Melikü's-Sâlih Necmuddîn Eyyûb (ö. 647/1249), 637/1240 yılında Mısır'da tahta çıkmıştır. Bu hükümdar döneminde merkezî idarenin beylikler üzerindeki otoritesi zayıflamış, Halep gibi bazı beyliklerin merkezle ilgisi kalmamıştır. Emirler arasında bu didişmeler devam ederken 642/1244 yılında Moğollar, Suriye ve el-Cezîre'deki Eyyûbî beyliklerine vergi koymuşlardır.¹¹⁸ 646/1249 yılında VII. Haçlı seferi sonunda Dimyat elden çıkmıştır. Bu yıl içerisinde Necmeddin Eyyûb'un ölümü üzerine idareyi karısı Şeceruddur (ö. 655/1257) ele almış ve büyük oğlu Turan Şâh(ö. 648/1250)'ı tahta oturtmuştur. El-Melikü'l-Mu'azzam Turan Şâh, 648/1250 yılında haçlıları ağır bir yenilgiye uğratarak Dimyat'ı geri almıştır. Fakat Turan Şâh'ın sevinci fazla sürmemiş; yaklaşık galibiyetten bir ay sonra kendisinin bahrî emirlerinden Baybars el-Bundukârî (ö. 676/1277) ve muhalifler tarafından öldürülmüştür. Turan Şâh'ın öldürülmesiyle de Mısır'da Eyyûbîler dönemi sona ermiştir.¹¹⁹

Şeceruddur idareyi tekrar ele almış ve Turan Şah'ın ölümünden seksen gün sonra İzzeddin Aybek (ö.655/1257) ile evlenmiştir. Evlendikten hemen sonra Aybek lehine saltanattan feragat etmiştir. Bu vesileyle 1 Rebiulâhir 648/ 3 Temmuz 1250 tarihinde Mısır'da Memlûkler devri resmen başlamıştır. Bu durumu kabullenemeyen Suriye Eyyûbîleri 649/1251 yılında Mısır sultanlığını geri almak için harekete geçmişler fakat Abbâsiye yakınlarında yenilmişlerdir. Bundan sonra Aybek ile Bahrî Memlûklerinin arası açılmış ve Memlûkler Kerek ve Şam'a giderek Eyyûbîlerin hizmetine girmişlerdir. 655/1257 yılında Aybek'in ölümüyle tahta onbeş yaşındaki oğlu Nureddin Ali (ö.

¹¹⁸ Sa'îd Abdulfettah 'Âşûr, *Mısır ve's-Şâm fi 'Asri'l-Eyyûbîn ve'l-Memâlik*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut-t, 79; Ahmed Muhtâr el-'Abâdî, *Fî Târîhi'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut-1995, 72 vd.; *DGBİT*, VI, 346; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler" mad., *DİA*, XXII, 20.

¹¹⁹ Ahmed Muhtâr el-'Abâdî, *Kıyâmu Devleti'l-Memâliki'l-Ûlâ fi Mısır ve's-Şâm*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut-1969, 101-113; Sa'îd Abdulfettâh 'Aşûr, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlik fi Mısır ve's-Şâm*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Kahire-1992, 127-136; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler" mad., *DİA*, XXII, 20.

657/1259)'dan sonra geçmiştir. Kutuz (ö.658/1260) da nâibi olur. Bütün yetkiler elinde olan Kutuz, 656/1258 yılında Bağdat'ı istila edip Abbâsî hilafetini ortadan kaldıran Moğolların Suriye istikametine ilerlemesini bahane göstererek 657/1259'da tahta geçmiştir. Aybek zamanında Mısır'dan ayrılan Memlûk emirlerinin kendisine katılmasıyla gücünü arttıran Kutuz, Moğol ordusuyla Filistin'de Ayncâlût mevkiinde karşılaşmıştır. Moğolları burada yenerek Suriye'nin büyük bir bölümünü ele geçirmişlerdir. Bu savaşıyla birlikte Memlûkler, İslam dünyasının en büyük devleti haline gelmişler ve bu durumlarını Osmanlı'nın yükselme devrine kadar devam ettirmişlerdir. Mısır'a dönerken Kutuz, savaşın kazanılmasında büyük rol oynayan Baybars el-Bundukârî ve arkadaşları tarafından öldürülmüştür..¹²⁰

Bahrî emirler tarafından sultan ilan edilen I. Baybars ile Memlûk tarihi yeni bir döneme girmiştir. Saltanatına dînî bir meşrûiyet kazandırmak ve hâkimiyetini kuvvetlendirmek için Abbâsî ailesinden birini halîfe ilân ederek Abbâsî hilâfetini Mısır'da yeniden kurmuşlardır. Onyediyen saltanatı sırasında (658-676/1260-1277) İlhanlılar, Haçlılar ve Bâtınîlerle mücadele etmişlerdir.¹²¹

Baybars'tan sonra başa geçen Bereke Han'ın saltanatı kısa sürmüştür (676-678/1277-1279). Bereke Han'a isyan eden emirler 678/1279'da el-Melikü'l-Mansûr Seyfuddîn Kalâvun'u tahta çıkarmışlardır. Kalâvun da Baybars gibi İlhanlılar, Haçlılar ve Ermenilerle mücadele etmiştir. Bu dönemde birçok fetih yapılmıştır. 689/1290'da Kalâvun vefat etmiş ve yerine geçen oğlu el-Meliku'l-Eşref Halîl (689-693/1290-1293) Haçlıların son başkenti olan Akkâ'yı alarak bölgede iki yüzyıl devam eden Haçlı varlığına son vermiştir. Savaşdaki başarısını devlet idaresinde gösteremeyen Halîl 693/1293'te suikast sonucu öldürülür. Kalâvun taraftarı emirler, isyancıları bertaraf ederek, Kalâvun'un dokuz yaşındaki oğlu Muhammed (ö.741/1340)'i el-Melikü'l-nâsır ünvanıyla tahta çıkarmışlardır. Üç kez tahta oturan (693-694/1293-1294; 698-708/1299-1309; 709/741/1310-1341) Muhammed birincisinde iki yıl tahtta kalmıştır. Onu tahtan indiren el-Meliku'l-'adil Zeynuddin Ketboğa (694-696/1294-1296), şiddetli muhalefet karşısında tahtı bırakmak zorunda kalmıştır. Onun yerine tahta geçen el-Meliku'l-Mansûr Husâmeddîn Lâçin (696-698/1296-1299) bir suikasta kurban gidince el-Meliku'n-Nâsır Muhammed ikinci kez tahtta çıkmıştır. On yıl sonra emirlerin baskısıyla saltanatı bırakmak zorunda kalsa da

¹²⁰ El-'Abâdî, **a.g.e.**, 117-174; İsmail Yiğit "Memlûkler" mad., **DİA**, XXIX, 90.

¹²¹ El-'Abâdî, **a.g.e.**, 177 vd.; İsmail Yiğit "Memlûkler" mad., **DİA**, XXIX, 90.

yaklaşık bir yıl sonra tekrar 709/1310'da üçüncü kez tahta oturmuştur. Otuzbir yıl süren son saltanatı süresince yıllardır devam edegelen siyâsî krizi sona erdirerek ülkede istikrarı sağlamıştır.¹²²

El-Meliku'n-Nâsır'ın ardından onun kadar becerikli olmayan oğulları ve torunları dönemi başlamış ve Bahrî Memlûkleri döneminin 784/1382'de sona ermesine kadar kırk iki yıllık sürede sekiz oğlu ve dört torunu sultanlık yapmıştır.¹²³

2.3. Endülüs'te İlmî Faaliyetler

Ebû Hayyân'ın yaşadığı dönem olan hicrî 7. ve 8. asırlarda Avrupa ilim ve kültür açısından İslam dünyasının çok gerisinde kalmıştı. Müslümanlar, Endülüs'te yaptıkları çalışmalarla ilim meşalesini doğudan batıya taşımışlardı. Tarih, felsefe, hukuk, din ve edebiyatın her alanında çok sayıda eserler kaleme almışlar ve daha önce yazılan eserleri de korumuşlardı. Bunun yanında her alanda ilmî ve edebî eğitimin icra edildiği kurumlar yapmışlardı.¹²⁴ Kaynaklara bakıldığında Endülüs halkının ilim ve sanata karşı merak duyan bir toplum olduğu karşımıza çıkmaktadır. Hatta câhil olarak nitelendirilen kişiler bile herhangi bir sanat dalıyla meşgul olur, kendisini isbat etmeye çalışır ve başkalarına yük olmaktan kaçınırdı. Âlimler ise toplumun her kesiminden hürmet görür ve kendilerine dâima müracaat edilirdi. Dînî ilimler başta olmak üzere bir çok alandaki ilmî faaliyetler câmi ve medreselerde yürütülürdü. Öğrenim gören talebeler, ilmi menfaat sağlamak amacıyla değil, öğrenmek ve öğretmek maksadıyla tahsîl ederlerdi. Felsefe ve müneccimlik (yıldız falcılığı) dışında bütün ilimler halk arasında rağbet görürdü. Bu iki ilim dalıyla daha çok aristokrat denilen kesim ilgilenirdi. Fakat halkın kendilerini zındıklıkla suçlamalarından korktukları için bu işi gizli yaparlardı. Endülüs'te en fazla rağbet gören dînî ilimler kırâat, hadîs rivâyeti ve fıkıh'tı. Bu ilimlerde, sonraki dönemleri etkileyecek ilerlemeler kaydedilmişti. Bu dönemde Zâhiriyye mezhebi ilgi görmekle birlikte, halk dört mezhep içinde Mâlikî mezhebine mansûb olduğu için, daha çok bu mezhebin fıkıhı okutulurdu. Fakat diğer mezhepler de ihmâl edilmezdi. Halkın nazarında nahivci ve dilciye de fakîh denilirdi. Bu da nahiv ve dilciliğin Endülüs'te ne kadar önemli olduğunu göstermeye yeter sebeptir. Fıkıhî mezhepler en ayrıntılı bir şekilde öğrenildiği gibi, nahiv ilimleri de ekolleri ile birlikte öğrenilirdi. Zîrâ bir ilim adamı hangi ilim dalında eğitim

¹²² İsmail Yiğit "Memlûkler" mad., **DİA**, XXIX, 90.

¹²³ **DGBİT**, VI, 491; İsmail Yiğit "Memlûkler" mad., **DİA**, XXIX, 90.

¹²⁴ **DGBİT**, IV, 476.

yaparsa yapsın nahiv bilgisi tam değilse halk nazarında üstün görülmez, hatta kınanıp ayıplanırdı. Fakat bütün bu gelişmelere rağmen Endülüs halkının konuşmalarındaki bozuk ifadelerin varlığı da yadsınamaz. Endülüs'te gelişmiş olan diğer bir sanat dalı da şiirdir. Dönemin idarecileri şâirlere yakınlık gösterirler, kendilerinin de katıldığı şiir meclisleri düzenlerlerdi. Bu meclislerde okunan şiirlerin güzelliğine göre şâirleri taltif ederlerdi.¹²⁵

Netice itibariyle, Avrupa'nın en uç yerinde bulunan Endülüs, Haçlıların her türlü baskısına rağmen varlığını uzun süre devam ettirmeyi başarabilmiştir. Endülüslüler; Haçlıların saldırılarını savuşturmaya çalışırken; ilmî çalışmaları da ihmâl etmemişler, hatta bu çalışmalarla Avrupa'yı etkilemişlerdir. Edebiyât alanında ahlâkî ve eğitici tarzda atasözleri, doğu kültürüne has hikâyeler, şiirler, şâirler ve edipler tarafından Avrupa'ya taşınmış ve orada çok rağbet görmüştür. Dolayısıyla Arap edebiyatının Avrupa'daki etkisi çok büyük olmuştur. Bugün bile Avrupa dillerindeki kelimeler hâlâ Arapça'nın izlerini taşımaktadır.¹²⁶ İlmî gelişmesinin önemli etkenlerinden biri de idarecilerin halkı ilme teşvik etmeleri ve başarılı olanları ödüllendirmeleridir. Demek ki, idarecilerin ilme karşı tutumları, ilmin o bölgede gelişip gelişmemesini belirleyen etkenlerdendir.

2.4. Mısır'da İlmî Faaliyetler

Ebû Hayyân, ilmî hayatının büyük bir kısmını Mısır'da geçirmiştir. Mısır, Ebû Hayyân'ın yetişmesinde önemli bir ilim merkezi olmuştur. Dolayısıyla Mısır'daki ilmî faaliyetlerin bilinmesi, Ebû Hayyân'ın yetiştiği ortamı tanıma açısından Mısır'ı daha da önemli hale getirmektedir. Bu sebeple Hicrî 7. ve 8. asırda Mısır'da var olan ilmî faaliyetlerden bahsetmekte fayda olduğunu düşündük.

Hilâfet merkezi Bağdat'ın Moğollar tarafından işgal edilmesi ve diğer taraftan Endülüs'teki önemli ilim merkezlerinin birer birer Hıristiyanların eline geçmeye başlamasından sonra Mısır, tüm İslâm âleminin dikkatini üzerine çeken, ilmî değeri giderek artan güvenli bir merkez haline gelmeye başlamıştır. Bu sebeple Irak, Suriye, Kuzey Afrika ve Endülüs'ten bir çok âlim Mısır'a göç etmiştir. Buraya göç edenlerden biri de Ebû Hayyân el-Endülüsi'dir. Daha önce de zikredildiği gibi Ebû Hayyân hac dönüşü Mısır'a gelerek Kahire'ye yerleşmiş ve aradığı ortamı burada bulmuştur.

¹²⁵ Makarrî, a.g.e., I, 220-222.

¹²⁶ DGBİT, IV, 476-477.

Hicrî 7. ve 8. asırlarda Bahrî Memlûklülerinin idaresi altında olan Mısır'da ilme büyük önem verilmiş, sayıları yetmiş bulan ve dört mezhebin fikhının okutulduğu medreseler inşa edilmiştir. Bunlardan en meşhûr olanları Nâsriye, Salâhiye, Kâmiliye, Sâhibiye, Selefiye, Fâiziye ve Mesrûriye medreseleridir. Medreselerin yapılmasına paralel olarak ilmî faaliyetler ve telif çalışmaları ivme kazanmıştır. Dînî alanda yazılan eserler ve bu alanda yapılan eğitim-öğretim ilk sırayı almıştır. Dil ve edebiyat alanında da gözle görülür gelişmeler olmasına karşın mühendislik, astronomi, tıp ve sanatta aynı gelişme gösterilememiştir. Hatice el-Hadîsî, o dönemde edebiyatın eski mânaları işleyen ve taklitçiliğe meyleden bir gelişme gösterdiğini belirterek konusunun daha çok dînî alanlara kaydığını zikretmiştir. Ayrıca Peygamberimizi metheden Naatların yanı sıra beyân, meânî, bedî ilimlerinin, alaylı ve mizah yönü ağır basan şiirlerin edebiyatın konuları içerisinde olduğunu belirtmiştir.¹²⁷

Hicrî 7. ve 8. asırlarda gerek Endülüs'te gerekse Mısır'da yaşanan çalkantılı siyâsî hayata rağmen ilmî hayatın canlı ve üretken olduğunu görüyoruz. Bu dönemde Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239), Muhyiddîn İbnu'l-'Arabî (ö. 638/1240), İbn Mâlik (ö. 672/1274), İbn Teymiye(ö. 728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Takiyuddîn es-Subkî (ö. 755/1354), İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), es-Safedî (ö. 764/1363), İbn 'Akîl (ö. 769/1368), Tâcuddîn es-Subkî (ö. 771/1370) ve Ebu'l-Fidâ ibn Kesîr (ö.774/1373) gibi değişik ilim dallarında şöhret kazanmış birçok âlimin yetişmesi bunun en açık delilidir.

3. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Ebû Hayyân, yaşadığı devrin önde gelen nahiv, lügat, tefsir, kırâat, hadîs ve edebiyat âlimidir. O geniş bir kültürün yanında büyük bir ilmî birikime sahiptir.¹²⁸ Çünkü o; Arapça, tefsir, kırâat, hadîs, fıkıh gibi ilimleri Endülüs'ten Irak'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada, otuza yakın yerleşim biriminde,yaklaşık olarak 450 hocadan tahsîl etmiştir. Kendisine icâzet veren hocaları bu sayıya ilave edilmemiştir.¹²⁹ Ebû Hayyân'a “Şeyhu'n-Nuhât”, “Sîbeveyhi'z-Zeman”, “Ferîdü'l-Asr”, “Şeyhu'z-Zeman”, “İmâmu'n-Nahv”, “İmâmu'l-Müfessirîn”, “Şeyhu'l-'Arabîyyeti ve'l-Edeb”, “eş-Şeyhu'l-İmâmu'l-'Allâme”,

¹²⁷ Hatice el-Hadîsî, a.g.e., 36-39.

¹²⁸ es-Suyûtî, **el-Buğye**, I,280; ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 287; el-Hadîsî, **Ebû Hayyân en-Nahvî**, 62.

¹²⁹ el-Makkarî, a.g.e., II, 552, 560.

“İmâmu’n-Nuhât” gibi lakaplar verilmiştir.¹³⁰ Ebû Hayyân’ın hayatını anlatan müelliflerin çoğu, onun ilminin ve irfanının genişliğinden bahsederek sözlerine başlarlar.

Talebelerinden es-Safedî hocası hakkında şunları zikreder:

“ *O(Ebû Hayyân), şeyh, imâm, allâme, alanında tek ve kâmil, Huccetu’l-‘Arab ve edebî ilimlerin dizginlerini elinde tutan kişidir..... O, nahiv ilminde mü’minlerin emîri, kış mevsiminde, açık ve bulutsuz bir günde parlayan bir güneş gibidir. Bu ilimde tasarruf sahibi odur. Nahivle ilgili bir hüküm koyup kaldırmak yalnızca ona aittir. Eğer Basralı imamlarla çağdaş olsaydı onlara bu ilmi öğretir;Kûfeli imamlara muâsır olsaydı, onlara tâbi olan kalabalıkları geri çevirir ve uyarırdı.... Kısacası o, zamanında hem doğuda hem batıda nahiv ilminin imamıdır....* ”¹³¹

“*Ebû Hayyân, naklettiği şeylerde güvenilir olup söylediği hususlarda yazılı kaynağa dayanır. Dili iyi bilir ve inceliklerine vâkıftır. Nahiv ve sarf konularında dünyanın imamıdır. Arap dilinde onunla beraber başkasının ismi zikredilmez. Tefsîr, hadîs, fıkıh, tarih, biyografi ve özellikle Mağriblilerin tercüme-i halleri konusunda geniş bilgi sahibidir....* ”¹³²

Es-Sübkî ise hocası hakkında şunları zikreder:

“*Ebû Hayyân, nahivcilerin şeyhi olup alanında tek otorite şahsiyettir. O, çekilme bilmeyen deniz gibidir. Bilakis o, devamlı kabaran ve yükselen deniz gibidir. Yine o, zamanın Sîbeveyhi olup rakiplerin hararetili tartışmalarıyla ortalık kızıştığı zaman ortamı serinletendir. O, kendisine müracaat edenin dilediği her şeyi bulabileceği nahiv imamı ve önünde diz çöken herkesin kulak kesilmesi gereken Arap dili ustasıdır. O, her taraftan insanların akın akın yöneldiği ve ziyaret ettiği ilim Kabe’sidir... ”¹³³*

Es-Safedî, hocası Ebû Hayyân’ın ilme ve araştırmaya ne kadar meraklı olduğunu şu kelimelerle ifade etmektedir:

¹³⁰ el-Kutubî, **Fevâtu’l-Vefeyât**, IV, 71; es-Sübkî, **Tabakâtu’l-Ş-Şâfi’iyye**, IX, 276; es-Suyûtî, **el-Buğye**, I, 280; el-Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, II, 537.

¹³¹ el-Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, II, 537-538.

¹³² es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 267.

¹³³ es-Sübkî, **Tabakâtu’l-Ş-Şâfi’iyye**, IX, 276.

“Hocalarım arasında ondan daha fazla ilme düşkün olanını görmedim. Zira onu ne zaman gördüysem ya yazıyor ya ders dinliyor ya da ilmî bir şeylerle meşgul oluyordu...”¹³⁴

Ebû Hayyân, kitap kültürü olarak kendisini çok geliştirmiş bir âlimdi. Ders okuduğu hocalardan değişik ilimlere ait birçok kitap okumuş ve bunlardan bazılarını ezberlemiştir. el-Bahru'l-Muhît adlı eserinin mukaddimesinde tefsir için gerekli olan lügat, nahiv, beyân, bedî', hadîs, usûlu'l-fıkıh, kelim ve kırâat ilimlerini zikrettikten sonra bu ilimlerin tahsîl edilebileceği eserleri zikreder. Daha sonra kendisinin bu ilimleri hangi hocalardan tahsîl ettiğini, kitap isimlerini vererek belirtir:

“... Küçüklüğümde lugata dâir Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî'nin **el-Fasîh** isimli kitabı ile meşhûr altı Arap şâiri, İmru'l-Kays, en-Nâbiğa, 'Alkame, Zuheyr, Tarafe ve 'Antere'nin dîvânları ile Efveh el-Evdî'nin dîvânını ezberledim. Yine **el-Hamâse** kitabının üçte biri ile Habîb b. Evs'in şiirlerinden bazı kasîdeler ezberledim...”

“... Nahiv ilmini hocamız Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. ez-Zubeyr es-Sekafi'den Sibeveyh'in **el-Kitâb**'ını ve diğerlerini okuyarak tahsîl ettim.”

“...Beyân ve bedî' ilimlerinden bir kısmını hocamız Ebû Ca'fer b. ez-Zubeyr'den aldım.”

“...İşitip rivâyet ettiğimiz başlıca (hadîs)kitaplar, **es-Sahîhayn**, et-Tirmîzi'nin **el-Câmî**'; Ebû Dâvûd, en-Nesâî, İbn Mâce, eş-Şâfiî'nin **es-Sünen**; ed-Dârimî, et-Tayâlisî ve eş-Şâfiî'nin **el-Müsned**; ed-Dârekutnî'nin **es-Sünen**; et-Taberânî'nin **el-Mu'cemu'l-Kebîr** ve **el-Mu'cemu's-Sağîr**, Ebû Nuaym'in Müslim'e yaptığı **el-Müstahrec** ve diğerleri.”

“...Fıkıh usûlü ilmini İbn binti'l-'Irâkî adıyla meşhûr olan Alemuddîn Ali b. Ömer el-Ensârî'den **el-Mahsûl** adlı esere yaptığı muhtasarından, yine **el-Mahsûl'u** ihtisâr eden 'Alauddîn Abdurrahman b. Hattâb el-Bâcî'den, **Şerhu'l-Mahsûl** sahibi Şemsuddîn Muhammed b. Mahmûd el-İsbehânî'den **Kitabu'l-Kavâid** isimli kitabı okuyarak tahsîl ettim.”

“...Kur'an'ı kırâat-ı seb'a üzere, Gırnâta'da, İbnu't-Tabbâ' olarak meşhûr olan Ali b. Muhammed er-Ru'aynî'den; Matahşâreş'te Ali b. Abdillâh el-Ensârî ve diğer hocalardan okudum. Yine Kur'an'ı, İskenderiye'de, İbnu'l-Maryûtî olarak bilinen Ali b.

¹³⁴ es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 267; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 540.

Yahya el-Hemedâni'den sekiz kırâat üzere okudum. Mısır'da İsmail b. Hibetullah b. Ali el-Melîcî'den kırâat-ı Seb'ayı okudum ve bu ilimle ilgili olarak İkdu'l-Leâlî isimli bir esere te'lif ettim."¹³⁵

Müellif, hocası Hibetullah Ali b. el-Melîcî'den Verş rivâyetine göre okuduğu bu kırâatın Hz. Peygamber'e kadar ulaşan senedini **el-Bahru'l-Muhît** adlı eserin mukaddimesinde vermektedir.¹³⁶

Er-Ru'aynî, Ebû Hayyân'ın kırâatları tahsîl ettiği bazı kitapları kendisine saydığını ve bunların sayısının ondokuza kadar vardığını zikretmektedir.¹³⁷

Ebû Hayyân, Nâfî', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, 'Âsım, Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Zeyd b. Ali kırâatlarına dâir müstakil eserler te'lif etmiştir.¹³⁸ Aynı zamanda Ebû Hayyân, sahîh kırâatların yanı sıra şâzz olanları ile de meşgul olmuştur.

Es-Safedî, **A'yânu'l-'Asr** isimli eserinde şöyle demektedir:

"O(Ebû Hayyân), Alamuddîn el-'Irâkî'den¹³⁹ er-Râfî'nin el-Muharrer¹⁴⁰ isimli eseri ile en-Nevevî'nin Muhtasaru'l-Minhâc adlı eserini okudu. El-Minhâc'ın az bir kısmı dışında hepsini ezberledi. Usûl-i Fıkh'ı hocası Ebû Ca'fer ez-Zubeyr'den, el-Bâcî'nin¹⁴¹ el-İşârât ile el-Gazâlî'nin el-Mustasfâ adlı kitaplarını okuyarak tahsîl etti. İbnu'z-Zubeyr'den mantık ve kelama dâir bazı kitaplar okudu. Yine Bedruddîn Muhammed b. el-Bağdâdî'den mantıka ait bazı kitaplar ile el-'Amîdî'nin¹⁴² el-İrşâd isimli eserinden bazı

¹³⁵ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 14-16.

¹³⁶ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 22-23.

¹³⁷ El-Makkârî, **a.g.e.**, II, 560.

¹³⁸ Çalışmanın giriş bölümünde adı geçen Mütevâtir kırâat imamları ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Sadece Zeyd b. Ali ile olarak şunlar söylenebilir. Ebu'l-Kâsım Zeyd b. 'Ali b. Ahmed el-'İclî el-Kûfî (ö.358/969)'dir. Irak ehlinin kırâat imamlarından olup sikadır. Bkz. ez-Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 314; İbnu'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 298; İbnu'l-'Îmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, III, 27

¹³⁹ Abdülkerim b. 'Ali b. Ömer el-Ensârî 'Alamuddîn İbn binti'l-'Irâkî(ö.704/1304)'dir. Tefsir ve fıkıh âlimidir. Aslen Endülüslü olup doğma büyüme Mısırlıdır. Fıkıh usûlü ve tefsirle ilgili muhtasar eserleri vardır. Bkz. İbn Hacer, **ed-Dureru'l-Kâmine**, II, 399; ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 178.

¹⁴⁰ Tam ismi, **el-Muharrer fi Furûi's-Şâfi'iyye**'dir. Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî el-Kazvîni tarafında telif edilmiştir. Fıkıhçılığı ile şöhret kazanan müellifin hadîs ilmine âit **Emâlî eş-Şâriha** ve fıkıha âit **et-Teznîb**, **El-Muharrer**, **Sevâdu'l-'Ayneyn** ve **Fethu'l-'Azîz** adlı eserleri mevcuttur. Bkz. İsmail Paşa, **Hediyetu'l-'Arifîn**, I, 609, 610; Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**, II, 1612-1613.

¹⁴¹ Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tucîbî el-Bâcî(ö.474/1081)'dir. Endülüs Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerindedir. Bkz. ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XVIII, 535-539; Ahmed Özel, "Bâcî" mad., **DİA**, IV, 414.

¹⁴² Ebû Hâmid Ruknuddîn Muhammed b. Muhammed el-'Amîdî es-Semerkindî(ö. 615/1218)'dir. Cedel ilminde meşhûr olmuş Hanefî fıkıh âlimidir. Eserinin tam adı, **el-İrşâd fi 'İlmi'l-Hilâf ve'l-Cedel**'dir. Bkz. ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, XXII, 76-77; İsmail Paşa, **Hediyetu'l-'Arifîn**, II, 109; Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**, I, 69; Ahmed Özel, "Amîdî, Rukneddin" mad., **DİA**, III, 56..

bölümler okudu. Nitekim o, nahivde temâyüz etti ve bu ilimde şeyhlik ve riyâset mertebesine ulaştı.”¹⁴³

Sarf ve nahiv, müellifin birinci derecede mütehassıs olduğu alandır. O, hem batı hem de doğu ülkelerinde zamanın nahiv uzmanıdır. Ebû Hayyân’ın bu sahada tek olduğunu zikreden es-Safedî, onun bu ilme seksen sene kadar hizmet ettiğini, ğarîb ve sorunlu kısımlarını çözüme kavuşturduğunu zikreder. Yine bu konuda hocası hakkında şu beyitleri söylemiştir:

سُلْطَانُ عِلْمِ النَّحْوِ أَسْتَاذُنَا أَل
شَيْخُ أَثِيرِ الدِّينِ خَيْرُ الْأَنَامِ
فَلَا تَقُلْ زَيْدٌ وَ عَمْرٌو فَمَا
فِي النَّحْوِ مَعَهُ لِسِوَاهُ كَلَامٍ

(Nahiv ilminin sultânı üstadımız Şeyh Esîruddîn insanların en âlimidir.

Zeyd ile ‘Amr’ dan bahsetme, zira nahiv ilminde o varken başkasına söz yoktur.)¹⁴⁴

Mısır ve Şâm bölgesinde nahiv ilmi ile meşhur olan Bahâuddin İbnu’n-Nehhâs’tan Sibeveyh’in **el-Kitab**’ını okuyan Ebû Hayyân, kendi döneminde **el-Kitâb**’ı rivâyet eden tek kişidir. O, hocası İbnu’n-Nehhâs’tan Sîbeveyh’e¹⁴⁵ kadar uzanan rivayet zincirini naklettikten sonra şöyle der:

“Mısır, Şam, Irak, Yemen ve Meşrikte benim haricimde **el-Kitâb**’ı rivâyet eden başka birini bilmiyorum. Yine onu Ebû Alî İbnu’d-Dâi’, İbn Ebi’l-Ahvas ve Ebû Ca’fer el-Leblî’den rivayet ettim. Bunun senedi Mağrib bölgesinde meşhûrdur.”¹⁴⁶

Yaşadığı zaman diliminde beraber bulunduğu insanları İbn Mâlik’in eserlerini okumaya teşvîk eden Ebû Hayyân, bu eserlerin girift ve anlaşılmayan kısımlarını açıklamış ve onları anlaşılır hale getirmiştir. Sîbeveyh’in **el-Kitâb**, İbn Mâlik’in **et-Teshîl** ve kendi telif ettiği kitapların haricinde başka kitap okutmamayı prensip haline getirmiştir.¹⁴⁷

Müellif, Arap dili ve edebiyatında öne çıktığı gibi, Arapça dışındaki başka diller konusunda da bilgi ve kültür sahibiydi. Bu yetkinlik o dillerde kitap telif edecek seviye-

¹⁴³ es-Safedî, **A’yânu’l-‘Asr**, V, 332; el-Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, II, 541-542.

¹⁴⁴ es-Safedî, **a.g.e.**, V, 327; el-Makkarî, **a.g.e.**, II, 538.

¹⁴⁵ Ebû Bişr ‘Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh(ö.180/796) hicrî 2. Asrın en önemli nahiv âlimidir. Arap dili grameri ile ilgili telif ettiği ve günümüze kadar muhafaza edilen **el-Kitâb** adlı eseri sahasında ilk olma özelliği taşıyan bir kitaptır. Bkz. İbnu’n-Nedim, **el-Fihrist**, 76; İbnu’l-Kıffî, **İnbâhu’r-Ruvât**, II, 346; Nihad Çetin, “Sîbeveyh” mad., **İslam Ansiklopedisi**, MEB, İstanbul-1965-1986, X, 578.

¹⁴⁶ el-Makkarî, **a.g.e.**, II, 561.

¹⁴⁷ es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 268; a.m., **A’yânu’l-‘Asr**, V, 331-332.

deydi. Türkçe, Farsça ve Habeşçe dillerini iyi derecede biliyordu. Bununla bağlantılı olarak kendisi de, Menhecu's-Sâlik adlı eserinde şöyle demektedir:

*“Türkçe, Farsça, Habeşçe ve benzeri dillere muttali oldum. Bu dillerin lugat, sarf ve nahiv bilgisine dâir eserler telif ettim...”*¹⁴⁸

O dönemde bu özellikleri taşıyan Ebû Hayyân dışında başka bir âlim bilinmemektedir. Zira o dönemde tanınan muasırı olan âlimler ilmî ve edebî birikim olarak Arap dili ile sınırlı kalıyordu. Aksine Ebû Hayyân Arap dilinin yanında yukarıda zikrettiğimiz diğer dilleri de çok iyi derecede biliyordu

Ebû Hayyân'ın Türkçe'ye dâir kaleme aldığı eserleri şunlardır:

El-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Zehvu'l-Mülk fî Nahvi't-Türk, el-Ef'âl fî Lisâni'l-Etrâk ve Nefhatu'l-Misk fî Sîreti't-Türk.¹⁴⁹

Farsça'ya âit **Muntiku'l-Hurs fî Lisâni'l-Furs;**

Habeşçe'ye âit **Nûru'l-Ğabeş fî Lisâni'l-Habeş;**

Buşmûr diline âit **el-Mahbûr fî Lisâni'l-Buşmûr** adlı eserleri kaleme almıştır.¹⁵⁰

Bunların dışında Ebû Hayyân Mağrib bölgesi lehçeleri ile yakından ilgilenmiş ve bunları tetkik etmiştir. Konu ile ilgili olarak el-Makkârî şunları nakletmektedir:

*“Ebû Hayyân tefsir, hadîs, fikh, tabakât, terâcim konularında söz sahibidir. Özellikle Mağriblilerin imâle, terkik ve tefhîm ile telaffuz ettikleri isimleri kaydetme hususunda uzmandır. Çünkü bu bölgede yaşayan insanlar Avrupa şehirlerine komşu olup isimleri ve lakapları Avrupa dillerine yakındır. Ebû Hayyân bu isimleri toplamış ve yazmıştır. Hocamız ez-Zehbî de bunlarla ilgili Ebû Hayyân'a sorular sormuş o da cevaplarını yazmıştır.”*¹⁵¹

Ebû Hayyân, edebiyat, şiir ve lugat alanında da geniş bir bilgi birikimine sahiptir. Onun bu alandaki otoritesini es-Safedî şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

¹⁴⁸ Ebû Hayyân, **Menhecu's-Sâlik fî'l-Kelâmi 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik**, (thk. Sidney Glazer), American oriental society-Connecticut-New Haven 1947, 230

¹⁴⁹ Ebû Hayyân'ın Türkçe'ye dâir kaleme aldığı bu eserlerden sadece **el-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk** adlı eseri günümüze kadar gelebilmiştir. Bu eser Ahmed Caferoğlu tarafından tahkik edilmiş ve 1931 yılında İstanbul Evkaf matbaasında basılmıştır. Eser ile ilgili bilgiler daha sonraki bölümlerde verilecektir.

¹⁵⁰ es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 281; el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 552-553.

¹⁵¹ el-Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 541.

“Ebû Hayyân’dan şiir okudum. O, bu şiirleri ezbere biliyordu. Yine ondan el-Harîrî’nin *el-Makâmât*, Ebu’l-‘Alâ el-Ma’arrî’nin *Siktu’z-Zind*, Ebû Temmâm et-Tâî’nin bazı *Hamâse*’lerini, İbn Dureyd’in *Maksûre*’sini okudum. Sa’leb’in *Kitâbu’l-Fasîh* adlı eserini ondan dinledim. Bu eseri ezbere biliyordu. Yine ondan *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab* isimli eserin giriş kısmını dinledim. *Mecânî’l-Hasr* adlı eserinden seçtiğim yerleri ondan dinledim...”¹⁵²

Müellif, nesrin yanında nazma da yer vermiş ve bazı eserlerini manzum olarak yazmıştır. *İkdu’l-Leâlî*, *Nihâyetu’l-İğrâb*, *Hulâsatu’l-Tibyân* bunlardan bazılarıdır. Övme, yeme ve sakındırma gibi gayelerle kaleme aldığı şiirlerini *Dîvân*’ında toplamıştır. Talebesi es-Safedî, bu eserden “*Dîvân*’ından seçmeler yaparak yazdım ve bunları kendisinden dinledim.”¹⁵³ şeklinde zikretmektedir.¹⁵⁴

Hadice el-Hadîsî, Ebû Hayyân’ın çoğu şiirlerinin kaliteli olmadığını, fakat şiirlerinin, sanat yönü ağır basan ve içinde ilmî istılahların çokça olduğunu söylemektedir.¹⁵⁵ Ebu’l-Fidâ da şiirlerinin ilmî kudreti kadar güçlü olmadığını söyler.¹⁵⁶ İbn Tağriberdi de aynı kanaattedir. Ona göre Ebû Hayyân âlimdir, şâir olamamıştır. Bununla birlikte o, Ebû Hayyân’ın Muvaşşaha¹⁵⁷ tarzı şiirlerde Mağriblilerin en önde gelen şâiri olduğunu zikreder.¹⁵⁸

Şiirlerinde Hz. Peygamberi(s.a.v.), İslam ulemâsını, hocalarını ve yakın dostlarını methetmiş; kötü huylara sahip olan kimseleri ise yermiş ve insanları bunlara karşı uyarmıştır. Aşka, hikmetli sözlere ve kıssalara da yer vermiştir.¹⁵⁹

Bu konulara âit nazmettiği şiirlerinden bazı örnekler vermek istiyoruz. Ka’b b. Zuhayr (ö.24/662)’in Hz. Peygamber’i methettiği meşhûr *Bânet Su’âd* adlı kasidesine nazîre olarak kaleme aldığı kasidenin baş tarafı şu şekildedir¹⁶⁰:

¹⁵² es-Safedî, *el-Vâfi*, V, 268-269.

¹⁵³ es-Safedî, *a.g.e.*, V, 269.

¹⁵⁴ Ebû Hayyân’ın bu dîvânı, Hadice el-Hadîsî ve Ahmed Matlûb tarafından, *Dîvânu Ebî Hayyân el-Endelûsî* adı altında tahkik edilmiş ve 1969 yılında Bağdat’ta Matbaatu’l-Ânî tarafından basılmıştır.

¹⁵⁵ el-Hadîsî, *a.g.e.*, 79.

¹⁵⁶ Ebu’l-Fidâ İmamuddîn İsmail b. Ali, *Târîhu Ebi’l-Fidâ el-Musemmâ el-Muhtasar fî Ahbâri’l-Beşer*, (thk. Mahmûd Deyyûb), C. II, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut-1997, 505.

¹⁵⁷ Muvaşşaha, hicrî üçüncü asrın sonlarında Endülüs’te ortaya çıkmış ve genellikle beste ile okunmak için nazmedilen bir şiir şeklidir. Bkz. Bencheneb Mohamed, “Müveşşah” mad., *İslam Ansiklopedisi*, VIII, 866.

¹⁵⁸ İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, X, 114.

¹⁵⁹ el-Hadîsî, *a.g.e.*, 80.

¹⁶⁰ es-Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyye*, IX, 288-289; İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 47.

لا تَغْذِلَاهُ فَمَا ذُو الْحَبِّ مَعْدُولٌ الْعَقْلُ مُخْتَبِلٌ وَ الْقَلْبُ مَثْبُولٌ
هَزَّتْ لَهُ أَشْمَرًا مِنْ خُوطٍ قَامَتِهَا فَمَا انْتَبَى الصَّبُّ إِلَّا وَ هُوَ مَقْتُولٌ
جَمِيلَةٌ فَضِلَّ الْحُسْنُ الْبَدِيعُ لَهَا فَكَمْ لَهَا جَمَلٌ مِنْهُ وَ تَفْصِيلٌ
فَالرَّحْمَةُ مَزْمَرَةٌ وَ النَّشْرُ عَنَبَةٌ وَ الثَّغْرُ جَوْهَرَةٌ وَ الرِّيْقُ مَعْسُولٌ

(Onu kınamayın! Âşık olan ayıplanmaz. Çünkü akıl karışık ve kalp (aşktan dolayı) harap olmuştur.

O güzel ince dala benzeyen endamını sallayarak ona oklar yağdırdı. O inen oklar tükendiğinde o da ölüverdi.

O güzeldir. Kimseye verilmeyen güzellik ona biçilmiştir. Nice güzellikleri ve ayrıntıları kendinde toplamıştır.

Boynu mermer, kokusu anber, ön dişleri cevher ve tükürüğü bal gibidir.)

Bir başka kasîdesinde ise nahiv ilmini, Halil b. Ahmed, Sîbeveyh ve bazı hocalarını methetmiştir. Kasîde şu şekilde başlamaktadır¹⁶¹:

هُوَ الْعِلْمُ لَا كَالْعِلْمِ شَيْءٌ تَرَاوَدُهُ لَقَدْ فَازَ بَأَغْيِهِ وَ أَنْجَحَ قَاصِدُهُ
وَ مَا فَضَّلَ الْإِنْسَانَ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَ مَا ائْتَانَ إِلَّا ثَابِتَ الدِّهْنِ وَاقِدُهُ
وَ قَدْ قَصُرَتْ أَعْمَارُنَا وَ عُلُومُنَا يَطُولُ عَلَيْنَا حَضْرُهَا وَ تَكَابُدُهُ
وَ فِي كُلِّهَا حَيِّزٌ وَ لَكِنَّ أَصْلَهَا هُوَ النَّحْوُ فَاحْتَدَرَ مِنْ جُهُولٍ يُعَانِدُهُ

(O ilimdir. İstediyin hiçbir şey ilim gibi değildir. Onu isteyen kurtuluşa ermiş ve ona yöneleni başarılı kılmıştır. İnsanın fazileti ancak ilim ile. Ancak keskin ve parlak

¹⁶¹ es-Safedî, **el-Vâfi**, V, 267; İbnü'l-Hatîb, **el-İhâta**, III, 50-51.

zekalı kişi temâyüz edebilir. Ömürlerimiz kısa ve bilgilerimiz yeterli değildir. O ilimleri kuşatmamız ve onlarla başa çıkmamız çok zaman alır. İlimlerin hepsinde bir hayır vardır. Fakat hepsinin aslı nahiv ilmidir. Ona inatla karşı çıkan cahilden sakın!)

Ebû Hayyân, kendi alanı haricindeki ilimlerde, o sahanın uzman âlimlerinin görüşlerine müracaat eder. Örneğin; “ وَ حَمْلُهُ وَ فَصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا ” (Taşınması ile süttten kesilmesi otuz ay sürer.)¹⁶² âyetini tefsir ederken hâmileliğin en az ve en çok süresinin ne kadar olduğu konusunda Aristo¹⁶³, Câlînûs¹⁶⁴ ve İbn Sînâ'nın¹⁶⁵ görüşlerini zikreder.¹⁶⁶ Zaman zaman da âyetin zâhirî mânasına istinad ederek görüşünü belirtir. Örneğin; “ وَ هُوَ ” (Allah,¹⁶⁸ “ وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بَسًا طًا ” (Allah, yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır.) âyetlerinin zâhirine dayanarak dünyanın yuvarlak olmadığını belirtir.¹⁶⁹

3.1. Hocaları

Ebû Hayyân, Endülüs, Mısır, Kuzey Afrika, Hicâz, Irak ve Şam bölgelerinde otuza yakın yerleşim birimi gezmiş ve buralarda karşılaştığı âlimlerin sayısı 450'yi bulmuştur. Ebû Hayyân, öğrencisi Safedî'ye verdiği icâzette kendilerinden ilim tahsil ettiği hocalarının isimlerini zikreder. O, Endülüs, Kuzey Afrika, Mısır ve Hicaz'daki hocalarından kırâat, sema', münâvele¹⁷⁰, icâze bi-Müşâfehe, kitâbe ve vicâde¹⁷¹ yoluyla eserler rivâyet etmiş ve bunları talebelerine okutmuştur.

¹⁶² Ahkâf 46/15.

¹⁶³ İslam felsefesi üzerinde etkileri olan ilkçağ Yunan filozofudur. Milattan önce 384-322 yılları arasında yaşamıştır. Bkz. İbnu'n-Nedim, **a.g.e.**, 345; Mahmut Kaya, “Aristo” mad., **DİA**, III, 375.

¹⁶⁴ İslam tıbbını etkileyen ünlü Grek tabip ve filozofudur. İzmir'in ilçesi olan Bergama'da m. 130 yılında doğmuş ve İzmir, İskenderiye ve Roma gibi merkezlerde felsefe ve tıp tahsili yapmıştır. Bu alanlarda birçok eser kaleme alan Câlînûs m. 200 civarında ölmüştür. Bkz. İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, 402; İlhan Kutluer, “Câlînûs” mad., **DİA**, VII, 32.

¹⁶⁵ Ebû 'Ali el-Huseyn b. Abdillâh b. 'Ali b. Sînâ (ö.428/1037)'dir. Ortaçağ tıbbının en önde gelen temsilcisi olup İslam Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofudur. Bkz. İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-A'yân**, II, 157; Ömer Mâhir Alper, “İbn Sînâ” mad., **DİA**, XX, 319.

¹⁶⁶ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, IX, 440.

¹⁶⁷ Ra'd 13/3

¹⁶⁸ Nûh 71/19.

¹⁶⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 346; X, 284.

¹⁷⁰ Sözlükte bir nesneyi eliyle vermek manasına masdar olan munâvele, hadis rivayet usullerinden biridir ve şeyhin rivayet ettiği hadislerin yazılı olduğu kitabı veya birkaç sahifelik metni talebeye elden vererek irvi hazâ annî (bunu benden rivayet et) gibi bir eda lafzı ile rivayete müsaade ettiğini bildirmesine denir. Bkz. Talat Koçyiğit, **Hadîs İstılahları**, İkinci basım, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., Ankara-1985, 282-286.

Er-Ru'aynî, hocası Ebû Hayyân'ın kendisine, gittiği yerleri ve her beldede karşılaştığı hocalarının isimlerini zikrettikten sonra şunları naklettiğini belirtir:

“ *Bunlar benim hocalarımın bir kısmıdır. İlim tahsil ettiğim hocalarımın tamamı beşyüz kişidir. Bana icâzet verenler ise binden fazladır...* ”¹⁷²

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû Hayyân'ın sadece hadîs dinlediği hocalarının sayısının dörtüze ulaştığını ve çok sayıda âlimin de kendisine (Ebû Hayyân) icâzet verdiğini belirtir. Yine İbn Hacer, Ebû Hayyân'ın bütün hocalarını zikrettiği **el-Beyân fî Şuyûhî Ebî Hayyân** isimli kitabının olduğunu da zikreder. Ve bu kitapta hocalarının sayısının bin beşyüze vardığını nakleder.¹⁷³ Konu ile ilgili olarak İbn Kâdi Şuhbe, Ebû Hayyân'ın sayıları bin beşyüze varan hocalardan icâzet aldığını ve bunları **et-Tibyân fî-men Ravâ 'anhu Ebû Hayyân** isimli eserinde topladığını zikreder.¹⁷⁴

Ebû Hayyân'ın es-Safedî'ye verdiği icâzette yaptığı sınıflandırmayı esas alarak hocalarını zikretmek istiyoruz¹⁷⁵:

Kendilerinden sema' veya kırâat yoluyla rivâyet ettiği bazı hocaları: Bu hocalarının sayısının çok olduğunu belirten Ebû Hayyân, sadece bir kısmını zikreder.

- El-Kâdî Ebû Ali el-Hasan b. Abdilaziz b. Ebi'l-Ahvas el-Kureşî (ö.697/1298)
- Ebû Cafer Ahmed b. Saîd b. Ahmed b. Beşîr el-Ensârî (ö.675/1276)
- İshâk b. Abdirrahman b. Muhammed b. Abdilmelik b. Dirbâs
- Ebû Bekir b. 'Abbas b. Yahya b. Garib el-Kavvas el-Bağdâdî
- Safiyuddin el-Huseyn B. Ebî Mansûr b. Zafer el-Hazrecî
- Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Yahya b. Abdirrahman b. Rabî el-Eş'arî (ö.717/1317)
- Vecîhuddin Muhammed b. Abdirrahman b. Ahmed el-Ezdî b. ed-Dehhân
- Kutbuddin Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. el-Kastallânî (ö. 686/1287)

¹⁷¹ Kelime olarak “bulmak” manasına gelen “vecede” kök fiilinin mufa'ale ölçüsünde mastar olup kısaca elde etmek demektir. Hadis Usulünde bir muhaddisin herhangi bir musannif veya ravinin el yazısı ile yazılmış kitabını veya bazı Hadîslerini ele geçirmesine denir. Bkz. Koçyiğit, **a.g.e.**, 464.

¹⁷² Makkarî, **a.g.e.**, II, 560.

¹⁷³ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 308. Ebû Hayyân'ın bu eseri maalesef günümüze ulaşmamıştır.

¹⁷⁴ İbn Kâdi Şuhbe, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, III, 69.

¹⁷⁵ Makkarî, **a.g.e.**, II, 550-552.

- Radiyuddin Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Ensârî eş-Şâtibî el-Lügavî (ö.684/1285)
- Necîbuddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. el-Müeyyid el-Hemedânî (ö.687/1288)
- Mekkî b. Muhammed b. Ebi'l-Kasım b. Hâmid el-İsbehânî es-Saffâr (ö.680/1281)
- Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Ali es-Sa'dî ed-Darîr b. el-Fârid (ö.689/1290)
- Zeynuddin Ebû Bekr Muhammed b. İsmail b. Abdillâh b. el-Enmâtî (ö.684/1285)
- Muhammed b. İbrâhîm b. Tercem b. Hâzim el-Mâzinî
- Muhammed b. el-Huseyn b. el-Huseyn b. İbrâhîm ed-Dâvî b. el-Halîfî
- Muhammed b. Abdilmun'im b. Muhammed b. Yûsuf el-Ensârî b. el-Haymî (ö.685/1286)
- Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ömer el-'Ansî(ö.679/1280)
- Abdullâh b. Muhammed b. Hârûn b. Abdilaziz et-Tâî el-Kurtubî (ö.702/1303)
- Abdullâh b. Nasrillâh b. Ahmed b. Rislân b. Fityân b. Kâmil el-Huzâmî
- Abdullâh b. Ahmed b. İsmail b.İbrahim b. Fârisî et-Temîmî (ö.684/1285)
- Abdurrahman b. Yusuf b. Yahya b. Yusuf (ö.687/1288)
- Ebu'l- İzz Abdulaziz b. Abdilmun'im b. Ali b. Nasr b. es-Saykâl el-Harrânî (ö.686/1287)
- Abdulaziz b. Abdilkâdir b. İsmail el-Feyyâlî es-Sâlihî el-Kutâmî
- Abdulmu'tîb b. Abdilkerim b. Ebi'l-Mekârim b. Mencâ el-Hazrecî
- Ali b. Salih b. Ebî Ali b. Yahya b. İsmail el-Huseynî el-Behnesî el-Mücâvir (ö.683/1284)
- Ebu'l-Mehâmid Gâzi b. Ebi'l-Fadl b. Abdi'l-Vehhâb el-Halâvî ed-Dimaşkî (ö.690/1290)
- El-Fadl b. Ali b. Nasr b. Abdillâh b. el-Huseyn b. Ravâha el-Hazrecî
- Yusuf b. İshâk b. Ebî Bekr et-Taberî el-Mekkî
- El-Yusr b. Abdillâh b. Muhammed b. Halef b. el-Yusr el-Kuşeyrî

- Mu'nisetu bnt. el-Hâfız Ebî Ali el-Hasan b. Muhammed b. Muhammed et-Teymiyye (ö. 685/1286)
- Zeyneb bnt. Abdillatif b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Bağdâdî

Kitâbet yoluyla ilim tahsîl ettiği bazı meşhûr hocaları:

- Ebu'l-Hakem Mâlik b. Abdirrahman b. Ali b. el-Ferec el-Mâlakî (ö.699/1300)
- Ebu'l-Hasan Hâzim b. Muhammed b. Hâzim el-Ensârî el-Kartâcenî (ö.684/1285)
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Bekr b. Yahya b. Abdillâh el-Huzelî et-Tutaylî
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Cubeyr el-Cilyânî el-'Akkî el-Mâlakî
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Zennûn el-Mâlakî
- Ebu'l-Huseyn Yahyâ b. Abdil'azîm b. Yahya el-Ensârî el-Cezzâr (ö.679/1280)
- Ebû 'Amr Osman b. Sa'îd b. Abdirrahmân b. Tûlû el-Kureşî (ö.685/1286)
- Ebû Hafs Ömer b. Muhamed b. Ebî Ali el-Hasan el-Mısırî el- Varrak (ö.695/1296)
- Ebu'r-Rabî Süleyman b. Ali b. Abdillâh b. Yâsin el-Kûmî et-Tilimsânî (ö.690/1291)
- Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ebi'l-Feth Nasrullah b. Bâtekîn el-Kâhirî
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd b. Hammâd b. Muhsîn es-Sanhâcî el-Bûsirî (ö.697/1298)

Nahiv ilmini tahsîl ettiği hocaları:

- Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahman el-Huşenî el-Ubbezî (ö.680/1281)

- Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Kutâmî (İbnu'd-Dâi olarak meşhûr olmuştur.) (ö.680/1281)
- Ebû Cafer Ahmed b. İbrahim b. ez-Zubeyr b. Muhammed b. ez-Zubeyr es-Sekafî (ö.708/1308)¹⁷⁶
- Ebû Cafer Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Fihrî el-Leblî (ö.691/1292)
- Bahâuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Nasr el-Halebî (İbnu'n-Nehhâs olarak meşhûr olmuştur.) (ö.698/1299)

Zâhiriye mezhebine mansûb bazı hocaları :

- Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ali b. Hâlis el-Ensârî el-İşbilî ez-Zâhid (ö.699/1300)
- Ebu'l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Sa'dûn el-Fihrî eş-Şentemerî

Ebû Hayyân'ın yukarıda zikretmediği diğer hocalarından tespit edebildiklerimizi burada belirtmek istiyoruz:

- Cemâluddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman b. Hasan b. Hüseyin el-Makdisî(İbnu'n-Nakîb olarak bilinir.) (ö.698/1298)¹⁷⁷
- Ebû Ahmed Abdulmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasan ed-Dimyâtî (ö.705/1305)¹⁷⁸
- Ebû Tâhir İsmail b. Hibetullah el-Melîcî (ö. 681/1282)¹⁷⁹
- Ebû Cafer Abdullah b. Ahmed el-Ensârî el-Karmûnî(İbnu'l-Ahras olarak meşhûr olmuştur.)¹⁸⁰
- Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed et-Tucîbî (ö.695/1296)¹⁸¹

¹⁷⁶ Ebû Hayyân, hocası Ebû Cafer ez-Zubeyr'in hiçbir zaman gerçeği söylemekten geri durmadığını ve bu sebeple başına türlü türlü belalar geldiğini, hatta canını kurtarmak için kaçmak zorunda kaldığını belirtir. Bkz. Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, IV, 312.

¹⁷⁷ Ebû Hayyân, tefsirindeki nakillerin çoğunda, İbnu'n-Nakîb'in **et-Tahrîr ve't-Tahbîr li Akvâli Eimmeti't-Tefsîr** isimli esere dayandığını ve bunun tefsîr alanında gördüğü en hacimli kitap olduğunu belirtir. Kitabın yüz cilt civarında olduğunu belirten müellif, bunun tekrarlara ve ayrıntıya çok yer vermesinden kaynaklandığını zikreder. Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, I, 22.

¹⁷⁸ es-Sübkî, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, IX, 278.

¹⁷⁹ İbn Hacer, **ed-Dureru'l-Kâmine**, IV, 304.

¹⁸⁰ es-Safedî, **el-Vâfi**, XVII, 278.

¹⁸¹ es-Safedî, **a.g.e.**, II, 140;el- Makkarî, **a.g.e.**,II, 212.

- Ahmed b. Abdilmelik b. Abdulmun'im b. Abdilaziz b. Câmi' el-'Azâzî (ö.710/1310)¹⁸²
- Halîl b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Sıddîk es-Safiy Ebu's-Safâ el-Merâğî el-Hanbelî(ö.685/1286)¹⁸³

3.2. Talebeleri

Müellif, 674/1275 yılından itibaren, daha hocaları sağ iken ve henüz 20 yaşında olmasına rağmen talebe okutmaya başlamıştır.¹⁸⁴ Bu şeref, kendi öğrencilerine de nasip olmuş ve öğrencileri daha müellif hayatta iken imam ve şeyh payelerine sahip olmuşlardır.¹⁸⁵ O'nun zekî ve çalışkan öğrencilere ilgi göstermesi, onlara değer atfetmesi ve güler yüzlü davranması öğrencilerinin sayısının artmasında önemli rol icrâ etmiştir.¹⁸⁶

Ebû Hayyân'dan ders alan ve değişik sahalarda temâyüz eden talebelerinden tespit edebildiklerimiz şunlardır:

- Tâcuddîn Ebû Muhammed Ahmed b. Abdilkâdir b. Ahmed b. Mektûm (ö.749/1348)¹⁸⁷
- Hayyân b. Muhammed b. Yûsuf b. Ali (Ebû Hayyân'ın oğludur.)
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdilkâfî b. Dırğâm el-Bekrî(İbnu's-Sukker olarak meşhurdur.)¹⁸⁸
- Eş-Şeyh Ahmed b. (Beyâd) el-Hanbelî Şeyhu Âmid¹⁸⁹
- Ebû Hayyân Muhammed b. Hayyân b. Ebî Hayyân (Ebû Hayyân'ın torunu)
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'id er-Ru'aynî¹⁹⁰
- Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Ali el-Huseynî ed-Dımaşkî (ö.765/1364)¹⁹¹
- Tâcuddin Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî es-Sübkî (ö.771/1370)¹⁹²

¹⁸² es-Safedî, **a.g.e.**, VII, 148; İbn Hacer, **a.g.e.**, I, 193.

¹⁸³ İbnu'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 275.

¹⁸⁴ ed-Dımaşkî, **Zeylu Tezkiretü'l-Huffâz**, 23;Suyûtî, **el-Buğye**, I, 280.

¹⁸⁵ Suyûtî, **el-Buğye**, I, 280.

¹⁸⁶ el-Makkarî, **a.g.e.**, II, 540-541.

¹⁸⁷ İbnu'l-'Îmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, VI, 145.

¹⁸⁸ İbnu'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 207.

¹⁸⁹ İbnu'l-Cezerî, **a.g.e.**, II,285.

¹⁹⁰ el-Makkârî, **a.g.e.**, II, 535,537, 560.

¹⁹¹ ed-Dımaşkî, **a.g.e.**, 26.

- Ebu'l-Fadl Kemâluddîn Cafer b. Sa'leb b. Cafer b. Ali el-Udfuvî eş-Şâfi'î (ö.749/1348)¹⁹³
- İbrahim b. Abdillâh b. Ali b. Yahya b. Halef el-Mukrî eş-Şeyh Burhânuddîn el-Hukrî (ö.749/1348)¹⁹⁴
- İbrahim b. Lâçin b. Abdillâh er-Râşidî el-Mısrî eş-Şâfi'î (ö.749/1348)¹⁹⁵
- Ahmed b. Abdilaziz b. Yûsuf b. Ebi'l-İzz Aziz b. Ya'kûb b. Yağmur el-Harrânî Şihâbuddîn el-Murahhal (ö.788/1386)¹⁹⁶
- Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh b. Hâşim (el-Mülessem olarak tanınır.) (ö.740/1339)¹⁹⁷
- Ahmed b. Lu'lu' er-Rûmî Şihâbüddîn b. en-Nakîb (ö.769/1368)¹⁹⁸
- Ahmed b. Yahya b. Fadlullah b. Mücellâ b. Da'cân b. Halef b. Nasr el-Kurâşî (ö.749/1348)¹⁹⁹
- Ebû Cafer Ahmed b. Yûsuf b. Mâlik el-Girnâtî el-Endelûsî (ö.779/1377)²⁰⁰
- Ergün b. Abdillâh en-Nâsirî el-Emir (ö.750/1349)²⁰¹
- Sa'id b. Muhammed b. Said el-Milyânî el-Mağribî el-Mâlikî (ö.771/1370)²⁰²
- Abdurrahman b. Ömer b. Hammâd b. Abdillâh b. Sâbit er-Rab'î el-Hallâl el-Bağdâdî el-Harîrî(ö.739/1338)²⁰³
- Mecduddîn Abdurrahman b. Mahmûd b. Kirtâs el-Kûsî(ö.724/1324)²⁰⁴
- İzzuddîn Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim b. Sa'dillâh b. Cemâ'a b. Sahr el-Kenânî eş-Şâfi'î (ö.767/1366)²⁰⁵
- Ebû Muhammed Şerefuddîn Abdullâh b. Muhammed b. Asker b. Muzaffer b. Necm b. Şâdî el-Kîrâtî (ö.739/1339)²⁰⁶

¹⁹² es-Sübkî, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, IX, 276.

¹⁹³ İbn Hacer, **ed-Dureru'l-Kâmine**, I, 535-536.

¹⁹⁴ İbn Hacer, **a.g.e.**, I, 29-30; Bağdatlı İsmail Paşa, el-Hukrî'nin 780/1378 yılında vefat ettiğini zikreder. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin**, I, 17.

¹⁹⁵ es-Safedî, **A'yânu'l-Asr**, I, 135.

¹⁹⁶ İbn Hacer, **ed-Dureru'l-Kâmine**, I, 174.

¹⁹⁷ İbn Hacer, **a.g.e.**, I, 185.

¹⁹⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, I, 239.

¹⁹⁹ İbn Kâdî Şuhbe, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, III, 18-19.

²⁰⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, I, 340.

²⁰¹ İbn Tağriberdî, **Nücûmu'z-Zâhire**, X, 243.

²⁰² İbn Hacer, **a.g.e.**, II, 136.

²⁰³ İbn Hacer, **a.g.e.**, II, 338.

²⁰⁴ İbn Hacer, **a.g.e.**, II, 346.

²⁰⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, II, 378.

²⁰⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, II, 298.

- Tâcuddîn Ali b. Muhammed b. Abdilaziz b. Futûh b. İbrahim b. Ebî Bekr es-Sa'lebî el-Mavsilî (ö.762/1361)²⁰⁷
- Ali b. İsâ b. Mes'ûd b. Mansûr ez-Zevâvî (ö.769/1368)²⁰⁸
- Takiyuddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Ali el-Vâsitî el-Bağdâdî (ö.781/1379)²⁰⁹
- Ebû Muhammed Abdulmuheymin b. Muhammed b. Abdulmuheymin b. Muhammed b. Ali el-Hadramî (ö.749/1348)²¹⁰
- Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Rislân b. Nusayr b. Sâlih b. Şihâb el-Bulkînî (ö.805/1403)²¹¹
- Ebu'l-Bekâ Bahâuddîn Muhammed b. Abdilber b. Yahya b. Ali b. Temmâm b. Yûsuf es-Sübki (ö.777/1375)²¹²
- Cemâluddîn Muhammed b. Abdirrahim b. Ali b. Abdilmelik b. el-Mencâ b. Ali b. Cafer es-Sülemî (ö.771/1370)²¹³
- Cemaluddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî (ö.761/1360)²¹⁴
- Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî (ö.786/1384)²¹⁵

3.3. Eserleri

Müellif, yaşamı boyunca ilim tahsîl etmek, talebe okutmak ve çeşitli disiplinlere dâir eserler yazmakla meşgûl olmuştur. Kaleme aldığı eserler, ilim dünyasına büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle, lügat, sarf, nahiv, tefsir, kıraât ve edebiyat ile ilgili eserleri Arap filolojisi alanında büyük ilgiye mazhar olmuş ve Ebû Hayyân'a büyük bir şöhret kazandırmıştır. Bunların dışında hadîs, tarih ve tabakâta dâir de önemli eserler kaleme almıştır.

²⁰⁷ İbn Hacer, **a.g.e.**, III, 106.

²⁰⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, III, 93.

²⁰⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin**, I, 528.

²¹⁰ el-Makkârî, **a.g.e.**, V, 240.

²¹¹ es-Suyûtî, **Tabakâtu'l-Huffâz**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1983, 542.

²¹² İbn Hacer, **a.g.e.**, III, 490.

²¹³ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 11.

²¹⁴ İbn Tağriberdî, **en-Nücûmu'z-Zâhire**, X, 336.

²¹⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 350.

Ebû Hayyân, daha önce de belirttiğimiz gibi sadece Arapça ile değil, o dönemde konuşulan ve yaygın olan Türkçe, Farsça ve Habeşçe gibi diğer dillerde de eserler yazmıştır. Farklı dillerde eserler yazması, onun dil kabiliyetinin ne kadar üstün olduğunu göstermektedir.

Eserlerinin adedi hakkında kaynaklarda farklı rakamlar yer almaktadır. İbnü'l-‘Îmâd, 22²¹⁶; el-Kutubî, 44²¹⁷; İbn Hacer, 45²¹⁸; Bağdatlı İsmail Paşa, 58²¹⁹ eserini zikreder. Bunlarla birlikte Ebû Hayyân, talebesi es-Safedî'ye verdiği icazetinde 46 tamamlanmış eseri ile 7 tamamlanmamış eserinin adlarını nakleder.²²⁰ Hadîce el-Hadîsî ise sekizi kayıp olmak üzere onun 65 eserinden bahseder.²²¹

Ebû Hayyân'ın kaleme almış olduğu eserlerini ait olduğu ilim dallarına göre sınıflandırmaya çalışacağız.

3.3.1. Kırâât ile ilgili eserleri

Kırâât ile ilgili eserleri hakkında kısa bilgiler vereceğiz; fakat diğer alanlarda yazdığı eserlerin adlarını vermekle yetineceğiz.

1)‘İkdu’l-Leâlî fi’l-Kırâati’s-Seb’îl-‘Avâlf Ebû Hayyân'ın mütevâtir yedi kırâatla ilgili telif ettiği manzûm eseridir. Bahru’l-Muhît’inde bu eserden bahseden müellif ondan nakillerde bulunur.²²² Kasîdetü’l-Lâmiyye²²³ olarak da bilinen bu eserin Ebû Muhammed Kâsım b. Şâtibî (ö.590/1194)’nin eş-Şâtibiyye olarak meşhûr olan Hırzu’l-Emânî ve vechu’t-Tehânî isimli kasidesiyle aynı vezinde olduğu zikredilmektedir.²²⁴

Ebû Hayyân'ın bu önemli eseri kaynaklarda bu ünvanla²²⁵ birlikte “*İkdu’l-Leâlî fi’l-Kırâat*”²²⁶ veya kısaca “*İkdu’l-Leâlî*”²²⁷ olarak da zikredilmektedir.²²⁸

2) El-Mevridu’l-Ğamr fî Kırâati Ebî ‘Amr

²¹⁶ İbnu’l-‘Îmâd, *Şezerâtu’z-Zehab*, VI, 147.

²¹⁷ el-Kutubî, *Fevâtu’l-Vefeyât*, IV, 72-73.

²¹⁸ İbn Hacer, *ed-Dureru’l-Kâmine*, IV, 304-305

²¹⁹ İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, II, 152-153.

²²⁰ es-Safedî, *el-Vâfî*, V, 280-281

²²¹ el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 101-261.

²²² Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, I, 97; III, 329.

²²³ İbnu’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 286

²²⁴ es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 282; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu’l-Müfessirîn*, II, 290; İbnu’l-‘Îmâd, *Şezerâtu’z-Zehab*, VI, 147.

²²⁵ İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 153; Kehhâle, *Mu’cemu’l-Müellifîn*, XII, 130.

²²⁶ es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 282; ed-Dâvûdî *a.g.e.*, II, 290.

²²⁷ el-Kutubî, *a.g.e.*, IV, 78; Es-Safedî, *a.g.e.*, V, 280; es-Sübkî, *a.g.e.*, IX, 279; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 304; el-Makkârî, *a.g.e.*, II, 552.

²²⁸ Bu eserin edisyon-kritiği Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi AliCan Dağdeviren tarafından yapılmış ve 2011 yılında Dâru’n-Nîl tarafından basılmıştır.

Müellifin Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ el-Basrî (ö.154/771)’nin kırâatı ile ilgili kaleme aldığı eseridir. Kaynaklarda eser hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, bu isimle²²⁹ beraber sadece ” *el-Mevridü’l-Ğamr*”²³⁰ olarak da geçmektedir.

3) el-Muznu’l-Hâmir fî Kırâati İbn ‘Âmir

Ebû Hayyân’ın Abdullah b. ‘Âmir el-Yahsûbî eş-Şâmî (ö.118/736)’nin kırâatı hakkında kaleme aldığı eseridir. Eser kaynaklarda bu adla birlikte²³¹ *el-Muznu’l-Ğâmir fî Kırâati İbn ‘Âmir*²³² ve kısaca *el-Muznu’l- Ğâmir*²³³ şeklinde de geçmektedir.

4) el-Esîr fî Kırâati İbn Kesîr

Müellifin Ebû Muhammed Abdullah b. Kesîr el-Kinânî (ö.120/738)’nin kırâatı ile ilgili telif ettiği eseridir. Eser kaynaklarda bu ismin yanında²³⁴ sadece Nektu’l-Himyân’da *Kitabu’l-Esîr fî Kırâati İbn Kesîr*²³⁵ olarak da zikredilmektedir.

5) el-Hulelu’l-Hâliye fî Esânîdi’l-Kırâati’l-‘Âliye

Müellif, bu kitabı eserin isminden anlaşıldığına göre, Mütevâtir kırâatların senetleri hakkında kaleme almıştır. Bu eser hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır.

Kaynaklarda bu isimle²³⁶ birlikte *el-Hulalu’l-Hâliye fî Esânîdi’l-Kur’âni’l- ‘Âliye*²³⁷ veya *el-Hulalu’l-Hâliye*²³⁸ şeklinde de zikredilmektedir.

6) er-Ravdu’l-Bâsim fî Kırâati ‘Âsım

Yedi kırâat imamından biri olan Ebû Bekir ‘Âsım b. Ebi’n-Nucûd el-Kûfî (ö.127/745)’nin kırâatı hakkında müellifin kaleme aldığı bir eserdir.

Kaynaklarda eser bu isimle²³⁹ birlikte kısaca *er-Ravdu’l-Bâsim*²⁴⁰ şeklinde de geçmektedir.

7) en-Neyyiru’l-Celî fî Kırâati Zeyd b. ‘Ali

²²⁹ el-Kutubî, **a.g.e.**, IV,78; es-Safedî, **a.g.e.**, V, 280; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 552; İsmail Paşa, **Hediyetü’l-Ârifîn**, II, 153.

²³⁰ İbn Hacer, **ed-Dureru’l-Kâmine**, IV, 304.

²³¹ es-Safedî, **a.g.e.**, V, 280; İsmail Paşa, **Hediyetü’l-Ârifîn**, II, 153.

²³² el-Kutubî, **a.g.e.**, IV, 78; el- Makkârî, **a.g.e.**,II, 552

²³³ İbn Hacer, **ed-Dureru’l-Kâmine**, IV, 304.

²³⁴ es-Safedî, **a.g.e.**, V, 280; İsmail Paşa, **Hediyetü’l-Ârifîn**, II, 152; el-Kutubî, **a.g.e.**, IV, 78.

²³⁵ es-Safedî, **Nektu’l-Himyân**, 283

²³⁶ İbnü’l-‘Îmâd, **Şezerâtu’z-Zeheb**, VI, 147; İsmail Paşa, **a.g.e.**, II, 153.

²³⁷ el-Kutubî, **a.g.e.**, IV,78-79; es-Safedî, **a.g.e.**, V, 280; es-Suyûtî, **el-Buğye**, I, 282; ed-Dâvûdî **a.g.e.**, II, 290; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 552.

²³⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 305

²³⁹ Safedî, **a.g.e.**, V, 280; a.m.; **Nektu’l-Himyân fî Nuketi’l-‘Umyân**, el-Matbaatu’l-Cemâliyye, Kahire 1911, 283; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 552; İsmail Paşa, **a.g.e.**, II, 153.

²⁴⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 304.

Ebû Hayyân'ın Ebu'l-Kâsım Zeyd b. 'Ali b. Ahmed el-'İclî el-Kûfî (ö.358/969)'nin kırâatı hakkında telif ettiği eserdir.

Eser, kaynaklarda bu isimle²⁴¹ birlikte *el-Birru'l-Celî fî Kırâati Zeyd b. Ali*²⁴² veya kısaca *en-Neyyirü'l-Celî*²⁴³ şeklinde de geçmektedir.

8) Ğâyetü'l-Matlûb fî Kırâati Ya'kûb

Mütevâtir kırâat imamlarından Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshak el-Hadramî el-Basrî (ö.205/820)'nin kırâatı hakkında Ebû Hayyân'ın telif ettiği eserdir. Safedî ve İbnü'l-Cezerî, bu kitabın kasîde tarzında yazılmış manzûm bir eser olduğunu belirtir.²⁴⁴ Kaynaklarda bu adla²⁴⁵ beraber sadece *Ğâyetü'l-Matlûb*²⁴⁶ şeklinde de zikredilmektedir.

9) er-Ramze fî Kırâati Hamza:

Mütevâtir kırâat imamından biri olan Hamza b. Habîb ez-Zeyyât el-Kûfî (ö.156/773)'nin kırâatı ile ilgili Ebû Hayyân'ın kaleme aldığı eserdir. Eser kaynaklarda bu isimle²⁴⁷ birlikte kısaca *er-Ramze*²⁴⁸ şeklinde de geçmektedir.

10) Takrîbu'n-Nâî fî Kırâati'l-Kisâî:

Meşhûr kırâat imamlarından biri olan Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâî (ö.189/805)'nin kırâatı hakkında Ebû Hayyân'ın telif ettiği eserdir. Eser, kaynaklarda bu adla beraber²⁴⁹ kısaca *Takrîbu'n-Nâî*²⁵⁰ şeklinde de zikredilmektedir.

11) en-Nâfi' fî Kırâati Nâfi':

Medine kurrâsı ve meşhûr yedi imamdan biri olan Ebû Abdirrahman Nâfi' b. Ebî Nu'aym el-Leysî (ö.169/785)'nin kırâatı ile ilgili müellifin kaleme aldığı eserdir. Kaynaklarda bu adla birlikte²⁵¹ *el-MeNâfi' fî Kırâati Nâfi'*²⁵² ve kısaca *en-Nâfi'*²⁵³ şeklinde de zikredilmektedir.

12) Nuketü'l-Emâlî:

²⁴¹ el-Kutubî, **a.g.e.**, IV, 78; Safedî, **a.g.e.**, V, 280; a.m.; **Nektu'l-Himyân**, 283; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 552.

²⁴² İsmail Paşa, **a.g.e.**, II, 153.

²⁴³ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 304.

²⁴⁴ Safedî, **a.g.e.**, V, 280; a.m.; **Nektu'l-Himyân**, 283; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 286.

²⁴⁵ el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 552; İsmail Paşa, **a.g.e.**, II, 153.

²⁴⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 304.

²⁴⁷ Safedî, **A'yânu'l-'Asr**, V, 346; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 552; İsmail Paşa, **a.g.e.**, II, 153.

²⁴⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 304.

²⁴⁹ Safedî, **el-Vâfi**, V, 280; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 552; İsmail Paşa, **a.g.e.**, II, 152.

²⁵⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 304.

²⁵¹ Safedî, **el-Vâfi**, V, 280; a.m., **A'yânu'l-'Asr**, V, 346; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 552.

²⁵² İsmail Paşa, **a.g.e.**, II, 152.

²⁵³ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 304.

Ebû Hayyân'ın, Safedî'ye verdiği icâzetinde zikrettiği bu eserin konusu hakkında tam bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte, müellif bu kitabını kırâat ile ilgili eserleri arasında zikretmektedir. Dolayısıyla bu eserin kırâatla ilgili olduğunu tahmin ediyoruz.²⁵⁴

3.3.2. Gramerle İlgili Eserleri

- 1) *Takrîbu'l-Mukarreb*²⁵⁵
- 2) *Et-Tedrib fî Temsîli't-Takrîb*²⁵⁶
- 3) *El-Mevfûr Min Şerhi İbn 'Uşfûr*²⁵⁷
- 4) *El-Mubdi'u'l-Mulahhas mine'l-Mumti*²⁵⁸
- 5) *Et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi't-Teshîl*²⁵⁹
- 6) *Menhecu's-Sâlik fî'l-Kelâmi 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*²⁶⁰
- 7) *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*²⁶¹
- 8) *Ğâyetü'l-İhsân fî 'İlmi'l-Lisân*²⁶²
- 9) *En-Nüketu'l-Hisân fî Şerhi Ğâyeti'l-İhsân*²⁶³
- 10) *El-Lemhatu'l-Bedriyye fî 'İlmi'l-'Arabiyye*²⁶⁴
- 11) *Şerhu Tuhfeti'l-Mevdûd*²⁶⁵
- 12) *El-Hidâyetu fî'n-Nahv*²⁶⁶
- 13) *Tezkiretu'n-Nuhât*²⁶⁷
- 14) *El-İdrak li Lisâni'l-Etrâk*²⁶⁸

²⁵⁴ Safedî, **a.g.e.**, V, 280; el-Makkârî, **a.g.e.**, II, 552.

²⁵⁵ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Hadîsî, **a.g.e.**, 103-104.

²⁵⁶ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Hadîsî, **a.g.e.**, 104-105.

²⁵⁷ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Hadîsî, **a.g.e.**, 108-109.

²⁵⁸ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Hayyân, **El-Mubdi'u'l-Mulahhas mine'l-Mumti** (thk. Abdulhamid es-Seyyid Taleb), Dâru'l-'Urûbe, Kuveyt-1982.

²⁵⁹ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Hayyân, **Et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi't-Teshîl** (thk. Hasan Hindâvî), Dâru'l-Kalem, Şam, 1997.

²⁶⁰ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Hadîsî, **a.g.e.**, 124.

²⁶¹ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab**, (thk Recep Osman Muhammed), I-V, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1998.

²⁶² Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Hadîsî, **a.g.e.**, 141-144.

²⁶³ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Hayyân, **En-Nüketu'l-Hisân fî Şerhi Ğâyeti'l-İhsân**, (thk. Abdulhuseyn el-Fetilî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988.

²⁶⁴ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Hadîsî, **a.g.e.**, 150.

²⁶⁵ İsmail Paşa, **Hediyetü'l-'Ârifin**, II, 153. Vecih Uzunoglu, bu eserin kaynaklarda günümüze ulaşmadığının belirttiğini ve ilk olarak yazma nüshaya kendisinin ulaştığını zikretmiştir. Uzunoglu, **Vecih, el-Bahru'l-Muhîtin Filolojik Açından İncelenmesi**, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir-2006, 67.

²⁶⁶ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Hadîsî, **a.g.e.**, 155-158.

²⁶⁷ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Hayyân, **Tezkiretu'n-Nuhât**, (thk. 'Afif Abdurrahman), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

- 15) *Et-Tenhîlu 'l-Mulahhas min Şerhi 't-Teshîl*²⁶⁹
 16) *Et-Tekmîl li Şerhi 't-Teshîl*²⁷⁰
 17) *Et-Tecrîd li Ahkâmi Sîbeveyh*²⁷¹
 18) *Nihâyetu 'l-İğrâb fî 'İlmeyi 't-Tasrîf ve 'l-İ'râb*²⁷²
 19) *El-Ef'âl fî Lisâni 't-Turk*²⁷³
 20) *Zehvu 'l-Mulk fî Nahvi 't-Turk*²⁷⁴
 21) *Mantiku 'l-Hurs fî Lisâni 'l-Furs*²⁷⁵
 22) *El-Mahbûr fî Lisâni 'l-Buşmûr*²⁷⁶
 23) *Nûru 'l-Ğâbeş fî Lisâni 'l-Habeş*²⁷⁷

3.3.1. Edebiyat, Şiir ve Belâğat ile İlgili Eserleri

- 1) *El-İrtidâ fî 'l-Fark beyne 'd-Dâdî ve 'z-Zâ*²⁷⁸
 2) *Dîvânu Ebî Hayyân*²⁷⁹
 3) *Hulâsatu 't-Tibyân fî 'İlmeyi 'l-Bedî' ve 'l-Beyân*²⁸⁰
 4) *El-Ebyâtu 'l-Vâfiye fî 'İlmi 'l-Kâfiye*²⁸¹
 5) *Nevâfisu 's-Sihr fî Demâisi 'ş-Şi'r*²⁸²
 6) *Nesru 'z-Zehr ve Nazmu 'z-Zuhr*²⁸³
 7) *El-Mevridu 'l- 'Azb fî Mu'âradati Kasîdeti Ka 'b*²⁸⁴

3.3.2. Tefsîr ile İlgili Eserleri

- 1) *El-Bahru 'l-Muhît*²⁸⁵

²⁶⁸ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Hayyân, *Kitâbu'l-İdrak li Lisâni'l-Etrâk*, (thk. Ahmed Caferoğlu), Evkâf Matbaası, İstanbul-1931.

²⁶⁹ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Hadîsî, *a.g.e.*, 121-122.

²⁷⁰ Ebû Hayyân zaman zaman bu eserine atıflarda bulunmuştur. Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, II, 201,374; VII, 544.

²⁷¹ Safedî, *el-Vâfi*, V, 346; a.m., *A'yânu'l-'Asr*, V, 346; el- Makkârî, *a.g.e.*, II, 552.

²⁷² es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 282; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II, 290.

²⁷³ İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 305; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'Ârifîn*, II, 153

²⁷⁴ Safedî, *el-Vâfi*, V, 281; el- Makkârî, *a.g.e.*, II, 552

²⁷⁵ Safedî, *el-Vâfi*, V, 281; el- Makkârî, *a.g.e.*, II, 552-553

²⁷⁶ Safedî, *el-Vâfi*, V, 281; a.m., *Nektu'l-Himyân*, 283; el- Makkârî, *a.g.e.*, II, 553.

²⁷⁷ Safedî, *el-Vâfi*, V, 281; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 305; es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 282; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II, 290; el- Makkârî, *a.g.e.*, II, 553.

²⁷⁸ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Hadîsî, *a.g.e.*, 162-163.

²⁷⁹ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Hayyân, *Dîvânu Ebî Hayyân*, (Thk. Hadice el-Hadîsî, Ahmed Matlûb), Matba'atu'l-'Ânî, Bağdat-1969.

²⁸⁰ Safedî, *el-Vâfi*, V, 281; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 305; es-Suyûtî, *el-Buğye*, I, 283; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'Ârifîn*, II, 153.

²⁸¹ Safedî, *el-Vâfi*, V, 281; el- Makkârî, *a.g.e.*, II, 552.

²⁸² Safedî, *el-Vâfi*, V, 281; el- Makkârî, *a.g.e.*, II, 552.

²⁸³ Safedî, *el-Vâfi*, V, 281; el- Makkârî, *a.g.e.*, II, 552.

²⁸⁴ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'Ârifîn*, II, 153.

²⁸⁵ İkinci Bölümde ayrıntılı olarak bilgi verilecektir.

- 2) *En-Nehru'l-Mâdd mine'l-Bahr*²⁸⁶
- 3) *Tuhfetu'l-Erîb bimâ fî'l-Kur'âni mine'l-Garîb*²⁸⁷

3.3.5. Tarih ve Biyografi ile İlgili Eserleri

- 1) *Tuhfetu'n-Nedus fî Nuhâti'l-Endelus*²⁸⁸
- 2) *Mecânî'-Hasr fî Âdâbi ve Tevârîhi Ehli'l-'Asr*²⁸⁹
- 3) *En-Nudâr fî'l-Meslâti 'an Nudâr*²⁹⁰
- 4) *Meşyehetu İbn Ebi'l-Mansûr*²⁹¹
- 5) *El-Beyân fî Şuyûhi Ebî Hayyân*²⁹²
- 6) *Nefhatu'l-Misk fî Sîreti't-Turk*²⁹³

3.3.6. Fıkıh ve Hadîs ile İlgili Eserleri

- 1) *El-Enveru'l-Eclâ fî İhtisârı'l-Muhallâ*²⁹⁴
- 2) *El-Vehhâc fî İhtisârı'l-Minhâc*²⁹⁵
- 3) *El-İ'lâm bi-Erkânı'l-İslâm*²⁹⁶
- 4) *Mesleku'r-Rüşd fî Tecrîdi Mesâili Nihâyeti İbn Rüşd*²⁹⁷
- 5) *Et-Tusâ'ıyyât*²⁹⁸

4. EI-BAHRU'L-MUHÎT HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Ebû Hayyân daha çok nahivci ve dilciliği ile meşhûr olmasına rağmen, kırâat, tefsîr ve hadîs gibi dînî ilimlerde de telif ettiği eserlerle kendisini kabul ettirmiştir. Müellifin dînî ilimler alanında kaleme aldığı en büyük eser; şüphesiz “*el-Bahru'l-Muhît*” adlı tefsîridir. Bu çalışma, bizzat müellif tarafından “*el-Kitâbu'l-Kebîr*” olarak isimlendirilmiştir.²⁹⁹ Bu tefsîr, müelliften önce yaşamış âlimlerin âyetlerin i'râbı ile ilgili görüşlerini içermesi, sarf

²⁸⁶ El-Bahru'l-Muhît'in muhtasarıdır.

²⁸⁷ Kitapla ilgili geniş bilgi için bkz. Hadîsî, **a.g.e.**, 161-162.

²⁸⁸ Safedî, **el-Vâfi**, V, 281.

²⁸⁹ Safedî, **el-Vâfi**, V, 281; a.m., **Nektu'l-Himyân**, 283-284; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 553; es-Suyûtî, **el-Buğye**, I, 283; ed-Dâvûdî, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, II, 290.

²⁹⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 307; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 559; İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifîn**, II, 153.

²⁹¹ el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 552; İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifîn**, II, 153.

²⁹² İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 308.

²⁹³ Safedî, **el-Vâfi**, V, 281.

²⁹⁴ el-Kutubî, **Fevâtu'l-Vefeyât**, IV, 78; Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zünûn**, II, 1617; İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifîn**, II, 153.

²⁹⁵ el-Kutubî, **a.g.e.**, IV,78; Safedî, **el-Vâfi**, V, 280; İbn Hacer, **a.g.e.**, IV, 304; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 552; es-Suyûtî, **el-Buğye**, I, 283.

²⁹⁶ el-Kutubî, **a.g.e.**, IV,79; Safedî, **el-Vâfi**, V, 281; el- Makkârî, **a.g.e.**,II, 553; İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifîn**, II, 152; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifîn**, XII, 130.

²⁹⁷ el-Kutubî, **a.g.e.**, IV, 79; Safedî, **el-Vâfi**, V, 281; el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 553; Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zünûn**, II, 1678.

²⁹⁸ el- Makkârî, **a.g.e.**, II, 561-562.

²⁹⁹ El-Hadîsî, **a.g.e.**, 189.

ve nahiv ile ilgili konulara değinmesi, Arap dilinden çokça istihadda bulunması, kırâat ve lehçeler için bir kaynak olması yönüyle tefsir kitapları arasında önemli bir yere sahiptir.

Müellif, bu çalışmayı, Mısır'a yerleşip Sultan el-Melik el-Mansûr Medresesi'ne tefsir hocası tayin edildikten sonra yazmaya başladığını tefsirinin mukaddimesinde belirtir.³⁰⁰ Bu bilgidен hareketle; Ebû Hayyân'ın -710/1311 yılının sonlarına doğru tayin edildiğine göre- tefsiri telif etmeye başladığı zaman 57 yaşında olduğu tahmin edilebilir. Fakat bu eseri kaç yılda yazdığı konusunda net bir bilgi elde edemedik. Bununla birlikte Cin sûresini tefsir ederken, kendisinin 73 yaşında olduğunu belirten şu ifadeyi görüyoruz:

*“...Yetmişüç yaşındayım. Âlimlere arkadaş oluyor ve sâlih insanlara sık sık uğruyorum...”*³⁰¹

Bu bilgiye göre Ebû Hayyân eserinin büyük bir kısmını 16 yılda tamamlamış görünmektedir. Cin sûresinden sonraki kısımlar için bir yıllık süreye ihtiyacı olduğunu düşünürsek, eseri yaklaşık olarak 17 yılda tamamladığını tahmin edebiliriz. Ebû Hayyân, eserine tefsirdeki metodunu, tefsir ilmi ve müfessirler hakkındaki görüşlerini ihtiva eden genişçe bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimedede en fazla dikkat çeken şu ifadeler olmuştur: *“...Bu eseri hiçbir yaratılmış için yazmadım ve Allah'ın hoşnutluğu dışında hiçbir şey istemedim. Allah'ın kitabını ve manalarını düşünmeyi kendime arkadaş yaptım. Çünkü o en iyi arkadaşdır...”* der ve ardından Kur'ân'ı methettiği şu beyitleri zikreder: *“Allah'ın Kitabı ne güzel arkadaşdır. Onun, bal devşirmekten daha güzel bir tatlılığı vardır.*

Onda belâğata âit sanatların hepsi vardır. İnsanı hayretler içinde ancak birbirinden daha ilginç ve garip şeylerle bırakır.

Emir, nehiy, atasözleri, öğüt ve hikmet, bunların hepsi en fasîh kitap olan (Kur'ân)'a yerleştirilmiştir.

*(Onda)her basîret sahibinin ortaya çıkaracağı nükteler vardır. Aynı zamanda o, her edep sahibinin kendisinden bir şeyler devşireceği bir bahçedir.”*³⁰²

³⁰⁰ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 10

³⁰¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 307.

³⁰² Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 11-12.

Eserin ilk baskısı Mağrib Sultânı Abdülhâfız b. es-Sultan Seydî Muhammed'in yardımı ile Mısır'da 1328/1910 yılında Matba'atu's-Sa'âde tarafından sekiz cilt halinde yapılmıştır. Metnin kenarında Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-Muhît*'ten özetlediği *en-Nehru'l-Meâdd* ile öğrencisi İbn Mektûm'un ihtisarı olan *ed-Durru'l-Lakît mine'l-Bahri'l-Muhît* isimli eser de basılmıştır. El-Bahru'l-Muhît'in Riyâd, Bağdat ve Beyrut'ta birçok baskısı yapılmıştır. Bu çalışmada, Dâru'l-Fikr adlı yayınevini 1992 yılında Beyrut'ta bastığı 11 ciltten oluşan baskısı esas alınmıştır.

5. EL-BAHRU'L-MUHÎT'İN KAYNAKLARI

El-Bahru'l-Muhît'i incelediğimizde, onun çeşitli kaynaklardan istifade edilerek kaleme alındığını görüyoruz. Müellif, eserinin giriş kısmında, tefsîrin ihtiyaç duyduğu ilim dallarını ve bunlara âit, kendisine göre en güzel eserleri zikreder. Ayrıca kendisinin ezberlediği, hocalarından okuduğu veya bir şekilde yararlandığı eserleri sıralar. Sarf, nahiv, lugat, beyân, bedi', hadîs, usûlu'l-fıkh, kelim ve kırâat ilimlerine âit olan bu eserlerin yanında müellifin mukaddimede zikretmediği fakat tefsîrinin çeşitli kısımlarında bahsettiği birçok kaynak bulunmaktadır. Bunun yanında sadece görüşünü belirttiği âlimler de mevcuttur. Bu bölümde öncelikle mukaddimede zikredilen kaynakları ardından da eserin değişik kısımlarında karşılaştığımız kaynakları konularına göre sınıflandırarak takdim etmek, daha sonra da atıfta bulunduğu kendi eserlerini ve kendisinden nakilde bulunduğu âlimleri belirtmek istiyoruz.

5.1. Kırâat ile İlgili Kaynaklar

- **Kitâbu's-Seb'a**: Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-'Abbâs b. Mücâhid el-Bağdâdî (ö.324/936)³⁰³.
- **Kitâbu's-Şevâz fi'l-Kırâât**: Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-'Abbâs b. Mücâhid el-Bağdâdî³⁰⁴.
- **Muhtasar fi Şevâzzi'l-Kırâât min Kitâbi'l-Bedi'**: Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh el-Hemezânî (ö.370/980)³⁰⁵.
- **el-Bedi' fi'l-Kırââti's-Seb'**: Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh el-Hemezânî³⁰⁶.

³⁰³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 619.

³⁰⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 530.

³⁰⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 501; VIII, 36; IX, 533.

³⁰⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 194.

- **el-Muhteseb fî Şerhi Şevâzzi'l-Kırâât**: Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî(ö. 392/1002)³⁰⁷.
- **Er-Ravdatu fi'l-Kırââti's-Seb'**: Ebû Ali el-Huseyn b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî. (ö. 438/1046)³⁰⁸.
- **el-Hidâye fi'l-Kırââti's-Seb'**: Ebu'l-Abbâs Ahmed b. 'Ammâr el-Mehdevî et-Temîmî (ö. 440/1048)³⁰⁹.
- **et-Tizkâr fi'l-Kırââti'l-'Aşr**: Ebu'l-feth Abdulvâhid b. Huseyn b. Şaytâ el-Bağdâdî (ö.445/1053)³¹⁰.
- **el-İknâ' fi'l-Kırââti's-Şâzze**: Ebû Ali Hasan b. Ali el-Ahvâzî (ö.446/1054)³¹¹.
- **el-Levâmih fî Şevâzzi'l-Kırâât**: Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ahmed b. el-Hasan el-Makkarî er-Râzî (ö. 454/1062)³¹².
- **el-Kâmil fi'l-Kırââti'l-Hamsîn**: Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cebâre el-Huzelî (ö. 465/1073)³¹³.
- **el-İknâ' fi'l-Kırââti's-Seb'**: İbnu'l-Bâziş Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Halef b. Ensârî el-Gırnâtî (ö.540/1145)³¹⁴.
- **el-Muvaddih fi'l-Kırââti's-Semân**: Ebû Abdillâh Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî İbn Ebî Meryem (ö. 565/1170)³¹⁵.
- **Havzu'l-Me'ânî fî İhtisârî Hirzi'l-Emânî** (Muhtasarü's-Şâtibiyye fi'l-Kırâât): Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî³¹⁶.

5.2. Tefsîr ile İlgili Kaynaklar

- **Câmi'ul-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**: Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922).
- **et-Tibyân**: Ebu'l-feth Muhammed b. Ca'fer el-Hemedânî (ö. 371/981)³¹⁷.

³⁰⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 296

³⁰⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 584.

³⁰⁹ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 318.

³¹⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 618.

³¹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 364.

³¹² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 24; 282; VII, 238.

³¹³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 179; IX, 31.

³¹⁴ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 467; VIII, 159-160.

³¹⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 341.

³¹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 321.

- **el-Hidâye ilâ Bülûği'n-Nihâye fî Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Tefsîrihi ve Envâ'i 'Ulûmihi:** Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045)³¹⁸.
- **et-Tafsîlu'l-Câmi' li 'Ulûmi't-Tenzîl:** Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî et-Temîmî (ö. 440/1048)³¹⁹.
- **et-Tahsîl fî Muhtasari't-Tafsîl:** Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî et-Temîmî³²⁰.
- **et-Tefsîru'l-Kebîr:** Ebu'l-Hasan Ali b. Abdillâh Ebu't-Tayyib Ahmed en-Neysâbûrî (ö. 458/1066)³²¹.
- **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân:** Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî (ö.460/1068)³²².
- **el-Vasît fî't-Tefsîr:** Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî (ö.468/1076)³²³.
- **Tefsîru'l-Hatîb et-Tebrîzî:** Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ali eş-Şeybânî et-Tebrîzî (ö. 502/1109)³²⁴.
- **Lubâbu't-Tefâsîr:** Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr Tâcu'l-Kurrâ el-Kirmânî (ö. 505/1111)³²⁵.
- **Tefsîru'l-Kur'ân:** Ebû Nasr Abdurrahîm b. Abdulkerim el-Kuşeyrî (ö. 514/1120)³²⁶.
- **el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl:** Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1143).
- **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz:** Ebû Muhammed Abdu'l-hak b. Ğâlib b. Atiyye el-Gırnâtî (ö. 541/1147).
- **Mefâtîhu'l-Ğayb:** Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (ö.606/1210)³²⁷.

³¹⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 476.

³¹⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 455.

³¹⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 242.

³²⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 499.

³²¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 188.

³²² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 45.

³²³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 425.

³²⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 339.

³²⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 621.

³²⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 230.

³²⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 550.

- **Nihâyetü't-Te'mîl fî Esrâri't-Tenzîl:** Kemâluddîn Abdolvâhid b. Abdillâh b. Halef el-Ensârî ez-Zemelkânî (ö. 651/1257)³²⁸.
- **Reyyu'z-Zam'ân fî Tefsîri'l-Kur'ân:** Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Ebu'l-Fadl el-Mürsî (ö. 655/1257)³²⁹.
- **El-Müntehâb fî't-Tefsîr:** Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Ebu'l-Fadl el-Mürsî³³⁰.
- **El-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân:** Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273)³³¹.
- **Et-Tahrîr ve't-Tahbîr li Akvâli Eimmeti't-Tefsîr fî Me'ânî Kelâmi's-Semî'i'l-Basîr:** İbnu'n-Nakîb Cemâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman b. Hasan el-Makdisî (ö. 698/1298)³³².

5.3. Lugat ile İlgili Kaynaklar

- **en-Nevâdir:** Ebû 'Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî(ö. 206/821)³³³.
- **en-Nevâdir:** Ebu'l-Hasan Ali b. Hâzim el-Lihyânî (ö.207/822)³³⁴.
- **el-Müzekker ve'l-Müennes:** Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Ziyâd el-Ferrâ (ö.207/822)³³⁵.
- **el-Masâdir fî'l-Kur'ân:** Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Ziyâd el-Ferrâ³³⁶.
- **Luğatu'l-Kur'ân:** Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Ziyâd el-Ferrâ³³⁷.
- **Mecâzu'l-Kur'ân:** Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî (ö.210/825)³³⁸.
- **Kitâbu'l-Hemz:** Ebû Zeyd Sa'îd b. Evs el-Ensârî (ö.215/830)³³⁹.
- **Nevâdiru İbni'l-'Arabî:** Ebû Abdillâh Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî (ö.231/846)³⁴⁰.

³²⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 294.

³²⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 76.

³³⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 261.

³³¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 49.

³³² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 349.

³³³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 365.

³³⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 500.

³³⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 57.

³³⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 38.

³³⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 554.

³³⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 643.

³³⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 52.

- **el-Ezdâd:** Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkît (ö.244/858)³⁴¹.
- **el-Fasîh fi'l-Luġa:** Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahya eş-Şeybânî Sa'leb (ö. 291/904)³⁴².
- **Kitâbu'l-Envâ':** Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed ez-Zeccâc(ö. 310/922)³⁴³.
- **Şerhu Hutbati Edebi'l-Kâtib:** Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b.. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/949)³⁴⁴.
- **Me'âni'l-Kur'ân:** Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs (ö.338/950)³⁴⁵.
- **Kitâbu'l-Yevâkit fi'l-Luġa:** Ebû Ömer ez-Zâhid Muhammed b. Abdilvâhid b. Ebî Hişâm el-Baġdâdî el-Bâverdî (ö.345/957)³⁴⁶.
- **el-Bâri' fi'l-Luġa:** Ebû İsmâil b. El-Kâsım el-Kâlî (ö. 356/967).
- **El-Mücmel fi'l-Luġa:** Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (ö. 395/1004)³⁴⁷.
- **el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam:** İbn Sîde Ebu'l-Hasan 'Ali b. İsmâil ed-Darîr el-Mürsî (ö.458/1066)³⁴⁸.
- **el-İktidâb fî Şerhi Edebi'l-Kuttâb:** Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127)³⁴⁹.
- **el-Emâlî:** Hibetullâh b. Ali b. Muhammed b. eş-Şecerî (ö. 542/1148)³⁵⁰.
- **Tuhfetu'l- Mecdi's-Sarîh fî Şerhi Kitâbi'l-Fasîh:** Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Ali el-Fihrî el-Leblî (ö. 691/1292)³⁵¹.

5.4. Nahiv ve Sarf ile İlgili Kaynaklar

- **el-Kitâb:** Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyh (ö.180/796).

³⁴⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 322.

³⁴¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 738.

³⁴² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 222.

³⁴³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 63.

³⁴⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV,259.

³⁴⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 477.

³⁴⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 327.

³⁴⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 232.

³⁴⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 51.

³⁴⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 738.

³⁵⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 647.

³⁵¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 635.

- **Kitâbu'l-Evsât fi'n-Nahv:** Ebu'l-Hasan Saïd b. Mes'ade el-Mücâşi'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsât (ö. 215/830)³⁵².
- **Kitâbu'l-Mesâil:** Ebu'l-Hasan Saïd b. Mes'ade el-Mücâşi'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsât³⁵³.
- **Emâlî Sa'leb fi'n-Nahv:** Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî Sa'leb (ö. 291/904)³⁵⁴.
- **el-Mukni' fî İhtilâfi'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn:** Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs (ö.338/950)³⁵⁵.
- **el-Halebiyyât fi'n-Nahv:** Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdilğaffâr el-Fârisî (ö. 377/987)³⁵⁶.
- **el-İdâh fi'n-Nahv:** Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdilğaffâr el-Fârisî³⁵⁷.
- **el-Eğfâl fîmâ Ağfalahu'z-Zeccâc mine'l-Me'ânî:** Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdilğaffâr el-Fârisî³⁵⁸.
- **et-Tezkira fi'n-Nahv:** Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdilğaffâr el-Fârisî³⁵⁹.
- **Şerhu'l-Mûcez li İbni's-Serrâc:** Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî (ö. 384/994)³⁶⁰.
- **Sirru Sınâ'ati'l-İ'râb:** Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî³⁶¹.
- **Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân:** Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö.437/1045)³⁶².
- **Kitâbu'l-Muktesid fî Şerhi'l-İdâh:** Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79)³⁶³.
- **Şerhu'l-Mulha:** Ebû Muhammed el-Kâsım b. Ali el-Harîrî (ö. 516/1122)³⁶⁴.
- **Şerhu'l-İdâh li-Ebî Ali el-Fârisî:** Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Halef b. el-Bâziş el-Ensârî el-Gırnâtî (ö. 528/1133)³⁶⁵.

³⁵² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 240.

³⁵³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 454.

³⁵⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 400.

³⁵⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 49.

³⁵⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 505.

³⁵⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 482.

³⁵⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 429.

³⁵⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 594.

³⁶⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 511.

³⁶¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 306.

³⁶² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 447.

³⁶³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 20.

³⁶⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 234.

- **Şerhu'l-Cümel:** Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Halef b. el-Bâziş el-Ensârî el-Gırnâtî³⁶⁶.
- **Şerhu Kitâbi Sîbeveyh:** Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Halef b. el-Bâziş el-Ensârî el-Gırnâtî³⁶⁷.
- **el-Mufassal fi'n-Nahv:** Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Zemahşerî (ö.538/1143)³⁶⁸.
- **el-Maksûr ve'l-Memdûd:** Ebû Bekr Muhammed b. Sa'd b. es-Serrâc eş-Şentemerî (ö. 549/1154)³⁶⁹.
- **el-Muharrer fi'n-Nahv:** Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (ö.606/1210)³⁷⁰.
- **el-Basît fi'n-Nahv:** Diyâuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-İşbilî (ö.610/1213)³⁷¹.
- **el-İ'râb 'an Esrâri'l-Harekât fî Lisâni'l-A'rab:** Ebu'l-Hakem el-Huseyn b. Abdirrahmân b. El-Hadravî (ö.644/1246)³⁷².
- **El-Mumti' fi't-Tasrîf:** İbn 'Usfûr Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min b. Muhammed el-Hadramî el-İşbilî³⁷³.
- **Şerhu'l-Cümelî'z-Zeccâcî (eş-Şerhu'l-Kebîr):** İbn 'Usfûr Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min b. Muhammed el-Hadramî el-İşbilî (ö. 669/1270)³⁷⁴.
- **Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsıd:** Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Ceyyânî (ö. 672/1274)³⁷⁵.
- **el-Lübâb fi'n-Nahv:** Tâcuddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî (ö. 684/1285)³⁷⁶.
- **el- Mulahas fî Dabti Kavânîni'l-'Arabiyye:** Ebu'l-Huseyn 'Ubeydullâh b. Ahmed b. Ebi'r-Rebî' el-İşbilî (ö. 688/1289)³⁷⁷.

³⁶⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 467.

³⁶⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 467

³⁶⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 467.

³⁶⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 264.

³⁶⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 455.

³⁷⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 251.

³⁷¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 420.

³⁷² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 198.

³⁷³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 679.

³⁷⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 500

³⁷⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 198.

³⁷⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 462.

³⁷⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 234-235.

- **Rasfu'l- Mebânî fî Hurûfi'l-Me'ânî:** Ebû Ca'fer Ahmed b. Reşîd el-Mâlikî (ö. 702/1303)³⁷⁸.
- **el-İmlâu'l-Müntehal fî Şerhi Kitâbi'l-Cümel:** Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed b. Yahya el-Ğâfikî el-Behârî (ö.716/1316)³⁷⁹.

5.5. Belâgat ile İlgili Kaynaklar

- **Delâilu'l-İ'câz:** Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79)³⁸⁰.
- **Minhâcu'l-Buleğâ ve Sirâcu'l-Udebâ:** Ebu'l-Hasan Hâzım b. Muhammed b. Hâzım el-Endelusî el-Kartâcenî (ö. 684/1285).
- **Mukaddimetu Tefsîri İbni'n-Nakîb fî İlmi'l-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî ve İ'câzi'l-Kur'ân:** İbnu'n-Nakîb Cemâluddîn Muhammed b. Süleyman b. Hasan el-Makdisî (ö. 698/1298).

5.6. Hadîs ile İlgili Kaynaklar

- **es-Sünen:** eş-Şâfiî (ö. 204/819).
- **el-Müsned:** eş-Şâfiî.
- **el-Müsned:** et-Tayâlisî (ö. 204/819).
- **el-Müsned:** ed-Dârimî (ö. 255/869).
- **el-Câmi'u's-Sahîh:** el-Buhârî (ö. 256/870).
- **el-Câmi'u's-Sahîh:** Müslim (ö. 261/875).
- **es-Sünen:** İbn Mâce (ö. 273/886).
- **es-Sünen:** Ebû Dâvûd (ö. 275/888).
- **el-Câmi'u's-Sahîh (Sünen):** et-Tirmîzî (ö. 279/892).
- **es-Sünen:** en-Nesâî (ö. 303/975).
- **et-Tekâsîm ve'l-Envâ':** Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Bustî (ö.354/965)³⁸¹.
- **el-Mu'cemu'l-Kebîr:** et-Taberânî (ö. 360/971).
- **el-Mu'cemu's-Sağîr:** et-Taberânî.

³⁷⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 101.

³⁷⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 143-144.

³⁸⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 352.

³⁸¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 657.

- **es-Sünen:** ed-Dârekutnî (ö. 385/995).
- **el-Müstedrek:** el-Hâkim Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö. 405/1014)³⁸².
- **el-Müstahrec:** Ebû Nu'aym el-İsfehânî (ö. 430/1039).
- **el-Kabes fî Şerhi Muvattai Mâlik b. Enes:** Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. el-Arabi (ö. 543/1148)³⁸³.

5.7. Fıkıh ile İlgili Kaynaklar

- **el-Kitâbu'l-Cedîd:** Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfî (ö.204/819)³⁸⁴.
- **Ru'ûsu'l-Mesâil:** Ebu'l-Feth Selîm b. Eyyûb er-Râzî (ö. 447/1055)³⁸⁵.
- **Kitâbu'l-İşâre:** Ebu'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081).
- **El-Mahsûl fî İlmi'l-Usûl:** Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî (ö. 606/1209).
- **Şerhu'l-Mahsûl:** Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd el-İsbehânî (ö. 688/1289).
- **Kitâbu'l-Kavâid:** Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd el-İsbehânî (ö. 688/1289).
- **El-Muhtasar fî Usûli'l-Fıkh:** Alemüddîn el-'Irâkî (ö. 704/1305).
- **Muhtasaru'l-Mahsûl:** Alâuddîn Ali b. Muhammed b. Hattâb el-Mağribî el-Bâcî (ö. 714/1314).

5.8. Kelâm ile İlgili Kaynaklar

Ebû Hayyân, sadece bu disiplinin zor ve tehlikeli olduğunu belirtir ve ayrıca bir kaynak zikretmez. Fakat Kelâm'a âit bazı meseleleri Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd el-İsfehânî (ö. 688/1289) ve diğer hocalarından dinlediğini ifade eder.³⁸⁶

³⁸² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 297.

³⁸³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 544.

³⁸⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 447.

³⁸⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 303.

³⁸⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 16.

5.8. Diğer Kaynaklar

- **Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî:** Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk el-Kureşî (ö. 151/768)³⁸⁷.
- **el-Muhabber:** Muhammed b. Habîb b. Umeyye (ö. 245/860)³⁸⁸.
- **el-Maksûra:** Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn b. Dureyd (ö. 321/933)³⁸⁹
- **Târîhu Fethi'l-Endelüs:** İbnu'l-Kûtiyye Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Endelusî (ö. 367/977)³⁹⁰.
- **en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân:** Ebu'l-Kâsım Hibetullâh b. Selâme b. Nasr ed-Darîr (ö. 410/1019)³⁹¹.
- **el-İbânetu'l-Kübrâ:** Ebû Nasr 'Ubeydullâh b. Saîd es-Seczî el-Vâyilî es-Sicistânî (ö. 444/1052)³⁹².
- **el-Leâlî 'alâ Kitâbi'l-Emâlî:** Ebû 'Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz el-Bekrî (ö. 487/1094)³⁹³.
- **Kalâidu'l-'İkyân fî Mehâsini'l-A'yân:** Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed b. 'Ubeydullâh b. Hâkân b. Abdillâh el-Kaysî el-İşbilî (ö. 529/1135)³⁹⁴.
- **et-Ta'bîr:** Ebu'l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî (ö. 577/1181)³⁹⁵.
- **Delâilü'n-Nübüvve:** Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî (ö. 581/1186)³⁹⁶.
- **el-Mukaddimetu'l-Fâdiliyyetu fi'l-Ensâb:** eş-Şerîf Ebu'l-Berekât Muhammed b. Es'âd b. 'Ali el-Cevvânî (ö. 588/1192)³⁹⁷.
- **el-Feleku'd-Dâir 'ala'l-Meseli's-Sâir:** İbn Ebi'l-Hadîd Ebû Hâmid Abdulhamîd b. Hîbetullâh b. Muhammed el-Medâinî (ö. 655/1257)³⁹⁸.

³⁸⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 83.

³⁸⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 202.

³⁸⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 342.

³⁹⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 350.

³⁹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 497.

³⁹² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 476.

³⁹³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 550.

³⁹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 20.

³⁹⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 306.

³⁹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 53.

³⁹⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 85.

³⁹⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 305.

- **Keşfu'l-Muğattâ fî Tebyîni's-Salâti'l-Vustâ:** Şerefuddîn Ebû Muhammed Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasan ed-Dimyâtî (ö. 705/1306)³⁹⁹.

5.9. Ebû Hayyân'ın Atıfta Bulunduğu Kendi Eserleri

- Tezkiretu'n-Nuhât⁴⁰⁰.
- Et-Tekmîl li Şerhi't-Teshîl⁴⁰¹.
- İkdü'l-Leâlî fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-'Avâlî⁴⁰².
- El-Kavlu'l-Fasl fî Ahkâmi'l-Fasl⁴⁰³.
- Menhecu's-Sâlik fi'l-Kelâmi 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik⁴⁰⁴.
- Celâlu'l-Ğabeş 'an Lisâni'l-Habeş⁴⁰⁵.
- Et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi't-Teshîl⁴⁰⁶.

5.10. Ebû Hayyân'ın Referans Aldığı Âlimler

- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791)⁴⁰⁷.
- Yûnus b. Habîb ed-Dabbî (ö. 182/798)⁴⁰⁸.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebî Sâre er-Ruâsî (ö. 187/803)⁴⁰⁹.
- Ebu'l-Hasan 'Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805)⁴¹⁰.
- Ebû Feyz Müerric b. Amr b. el-Hâris es-Sedûsî (ö. 195/810)⁴¹¹.
- Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822)⁴¹².
- Ebû Abdillâh Hişâm b. Muâviye ed-Darîr el-Kûfî (ö. 209/824)⁴¹³.
- Ebû Zeyd Saîd b. Evs el-Ensârî (ö. 215/830)⁴¹⁴.

³⁹⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 546.

⁴⁰⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 144.

⁴⁰¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 251.

⁴⁰² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 97.

⁴⁰³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 73.

⁴⁰⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 350.

⁴⁰⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 560.

⁴⁰⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 305.

⁴⁰⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 281; IV, 579; V, 233.

⁴⁰⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 232.

⁴⁰⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 754.

⁴¹⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 103, 198, 226, 332.

⁴¹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 102; III, 6.

⁴¹² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 30, 165, 197.

⁴¹³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 497.

- Abdulmelik b. Kureyb el-Asma'î (ö. 216/831)⁴¹⁵.
- Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî (ö. 225/840)⁴¹⁶.
- Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö. 248/862)⁴¹⁷.
- Ebû Osman Bekr b. Muhammed el-Mâzinî (ö. 249/863)⁴¹⁸.
- Ebu'l-Fadl el- 'Abbâs b. el-Ferec er-Reyâşî (ö. 257/871)⁴¹⁹.
- Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 257/871)⁴²⁰.
- Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberrid (ö. 285/898)⁴²¹.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm b. Sa'lebe el-Kurtubî el-Huşenî el-Ubbezî (ö. 286/899)⁴²².
- Ebû Muhammed Bekr b. Sehl b. İsmâil ed-Dimyâtî (ö. 289/902)⁴²³.
- Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî Sa'leb (ö. 291/904)⁴²⁴.
- Muhammed b. Mûsâ b. Hâşim el-Ufşenîk (ö. 309/921)⁴²⁵.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. es-Seriy b. es-Serrâc (ö. 316/929)⁴²⁶.
- Ebû Bekr Ahmed b. el-Hasan b. Şukayr (ö. 317/930)⁴²⁷.
- Muhammed b. Ahmed b. Keysân (ö. 320/932)⁴²⁸.
- Niftaveyh Ebû Abdillâh İbrâhîm b. Muhammed b. 'Urfe en-Nahvî (ö. 323/935)⁴²⁹.
- Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs (ö. 338/950)⁴³⁰.
- Abdullâh b. Ca'fer b. Durusteveyh (ö. 347/958)⁴³¹.
- Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bakillânî (ö. 403/1013)⁴³².

⁴¹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 322.

⁴¹⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 256.

⁴¹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 387.

⁴¹⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 321.

⁴¹⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 15.

⁴¹⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 256.

⁴²⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 357.

⁴²¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 28, 355, 356, 464.

⁴²² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 386.

⁴²³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 402.

⁴²⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 29, 31, 303.

⁴²⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 385.

⁴²⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 501.

⁴²⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 541.

⁴²⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 102.

⁴²⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 418.

⁴³⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 428, 445.

⁴³¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 370.

- Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn b. Fûrek el-Ensârî (ö. 406/1015)⁴³³.
- Ebu'l-Hasan 'Ali b. İbrâhîm b. Sa'îd el-Hûfî (ö. 430/1039)⁴³⁴.
- Ebû Abdillâh İsmâîl b. Ahmed b. Abdillâh el-Hîrî ed-Dârîr (ö. 430/1039)⁴³⁵.
- Ebû Muhammed 'Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm ez-Zâhirî el-Kurtubî (ö.456/1064)⁴³⁶.
- Ebu'l-Kâsım Abdulvâhid b. 'Ali b. Burhân (ö. 456/1064)⁴³⁷.
- Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî (ö. 458/1066)⁴³⁸.
- Ahmed b. Abdillâh el-Mehâbâzî (ö. 471/1078)⁴³⁹.
- Ebu'l-Huseyn Süleymân b. Muhammed b. et-Tarâve (ö. 528/1134)⁴⁴⁰.
- Ebû Bekr b. el-'Arabî el-İşbîlî (ö. 543/1148)⁴⁴¹.
- Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Melkûn el-Hadramî el-İşbîlî (ö. 584/1188)⁴⁴².
- el-Kâdî el-Fâdıl Ebû 'Ali Abdurrahîm b. 'Ali b. el-Hasan el-Lahmî el-Beysânî (ö. 596/1200)⁴⁴³.
- Ebû 'İmrân Mûsâ b. Huseyn b. 'İmrân el-Mîrtulî el-İşbîlî ez-Zâhid (ö. 604/1207)⁴⁴⁴.
- Ebu'l-Hasan 'Ali b. Muhammed b. 'Ali b. Harûf el-İşbîlî (ö.609/1212)⁴⁴⁵.
- Ebû Sa'îd Sa'dullâh b. Ğanâim b. Ali el-Hamavî ed-Darîr (ö. 614/1217)⁴⁴⁶.
- Ebu'l-Bekâ Abdullâh b. el-Huseyn el-Ukberî (ö. 616/1219)⁴⁴⁷.

⁴³² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 197.

⁴³³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 163.

⁴³⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 385.

⁴³⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 602, 638.

⁴³⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 614.

⁴³⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 299.

⁴³⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 526.

⁴³⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 15.

⁴⁴⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 322.

⁴⁴¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 24.

⁴⁴² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 428.

⁴⁴³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 649.

⁴⁴⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 422.

⁴⁴⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 284.

⁴⁴⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 649; II, 381.

⁴⁴⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 384.

- Ebû Bekr Muhammed b. Ebi't-Tâhir İsmâil b. Abdilmuhsin ed-Dımaşkî (İbnu'l-Enmâtî) (ö. 619/1222)⁴⁴⁸.
- Ebu'l-Hasan 'Ali b. Abdissamed es-Sehâvî (ö. 643/1245)⁴⁴⁹.
- Ebû 'Ali Ömer b. Muhammed eş-Şelûbîn (ö. 645/1247)⁴⁵⁰.
- Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ali el-'Abderî el-Endelusî el-İşbîlî (ö. 665/1267)⁴⁵¹.
- İbnu't-Tabbâ' Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Muhammed er-Ru'aynî (ö. 680/1281)⁴⁵².
- İbnu'd-Dâi' Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Yûsuf el-Kutâmî (ö. 680/1281)⁴⁵³.
- Radiyuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Yûsuf eş-Şâtibî (ö. 684/1285)⁴⁵⁴.
- Kutbuddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. El-Kastalânî (ö. 686/1287)⁴⁵⁵.
- Ebu'l-Huseyn 'Ubeydullâh b. Ahmed b. 'Ubeydillâh b. Ebi'r-Rebî' el-Endelusî (ö. 688/1289)⁴⁵⁶.
- Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Ali el-Fihri el-Leblî (ö. 691/1292)⁴⁵⁷.
- Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdilvehhâb b. Halef el-'Allâmî (ö. 695/1296)⁴⁵⁸.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlim el-Mâzinî (ö. 697/1298)⁴⁵⁹.
- Ebû Ali el-Huseyn b. Abdilazîz b. Ebi'l-Ahvas el-Kureşî (ö. 699/1300)⁴⁶⁰.
- İbnu'l-Murhil Ebu'l-Hakem Mâlik b. Abdirrahmân b. Ali el-Mâlikî (ö. 699/1300)⁴⁶¹.

⁴⁴⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 546.

⁴⁴⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 547.

⁴⁵⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 223.

⁴⁵¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 583.

⁴⁵² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 63.

⁴⁵³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 538.

⁴⁵⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 58.

⁴⁵⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 404.

⁴⁵⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 319.

⁴⁵⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 635.

⁴⁵⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 168.

⁴⁵⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 104.

⁴⁶⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 547.

⁴⁶¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 183.

- İbn binti'l-‘İrâkî Alâmuddîn Abdulkerim b. Ali b. Ömer (ö. 704/1304)⁴⁶².
- Şerefuddîn Ebû Muhammed Abdulmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasaned-Dimyâtî (ö. 705/1306)⁴⁶³.
- Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm b. ez-Zübeyr es-Sekafî (ö. 708/1308)⁴⁶⁴.
- Ebu'l-‘Abbâs Ahmed b. İbrâhîm b. Abdilğaniy es-Serûcî (ö. 710/1310)⁴⁶⁵.

6. Tefsîrin Metodu

Ebû Hayyân, tefsîrinde takip ettiği metodu, eserinin mukaddimesinde belirtmektedir. Müellif, Bahru'l-Muhî'te başından sonuna kadar izlediği metodu şu şekilde açıklamaktadır:

“ Bu kitaptaki tertîbim şöyledir: İlk olarak tefsîr edeceğim âyetin lafızlarını birer birer, terkipten önceki durumuyla ilgili, lügat ve nahiv yönünden ihtiyaç duyduğu açıklamaları yaparak başlarım. Kelimenin iki veya daha fazla mânası varsa bunları ilk defa geçtiği yerde zikrederim. Tâ ki daha sonra geçtiği yerde bu mânalardan en uygun olanı tercîh edilebilsin ve ona hamledilebilsin.

Sonra âyetin varsa sebab-i nüzûlünü, nâsîh ve mensûhunu ve kendisindeki önceki âyetle ilişkisini belirterek tefsîre başlarım. Aynı zamanda âyetle ilgili tüm kırâatları -şâzz olanı dâhil- ve bu kırâatların Arap grameri açısından izahını yaparım. Selef ve halef âlimlerin âyetin mânası ile ilgili görüşlerini nakleder, açık ve gizli yönlerini belirtirim. Âyetin tek bir kelimesini -meşhûr dahi olsa- göz ardı etmeden hakkında bilgi verir; ondaki i'râb yönünden zor anlaşılan hususlar ile beyân ve bedi' gibi edebî incelikleri açıklarım. Daha önce geçen ve hakkında bilgi verilen lafızları, cümle veya tefsîr edilen âyetleri tekrar zikretmekten kaçınmaya çalışırım. Bunları, daha önce geçtikleri yerlere havale ederim. Eğer bir tekrar söz konusu ise, bu tekrar bir faydaya mebnîdir.

Dört fıkıh mezhebi ile bazı fakihlerin âyetle ilgili şer'î hükümler hakkındaki görüşlerini fıkıh kitaplarındaki delillerine işaret ederek zikrederim. Aynı şekilde zikrettiğim nahiv kurallarının tespit ve istidlallerinde de nahiv kitaplarına göndermede bulunurum.

Bazen hüküm garîb veya çoğunluğun söylediği meşhûr görüşün hilâfına olduğunda bunun delilini belirtirim. Buna, delilin gereğini yerine getirmekle ve lafızlardan çıkarılma-

⁴⁶² Ebû Hayyân, a.g.e., I, 90.

⁴⁶³ Ebû Hayyân, a.g.e., III, 65.

⁴⁶⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., I, 306.

⁴⁶⁵ Ebû Hayyân, a.g.e., III, 99.

sı gereken uygun zâhirî mânadan ayrılmadan zâhirî lafzın delâletini göz önünde bulundurmakla başladım. Kur'ân'ın tenzîh edilmesi gereken i'râb vecihlerinden sakınır ve bunlardan uzak kalınması gerektiğine işaret ederim. Aynı zamanda Kur'ân'ın en güzel i'râb vecihlerine hamledilmesi gerektiğini, zîrâ Allah kelâmının en fasîh söz olduğunu, dolayısıyla nahivcilerin; eş-Şemmâh⁴⁶⁶, et-Tırrimmâh⁴⁶⁷ ve diğer şâirlerin şiirlerinde câiz gördüğü uzak takdirlerin, zayıf terkiplerin ve karmaşık mecazların Kur'ân için câiz olmadığını belirtirim.

Sonra lafız ve terkip olarak tefsîr ettiğim birkaç âyetin akabinde bunlarla ilgili olarak belirtilen beyân ve bedî' sanatlarını muhtasar bir şekilde zikrederek sözü bitiririm. Yine bu âyetlerin sonuna, tefsîr sırasında zikredilen mânalardan seçtiklerimle âyetlerin içeriğini en güzel şekilde özetleyen bir şerh ilâve ederim. Zaman zaman bu şerhte tefsîr esnasında akla gelmeyen mânalar ortaya çıkmaktadır. İşte bu metod Kur'ân'ı tefsîr etmek isteyen için güzel bir nümûne olmuştur. İnşallah bu izlediğim metodu da ileride göreceksin.

Bazen lafzın medlûlü ile az çok münasebeti olan tasavvufî görüşlere bir nebze de olsa temas ettim. Fakat çoğu kez onların görüşlerinden ve lafızlara yükledikleri mânalardan sakındım. Ayrıca lafızların lügattaki yakın medlûlünü bırakıp Allah'a, Hz. Ali'ye ve zürriyetine iftira ettikleri ve te'vîl ilmi olarak isimlendirdikleri, hezeyanlara hamleden mülhîd Bâtıniyye'nin görüşlerini de terk ettim. Bunların bazı önde gelenlerinin tefsîrlerine muttali oldum. Bu tefsîrler öyle acâip ki, selefin görüşlerini küçümseyerek zikrederler ve onların bu görüşlerini kendilerinin bildiğini ifade ederler. Sonra âyeti neredeyse akıllı bir insanın zihnine gelmeyecek şekilde tefsîr ederek âyetten murâdın bu olduğunu iddiâ ederler. Bu gruba iltifat edilmez. Müslüman âlimlerin önde gelenleri bunların görüşlerini reddetmişlerdir...⁴⁶⁸

Müellif, tefsîrinde izlediği metodu genel olarak belirttikten sonra birçok müfessirin tefsîrini i'râblarla, nahvin illetleriyle, fıkıh ve kelâm usûlünün delilleriye doldurduğunu; halbûki bütün bunların bu ilimlerle ilgili telif edilen eserlerde var olduğunu; bu bilgilerin tefsîr ilminde, delillerine inilmeden kullanılması gerektiğini zikreder. Ayrıca müfessirleri,

⁴⁶⁶ eş-Şemmâh b. Dırâr b. Harmele el-Mâzinî ez-Zübyânî'dir. Muhadram şâirlerden olup Kâdisiye savaşına iştirak etmiştir. 22/643 yılında katıldığı Mûkân gazvesinde vefât etmiştir. Bkz. ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, III, 252; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifin**, IV, 306.

⁴⁶⁷ Ebû Nefri et-Tırrimmâh b. Hakîm b. et-Tâî (ö. 125/743)'dir. İslâmî dönem şâirlerinin önde gelenlerinden. Şam'da doğup büyüyen şâir daha sonra Kûfe'ye gitmiş ve orada ders okutmuştur. Bkz. İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, **eş-Şi'r ve's-Şu'arâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1981, 292.

⁴⁶⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 12-13.

sahîh olmayan sebab-i nüzûller ve fedâil ile ilgili hadîsleri, uygun olmayan hikâyeler ve isrâiliyyât ile ilgili haberleri tefsîrlere aldıkları için eleştirir ve bütün bunların tefsîrlerde zikredilmemesi gerektiğini belirtir.⁴⁶⁹

Çalışmamız esnasında Ebû Hayyân'ın yukarıda zikretmiş olduğu hususlara çok önem verdiğini müşahede ettik. Gereksiz tekrarlardan kaçındığını, diğer ilimlerin teferruatlarına fazla girmedeğini, tefsîr için gerektiği kadar değindiğini gözlemledik. Ayrıca bu tefsîri yazarken ne kadar gayret sarf ettiğini de mukaddimesinde zikrettiği birkaç cümle ifade etmektedir:

*“... ve kendimi bu kitabı yazmaya verdim. Saf ve öz olanı seçiyor, insanların eserlerine yazdıkları şeyler hakkında düşünüyor, telif ettikleri eserleri inceliyorum. Bunların geniş olanını özetliyor, problemlerini çözüyor, genel olanı sınırlıyor, kapalı yerlerini açıyor, dağınık olan kısımlarını topluyorum. Buna, tefekkür gücünün ortaya koyduğu ve Kur'ân'ın i'câzını gösteren beyân ilminin inceliklerini ilave ediyorum...”*⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 13.

⁴⁷⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 10.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-BAHRU'L-MUHÎT'TE SAHÎH (MÜTEVÂTİR) KİRÂATLAR VE BU KİRÂATLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mütevâtir¹ kırâat, rivâyet senedinin sonu Hz. Peygamber'e ulaşan, yalan üzere ittifaak etmeleri mümkün olmayan râvilerden kalabalık bir cemaatin naklettiği kırâattır. Ebû Şâme (ö.665/1266), mütevâtir kabul edilen kırâatlar hakkında şöyle demektedir: "Müteah-hirûn ve bunlara uyan kurrâ'dan bir cemaat arasında yaygın olan kanaat, yedi kırâatın tamamıyla mütevâtir olduğudur. Yani kendilerinden kırâat rivâyet edilen yedi kırâat imamının her biri, ayrı ayrı mütevâtir hükmündedir.² Diğer taraftan İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) ise, Zamanımızda gerekli olan şartları kendinde toplayan ve insanların kabullenip üzerinde icma' ettikleri on imamın kırâatını mütevâtir olarak değerlendirmektedir."³

İslam Âlimleri, bir kırâatın sahih veya mütevâtir kırâat sayılması için şu özelliklere sahip olması gerektiği konusunda fikir birliğine varmışlardır:

1. Kırâat bir vecihle de olsa, Arapça gramerine uygun olmalı.
2. Kırâat, takdiren de olsa, Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflardan birinin resmî hattına uygun olmalı.
3. Kırâat, sahih ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşmalıdır.⁴

¹ "Sahîh" kavramı kırâat literatüründe genellikle "mütevâtir" kavramıyla eş anlamlı kullanılmaktadır. Bkz. Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail, **İbrâzü'l-Meânî min Hirzi'l-Emânî fi'l-Kırâati's-Seb' li'l-İmâmi's-Şâtıbî** (Thk. Mahmud b. Abdilhalik Mahmud Câdu), el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine-1413/1993, I, 20-24.

² Ebû Şâme, **a.g.e.**, 176-177; Zerkeşî, **a.g.e.**, I/318.

³ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I/26.

⁴ İbnü'l-Cezerî, **a.g.e.**, I/9; Suphî Salih, **a.g.e.**, 255; Râfî, **a.g.e.**, 55.

1. Ebû Hayyân'ın Sahîh Kırâatlar Hakkındaki Görüşü

Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhî't'in mukaddimesinde, kırâat ilmini, müfessirin bilmesi gereken ilimler arasında saymış⁵ ve eserinin değişik yerlerinde kırâatlar ve bu kırâatları rivâyet eden kişiler hakkında birçok bilgi vermiştir. Kırâat disiplini ile ilgili geniş bir birikime sahip olan müellif, sahîh kırâatların sağlam bir senedle rivâyet edildiğini, kırâatların Kur'âniyyetini ve bu nedenle de birinin diğerine üstün tutulamayacağını belirtir.⁶ O, sahîh kırâatları rivâyet eden kişilere hata isnad eden veya kırâatları hatalı bulan kişilere şiddetle karşı çıkar ve bu kırâatları rivâyet eden kimselerin sadece ve sadece Hz. Peygamberden duyup öğrenerek okuduklarını ifade eder. Ayrıca bu kırâatların Arapça'da bir vechinin olduğunu da zikreder.⁷

Ebû Hayyân, sahîh senetle rivâyet edilmiş kırâatlarla amel edilmesi gerektiği görüşündedir. Bu nedenle kırâat-ı seb'a'ya güvenir ve bu kırâatlarda mevcut olan kullanımlara istinad ederek -bunlar nahivcilerin kâidelerine ve görüşlerine ters düşse bile- kâideler ortaya koyar veya tercihte bulunur.⁸

Özet olarak, Ebû Hayyân'a göre, kırâat imamları ancak Hz. Peygamberden nakille okurlar. Bu sebeple yedi kırâat⁹ sahîh (mütevâtir) olup onlarda hatanın var olması mümkün değildir.¹⁰

1.1. Sahîh Kırâatlar Arasında Tercih

Ebû Hayyân'ın, tevâtüren Hz. Peygamber'den aktarılan kırâatlar arasında bir tercih yapmadığını görüyoruz. Çünkü ona göre hepsi sağlam ve sahîh yollarla rivâyet edilmiştir. Bu sebeple hepsi birbirine denktir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için müfessirin tefsirinden örnek vermek daha uygun olacaktır. Mesela, “ وَ إِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ اَرْبَعِيْنَ لَيْلَةً ” (Hani bir zamanlar Biz Mûsâ ile (Sîna dağında ona vahy etmek üzere) kırk geceliğine sözleşmiş-tik)¹¹ âyetinde geçen “ وَ اَعَدْنَا ” (sözleşmiş-tik) lafzının kırâatı ile ilgili olarak nakledilen

⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 16.

⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 320; II, 588; III, 232; IV, 455.

⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 334, 586; II, 36, 690; VI, 455.

⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 387-388 (Cer harfi tekrarlanmadan mecrûr zamire atif yapılması meselesi); IV, 657 (muzaaf ile muzaafun ileyhın arasının muzaafın mamûlü ile ayrılıp ayrılmayacağı meselesi)

⁹ Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza b. Habib ve Kisâi'nin kırâatı kırâat-ı seb'a olarak adlandırılmıştır.

¹⁰ (إِنْ نَقَلْنَا الْقُرْآنَ السَّبْعَ مُتَوَاتِرًا لَا يُمَكِّنُ وُقُوعَ الْغَلَطِ فِيهِ) Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 690.

¹¹ Bakara 2/51.

farklı kırâatlar arasında tercih yapmamıştır. Cumhûr, “وَاعْدًا” şeklinde okurken Ebû Amr elifsiz olarak” وَاعْدًا” şeklinde okumuştur. Ebû Hayyân, Ebû Ubeyd’in¹² ” وَاعْدًا” şeklinde elifli okuyanların kırâatını tercih ettiğini aktardıktan sonra Ebû Hâtim¹³ ve Mekkî’nin¹⁴ de Ebû Ubeyd’i takip ettiklerini bildirmiş ve ardından kırâatlardan birini diğerine tercih etmenin bir anlamı olmadığını, zîrâ her ikisinin de mütevâtir olduğunu ve sıhhat bakımından eşit derecede bulduklarını belirtmiştir.¹⁵

1.2. Sahîh Kırâatlara Nahiv Yönünden Yapılan Eleştirilere Karşı Tutumu

Ebû Hayyân, nahiv yönünden sahîh (mütevâtir) kırâatlara yapılan eleştirilere çok sert ifadeler kullanarak karşılık vermektedir. Örneğin, ”...وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ...” (Adına and verip dilekte bulunduğunuz Allah’ın koyduğu hükümleri gözetin, akrabalık haklarını çiğnemekten sakının.)¹⁶ âyetinde geçen “وَالْأَرْحَامَ” (akrabaları) kelimesini mecrûr olarak okuyan kırâat âlimlerini hatalı bulan İbn ‘Atiyye’yi¹⁷ ağır bir dille eleştirmiştir:

“ İbn ‘Atiyye’nin ‘bana göre bu kırâat mana bakımından iki yönüyle reddedilmektedir.’ sözü hoş olmayan bir cesaret olup ne kendisine ne de temiz diline yakışmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber’den gelen mütevâtir bir kırâatı hedef almıştır. Bu kırâat ümmetin selefi tarafından okunmuş ve Kur’ân’ı Hz. Peygamber’in ağzından vasıtasız olarak almış

¹² Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838)’dir. Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadîs ve kırâat âlimidir. El-Ğarîbu’l-Musannef, Ğarîbu’l-Hadîs, Kitâbu’l-Emsâl yazdığı eserlerden bazılarıdır. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, IV, 60; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, X, 490.

¹³ Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osman es-Sicistânî el-Basrî (ö. 255/869)’dir. Kırâat, Nahiv, Lügat ve Aruz âlimidir. Basra’da vefat etmiştir. *İ’râbu’l-Kur’ân, el-Fesâha, el-Kırâat* eserlerinden bazılarıdır. Bkz. İbnü’n-Nedim, *el-Fihrist*, 86; İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, II, 430; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XXII, 268; es-Safedî, *el-Vâfi*, XVI, 14; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, I, 320.

¹⁴ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talip Hammûş b. Muhammed b. Muhtar el-Kaysî el-Kayravânî (ö. 437/1045)’dir. Endüslü Arap Dili, Kırâat ve Tefsîr âlimidir. *El-Hidâye ilâ Bulûği’n-Nihaye fi ‘İlmi Me’âni’l-Kur’ân ve Tefsîrih, et-Tefsira fi’l-Kırâati’s-Seb’a* eserlerinden bazılarıdır. Bkz. Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XVII, 591; a.m., *Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr*, I,394; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, II, 309; Tayyar Altıkulaç, “Mekkî b. Ebî Tâlib” mad., *DİA*, XXVIII, 575.

¹⁵ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 321. Sahîh kırâatlarda tercih yapmadığını gösteren bazı örnekler için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 588; VIII, 115.

¹⁶ Nisâ 4/1

¹⁷ Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib b. Abdirrahmân b. Ğâlib el-Muhâribî el-Ğırnâtî (ö.541/1147)’dir. Endüslü tefsîr, hadîs, fıkıh, lügat, nahiv ve edebiyât âlimidir. El-Meriyye bölgesinde kadılık yapmıştır. *El-Muharreru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz* isimli tefsîriyle meşhûr olmuştur. Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XIX, 586; el-Kutubî, *Fevâtu’l-Vefeyât*, II, 256; İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 539; es-Suyûtî, *el-Buğye*, II, 73; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu’l-Müfessirîn*, I,265; el-Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, II, 526.

Osman, Ali, İbn Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit ve sahâbenin en büyük kârisi olan Ubeyy b. K'ab¹⁸ gibi sahâbenin kırâat büyüklerine dayanmaktadır. İbn 'Atiyye zihnine takılan bir şey yüzünden bu kırâatı reddetmeye kalkmıştır. Ondaki bu cesaret ancak ez-Zemahşerî gibi mûtezilî birine yakışır. Zîrâ ez-Zemahşerî çoğu kez kârielerin nakillerini ve kırâatlarını ta'n etmektedir. Hamza(r.a.); Kur'ân'ı, Süleyman b. Mihrân el-A'meş¹⁹, Humrân b. A'yan²⁰, Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ²¹ ve Ca'fer b. Muhammed es-Sadık'tan²² almıştı ve Allah'ın Kitabındaki harfî nakil olmadan okumazdı. Hamza sâlih ve vera sahibi olup hadîste sikadır. Üçüncü tabakadandır. 80/699 yılında doğdu ve onbeş yaşında kırâatları öğrendi.100/718 yılında insanlara imam oldu. Emsallerinden Sufyan es-Sevrî²³ ve el-Hasan b. Salih'in²⁴ de olduğu bir grup ona Kur'ân'ı arz etmişlerdir. Talebeleri arasında dil ve kırâat ilimlerinde Kûfe'nin imamı olan Ebu'l-Hasan el-Kisâî'nin de olduğu birçok insan vardır. Es-Sevrî, Ebû Hanîfe²⁵ ve Yahyâ b. Âdem²⁶ onun hakkında şunu demişlerdir: Hamza, Kur'ân ve ferâiz konusunda insanları geçti. Ben bunları zikredip burada sözü uzattım ki acemi biri çıkıp ez-Zemahşerî ve İbn 'Atiyye'nin bu kırâat ile ilgili sözlerine

¹⁸ Ebu'l-Münzir Ubeyy b. K'ab b. Kays el-Hazreci (ö.21/642)'dir Vahiy kâtiplerinden olup Kur'ân'ın cem edilmesinde görev almış bir sahâbidir. Zehebî, **a.g.e.**, I,389; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 27; ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, I, 78.

¹⁹ Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-'A'meş el-Kûfî el-Esedî (ö. 148/765)'dir. Tâbiünden olup kırâat, hadîs, ve ferâiz âlimidir. Bkz. İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yan**, II, 400; Zehebî, **a.g.e.**, VI, 226; ez-Ziriklî, **a.g.e.**, III, 198.

²⁰ Ebû Hamza Humrân b. A'yan el-Kûfî (ö. 137/748)'dir. Kûfeli kırâat âlimidir. Bkz. ez-Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr**, I, 70; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, I, 261.

²¹ Ebû Abdirrahman Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Kûfî (ö. 148/765)'dir Kûfe kadılığı yapmış kırâat ve fıkıh âlimidir. **Kitâbu'l-Ferâiz** adında bir eseri vardır. Bkz. İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, VI, 358; İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, 286; İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yan**, IV, 179; Zehebî, **a.g.e.**, VI, 310; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, II, 165.

²² Ebû Abdillâh Cafer b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeyni'l-âbidîn b. el-Huseyn el-Kuraşî(ö. 148/765)'dir. Cafer es-Sadık olarak meşhûr olmuştur. İsnâaşeriyye'nin altıncı, İsmâiliyye'nin beşinci imamı ve Caferî fikhinin kurucusudur. Bkz. İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yan**, I, 327; Zehebî, **a.g.e.**, VI, 255; ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, II, 121; Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık" mad. , **DİA**, VII, 1.

²³ Ebû Abdillâh Sufyân b. Sa'îd b. Mesrûk es-Sevrîel-Kûfî (ö.161/778)'dir. Hicrî ikinci asrın hadîs, kelam ve tasavvuf âlimlerindedir. Hadîs alanında **el-Câmiu'l-Kebîr** ve **el-Camiu's-Sağîr** ile **Kitâbu'l-Ferâiz** isimli eserleri kaleme almıştır. Bkz. İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, VI, 371; İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, 314; İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yan**, II, 386; ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, III, 158.

²⁴ Ebû Abdillâh el-Hasan b. Sâlih b. Hayy el-Hemedânî (ö. 168/785)'dir. Zeydiyye mezhebine mensub kelam ve fıkıh âlimidir. **Kitâbu't-Tevhid**, **Kitâbu'l-Câmi' fi'l-Fıkh** isimli eserler kaleme almıştır. Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e.**, VI, 375; İbnu'n-Nedim, **a.g.e.**, 253; Zehebî, **a.g.e.**, VII, 361; ez-Ziriklî, **a.g.e.**, II, 208.

²⁵ Ebû Hanîfe en-Nu'man b. Sâbit b. Zûtâ et-Teymî (ö.150/767)'dir. Hanefî mezhebinin kurucusudur. Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e.**, VI, 368; İbnu'n-Nedim, **a.g.e.**, 284; İbn Hallikan, **a.g.e.**, V, 415; Zehebî, **a.g.e.**, VI, 390; Mustafa Uzunpostalcı; "Ebû Hanîfe" mad., **DİA**, X,131.

²⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleyman el-Emevî (ö. 203/818)'dir. Hadîs ve Fıkıh âlimidir. **Kitâbu'l-Harac**, **Kitâbu'l-Ferâiz** ve **Kitâbu'z-Zevâl** adlı eserleri vardır. Bkz. İbn Sa'd, **a.g.e.**, VI, 402; İbnu'n-Nedim, **a.g.e.**, 317; Zehebî, **a.g.e.**, IX, 522.

muttali olup da söz konusu kırâat ve kârîsi hakkında sû-i zanda bulunmasın. Yoksa bunlara ta'n etmekle küfre düşmeye yakın bir hal alır.”²⁷

1.3. Sahîh Kırâatları Nitelendirme Metodu

Ebû Hayyân, sahîh kırâatları işlerken belirli ve sistemli bir metod takip etmemiştir. Sahîh kırâat olarak kabul ettiği kırâatlar -Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza b. Habib ve Kisâî'nin kırâatları- ile şâzz kırâatları belli bir ayırım içerisinde işlememiştir. Hattâ bazen bazı kırâatları zikretmiş fakat kime âit olduğunu belirtmemiştir.

1.3.1. “Cumhûr” Kavramıyla Nitelendirmesi

Ebû Hayyân; bir âyeti tefsîr ederken, âyetteki herhangi bir kelimeyi, kırâat-ı seb'a imamlarının hepsi aynı şekilde okuyorsa hepsinin ismini zikretmez; sadece “قَرَأَ الْجُمُحُورُ” veya قِرَاءَةُ الْجُمُحُورِ ifadesini kullanır.

Örnek 1: Cin Sûresi 23. âyeti tefsîr ederken, “فَإِنَّ لَهُ” bölümünde; hemzenin (ء) kırâatlarını sahîh (mütevâtir) olarak değerlendirdiği kırâat imamları tarafından kesre (ـِ) hareke ile okunduğunu belirtmek için “قَرَأَ الْجُمُحُورُ” ifadesini kullandığı görülür.²⁸

Örnek 2: Cin Sûresi 18. âyeti tefsîr ederken, “أَنَّ الْمَسَاجِدَ” kısmında, hemzenin (ء) kırâatlarını sahîh (mütevâtir) olarak değerlendirdiği kırâat imamları tarafından üstün (ـُ) hareke ile okunduğunu belirtmek için “قَرَأَ الْجُمُحُورُ” ifadesini kullandığını görmekteyiz.²⁹

Örnek 3: Bakara Sûresi 186. âyeti tefsîr ederken, “لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ” bölümünde; kırâatlarını sahîh (mütevâtir) olarak değerlendirdiği kırâat imamları tarafından yâ (ي) harfinin fetha (ـَ) ile (ش) harfinin ötre ile okunduğunu göstermek için “قِرَاءَةُ الْجُمُحُورِ” ifadesini kullanmaktadır.³⁰

²⁷ Ebû Hayyân, a.g.e., III, 500. Bu konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Ebû Hayyân, a.g.e., II, 387; VI, 217.

²⁸ Ebû Hayyân, a.g.e., X, 303.

²⁹ Ebû Hayyân, a.g.e., X, 300.

³⁰ Ebû Hayyân, a.g.e., II, 209.

Örnek 4 : Nisâ Sûresi 11. âyeti tefsîr ederken, “وَاحِدَةً” kelimesindeki te(ة) harfinin, kırâatlarını sahih (mütevâtir) olarak değerlendirdiği kırâat imamları tarafından tenvinli üstün (ـَ) ile okunduğunu belirtmek için “قَرَأَ الْجُمُحُورُ” ifadesini tercih etmektedir.³¹

Örnek 5: Nisâ Sûresi 12. âyeti tefsîr ederken, “يُورَثُ” kelimesindeki râ (ر) harfinin, kırâatlarını sahih (mütevâtir) olarak değerlendirdiği kırâat imamları tarafından fetha (ـِ) ile okunduğunu belirtmek için yine “قَرَأَ الْجُمُحُورُ” ifadesini kullandığı görülmektedir.³² Bu konuyla ilgili olarak örnekleri çoğaltmak mümkündür. Çünkü müellif; bu ifadeleri tefsîrinde oldukça fazla kullanmaktadır.³³

1.3.2. Zaman Zaman باقي السبعة İfadesini Kullanması

Müellif, tefsirinde sahih (mütevâtir) olarak kabul ettiği kırâatları işlerken, yedi kırâat imamından birisi ya da birkaçının okuyuşunu, imamların isimlerini belirterek verir; diğerlerini باقي السبعة şeklinde zikreder.

Örnek 1: En'âm Sûresi'nin 10. âyetinde yer alan “وَ لَقَدْ اسْتَهْرَيْ” ifadesindeki dal (د) harfini; Âsım (ö. 127/744), Ebû Amr (ö.154/770) ve Hamza (ö. 156/772) esreli olarak “وَ لَقَدْ اسْتَهْرَيْ” şeklinde okurken; yedi kırâat imamının diğerleri (باقي السبعة), dal (د) harfini ötre ile لَقَدْ اسْتَهْرَيْ biçiminde okumaktadır.³⁴ Burada görüldüğü üzere, yedi kırâat imamının diğerleri (باقي السبعة) ifadesi, sahih kırâatlara işaret etmek için kullanılmaktadır.

Örnek 2: Bakara Sûresi'nin 177. âyetinde yer alan “لَيْسَ الْبِرُّ” ifadesindeki ra (ر) harfini, Hamza ve Hafs (ö.180/796) üstün (ـَ) harekeyle okurken; yedi kırâat imamının diğerleri

³¹ Ebû Hayyân, a.g.e., III, 537.

³² Ebû Hayyân, a.g.e., III, 536.

³³ Daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, a.g.e., II, 72; 184; III, 271; 334; IV, 102; V, 356; 383; 385; 388; 391; VI, 25; 102; 128; 133; 169; 430; VII, 13; 35; 38; 52; 53; 112; 356; 441; 472; 517; 560; VIII, 6; 16; 17; 62; 66; 77; 142; 163; 166; 180; 313; 326; 465; IX, 19; 30; 34; 111; 117; 131; 169; 189; 207; 237; 325; 332; X, 66; 173; 266.

³⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 445.

(بَاقِي السَّبْعَةِ), ötre (ُ) harekeyle okumaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, yedi kırâat imamının diğerleri (بَاقِي السَّبْعَةِ) ifadesi, sahih kırâatlara işaret etmek için kullanılmıştır.³⁵

1.3.3. قَرَأَ الْبَاقُونَ İfadesini Kullanması

Ebû Hayyân, âyeti tefsîr ederken, âyette mevcut olan kırâatları belirtir. Sahih kırâatlardan bir veya iki rivayeti imamlarına nisbet ederek verir; diğer ortak okumalar için قَرَأَ الْبَاقُونَ ifadesini kullanmaktadır..

Örnek 1: Âl-i İmrân Sûresi'nin 39. âyetindeki “أَنْ اللَّهَ يُشْرِكُ” lafzındaki hemzenin(ء) okunuşu ile ilgili bilgi verilirken, İbn Âmir(ö.118/736) ve Hamza'nın hemzeyi (ء) esre (ُ) ile okuduğu belirtildikten sonra, üstün ile (ُ) okuyanlar için قَرَأَ الْبَاقُونَ ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade diğer sahih kırâatlara işaret etmektedir.³⁶

Örnek 2: Bakara Sûresi'nin 16. âyetinin “الْهُدَى” kelimesindeki dal (د) harfiyle ilgili kırâatlar zikredilirken, Hamza ve Kisâî ((ö.189/805)'nin dal (د) harfini imale ile, “قَرَأَ الْبَاقُونَ” ifadesiyle de diğer sahih kırâatların dal (د) harfini fetha ile okuduğu belirtilmiştir.³⁷

1.3.4. Okuyanına Nisbet Etmeden قُرِئَ Kelimesiyle Zikretmesi

Müellif, âyeti tefsîr ederken, âyet içinde mevcûd olan sahîh kırâatları her zaman okuyanlarına nisbet etmez. Sahîh kırâat olarak kabul ettiği halde, قُرِئَ kelimesiyle zikreder.

Örnek 1: Bakara Sûresi'nin 14. âyetinde geçen “مُسْتَهْزُونَ” kelimesindeki kırâatları zikrederken, “قُرِئَ” lafzıyla hemzenin (ء) tahkik ile okunuşunun asıl olduğu, hemzenin (ء) ötre (ُ) harekeli yâ (ي) ile okunduğu³⁸ kırâat vecihlerine yer vermiş³⁹, fakat kırâat imamlarını belirtmemiştir.

³⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 131. Daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 31; 51; 56; 83; VII, 55.

³⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 129-130.

³⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 117.

³⁸ Bu kırâat; imâm-ı Hamza'ya nisbet edilen kırâattır. Yalnız burada şunu da belirtmekte fayda vardır: İmâm-ı Hamza'nın müstehzûn مُسْتَهْزُونَ şeklinde sahîh okuyuşu da vardır. Fakat müellif, bunu zikretmemiştir. Pâluvî, **Zübdetü'l-İrfân**, 18.

³⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 102-103.

Örnek 2: Âl-i İmrân Sûresi'nin 15. âyetinde bulunan “أُوْتِبْتُكُمْ” kelimesindeki kırâat vecihlerini zikrederken, “قُرِئَ” lafzıyla kırâat vecihlerini kırâat imamlarına nisbet etmeden belirtmiştir.⁴⁰

1.3.5. Meşhur Kurrâ'yı Dayanak Olarak Göstermesi

Örnek 1: A'râf Sûresi'nin 44. âyetinde geçen “نَعْمَ” lafzındaki “ayın” (ع) harfini Kisâî, esreli (ـ) olarak نِعْم şeklinde okumuştur. Ebû Hayyân, İbn Vessâb ve A'meş'in de bu şekilde rivâyetlerinin olduğunu belirterek, bunu kırâatın sahihliğine dayanak olarak zikretmiştir.⁴¹

Örnek 2: A'râf Sûresi'nin 190. âyetinde bulunan “شُرَكَاءَ” kelimesini, İbn Abbas (ö.68/687), Ebû Cafer (ö. 128/745), Şeybe (ö. 130/747), İkrime (ö. 115/733), Mücahid (ö. 103/721), Ebân b. Sağleb (ö. 141/757), Nafi', Ebû Bekir b. Şu'be “شُرَكَاءَ” şeklinde okumuştur.⁴² Hamza, Kisâî, İbn Kesir, İbn Âmir, Ebû Amr ve Hafs ise bu kelimeyi “شُرَكَاءَ” şeklinde okumuştur.⁴³ Görüldüğü üzere müellif, İbn Abbas, Ebû Cafer, Şeybe, İkrime, Mücahid, Ebân b. Sağleb gibi meşhûr kurrâyı, sahîh kırâatlara (Nâfî, Ebû Cafer ve Ebûbekir Şu'be'nin rivâyetleri) dayanak olarak zikretmiştir.

1.3.6. Sahîh Kırâatların Bütün Vecihlerine Yer Vermemesi

Ebû Hayyân, sahîh kırâat vecihlerinin bir kısmını zikrederken, diğer vecihleri ve kırâat âlimlerini belirtmemiştir. Bunu tefsirin birçok yerinde görmek mümkündür.

⁴⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.** III, 55. Bu kelimedede, müellifin zikrettiği kırâatlar şunlardır: İbn Âmir, Âsım ve Hamza iki hemzeyi tahkikle; Kâlûn ve Ebû Amr birinci hemzeyi tahkikle ve medle, ikincisini teshîlle; İbn Kesîr birinci hemzeyi tahkikle ve medsiz, ikincisini teshîlle; İbn Âmir'in râvisi Hişâm birinci hemzeyi tahkikle ve medle, ikinci hemzeyi tahkikle medsiz; Verş, birincisini nakil yaparak düşürür, ikincisini teshîlle okur. Müellif, sadece kırâat vecihlerini zikretmiştir. Biz, vecihleri rivâyet eden kırâat imamlarını da belirttik. Pâluvî, **a.g.e.**, 39-40.

⁴¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 55. Daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 36; V, 154-155; VIII, 364; 533-534.

⁴² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 247.

⁴³ İbn Mücahid, **Kitâbu's-Seb'a**, 299; Şâtîbî, **Hırzû'l-Emânî**, 56; Pâluvî, **a.g.e.**, 62.

Örnek 1: Müellif; Mâide Sûresi'nin 97. âyette geçen “قِيَامًا” (kiryâmen) kelimesini, İbn Âmir'in “قِيَمًا” (kiryamen) şeklinde elifsiz okuduğunu belirtmiş, fakat “قِيَامًا” (kiryâmen) şeklindeki okuyuşu ve kırâat imamlarını(kırâat-ı seb'a imamları) zikretmemiştir.⁴⁴

Örnek 2: Ebû Hayyân, Enfâl Sûresi'nin 12. âyetinde geçen “الرُّغْبُ (erru'b) kelimesini, İbn Âmir ve Kisâî'nin الرُّغْبُ (errube) şeklinde ع (ayın) harfinin ötresiyle okuduğunu belirtmiş, fakat Cumhûrun okuyuşunun “الرُّغْبُ (erru'b) biçiminde olduğunu zikretmemiştir.⁴⁵

1.4. Kırâat İmamlarını Çeşitli Terimlerle İfade Etmesi

Ebû Hayyân, zaman zaman sahîh kırâatlardan (Kırâat-ı Seb'a) bahsederken isim belirtmekten kaçınıp bazı terimler ve rumuzlar kullanmıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

el-Haremiyyân (الْحَرَمِيَّانِ): Nâfi ve İbn Kesîr.⁴⁶

el-Arabiyyân (الْعَرَبِيَّانِ) : Ebû Amr ve İbn Âmir⁴⁷

es-Sâhibân (الصَّاحِبَانِ) : Nâfi ve İbn Âmir⁴⁸

el-Ehevân (الأخوان) : Hamza ve Kisâî⁴⁹

el-İbnân (الإبْنَانِ) : İbn Kesîr ve İbn Âmir⁵⁰

el-Ebevân (الأبْوَانِ) : Ebû Amr ve Ebû Bekir⁵¹

⁴⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 373; ; Pâluvî, **a.g.e.**, 52.

⁴⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 284. Daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 57; 390; 564; II, 110-111; 193; III, 76; 81; 212; 643; IV, 7; 96; 553; 672; V, 56; 69;76; 100; 319; 341.

⁴⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 233; VI, 99; VII, 151, 154, 261. Bu terimin Ebû Hayyân'dan önce Endüslü kırâat âlimi Ebû Amr ed-Dânî (444/1053) tarafından kullanıldığı görülmektedir. Bu terimi; Ebû Hayyân'ın, Ebû Amr ed-Dânî'nin eserinden görerek kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Dâni, **Teyşîr**, 4.

⁴⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 272; VI, 99

⁴⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 31; 298; VI, 54;

⁴⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 449; V,51; VII. 53

⁵⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 253;

⁵¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 253;

el-Kûfiyyûn (الْكُوفِيُّونَ) : Âsım, Hamza ve Kisâî⁵²

en-Naheviyyân (النَّهْوِيَّانَ) : Ebû Amr ve Kisâî⁵³

Ebû Hayyân, yukarıda zikrettiğimiz ıstılahların kimlere âit olduklarını; müellif belirtmemiştir. Âyetlerdeki açıklamalardan hareketle bunların kimlere âit olduklarını tesbit edebildik.

1.5. Kırâat Vecihlerini Sarf Açısından Değerlendirmesi

Müellif, zaman zaman sahîh kırâatları sarf açısından da değerlendirmektedir. Kelimelerdeki farklı kırâatların sarf açısından nasıl bir durum arzettiğini, yine sarf kurallarına dayanarak açıklamaktadır.

Örnek 1:Kehf Sûresi'nin 93. âyetinde geçen “السُّدَّيْنِ” (es-seddeyni) kelimesinde, Mücahid, İkrime, Nehaî (ö. 96/714), Hafs, İbn Kesir ve Ebû Amr “sin” س harfini fethalı السُّدَّيْنِ; kıraat-i seb'anın diğer imamları ötreli (ـ) olarak “السُّدَّيْنِ (es-süddeyni)” şeklinde okumaktadır. Ötre harekeli (ـ) okuyuşa göre bu kelime “isim”, fetha harekeli (ـ) okuyuşa göre ise “mastar”dır.⁵⁴

Örnek 2: Zuhuf Sûresi'nin 56. ayetindeki “سَلَفًا” (selefen) kelimesini, Cumhûr “sîn”ve “lâm” harflerini fethalı (ـ) olarak سَلَفًا (selefen) şeklinde okumaktadır.⁵⁵ Kelime bu şekliyle, “önce gelmek” anlamındaki سَلَفٌ يَسْلُفُ سَلَفًا (selefe-yeslüfü-selefen) fililinin mastarı olup, çoğulu “geçenler, öncekiler” anlamındaki أَسْلَافٌ (eslâf) ve “سُلَّافٌ (süllâf)’tır. Ayrıca سَلَفًا (selefen) kelimesi, “bekçi” anlamındaki حَارِسٌ (hâris) kelimesinin çoğulu olan حَرَسٌ (heres) “bekçiler” kelimesinde olduğu gibi, سَالِفٌ (sâlif) isminin çoğulu olarak da kullanılmıştır.⁵⁶ Aynı lafzın bir başka kıraat olan سُلْفًا sülüfen” şeklinde “sîn” ve “lâm”

⁵² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 99; 308; 373; VII, 151; 194; 228 Aynı şekilde, bu terimin de, Ebû Hayyân'dan önce Endüslü kırâat âlimi Ebû Amr ed-Dânî (444/1053) tarafından kullanıldığı görülmektedir. Dâni, **Teyisîr**, 4.

⁵³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 33; VII, 241;

⁵⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 224-225.

⁵⁵ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 587; Şâtıbî, **a.g.e.**, 82; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 383; Pâluvî, **a.g.e.**, 163.

⁵⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 383.

harflerinin ötresiyle (س) okunması⁵⁷ halinde ise bu kelime, “topluluk” anlamına gelen سَلِيف (selîf) kelimesinin çoğulu olan سُلُف (sülûf) ya da “millet” ve “ayrılma” anlamlarına gelen سَلَفَة (selefe) kelimelerinin çoğulu olur.⁵⁸

Örnek 3: Müellif, Bakara Sûresi 51. âyetinde geçen “وَاعِدْنَا” (vâadnâ) fiilini cumhûrun (sahih kırâat imamları) مُفَاعَلَة (müfâale) bâbında bu şekliyle; kırâat-ı seb’a imamlarından Ebû Amr’ın ise وَعَدْنَا (vaednâ) şeklinde elifsiz olarak okuduğunu belirtir. Daha sonra وَعَدَّ وَعَدَّ şeklindeki müfâale kalıbının وَعَدَّ mânasında kullanılabileceğini ve müfâale babındaki bu fiilin tek taraflı işleneceği gibi “birlikte yapma” mânasını da taşıdığını belirtir.⁵⁹

1.6. Kırâat Vecihlerini Nahiv Açısından Değerlendirmesi

Ebû Hayyân’ın tefsirinde göze çarpan en önemli özelliklerden birisi, mütevâtir olsun şâz olsun, bütün kırâatlara yer vermesidir. Âyetleri tefsir ederken, onunla ilgili mevcûd olan kırâatları zikreder ve bunları nahiv (i’rab) açısından beyân eder.

Örnek 1: Müellif, Bakara Sûresi’nin 147. âyetinde⁶⁰ geçen “الْحَقُّ” (el-hakku) kelimesinin farklı kırâatlarını ve i’râblarını zikreder. Cumhûr الْحَقُّ (el-hakku) kelimesini merfu (ötre harekeli) olarak okurken Ali b. Ebî Tâlib mansûb (üstün harekeli) olarak okumuştur. Cumhûr kırâatına göre, الْحَقُّ (el-hakku) kelimesinin farklı i’rabları mevcuttur. Bazı âlimlere göre الْحَقُّ (el-hakku) müpteda, مِنْ رَبِّكَ ise haberdir. Bazılarına göre ise الْحَقُّ (el-hakku) mahzûf mübtedanın haberidir. Takdiri, هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ

(O, Rabbinden gelen gerçektir.) şeklindedir. Cümlede geçen zamir ise; “الْحَقُّ الْمَكْتُومُ” (gizlenmiş hakikata) râcidir. Yâni “مَا كَتَمُوهُ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ” (Sakladıkları şey, Rabbinden

⁵⁷ Kelime bu şekliyle Hamza ve Kisâî tarafından okunmuştur. (Bkz. İbn Mücahid, **a.g.e.**, 587; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 384; Pâluvî, **a.g.e.**, 163.

⁵⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 384.

⁵⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 321. Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 449; IV, 406; V, 23; 297; VII, 228; 305.

⁶⁰ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (Gerçek olan, Rabbinden gelendir. Bu hususta asla şüpheye düşenlerden olma!)

gelen gerçektir.) şeklindedir. Mecnûn مِنْ رَبِّكَ ise hal konumunda veya ikinci haberdur. Müellife göre; الْحَقُّ (el-hakku) kelimesini, haberi mahzûf mübteda olarak i'râb eden ve âyeti “يَعْرِفُونَ” (Rabbinden gelen gerçeği bilirler.) şeklinde takdir eden diğer bazı âlimlerin bu i'râbı uygun değildir.⁶¹

Örnek 2: Nisâ Sûresi'nin 11. âyetindeki وَاحِدَةً (vahideten) lafzını Cumhûr, kâne'nin haberi olarak وَاحِدَةً (vahideten) şeklinde “mansub” okumuştur. Nafi' ise ayetteki kâne'yi nakıs fiil olarak değil tam fiil olarak ve وَاحِدَةً (vahidetün) lafzını da fail kabul ederek ötreli (ـ) okumuştur.⁶²

Örnek 3: Sebe' Sûresi'nin 3. âyetindeki وَلَا أَضْعَفُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ ifadesinde geçen Cumhûrun “ötreli” olarak okuduğu iki “râ” harfi (أَضْعَفُ ve أَكْبَرُ), aynı ayetin öncesinde geçen مُنْقَالٌ (miskâlu) kelimesine atfedilmiştir. Aynı zamanda وَلَا أَضْعَفُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ ayeti mübteda, ayetin devamı olan إِلَّا فِي كِتَابٍ bölümü ise haberdur.⁶³

1.7. Kırâat Vecihlerini Arap Dili Lehçeleriyle İlişkilendirmesi

Müellif, âyetlerdeki kırâat vecihlerinden bahsederken Arap dilinin lehçeleriyle olan ilişkilerine de değinir. Kırâat vecihlerinin, hangi lehçeye âit olduklarını zikreder.

Örnek 1: Ebû Hayyân, Fâtiha Sûresi 5. âyette geçen نَسْتَعِينُ kelimesindeki ilk ن (nûn) harfini Cumhûrun fetha (ـ) harekeyle⁶⁴ okuduğunu belirttikten sonra, bu kırâatın Hicaz lehçesine âit olduğunu zikreder ve bu kırâatın daha fasih olduğu yönünde değerlendirmede bulunur. Kays, Temîm, Esed ve Rabîa lehçelerine göre kesre (ـ) ile okuyan kırâat

⁶¹ Ebû Hayyân, a.g.e., II, 34.

⁶² İbn Mücahid, a.g.e., 22; Şâtîbî, a.g.e., 47; Ebû Hayyân, a.g.e., III, 537; Pâluvî, a.g.e., 45.

⁶³ Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, 519. Daha fazla örnek için bkz. ; Ebû Hayyân, a.g.e., I, 35, 38, 126, 128, 133-134, 199, 229, 273-274, 290-291, 341, 361, 410, 425-426, 426-427; 459, III, 46, 323; 427-428, 569; IV, 421-422, 454-455, 466, 691-692, 693-694.

⁶⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., I, 42. Pâluvî, a.g.e., 7.

âlimlerinin de varlığından bahseder; fakat Cumhûrun okuyuşunun -yukarıda da belirttiği-
miz gibi- daha fasih olduğunu belirtir.⁶⁵

Örnek 2: Müellif, Ferra (ö. 207/822), Hamza ve Kisâî'nin فَلَأُمِّهِ⁶⁶; فِي أُمِّ الْكِتَابِ⁶⁷ فِي⁶⁸
إِمِّ (immi) ayetlerindeki hemzeleri esreli olarak⁶⁹ او بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ⁷⁰; من بُطُونِ أُمَّهَاتِهَا; أُمَّهَا
şeklinde okuduklarını belirttikten sonra, bu kelimelerin bu şekliyle Hevâzin ve Hüzeyl
lehçelerinde var olduğunu zikreder. Hamza ve Kisâî dışındaki diğer “kıraat-i seb’a”
imamları, geçtiği tüm yerlerde bu kelimelerin hemzesini ötreli olarak okumaktadır.⁷¹

Örnek 3: Ebû Hayyân, Âl-i İmrân Sûresi'nin 146. âyetinde geçen رَبِّيُونَ (ribbiyyûne)
kelimesindeki ر (râ) harfini, Cumhûrun esreli (ـ) olarak okuduğunu belirttikten sonra, bu
kelimeyi İbn Abbas'ın üstünlü رَبِّيُونَ (rabbiyyûn) şeklinde okuduğunu rivâyet eder. İbn
Abbas'ın okuduğu şekliyle bu kelimenin “Temim Lehçesi”nde yer aldığını haber verir.⁷²

2. Usûl Yönünden Kırâatlardaki Farklılıklar

Kırâatlar; âlimler tarafından ferş ve usûl yönünden olmak üzere iki grupta incelen-
miştir. İbn Hacîb (ö.646) gibi âlimler, ferş⁷³ yönünden yedi kırâatın mütevâtir olduğunu,
fakat edâ kabîlinden olan-ki usûl yönünden kırâatlardır- med, imâle ve teshîl gibi
kırâatların mütevâtir olmadığı fikrini dillendirirken; Zerkeşî ve İbn Cezerî gibi âlimler ise,
mütevâtir olduğunu söylemişler ve eserlerinde bu fikirlerini isbât etmeye çalışmışlardır.⁷⁴
Çalışmanın konusu, müellifin usûl yönünden kırâatları nasıl değerlendirdiği olduğu için bu
tartışmalara girmek konuyu dağıtacağı düşüncesiyle tercih edilmemiştir.

⁶⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 42.

⁶⁶ Nisa 4/11.

⁶⁷ Zuhruf 43/4.

⁶⁸ Kasas 28/59.

⁶⁹ Nahl 16/78; Zümer 39/6; Necm 53/32.

⁷⁰ Nur 24/61.

⁷¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 540.

⁷² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 372. Daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 36,45, 117 , 141-142, 177, 198; 221, 223, 375, 617; II, 198; III , 60 , 221, 225, 274, 503, 540, 635;IV, 372, 590-591; V ,250, 322, 528; VI, 55, 157 ,274 ,389, 535, VII, 120, 214, 194, 350, 380, 555; VIII, 28,77, 261, 304, 331; IX, 48, 138 ,371, 468, 531; X, 64 ,93 ,314 , 354 ,362, 415, 435, 525, 527. Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ceza' Muhammed el-Mesâvire, **Devru'l- lehçeti fi Tevcihi'l-Kirâati'l-Kur'âniyye 'inde Ebî Hayyân el-Endelusî fi Bahri'l-Muhît**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Mu'te, Mu'te 2000.

⁷³ Ferşu'l-Hurûf: Kelimede hareke veya harf değişikliği ile ya da kelimenin yanındakiler ile yer değiştirmesi sonucu oluşabilecek farklılıklara denir.

⁷⁴ Zerkeşî, **el-Burhân**, I, 319-320; İbn Cezerî, **en-Neşr**, I, 26-30.

Ebû Hayyân; med, hemzenin tahfîfi ve imâle gibi usûl yönünden kırâat farklılıklarına tefsirinde çokça zikretmiştir. Müellif, ferş yönünden yedi kırâatı mütevâtir kabul ettiği gibi; usûl yönünden de kırâatları mütevâtir kabul etmektedir. Örneğin Ebû Hayyân, Bakara sûresi 6. âyette geçen **أَنْذَرْتَهُمْ** kelimesinin kırâat vecihlerinden olan Verş'in **أَنْذَرْتَهُمْ** şeklindeki ikinci hemzenin elife dönüştürüldüğü kırâatı hatalı bulan ve Arap dilinin dışına çıkma olarak değerlendiren Zemahşerî'yi eleştirmiş; geniş bir açıklama yaparak bu kırâatın sahîh nakille geldiğini ifade etmiştir.⁷⁵

Ebû Hayyân'ın usûl yönünden kırâatlarla ilgili tavrı açık ve net olduğu için; aşağıda sunacağımız örnekleri sınırlı sayıda tutmak hem tezin hacmini genişletmemek hem de müellifin genel tavrını ortaya koymaya yeteceği düşüncesiyle daha uygun olacaktır. Örneklerimizi daha çok eleştirilen kırâatlara verdiği tepki üzerinden derlemeye çalıştık.

2.1. Tahkîk- Teshîl ile Kırâat

Bakara sûresi 6. âyette geçen **أَنْذَرْتَهُمْ** kelimesini Âsım, Hamza, Kisâi ve İbn Zekvân bu şekilde; Verş, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hişâm birinci hemzeyi tahkikli, ikinci hemzeyi ise teshîl ile **أَهْنَدَرْتَهُمْ** şeklinde; Kâlûn, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Hişâm birinci hemzeden sonra elif getirip, ikinci hemzeyi teshîl ile **أَهْنَدَرْتَهُمْ** şeklinde; Hişâm birinci hemzeden sonra elif getirip, ikinci hemzeyi tahkikle **أَعْنَدَرْتَهُمْ** şeklinde; Verş, birinci hemzeyi tahkikli, ikinci hemzeyi ise elife ibdâl ederek **أَنْذَرْتَهُمْ** şeklinde medd-i lâzım yaparak okumuştur.⁷⁶

Ebû Hayyân, iki hemzenin tahkîki ile okunan **أَنْذَرْتَهُمْ** kırâatını Temîm lehçesiyle ilişkilendirmiş ve adı geçen lehçede bu kullanımın olduğunu belirtmiştir. Müellif, Hişâm'ın birinci hemzeden sonra elif getirip, ikinci hemzeyi tahkikle **أَعْنَدَرْتَهُمْ** şeklinde okuduğu kırâatın aynı zamanda İbn Abbâs ve İbn Ebî İshâk'ın kırâatı olduğunu belirtmiştir.⁷⁷

Ebû Hayyân'ın Verş'in birinci hemzeyi tahkikli, ikinci hemzeyi ise elife ibdâl ederek **أَنْذَرْتَهُمْ** şeklindeki kırâatı ile ilgili Zemahşerî'nin bu kırâatı inkâr etmesi üzerine yaptığı açıklamalar onun usûl yönünden de kırâatları mütevâtir kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Müellif, bu kırâatın sağlam senedlerle kendi dönemine ulaştığını, isnâd zincirinin ortada olduğunu; Arap dili kurallarına göre kırâatların mütevâtir olup olmadığının tespit

⁷⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 79.

⁷⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 79.

⁷⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

edilemeyeceğini, belki de bu kırâatın unutulmuş Arapça'daki bir vechinin varlığının söz konusu olabileceğini belirtmiş ve asıl olanın sağlam sened olduğunu zikretmiştir.⁷⁸

Âl-i İmrân sûresi 15. âyette geçen **أُوْنِبْنِكُمْ** kelimesini İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî bu şekilde⁷⁹; Ebû Amr ve Kâlûn, birinci hemzeden sonra elif getirip, ikinci hemzeyi teshil ile **أُهْنِبْنِكُمْ** şeklinde; İbn Kesîr birinci hemzeyi tahkîk, ikinci hemzeyi teshîl ile **أُهْنِبْنِكُمْ** şeklinde⁸⁰; Verş, bu kelimedden önce gelen **فُلٌ** kelimesinin lâm (ل) harfinde nakil yaparak birinci hemzeyi hazfedip, ikinci hemzeyi teshîl ile **فُلٌ هُنْبِنِكُمْ** şeklinde; İbn Âmir'in râvisi Hişâm ise, birinci hemzeyi tahkîk ile ve sonrasında elif getirip, ikinci hemzeyi de tahkîk ile **أُهْنِبْنِكُمْ** şeklinde okumuşlardır.⁸¹ Ebû Hayyân, bu âyetin izahında sadece birinci hemzenin istifhâm (soru) hemzesi olduğunu ve muzari hemzesine dâhil edildiğini zikretmiş; başka açıklama yapmamıştır.⁸²

Âl-i İmrân sûresi 73. âyette geçen **أَنْ يُنْتِي** kelimesini İbn Kesîr başına istifhâm hemzesi getirip, ikinci hemzeyi teshîl ile **أَهْنُ يُنْتِي** şeklinde⁸³; diğer imamlar ise, tahkîk ile tek hemzeli okumuşlardır.⁸⁴ Ebû Hayyân, istifhâm hemzesinin getiriliş sebebinin, tevbîh (azarlama) ve kınamak için olduğunu belirtmiştir.⁸⁵

En'âm sûresi 40. âyette geçen **أُرَأَيْتُمْ** ifadesini ve **أُرَأَيْتَ** ve **أُرَأَيْتَ** gibi muhatab te (ت)'si ve istifhâm hemzesi ile zikredilen bu kelimelerdeki ikinci hemzeleri Nâfi, teshîl ile (hemze ile elif arası) **أُرَهَيْتُمْ**, **أُرَهَيْتَ** şeklinde⁸⁶; Verş, ikinci hemzeyi elife ibdâl edip, iki sâkinden ötürü meddi, işba' derecesine varıncaya kadar uzatarak **أُرَأَيْتُمْ** şeklinde; Kisâî bu kelimedeki ve buna benzer kelimelerdeki ikinci hemzeyi hazfederek **أُرَيْتُمْ** şeklinde; diğer imamlar ise, tahkîk ile **أُرَأَيْتُمْ** şeklinde okumuşlardır.⁸⁷

⁷⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁷⁹ Ebû Hayyân, imamların isimlerini zikretmemiş sadece bu vechi belirtmiştir. Dolayısıyla kırâat imamlarının isimleri kaynaklardan istifade edilerek belirlenmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 55; Pâluvî, **a.g.e.**, 40. Ravh ve Halef de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 204.

⁸⁰ Ebû Ca'fer ve Ya'kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

⁸¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁸² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁸³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 212.

⁸⁴ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 207; Dâni, **a.g.e.**, 89.

⁸⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁸⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 508. Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 53.

⁸⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

Müellif, Verş'in أُرَيْتُمْ şeklindeki kırâatı ile ilgili nahivcilerin bu şekildeki ibdâlin zayıf olduğu görüşünü taşıdıklarını; ancak Kutrub (ö. 210/825'ten sonra)⁸⁸ ve diğer nahivcilerin, bu şekilde hazifli kullanışların mevcut olduğunu zikretmelerinden sonra, bu görüşlerinden vazgeçtiklerini belirtmiştir.⁸⁹ Ebû Hayyân, Kisâf'nin أُرَيْتُمْ şeklindeki kırâatını izah ederken, bu çeşit kelimelerde ikinci hemzenin hazfedilmesi biçimindeki kullanımın Araplarda çokça var olduğunu zikretmiştir.

Kırâatların delillerinden bahseden kaynaklarda ise, bu kırâatlar şu şekilde açıklanmıştır: Bu ifadedeki ikinci hemzeyi teshîl ile okuyanlar, fiil zamire bitişmesine rağmen, fiilde iki hemzenin yan yana bulunması okuyuşu zorlaştırdığı için ikinci hemzeyi teshîl ile okuyup bu zorluğu ortadan kaldırmaya çalışmışlar ve bunu kırâatlarının hücceti olarak sunmuşlardır. أُرَيْتُمْ şeklindeki kırâata, bu kullanımın şiirde çokça var olduğu, nedeninin de okuyuşu kolaylaştırmak olduğu, hüccet olarak gösterilmiş ve Ahmed b. Yahya'dan şu mısra nakledilmiştir: *و إن لم أقاتل فالبسوني بُرُفَعَا* (Eğer ben savaşmazsam, bana bir başörtüsü giydirin.” O, bu sözüyle hemzenin var olduğunu kastederek فالبسوني demek istemiştir. İki hemzeyi de tahkikli şekilde okuyanlar ise, ikinci hemze fiilin aslından olduğu için tahkikli okumuşlardır.⁹⁰

Ebû Hayyân, A'râf sûresi 81. âyette geçen إنكم lafzını açıklarken, sadece Nâfi ve Âsım'ın râvisi Hafs'ın haber cümlesi olmak üzere bu şekilde okuduğunu belirtmiş; diğer kırâatlardan bahsetmemiştir.⁹¹

Tevbe sûresi 12. âyette geçen أَيْمَةً kelimesini Nâfi,⁹² İbn Kesîr ve Ebû Amr ikinci hemzeyi yâ (ي) harfine ibdâl ederek أَيْمَةً şeklinde; aynı zamanda Nâfi birinci hemzeden sonra elif ziyade ederek, ikinci hemzeyi yâ (ي) harfine ibdâl ederek أَيْمَةً şeklinde; Hişâm

⁸⁸ Tam adı; Ebû Ali Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr el-Basrî'dir. Kutrub olarak meşhûr olmuştur. Sibeveyh'in talebelerinden olup lûgat, nahiv ve edebiyat âlimidir. **Kitabu'l-Ezmine, el-Muselles, Kitâbu'l-Ezdâd** eserlerinden birkaçıdır. Bkz. ez-Zubeydî, **Tabakâtu'n-Nahviyyîn**, 106; İbnu'n-Nedîm, **el-Fihrist**, 78; İbnu'l-Enbârî, **Nuzhetu'l-Elibbâ**, 91; İbnu'l-Kıfî, **İnbâhu'r-Ruvât**, III, 219; Ayrıca Kutrub hakkında geniş bilgi için bkz. Muharrem Çelebi, **Kutrub Hayatı, Eserleri ve Kitâb al-Azmina**, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum 1981.

⁸⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁹⁰ El-Fârisî, **a.g.e.**, III, 306; Mekkî, **a.g.e.**, I, 431; Ebû Zürâ, **a.g.e.**, 250.

⁹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 100. İbn Kesîr, istifhâm hemzesi getirip, bunu uzatmadan tahkikle, ikinci hemze ile yâ (ي) arası yani teshîl ile أَيْتُمْ şeklinde; Ebû Amr, istifhâm hemzesi ve bundan sonra bir elif getirerek, ikinci hemzeyi teshîl ile أَيْتُمْ şeklinde; Hişâm, ikinci vechinde isitfham hemzesi ve bundan sonra elif getirerek, ikinci hemzeyi tahkikli olarak أَيْتُمْ şeklinde; diğer imamlar ise; azarlama anlamında isitfham hemzesi getirip, ikinci hemzeyi de tahkikli olarak أَيْتُمْ şeklinde okumuşlardır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 268.

⁹² Nâfi'den bu kırâatla ilgili üç rivâyet mevcuttur. Ebû Hayyân üçünü de zikretmiştir. İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 312.

ise, birinci hemzeden sonra elif getirip, ikinci hemzeyi tahkîkli olarak **ءَائِمَّةٌ** şeklinde; Nâfi ve diğer imamlar ise, tahkîkli olarak **أَيْمَّةٌ** şeklinde okumuşlardır.⁹³

Ebû Hayyân, **أَيْمَّةٌ** kelimesinin **إمام** kelimesinin çoğulu olduğunu zikrettikten sonra, bu kelimedeki birinci hemzenin çoğul hemzesi, ikincisinin ise, kelimenin aslından olduğunu ve **أَيْمَّةٌ** kelimesinin aslının **أُمَّمَّةٌ** şeklinde olduğunu belirtir. Müellif devamla kelimedeki iki mîm (م) harfî yan yana geldiğinden, birincinin kesresi hemzeye nakledilip, birinci mîm (م) ikinciye idğâm edildiği için, **أَيْمَّةٌ** şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁹⁴

Daha önce zikredilen Ebû Hayyân'ın mütevâtir kırâatlarla ilgili tavrının net olduğu şeklindeki tezin doğruluğu burada da ortaya çıkmaktadır. Zemahşerî, bu kelime ile ilgili şunları zikretmiştir: Bu kelimedeki ikinci hemzeyi, hemze ile yâ (ي) arası bir sesle okumak gerekir. Ancak her iki hemzeyi tahkîk ile okumak, Basralılarca kabul edilmese bile meşhûr bir kırâattır. İkinci hemzeyi açık bir yâ (ي) ile okumak ise meşhûr bir kırâat değildir. Zâten böyle bir kırâatın olması câiz değildir. Dolayısıyla bu kelimeyi açık yâ (ي) harfî ile okuyan kimse, hata etmiş ve lafzı bozmuştur.”⁹⁵ Ebû Hayyân, Zemahşerî'nin te'dib edilmesi gerektiğini söyledikten sonra şunları zikretmiştir:” Basra nahivcilerinin reisi Ebû Amr, Mekke'nin İmamı İbn Kesîr ve Peygamberimizin şehri Medine kârisi Nâfi'nin kırâatında nasıl hata olabilir?” Kırâat imamlarının büyükleri olan bu kimselerin ancak ve ancak doğruyu aktaracaklarını üstüne bas basa belirtmiş ve mütevâtir kırâatlara karşı oldukça hassas davranmış ve eleştiren veya kabul etmeyenleri saygısızca davranmakla ithâm etmiştir. Ebû Hayyân'ın mütevâtir kırâatlar konusunda tavrının net olduğunu gösteren birçok örnek mevcuttur. Bunlar zaman zaman konularla bağlantılı olarak dile getirilmiştir. Müellif; mütevâtir kırâatların sağlam senedlerle Peygamberimizden aktarıldığını her zaman savunmuş ve dile getirmiştir.

Yûsuf sûresi 90. âyette geçen **ءِئِنَّكَ** lafzını İbn Kesîr, haber olmak üzere tek hemze ile **ئِنَّكَ** şeklinde⁹⁶; Verş'in rivâyetiyle Nâfi, birinci hemzeyi tahkîk ile, ikinci hemzeyi teshîl

⁹³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 380. Ebû Hayyân, bu kelimenin klasik kırâat kaynaklarında mevcut olan bazı kırâat vecihlerini zikretmemiştir. Meselâ, Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın **أَيْمَّةٌ** şeklindeki kırâat vecihlerinden bahsetmemiştir. Dâni, **a.g.e.**, 117. Ebû Ca'fer ve Ruveys de bu şekilde okumuşlardır. Pâluvî, **a.g.e.**, 64. Ebû Ca'fer'in diğer bir vechi de birinci hemzeden sonra elif getirip, ikinci hemzeyi teshîl ile **ءِئِنَّكَ** şeklindedir. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

⁹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁹⁵ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 283; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁹⁶ Katâde ve İbn Muhaysin de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 320. Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 75

ile⁹⁷ **ءَينِك** şeklinde⁹⁸; Kâlûn ve Ebû Amr birinci hemzeden sonra elif getirip, ikinci hemzeyi teshîl ile **ءَينِك** şeklinde⁹⁹; Hişâm, **ءَينِك** şeklinde; diğer imamlar ise tahkîkli olarak **ءَينِك** şeklinde okumuşlardır.¹⁰⁰ Burada geçen kırâat vecihleri, istifhâm anlamındadır.¹⁰¹

2.2. İdğâm- İzhâr ile Kırâat

Bakara sûresi 259. âyette geçen **لَبِثْتُ لَبِثْتُ** kelimelerini Nâfi, İbn Kesîr ve Âsım bu şekilde; diğer imamlar ise, idğâm ile **لَبِثْتُ لَبِثْتُ** şeklinde okumuşlardır.¹⁰²

Bakara sûresi 284. âyette geçen **يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ** ifadesini Ebû Amr, râ (ر) harfini, lâm (ل) harfine idğâm ederek **يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ** şeklinde; diğer imamlar ise, izhâr ederek okumuşlardır.¹⁰³ Zemahşerî, Ebû Amr'ın bu kırâatı ile ilgili olarak şunları zikretmiştir: Bu hatalı bir okuyuştur ve bunun Ebû Amr'a nisbeti yalandır. Böyle bir dil hatası, Arapçayı çok iyi bilen birisine isnâd edilebilir mi?¹⁰⁴ Zemahşerî, bu şekilde söylese de ed-Dânî; Ebû Amr'ın râ (ر) harfi harekeli olduğu zaman, -ister fetha, ister kesre, isterse damme olsun- **وَسَخَّرَ لَكُمْ** ve **سَخَّرَ لَنَا**¹⁰⁵ ve benzerlerinde olduğu gibi, râ (ر) harfini lâm (ل) harfine idğâm ederek okuduğunu bildirmiştir.¹⁰⁷ Dolayısıyla Zemahşerî'nin, Dânî'nin bu eserinden haberdar olmadığı veya bu konunun onun dikkatini çekmediği söylenebilir. Ebû Hayyân, bu konuyla ilgili olarak Ebû Saîd es-Sayrafi'den(ö. h. 368)¹⁰⁸ şöyle bir rivâyet nakletmiştir: Biz, İmam Ya'kûb el-Hadramî dışında, râ (ر) harfinin lâm (ل) harfine idğâmı konusunda başka bir kimsenin muhâlefet ettiğini bilmiyoruz. Ancak Ebû Amr'dan gelen rivâyeti biliyoruz ki o da râ'nın öncesi harekeli olursa, **يَغْفِرُ لِمَن**,¹⁰⁹ **وَأَسْتَغْفِرَ لَهُمُ الرَّسُولُ**,¹¹⁰ **إِلَى أَرْدَلٍ**

⁹⁷ Müellif, burada teshîl ile yâ olarak okumayı "telyîn" ifadesiyle belirtmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁹⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Ebû Hayyân, burada sadece kırâat vechini zikretmiştir. Kırâat imamları ise, kaynaklardan tespit edilerek belirtilmiştir. Aynı zamanda Ruveys de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

⁹⁹ Müellif, burada sadece kırâat vechini zikretmiştir. Dolayısıyla kırâat imamları, kaynaklardan çıkarılarak belirtilmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

¹⁰⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Dimyâtî, **a.g.e.**, 320.

¹⁰¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Dimyâtî, **a.g.e.**, a.y.

¹⁰² İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 188; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 634.

¹⁰³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, 753-754.

¹⁰⁴ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 293; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 753.

¹⁰⁵ İbrahim 14/32.

¹⁰⁶ Zuhruf 43/ 13.

¹⁰⁷ Dânî, **Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-Meşhûra**, (thk. M. Kemal Atik), (Basılmamış Doktora Tezi), I, 155.

¹⁰⁸ Bağdat'ta kadılık yapmış, İbn Mücâhid'den kırâat rivâyet etmiş nahiv âlimidir. H. 368'de Bağdat'ta vefat etmiştir. İbn Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, I, 218.

¹⁰⁹ Nahl 16/70.

¹¹⁰ Nisâ 4/64.

العمر لكيلا¹¹¹ âyetlerinde olduğu gibi râ'yı lââm'a idğâm ederek okur. Eğer râ'dan önceki harf sâkin, râ da ister dammeli ister kesreli olsun النار ليجزي¹¹² ve الأنتهار لهم¹¹³ örneklerinde olduğu gibi râ harfini lââm harfine idğâm eder. Fakat râ harfî fetha kendisinden önce de med veya lîn harfî varsa, من مصرَ لامرأته¹¹⁴, والأبرارَ لفي نعيم¹¹⁵ و لن تبورَ ليوفيههم¹¹⁶, والحميرَ لتركيوها¹¹⁷ örneklerinde olduğu gibi, idğâm etmez. Râ harfî sâkin ise, el-Yezidî'nin Ebû Amr'dan gelen rivâyeti dışında, ihtilafsız râ'yı lââm'a idğâm ederek okumuştur. El-Yezidî'nin rivâyetine göre ise, bunu izhâr ile okur. Kisâî ve Ferrâ da Ebû Amr'ın râ'yı lââm'a idğâm ettiğini bildirmiş ve bunu sema' yoluyla rivâyet etmişlerdir.¹¹⁸ Ebû Hayyân, bunu zikrettikten sonra Zemahşerî'nin kurrâ'nın rivâyet ettiği kırâatlara ta'n etmeyi veya bunları eleştirmeyi kendine âdet edindiğini söyleyerek, onu hicvetmiştir.¹¹⁹ O, Mütevâtir kırâatların sağlamlığını isbât etmek için elinden gelen gayreti göstermiş ve aksini iddia edenlere kaynaklardan ve büyük kırâat âlimlerinin görüşlerinden istifade ederek karşı çıkmıştır.

Nisâ sûresi 81. âyette geçen بَيْتَ طائفَةَ ifadesindeki te (ت) harfini tı (ط) harfine idğâm ederek بَيْطَانْفَةَ şeklinde; diğer imamlar ise, izhârlı olarak بَيْتَ طائفَةَ şeklinde okumuşlardır.¹²⁰

2.3. İmâle- Feth ile Kırâat

Âl-i İmrân sûresi 39. âyette geçen في المخراب kelimesindeki râ harfini Verş terkîkli (ince) olarak; İbn Âmir'den rivâyetle İbn Zekvân, râ harfini kelime mecrûr olduğunda imâle ile okumuştur.¹²¹ Müellif, burada sadece bunları zikretmekle yetinmiştir.

En'âm sûresi 63. âyette geçen أنجانا kelimesini Âsım, Hamza ve Kisâî, ğâib sîgası ile, Hamza ve Kisâî imâle ile¹²² bu şekilde; diğer imamlar ise, muhatab sîgasıyla أنجيتنا şeklinde okumuşlardır.¹²³

¹¹¹ Hacc 22/5.

¹¹² Nahl 16/31.

¹¹³ İbrahim 14/50-51

¹¹⁴ Yûsuf 12/21.

¹¹⁵ İnfitâr 82/ 13; Mutaffîfîn 83/22.

¹¹⁶ Fâtır 35/ 29-30

¹¹⁷ Nahl 16/8.

¹¹⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 753-754.

¹¹⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 753.

¹²⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 725.

¹²¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 129.

¹²² Âsım imâle yapmaz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 542.

¹²³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Ebû Hayyân, burada da imâle vechiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.

İsrâ sûresi 72. âyette geçen اعمى kelimesini Ebû Âmr, birinci geçtiği yerde imâle ile; ikinci geçtiği yerde ise imâlesiz okumuştur.¹²⁴ Ebû Hayyân, bu kırâat vechinin doğruluğuyla ilgili olarak el-Fârisî'den rivâyetle şunları zikretmiştir: Birinci cümledeki اعمى kelimesiyle o kimsenin kendisinin bizzat kör olması kastedilmiştir. Bu kelime tam kelime, hatta sıfat mertebesinde bir lafız olduğu için bunda imâle yapılabilmıştır. İkinci cümledeki اعمى kelimesi ism-i tafdîl konumundadır. Dolayısıyla ifade من اعمى (den daha kör) anlamında olur. Sonuç olarak bu kelime tam olmaz ve imâleyi de kabul etmez. Netice olarak diyebiliriz ki; birincisinde imâle yapılması, onun ism-i tafdîl olmadığına, ikincisinde ise, imâle yapılmadığı için ism-i tafdîl anlamı olduğuna delâlet eder."¹²⁵

Meryem sûresi 1. âyetteki كهيعص kelimesini Nâfi, he (ه) ve yâ (ي) harflerini imâle ile (fetha ile kesre arası) ve sâd (ص) harfinin sonundaki dâl (د) harfini ذكر kelimesinin zel (ذ) harfine idğâm yapmadan okumuştur.¹²⁶

2.4. İhtilas ve İşmâm ile Kırâat

Bakara sûresi 128. âyette geçen و أرنا fiilini Ebû Amr, Dûrî'nin rivâyetiyle Kur'ân'da geçtiği her yerde râ (ر) harfinin kesresini ihtilâs ile¹²⁷ okumuştur. Diğer imamlar ise, râ (ر) harfini tam kesre ile okumuşlardır.¹²⁸ Ebû Hayyân, bu kelimenin ihtilas ile okunmasını şu şekilde değerlendirmiştir: "Burada işba'¹²⁹ asıl olması gerekendir; Fakat ihtilas da Arap dilinde meşhûr bir kullanımdır."

Âl-i İmrân sûresi 75. âyette geçen يُؤدبه kelimesini Kâlûn ihtilas ile okumuştur.¹³⁰ Müellif, bu kırâat vechini zikrettikten sonra, يُؤدبه şeklindeki Ebû Amr'ın kırâatına yöneltilen Zeccâc'ın eleştirisini rivâyet eder: "Ebû Amr'ın râvisi, hemzenin sükûnu ile بارئکم şeklindeki kırâatında yanlışlığı gibi, burada da yanlışmıştır. Çünkü Ebû Âmr, bunu

¹²⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 88.

¹²⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 88-89.

¹²⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 238. Bu kelimeyle ilgili kaynaklarda birçok kırâat vechi zikredilmiştir. İbn Kesîr, Hafs, Ebû Ca'fer, Ya'kûb; ha (ه) ve yâ (ي) harflerini işba' ve tahkîkli olarak ve sâd (ص) harfinin sonundaki dâl (د) harfini ذكر kelimesinin zel (ذ) harfine idğâm yapmadan okumuşlardır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 344. Ebû Bekir Şu'be ve Kisâî he (ه) ve yâ (ي) harflerini imâle okumuşlardır. Dâni, **a.g.e.**, 147; Dimyâtî, **a.g.e.**, 358. İbn Âmir ve Hamza he (ه) harfini tahkîkli ve yâ (ي) harfini imâle ile; Ebû Amr ise bunun tam tersi bir şekilde okumuşlardır. Dâni, **a.g.e.**, 147-148.

¹²⁷ İhtilâs: Harekeyi işba'nın aksine seri bir şekilde telaffuz etmektir. Yani harekenin üçte ikisini nutk ile okumadır. Pâluvî, **a.g.e.**, 16 (kenar not).

¹²⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 623.

¹²⁹ İşba': Harekenin ve meddin, imam ve râvilerine göre, tam hakkını vererek okumaktır. Muhaysin, Muhammed Sâlim; **el-Mühezzeb fi'l-Kırâati'l-Aşr**, I, 127.

¹³⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 221.

harekenin ihtilası ile kırâat eder.” Ebû Hayyân, bu kırâatın mütevâtir kırâatlardan olduğunu; bunun mütevâtir olması için Basralıların imamı olan Ebû Amr’dan nakledilmiş olmasının yeterli olacağını; çünkü onun Arap olduğunu, dil ve nahiv alanında imam olduğunu belirtmiştir.¹³¹

Fâtiha sûresi 6. âyette geçen الصراط kelimesini Hamza işmâm¹³² ile okumuştur.¹³³ Ebû Hayyân, buradaki işmâm vechini Kays lehçesiyle ilişkilendirmiş ve bu lehçede bu şekilde kullanımın var olduğunu zikretmiştir.¹³⁴

3. Ferş Yönünden Kırâatlardaki Farklılıklar

Kurân-ı Kerim’deki bazı kelimelerin, vahye dayalı olarak farklı biçimlerde okunması demek olan ve kırâat kaynaklarında “Ferşu’l-Hurûf”¹³⁵ olarak adlandırılan bu konu, bazı âyetlerin mânalarının değişmesine¹³⁶ sebebiyet verdiği için tefsîr ilmi açısından büyük önem arz etmektedir. Ebû Hayyân’ın da tefsîrinde bolca yer verdiği ve değerlendirdiği sahih (mütevâtir) olarak nitelendirilen bu kırâatları çeşitli başlıklar altında, zaman zaman diğer tefsir ve kırâat kaynaklarına da müracaat ederek incelemeye çalışacağız. Fakat burada, tezin hacmini çok fazla genişletmemek için, bazı sûrelerden, oluşturulan başlıklara uygun, farklı telaffuz edilen ve mânaya çok etkisi olan kırâatları müellifin nasıl değerlendirdiği incelenecektir.

¹³¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹³² Dört çeşit işmâm vardır. Buradaki işmâm, harfîn harf ile karıştırılmasıyla yapılan işmâmdır. Sâd (ص) ile zı (ج) harfinin karıştırılmasıyla yapılır. Diğer işmâm çeşitleri şunlardır: Bir harekenin, diğer bir harekeye karıştırılmasıyla yapılan işmâm, فيل سىءء kelimelerinde olduğu gibi. Sükûndan sonra, damme harekeye işaret etmek üzere, dudakları öne doğru toplayarak yapılan işmâm ve son olarak da sükûnun harekeye karıştırılması ile yapılan işmâmdır. لا تأمنا (Yûsuf 11) âyetinde olduğu gibi. Dâni, **et-Teysîr**, 46; Çetin, **Kur’ân Okuma Esasları**, 53.

¹³³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 45.

¹³⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹³⁵ Dâni, **Teysîr**, 72-226; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, II, 206-405.

¹³⁶ Bu değişmeden kasıt, zıt mânaların ortaya çıkması değil; tefsîre yeni bir boyut kazandırmasıdır. Kırâat farklılıkları Kurân’ın farklı yorumlarına sebebiyet vermiştir. Fakat bu hiçbir zaman daraltma şeklinde olmamış; hep zenginlik katma biçiminde gerçekleşmiştir. Örneğin; Fatihâ sûresinde geçen ملك ve مالك ve Kırâatları buna en güzel örnektir. Bkz. Çetin, Abdurrahman; **Kırâatların Tefsire Etkisi**, Marifet Yay., İstanbul 2001, 112-114.

3.1. Sarf Yönünden Kırâat Farklılıkları

3.1.1. Fiillerin Ma'lûm-Mechûl Yapılarında Okunması

Bakara sûresi 58. âyette geçen نَغْفِرُ fiilini İbn Kesîr, Ebû Amr, Asım, Hamza, Kisâî bu şekilde¹³⁷, Nâfi, mechûl olarak yâ (ي) harfi ile يُغْفِرُ şeklinde¹³⁸ ve İbn Amir de نَغْفَرُ şeklinde okumuşlardır.¹³⁹

نَغْفِرُ fiilini bu şekilde okuyanlar, kendisinden önce geçen و إِذْ قُلْنَا lafzına uygun olması açısından bu şekildeki okuyuşu tercih etmişlerdir. Buna göre takdir: “ و إِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا الْبَابَ ” و سَجَّدًا نَغْفِرُ لَكُمْ (Kapıdan secde ederek girin ki günahlarınızı bağışlayalım dedik.” şeklinde gerçekleşir.¹⁴⁰

Bu fiili يُغْفِرُ şeklinde okuyanların kırâatının açıklamasını Râzî'den rivâyetle Kaffal şu şekilde yapmıştır: Bu kırâatların hepsinde de anlam aynıdır. Zîrâ Allah hataları bağışladığı zaman, onlar da bağışlanmış olur. Kusurlar affedildiğinde de onları Allah bağışlamış olur.¹⁴¹

Bakara sûresi 210. âyette geçen تَرْجِعُ fiilini Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Asım bu şekilde¹⁴²; İbn Amir, Hamza ve Kisâî تَرْجِعُ şeklinde ma'lûm fiil kalıbıyla okumuştur.¹⁴³ Söz konusu fiili ma'lûm fiil kalıbıyla okuyanların hücceti, إِلَيَّ (Şûrâ 53); أَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تَصِيرُ الْأُمُورُ, (Âl-i İmrân 55) ve رَاجِعُونَ (Bakara 156) âyetleridir.¹⁴⁴ Kelimeyi mechûl fiil kalıbıyla okuyanların delili ise, إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (Bakara 203); و إِلَيْهِ تُقَلَّبُونَ (Ankebût 21) âyetleridir.¹⁴⁵ Netice itibariyle her iki kırâat da aynı anlama gelmektedir. Çünkü sonuçta bütün işler Allah'a ulaşır. Dolayısıyla iki sahîh kırâat arasında herhangi bir tezat söz konusu değildir. Zaten şimdiye kadar işlediğimiz kırâatlar arasında tenâkuzun olmayışı, bu kırâatların kaynağının tek olduğu sonucuna ulaştıran bir delil olarak zikredilebilir.

¹³⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 361. Ya'kûb ve Halef de bu şekilde okumuştur. İbn Mücahid, **a.g.e.**, 157.

¹³⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 361. Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 67.

¹³⁹ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 157; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 361; Pâluvî, **a.g.e.**, 67.

¹⁴⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 361-362.

¹⁴¹ Razî, **a.g.e.**, III, 90.

¹⁴² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II,346. Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 187.

¹⁴³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II,346. Halef ve Ya'kûb da bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 187.

¹⁴⁴ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 305; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 130.

¹⁴⁵ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 304; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 131.

Bakara sûresi 229. âyette geçen يَخَافَا fiilini Hamza yâ (ي) harfinin ötresi ile يَخَافَا şeklinde¹⁴⁶, diğer imamlar ise, ma'lûm fiil kalıbıyla يَخَافَا şeklinde okumuşlardır.¹⁴⁷ Söz konusu fiili mechûl fiil kalıbıyla okuyan, bundan sonra gelen فان خِفْتُمْ (...Eğer korkarsanız.) ifadesiyle delillendirmiştir. Zîrâ Allah bu ifadeyi خَافَا (ikisi korktu.) şeklinde buyurmamış ve dolayısıyla korkuyu karı ile kocadan başka kimselere de izafe etmiştir.¹⁴⁸ Görüleceği üzere فان خِفْتُمْ(Eğer siz korkarsanız.) ifadesi de bunu teyit etmektedir. Bu fiili ma'lûm fiil kalıbıyla okuyanlara göre, korku karı ve kocaya nispet edilmiştir. Çünkü kadın kendi nefsinden dolayı fitneden kaygı duyarak korkarken erkek de kadının kendisine itaat etmemesi söz konusu olduğunda, ona zulmedebileceğinden korkmaktadır.¹⁴⁹

Âl-i İmran sûresi 161. âyette geçen أَن يُعَلِّ أَنْ lafzını İbn Kesir, Asım ve Ebû Amr, yâ (ي) harfinin fethası, ğayn (ع) harfinin dammesiyle okurlarken¹⁵⁰, diğer kırâat imamları ise mechûl fiil kalıbında أَن يُعَلِّ أَنْ şeklinde okumuşlardır.¹⁵¹ Söz konusu lafzı ma'lûm fiil olarak أَن يُعَلِّ أَنْ şeklinde okuyanların hücceti, Peygamberimize isnad edilen bir kırâat olmasıdır. Başka bir ifadeyle Peygamberimize kadar dayanan bir senedle rivâyet edilmesidir. Buna göre anlam: Peygamberin emânete hıyânet etmesi mümkün olamaz.” şeklindedir.¹⁵²

Zemahşerî de bu kırâatı şu şekilde izah etmektedir: Bu kırâattan maksat, Peygamberlik ile hâinliğin bir arada olamayacağı gerçeğidir. Zîrâ Peygamberlik, hâinlik etmeye ters düşer.¹⁵³ Yukarıda bahsi geçen fiilin mechûl kalıbıyla okunması halinde mâna Peygambere hâinlik edilmesi doğru bir davranış değildir.” şeklinde olur. Zemahşerî, fiilin mechûl olarak okunması halinde, bu kırâatın anlamının ma'lûm olarak okunan kırâatın anlamıyla paralellik ve yakınlık arzeden bir mahiyet taşıdığını zikretmektedir.¹⁵⁴

Nisâ sûresi 10. âyette geçen و سَيُصَلُّونَ fiilini, İbn Âmir ve Ebû Bekir Şu'be yâ (ي) harfinin ötresi ile ve mechûl fiil kalıbında و سَيُصَلُّونَ şeklinde okurken¹⁵⁵ diğer kırâat imamları ise, و سَيُصَلُّونَ şeklinde okumuşlardır. Zikredilen ifadeyi و سَيُصَلُّونَ şeklinde

¹⁴⁶ Ya'kûb ve Yezid b. Ka'kaa da bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 470; Ebû Ca'fer de bu imamlara muvafakat etmişlerdir. Pâluvî, **a.g.e.**, 35.

¹⁴⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 470.

¹⁴⁸ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 133.

¹⁴⁹ Razî, **a.g.e.**, VI, 102; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 471-472.

¹⁵⁰ Dâni, **a.g.e.**, 91; İbnü'l-Cezerî, **a.g.e.**, II,243. İbn Abbas da bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**,III, 412. İbn Muhaysin ve el-Yezidî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 187.

¹⁵¹ Nafi, İbn Âmir, Hamza, Kisâi, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir bu şekilde okumuşlardır. Dâni, **a.g.e.**, 91; İbnü'l-Cezerî, **a.g.e.**, II,243.

¹⁵² el-Fârisî, **a.g.e.**, III, 96; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 412.

¹⁵³ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 381.

¹⁵⁴ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 381; Ebû Hayyân, **a.g.e.**,III, 412.

¹⁵⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**,III, 531. Hasan el-Basrî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 221.

okuyanların hücceti, *إِصْلُوها اليومَ* “Bugün oraya girin.”(Yasin 64) âyetidir. el-Fârisî’nin rivâyetine göre Ebû Zeyd bu kelimenin *صَلَّى الرَّجُلُ النَّارَ يَصِلُها و صِلَاءُ* “Adam ateşe girer, giriyor, girmek” ve *o, وهو صال النارِ* ateşe gircidir.” şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. Nitekim Allah Teâlâ da Kur’ân-ı Kerim’de *إِلا من هو صال الجحيم* (Cehenneme girecek olan kişi müstesna) (Saffât 163) ve *أولي بها صلِّيا* (Ona girip (yanmaya) daha layık olanlar) (Meryem 70) buyurmuştur.¹⁵⁶ Fiili mechûl fiil kalıbıyla okumanın delili, *سوف نصليهم نارًا* (Biz onları ateşe sokacağız) (Nisâ 56) âyetidir.¹⁵⁷

En’âm sûresi 16. âyette geçen *يُصْرِفُ* fiilini Ebû Bekir, Hamza ve Kisâî, *يُصْرِفُ* şeklinde ma’lûm fiil kalıbıyla okurken¹⁵⁸ diğer imamlar mechûl fiil kalıbıyla okumuşlardır.¹⁵⁹ Söz konusu fiili ma’lûm sîgayla okuyanların hücceti, kendinden sonra gelen *فَقَدْ رَجِمَهُ* (Muhakkak Allah onu esirgemştir.) ifadesidir ki fiil *الله* kelimesine dönen zamire isnad edilmiştir. Dolayısıyla fail olan zamire isnad edilirken, her iki fiilde de bir birliktelik meydana gelir ve buna göre, azabı çevirme işi Allah’a isnad edilmiş olur.¹⁶⁰ Fiilin mechûl fiil kalıbıyla okunmasının delili, daha önce 15. âyette zikredilen *العذاب* kelimesini Allah’ın *ألا يومَ يأتيهم ليس مصروفًا عنهم* (Bilsinler ki azab onlara geleceği gün, kendilerinden geri döndürülecek değildir.)¹⁶¹ âyetinde olduğu gibi, nâib-i fâil olarak takdir edilip fiilin mechûl okunmasıdır. Ebû Hayyân da Taberî’nin, mechûl fiil kalıbıyla okunan kırâatta, daha az kapalılık var, diyerek bu kırâatı tercih ettiğini nakletmiştir.¹⁶² Mekkî de bu fikre sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁶³

Tevbe sûresi 66. âyette geçen *تُعَذِّبُ طائفةً*.... *إن نَعَفُ* ifadesini Asım bu şekilde¹⁶⁴, diğer imamlar ise *إن يُعَفَّ*.... *تُعَذِّبُ طائفةً* şeklinde okumuşlardır.¹⁶⁵ Söz konusu ifadenin nûn (ن) ile okunması, fiillerin fâilinin Allah olduğunu göstermektedir. Bahsedilen ifadelerle Allah kendisinin gücünü kudretini ortaya koymakta ve günahkar kavim ve kabilelerin yaptıkları kötü iş ve davranışlardan dolayı onları cezalandıracak veya affedecek yegane varlığın

¹⁵⁶ Razî, **a.g.e.**, IX, 202; el-Fârisî, **a.g.e.**, III, 136-137.

¹⁵⁷ el-Fârisî, **a.g.e.**, III, 137.

¹⁵⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 454. Ya’kûb, Halef, Hasan el-Basrî ve A’meş de bu imamlara muvafakat etmişlerdir. Dimyâtî, **a.g.e.**, 245; Pâluvî, **a.g.e.**, 53.

¹⁵⁹ Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, Ebû Ca’fer bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 53.

¹⁶⁰ el-Fârisî, **a.g.e.**, III, 286-287; Razî, **a.g.e.**, XII, 170; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 454.

¹⁶¹ Hûd 11/8.

¹⁶² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 454.

¹⁶³ Mekkî, **a.g.e.**, I, 425.

¹⁶⁴ Zeyd b. Sabit, Ebû Abdurrahman, Zeyd b. Ali de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 454.

¹⁶⁵ Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Ca’fer, Ya’kûb ve Halef bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 65-66.

kendisi olduğunu bildirmektedir.¹⁶⁶ تُعَدُّبُ طَائِفَةٌ إن يُعْفَ الشكلinde okuyanlar ise, (birinci fiili müsnedün ileyi zarf olmasından dolayı yâ (ي) harfî ile; ikincisini müennes olan طَائِفَةٌ kelimesinden dolayı te (ت) harfî ile); mechûl fiil kalıbıyla okunan bu fiilleri, nâib-i fâil olan طَائِفَةٌ kelimesine isnad etmişlerdir.¹⁶⁷

Nahl sûresi 37. âyette geçen يَهْدِي fiilini Asım, Hamza ve Kisâî bu şekilde¹⁶⁸ diğer imamlar ise, mechûl olarak يُهْدِي şeklinde okumuşlardır.¹⁶⁹

يَهْدِي şeklindeki kırâata göre, fâil Allah'dır. Bu fiilden sonra gelen مَنْ kelimesi ise mef'ûldür.¹⁷⁰ Dolayısıyla doğru yola iletecek olan da doğru yoldan saptıracak olan da Allah'tır. Fakat şu bir gerçektir ki insan, Allah'a yöneldiği müddetçe Allah'ın kendisini doğru yola ileteceğini; fakat küfürde ve şirkte direndiği sürece de kendisine hidayet nasib olmayacağını bilmelidir.

يَهْدِي kırâatına göre مَنْ يُضِلُّ ifadesi, مَنْ يُضِلُّ takdirindedir. Zîrâ ism-i mevsûl olan مَنْ kelimesine râcî' olarak zamir hazfedilmiştir.¹⁷¹ فلا هادي له من يُضِلُّ اللهُ (Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola iletecek kimse yoktur.)¹⁷² ve (فمن يهديه من بعد الله Böyle bir kimseyi Allah'tan başka kim doğru yola iletebilir....)¹⁷³ âyetlerinde de bunu görmek mümkündür.¹⁷⁴ Bu kırâatı Übeyy'in فلا هادي له لمن أضلَّ اللهُ (Allah, bir kulu doğru yoldan saptırmışsa, hiçkimse ona hidayet edemez.) şeklindeki kırâatı desteklemektedir.¹⁷⁵

Muhammed sûresi 4. âyette geçen قَاتِلُوا fiili¹⁷⁶, قَاتِلُوا şeklinde okunmuştur.¹⁷⁷

قَاتِلُوا kırâatından ortaya çıkan anlam: "Allah kendi yolunda öldürülenlerin yaptıklarını boşa çıkarmaz." şeklindedir. قَاتِلُوا şeklindeki kırâattan ortaya çıkan mâna: "Allah, kendi yolunda savaşanların yaptıklarını boşa çıkarmaz." şeklindedir. Bu kırâatta anlam daha

¹⁶⁶ Mekkî, **a.g.e.**, I, 504; Ebû Zûr'a, **a.g.e.**, 320; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 455.

¹⁶⁷ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 313; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 455.

¹⁶⁸ İbn Mes'ûd ve İbn Müseyyeb de bu imamlara muvâfakat etmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 529. Halef, Hasan el-Basrî ve A'meş de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 334.

¹⁶⁹ Nafî, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer, Ya'kûb bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 80.

¹⁷⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 529.

¹⁷¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, a.y.

¹⁷² A'râf 9/186.

¹⁷³ Câsiye 45/ 23.

¹⁷⁴ Razî, **a.g.e.**, XX, 30.

¹⁷⁵ Mekkî, **a.g.e.**, II, 37.

¹⁷⁶ Ebû Amr, Hafs ve Ya'kûb bu şekilde okumuştur. İbn Mücahid, **a.g.e.**, 600; Dâni, **a.g.e.**, 200; İbn Cezerî, **a.g.e.**, II, 374; Pâluvî, **a.g.e.**, 126. Katade, A'rec ve A'meş de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 462.

¹⁷⁷ Nafî, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Hamza, Kisâî, Ca'fer ve Halef bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 462; Dâni, **a.g.e.**, 200; İbn Cezerî, **a.g.e.**, II, 374; Pâluvî, **a.g.e.**, 126.

kapsamlı bir durum arz etmektedir. Çünkü sadece şehid olanlar değil; şehidlerle birlikte savaşmış sağ kalan gaziler de müjdelenmektedir.

3.1.2. Fiillerin Merfu' ve Meczûm Okunuşları

Bakara sûresi 259. âyette geçen قال أعلم¹⁷⁸, Hamza ve Kisâf emir sîgasıyla yani hemze-i vasl ve mîm (م) harfinin sükûnuyla قال أعلم (Dedi ki: Bil!) şeklinde okumuşlardır.¹⁷⁹

قال أعلم şeklinde okuyanın delili, İbn Mes'ûd'un قال أعلم قديرٌ şeklindeki okuyuşudur. İbn Abbas da bu şekilde okumuştur. Dolayısıyla bunun emir fiil kalıbıyla okunacağına daha önce zikredilen ... وانظرُ الي جمارك... فانظرُ الي طعامك ifadeleri de işaret etmektedir.¹⁸⁰ Buna göre anlam: Dedi ki, Allah'ın her şeye kâdir olduğunu bil!" şeklinde olur.

قال أعلم şeklindeki kırâat için şöyle bir izah yapılmıştır: Allah'ın öldürme ve diriltme kudreti müşahede yoluyla bir kimseye nasib olursa O, "Bilirim ki veya biliyorum ki Allah, herşeye kâdirdir." der. Başka bir ifadeyle; bu istidlalden önce bildiğim şeyi, bizzat müşahede ederek kavradım."¹⁸¹ demiştir.

Bakara sûresi 271. âyette geçen و نكفروا fiilini İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Bekr و نكفروا (Bağışlarız.) şeklinde okumuşlardır.¹⁸² Nâfi, Hamza ve Kisâf و نكفروا¹⁸³; İbn Âmir ve Hafs و نكفروا¹⁸⁴ şeklinde okumuştur.

Bu fiili نكفروا olarak okuyanlar Allah'ı ta'zîm için bu şekilde okumuşlardır. Buradaki nûn(ن) harfi nûn-ı a'zama'dır. Çünkü günahları örtecek ve bağışlayacak olan Allah'dır. Mekkî bu kırâat için şöyle demektedir: Bu fiili nûn ile okumak bana daha sevimli gelmektedir. Çünkü Cumhûrun kırâatı nûn iledir. Bu kırâatla daha büyük ve daha yüce mânâ kastedilmiştir. İbn Abbas ve el-A'rec'in kırâatları da bu şekildedir."¹⁸⁵

¹⁷⁸ Hamza ve Kisâf dışındaki imamlar bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 641; Pâluvî, **a.g.e.**, 37.

¹⁷⁹ Hamza ve Kisâf de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 37. Rec'â da bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 641.

¹⁸⁰ Ebû Zûr'a, **a.g.e.**, 144.

¹⁸¹ Razî, **a.g.e.**, VII, 37.

¹⁸² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 691; Pâluvî, **a.g.e.**, 38. Ya'kûb, İbn Muhaysin ve el-Yezîdî de böyle okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 197.

¹⁸³ Ebû Ca'fer, Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 38 ve A'meş den rivâyetle eş-Şenebûzî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 197.

¹⁸⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 691; Pâluvî, **a.g.e.**, 38.

¹⁸⁵ Mekkî, **a.g.e.**, I, 317.

El-Fârisî ise bu kırâatın hüccetini şu şekilde izah etmektedir:

- 1) Bu kelimenin **فهو خير لكم** cümlesinin mahalline atfedilmiş olması,
- 2) Bu ifadenin, mahzûf bir mübtedanın haberi olmasıdır. Yani **و نحن نكفر** demektir.¹⁸⁶
- 3) Bu ifadenin, fiil cümlesi olarak, sibâkıyla ilgisi olmayan müste'nef bir cümle olmasıdır.¹⁸⁷

و نُكْفِرُ şeklinde okuyanların hücceti, bu kelimenin **فهو خير لكم** ifadesinin mahalline atfedilmiş olmasıdır. Zaten bu ifadenin mahalli meczûmdur.¹⁸⁸ Bu kırâatın bir benzeri **من يُضلل** (Allah, kimi saptırırsa, artık onu yola getirecek kimse yoktur. O, onları bırakır....)¹⁸⁹ âyetindeki **يَذُرُ** fiilini meczûm okuyanların kırâatıdır.¹⁹⁰

وَيُكْفِرُ şeklinde okuyanların delili, bundan sonra gelen **بما تعملون خبير** cümlesinin müstakil bir cümle ve fâilinin de müfred olarak gelmiş olmasıdır.¹⁹¹

Bakara sûresi 284. âyette geçen **و يُعَذِّبُ فَيَغْفِرُ** fiillerini Asım ve İbn Âmir bu şekilde¹⁹², diğer imamlar ise; **و يُعَذِّبُ فَيَغْفِرُ** şeklinde okumuşlardır.¹⁹³

و يُعَذِّبُ فَيَغْفِرُ şeklinde okuyanlar bu ifadeleri müste'nef cümle kabul ederek böyle okumuşlardır. Çünkü **و إن تُبدوا** ifadesi şart, **يُحَاسِبِكُمْ** ifadesi ise bunun cevabıdır. Görüldüğü üzere cümle burada tamamlanmıştır. Bundan sonra gelen **فَيَغْفِرُ** diye başlayan cümle ise, müste'nef bir cümledir ve merfu' olması gerekir. **و يُعَذِّبُ فَيَغْفِرُ** şeklinde okuyanlar ise bu fiilleri **يُحَاسِبِكُمْ** ifadesine atfederek böyle okumuşlardır.¹⁹⁴

A'râf sûresi 186. âyette geçen **و يَذُرُهم** fiilini Ebû Amr bu şekilde¹⁹⁵; Hamza ve Kisâf ise, **و يَذُرُهم** şeklinde¹⁹⁶, Nafi, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer **و نَذُرُهم** şeklinde okumuşlar-

¹⁸⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 692.

¹⁸⁷ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 400; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, a.y.

¹⁸⁸ Bu, **و إن تُخفوها** ifadesinin cezasıdır.

¹⁸⁹ A'râf 7/186.

¹⁹⁰ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 400; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 692.

¹⁹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁹² Ebû Ca'fer ve Ya'kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 39. Yezîd de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 752.

¹⁹³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 752; Pâluvî, **a.g.e.**, 39.

¹⁹⁴ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 144; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 752.

¹⁹⁵ Asım, Ya'kûb, el-Yezîdî de bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 236-237 Dimyâtî, **a.g.e.**, 278

¹⁹⁶ Halef ve A'meş de bu şekilde okumuşlardır. Dimyâtî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

dır.¹⁹⁷ و يَذُرُّهُمْ şeklinde okuyanların delili, kendisinden önceki اللهُ من يُضِلُّ اللهُ (Allah kimi saptırırsa...) ifadesidir. و يَذُرُّهُمْ şeklinde okuyanlar ise, bu fiili makablinde bulunan لَهْفًا هَادِي (Artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.) ifadesinin mahalline atfen okumuşlardır. Çünkü bu ifade, mahallen şartın cevabı olarak meczûmdur. Dolayısıyla bu mahalle atfen meczûm okunmuştur.¹⁹⁸ و نَذُرُّهُمْ şeklinde okuyanlar ise mübtedası mahzûf müste'nef bir cümle olduğu ve bizzat kişiyi dalâlette bırakanın Allah olduğunu te'yid ve tasdik için bu şekilde okumuşlardır. Buna göre takdir: نَحْنُ نَذُرُّهُمْ şeklindedir.¹⁹⁹

Furkan sûresi 10. âyette geçen و يَجْعَلُ fiilini İbn Kesîr, İbn Âmir ve Asım'ın râvisi Ebû Bekir Şu'be, و يَجْعَلُ şeklinde²⁰⁰; diğer imamlar ise و يَجْعَلُ şeklinde meczûm olarak okumuşlardır.²⁰¹ Bu fiili meczûm okuyanlar, cezm mahallindeki şartın cevabı olan جَعَلَ fiiline atfen okumuşlar ve böylece bu fiili, "dileme ve isteme" anlamına gelen إِنْ شَاءَ ifadesine dahil ederek okumuşlardır. Bu kırâata göre anlam:" (Ey Muhammed!) Allah dilerse, sana cennetler ve köşkler verir." şeklinde olur.²⁰²

و يَجْعَلُ şeklinde merfû' okuyanlar ise; bunu müste'nef cümle kabul ederek ayırmışlar ve إِنْ شَاءَ ifadesiyle irtibatlandırmamışlardır.²⁰³ Buna göre takdîrî mâna: "Ey Muhammed! Allah Ahirette sana, bildirdiklerinden daha fazlasını yani köşkler ve cennetler verecektir." şeklinde olur.

Ebû Hayyân, bu kırâatları, burada ve diğer âyetlerde çoğunlukla sarf ve nahiv kuralları çerçevesinde ele almış ve yorumlamıştır. Dolayısıyla kırâatlar, müellifin tefsirini zenginleştirmiştir.

3.1.3. Fiillerin Farklı Vezinlerde Okunuşu

Bakara sûresi 9. âyette geçen و مَا يَخْدَعُونَ fiilini Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr, و مَا يَخْدَعُونَ şeklinde okurken²⁰⁴; diğer kırâat imamları و مَا يَخْدَعُونَ şeklinde okumuşlardır.²⁰⁵

¹⁹⁷ Pâluvî, **a.g.e.**, 62. Katade, A'rec, Şeybe, Ebû Abdîrrahmân ve Hasan el-Basrî de bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 236.

¹⁹⁸ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 303; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 237.

¹⁹⁹ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 304.

²⁰⁰ Pâluvî, **a.g.e.**, 100. İbn Muhaysin de bu imamlara muvafakat etmiştir. Dimyâtî, **a.g.e.**, 397. Mücahid de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 86.

²⁰¹ Nâfi', Ebû Amr, Hamza, Kisâi bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 86; Pâluvî, **a.g.e.**, 100.

²⁰² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 86.

²⁰³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 86.

²⁰⁴ Dâni, **a.g.e.**, 72; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 93-94; Pâluvî, **a.g.e.**, 17. el-Yezîdî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 157.

²⁰⁵ Dâni, **a.g.e.**, 72; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 93- 94; Pâluvî, **a.g.e.**, 17.

ومايخادعون şeklinde okuyanların hücceti, bu ifadenin bir önceki lafza uygunluğunu dikkate almalarıdır.²⁰⁶ Ebû Amr, bu kırâata delil olarak şunu söylemiştir: “Kişi, bir başkası vasıtasıyla kendini aldatır. Yoksa kendi kendini aldatmaz.”²⁰⁷

وما يَخْدَعُونَ şeklinde okuyanların delilini âlimler şu şekilde izah etmişlerdir: Ebû Zeyd gibi dil bilginlerinin açıkladığına göre burada geçen خادع fiili, خدع anlamındadır. Dolayısıyla “Muhadaa” müşareket anlamında olmasına rağmen bazen bu fiil, bir kişi tarafından da yapılabilir. Nitekim Arapların دَوَيْتُ الْعَلِيلَ (Hastayı tedavi ettim.) ve عاقبتُ و يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ (Hırsız yakaladım) sözlerinde olduğu gibi. Allah Teâlâ'nın, “يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ” (Münafıklar kendilerince Allah'a hile yaparlar. Allah da hilelerini başlarına geçirir.)²⁰⁸ âyeti de خادع fiilinin, خدع anlamına geldiğinin delilidir.²⁰⁹

Bakara sûresi 51. âyette geçen و إِذْ وَاَعَدْنَا ifadesini Ebû Amr bu sûrede bu şekliyle²¹⁰, A'râf/ 142 ve Taha/80'de ise; وَاَعَدْنَا şeklinde okurken; diğer imamlar ise her üç yerde وَاَعَدْنَا şeklinde okumuşlardır.²¹¹

Söz konusu kelimeyi وَاَعَدْنَا şeklinde okuyanların delili şu şekilde izah edilmektedir: Kullarına vaad Allah'tandır. “Mufâale” vezninde olan الموعدة (vaadleşmek) ise iki kişi arasında olur. Fakat Allah, vaad verme ve tehdit etmede tektir. Bunu teyit eden delil ise; إِنَّ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعَدَا (Şüphesiz Allah size, gerçeği vaadetti....)²¹² âyetidir. yine وَاَعَدْنَا (Allah size vaad ediyordu.)²¹⁴ âyetleridir. Dolayısıyla mezkûr âyette de Hz. Musa'ya vaad, Allah tarafından yapılmaktadır. Ebû Ubeyde de bu kırâatı tercih etmiştir.²¹⁵

وَاَعَدْنَا şeklinde elif harfi ile okuyanların hücceti ise şu şekilde izah edilmiştir: Vaadleşme, Allah ile Mûsâ Peygamber arasında olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya, onunla konuşmak için Tûr dağında buluşmayı va'detti. Bunun üzerine Hz. Mûsâ emredildiği yere gitmeye söz verdi. Böylece vaadleşmenin(iki kişi arasında olmasına rağmen)

²⁰⁶ Dimiyâtî, **a.g.e.**, 157.

²⁰⁷ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 87; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 93- 94.

²⁰⁸ Nisâ 4/142.

²⁰⁹ Mekkî, **a.g.e.**, I, 224-225; el-Fârisî, **a.g.e.**, I, 313-317; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 93- 94; Kurtubî, **a.g.e.**, I, 96.

²¹⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 321. Ebû Ca'fer ve Ya'kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 23. el-Yezîdî ve İbn Muhaysin de bu şekilde okumuştur. Dimiyâtî, **a.g.e.**, 164.

²¹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 321.

²¹² İbrahim 14/22.

²¹³ Tâhâ 20/ 86.

²¹⁴ Enfâl 8/7.

²¹⁵ Mekkî, **a.g.e.**, I, 239;Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 96; el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 67; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 321.

mânaca Allah'a isnad edilmiş olması, sadece Allah'ın Musa'ya bunu hatırlatması şekliyle uygun olur. Bunun bir örneği; طَارَقْتُ نَعْلِي وَ سَافَرْتُ (Ayakkabımı biribiri üzerine giydim ve yürüdüm.) demek gibidir ki, Arapların da söylediği gibi, eylem bir kişi tarafından yapılmıştır. Netice itibariyle her iki kırâat da aynı mânayı ihtiva etmektedir.²¹⁶

Ebû Hayyân, bu iki kırâatın izahını yaptıktan sonra, kendisinin mütevâtir kırâatlarla ilgili düşüncesini açık ifadelerle dile getirmiştir: Bu iki kırâat da mütevâtirdir. Bu iki kırâat arasında tercih yapmak doğru değildir. Çünkü bu iki kırâatın sıhhati eşit seviyededir.²¹⁷

Bakara sûresi 191. âyette geçen *حَتَّى يُقَاتِلُوهُمْ - فَإِنْ قَاتَلُوهُمْ - لَا تُقَاتِلُوهُمْ* ifadelerini Hamza ve Kisâî elifsiz olarak *حَتَّى يَقَاتِلُوهُمْ - فَإِنْ قَاتَلُوَكُمْ - وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ* şeklinde okumuşlardır.²¹⁸ Diğer kırâat imamları ise elifli olarak okumuşlardır.²¹⁹

Bu ifadeleri, elifsiz şekliyle okuyanların hücceti, bu âyetin hemen sonrasında gelen *فَاقْتُلُوهُمْ* (onları öldürün.) ifadesine uygunluğu sebebiyle bu şekilde okunmasıdır. Keza bu ifadelerden önce zikredilen *وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ* (Fitne, öldürmekten daha tehlikelidir veya şiddetlidir.) âyeti de öldürmekten bahsetmektedir. Bu sebeplerden dolayı elifsiz okunmuştur.²²⁰

Elifle okuyanların delili ise, *وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ* (Allah yolunda sizinle savaşanlarla savaşın.)²²¹ ve *وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ* (fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın.)²²² âyetleridir. Dolayısıyla bu âyetler, aynı zamanda maktûlün kâtilinin öldürülmesinin emredilmesine de açık bir hüccettir. Çoğu kurrânın kırâatının elifli olması nedeniyle bu kırâat tercih edilmiştir. Bu kırâat aynı zamanda Ebû Hâtim ve başkalarının da kırâatıdır.²²³

Bakara sûresi 236. âyette geçen *مَا لَمْ تَمْسُوْهُنَّ* fiilini Hamza ve Kisâî, *مَا لَمْ تُمَاسُوْهُنَّ* şeklinde²²⁴, diğer kırâat imamları ise *مَا لَمْ تَمْسُوْهُنَّ* biçiminde okumuşlardır.²²⁵ Söz konusu fiili, *مَا لَمْ تُمَاسُوْهُنَّ* şekilde müfâ'ale babında okuyanların delili şöyledir: Karı-koca olan iki

²¹⁶ Mekkî, **a.g.e.**, I, 240; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 96; el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 66.

²¹⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 321.

²¹⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 244. Halef de bu imamlara muvafakat etmiştir. Pâluvî, **a.g.e.**, 34. A'meş de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 186.

²¹⁹ Pâluvî, **a.g.e.**, 34.

²²⁰ Mekkî, **a.g.e.**, I, 285; Razi, **a.g.e.**, V, 131; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 244.

²²¹ Bakara 2/190.

²²² Bakara 2/193.

²²³ Mekkî, **a.g.e.**, I, 240; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 128.

²²⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 528; Halef ve A'meş de bu şekilde okumuşlardır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 190.

²²⁵ Ya'kûb bu fiil üzerinde durduğunda hulfle ha-i sekt ile okur. Dimyâtî, **a.g.e.**, a.y.

²²⁶ Pâluvî, **a.g.e.**, 35

kişinin cinsel ilişki sırasında bedenleri birbirine temas eder. Dolayısıyla ikisi de karşılıklı olarak birbirine dokunmuş olurlar. Aynı zamanda bu kırâata, *من قبل أن يتماساً* (O ikisi birbirine dokunmadan önce....)²²⁷ âyeti de delâlet etmektedir.²²⁸ *ما لم تمسوهن* şeklinde okuyanların delili ise, *و لم يمسنني بشر* (Bana hiçbir insan dokunmadı.)²²⁹ âyetleridir.²³⁰

Bakara sûresi 251. âyette geçen *دفع* kelimesini Nâfi' ve Ya'kûb *دفاع* şeklinde²³¹; diğer kırâat imamları ise *دفع* biçiminde okumuşlardır.²³² Bu kelimeyi, *دفاع* şeklinde okuyanların delili, *كتاب الله عليكم* (... Bunlar Allah'ın size bildirdiği hükümlerdir.)²³³ âyetidir.²³⁴ Söz konusu âyette geçen *دفع* fiilinin masdarı *دفعاً* geldiği gibi *دفع* fiilinin masdarı da *دفعاً* şeklinde gelmiştir.²³⁵

دفع şeklinde okuyanlar ise *دفع* fiilinin masdarı olarak okumuşlardır. *ضرب* fiilinin masdarı olan *ضرباً* gibi.²³⁶

Âl-i İmrân sûresi 21. âyette geçen *يقتلون* ve fiilini Hamza *يقاتلون* (Savaşır.) şeklinde mufâ'ale babında; diğer imamlar ise “öldürürler” anlamında *يقتلون* ve *يقاتلون* şeklinde okumuşlardır.²³⁷

يقاتلون ve *يقتلون* şeklinde okuyan, İbn Mes'ûd'un bunu *وقاتلوا الذين* şeklindeki kırâatını²³⁸ delil göstermiştir. *يقتلون* ve *يقاتلون* şeklinde okuyanlar, bir önceki *يقتلون* fiiline atfen bu şekilde okumuşlardır. Dolayısıyla Allah, inkar eden kimselerin haksız yere peygamberleri öldürdüklerini haber vermektedir. Netice itibarıyla her iki kırâat da aynı manayı tazammun etmektedir. Çünkü inkarcılar bazen savaşarak, bazen de savaş olmadan peygamberleri öldürmüşlerdir.²³⁹

²²⁷ Mücadele 58/3

²²⁸ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 336-337; Râzî, **a.g.e.**, VI,36; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 528.

²²⁹ Âl-i İmrân 3/47 ve Meryem 19/20.

²³⁰ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²³¹ Sehl de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 594. Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 36; Dimyâtî, **a.g.e.**, 192.

²³² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.; Dimyâtî, **a.g.e.**, a.y.

²³³ Nisâ 4/24.

²³⁴ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 352.

²³⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²³⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²³⁷ Dâni, **a.g.e.**, 87; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 76; Pâluvî, **a.g.e.**, 40.

²³⁸ A'meş de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²³⁹ Mekkî, **a.g.e.**, I, 338-339; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 158; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

Âl-i İmrân sûresi 176. âyette geçen وَلَا يُحْزِنُكَ و لَا يَحْزُنُكَ kelimesini Nâfi', وَلَا يُحْزِنُكَ şeklinde²⁴⁰ diğer kırâat imamları ise, وَلَا يَحْزُنُكَ şeklinde okumuştur.²⁴¹ وَلَا يُحْزِنُكَ şeklinde okuyanların hücceti, Arapça'daki هَذَا أَمْرٌ مُحْزِنٌ (Bu, üzüntü veren bir iştir.) şeklindeki kullanımdır. Dolayısıyla حزن ve أْحْزَنُ kullanımları aynı anlamı taşıyan iki farklı sîgadır. Ancak Cumhûrun tercih ettiği kırâat, Arapların محزون şeklinde kullanımlarından dolayı حزن kalıbından olan kırâattır.²⁴²

Nisâ sûresi 33. âyette geçen عَقَدْتُ fiilini Kûfiyyûn(Âsım, Hamza ve Kisâî) bu şekilde; diğer imamlar ise, عَاقَدْتُ şeklinde okumuşlardır.²⁴³ عَقَدْتُ şeklindeki kırâata göre sözleşme tek tarafa nisbet edilmiştir. Mekkî'nin ifadesine göre tercih edilen anlam ise, عَاقَدْتُ şeklindeki müfâ'ale kalıbındaki kırâattır. Çünkü akitleşme iki taraf arasında olur. Çünkü âyette belirtilen yeminleşmedir ve yeminleşen taraflardır.²⁴⁴

Nisâ sûresi 128. âyette geçen يُصَلِّحَا fiilini Kûfiyyûn(Âsım, Hamza ve Kisâî) bu şekilde²⁴⁵; diğer imamlar ise أَنْ يَصَّالِحَا şeklinde okumuşlardır.²⁴⁶ يُصَلِّحَا şeklinde okuyanlar; if'âl bâbından أكرم vezninde okumuşlardır.²⁴⁷ Bu şekilde okuyanın delili, çekişme ve muhâlefet hakkında “islâh” fiili kullanılır. Nitekim Allah, فَمَنْ فَاصَّلَحَ بَيْنَهُمْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ (Kim vasiyette bulunanın haksızlığa sebep olacağından veya günaha gireceğinden kaygı duyup da aralarını bulursa....)²⁴⁸ ve (Veya insanların arasını düzeltmeyi....)²⁴⁹ âyetlerini bu kalıpla zikretmiştir.²⁵⁰

أَنْ يَصَّالِحَا şeklindeki kırâat, tefâül bâbında okunan kırâattır.²⁵¹ Bu kırâatın delili için şöyle denilmiştir: Bu şekilde okunan kırâatın anlamı “uyuşmaları” biçimindedir ve bu anlam buraya daha uygundur.²⁵² Mekkî, bu kırâatın Hz. Ali, İbn Abbâs ve Hz. Âişe'den ve

²⁴⁰ Nâfi', Enbiyâ sûresi 103. âyet dışında Kur'ân- ı Kerim'de nerede geçerse geçsin bu şekilde okumaktadır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 442; Pâluvî, **a.g.e.**, 44.

²⁴¹ Dâni, **a.g.e.**, 87; Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

²⁴² Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 181.

²⁴³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 621.

²⁴⁴ Mekkî, **a.g.e.**, I, 398.

²⁴⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 86. Halef ve A'meş de bu şekilde okumuşlardır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 231.

²⁴⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁴⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁴⁸ Bakara 2/182.

²⁴⁹ Nisâ 4/114.

²⁵⁰ Allah Teâlâ; Hucrât sûresinin 10. âyeti ve Enfâl sûresinin 1. âyetini de bu kalıpla zikretmiştir. Mekkî, **a.g.e.**, I, 398.

²⁵¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁵² Râzî, **a.g.e.**, XI, 66.

başkalarından rivâyet edildiğini belirtmiş ve devamla bu kırâatın Ebû Hatim, Ebû Ubeyde ve et-Taberî'nin tercihi olduğunu ve kendisinin de bunu tercih ettiğini dile getirmiştir.²⁵³

En'âm sûresi 68. âyette geçen يُنْسِيَنَّكَ lafzını İbn Âmir, نَسِيَ fiilinden olmak üzere يُنْسِيَنَّكَ şeklinde²⁵⁴; diğer imamlar ise نَسِيَ fiilinden يُنْسِيَنَّكَ şeklinde okumuştur.²⁵⁵ يُنْسِيَنَّكَ şeklinde tefil bâbında okuyanların delili, فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَهْمَلُهُمْ رَوِيْدَا (Sen o kafirlere biraz daha mühlet ver, onları kendi hallerine bırak.)²⁵⁶ âyetidir ki, buna benzer fiiller tef'îl ve if'âl bâbında aynı anlamı taşımaktadırlar.²⁵⁷ İbn Atıyye, bu kırâatın mübalağa belirttiğini zikretmiştir.²⁵⁸ Bu fiili يُنْسِيَنَّكَ şeklinde if'âl bâbından okuyanların delili, وَمَا أَنَسَانِيَهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ (Onu bana ancak şeytan unutturdu.)²⁵⁹ âyetidir.²⁶⁰

A'râf sûresi 202. âyette geçen يُمِدُّونَ fiilini Nâfi', if'âl bâbından يُمِدُّونَهُمْ şeklinde²⁶¹; diğer imamlar ise, يُمِدُّونَهُمْ şeklinde okumuşlardır.²⁶² يُمِدُّونَهُمْ şeklinde okuyan, if'âl bâbından يُمِدُّونَ (Yardım etmek, imdat etmek, desteklemek) fiilinin muzarisi olarak okumuştur. يُمِدُّونَ و يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ (Allah, onların azgılıkları içinde oyalanmalarına mühlet tanır.)²⁶³ âyetindeki kullanım gibidir.²⁶⁴ Bu âyetteki kırâatlarla ilgili olarak Vâhidî ise şu izahları yapmaktadır: "Kur'ân-ı Kerim'de övülen ve sevilen şeyler hakkındaki âyetlerde bu fiil إفعال bâbından, إمداد şeklinde kullanılmıştır. Örnek olarak bu; إِنَّمَا نُؤْتُهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَ بَنِينَ (Onlar kendilerine bolca verdiğimiz mal ve evlat ile...)²⁶⁵ ; وَأَمَدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهِةٍ (Onlara meyveleri bol bol verdik.)²⁶⁶; أَنَّمِدُّونَكُمْ بِمَالٍ (Siz, bana mal ile yardım mı ediyorsunuz?)²⁶⁷ âyetleri gibidir. Bunun aksi mânasını taşıyanlar ise يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (Allah, onların azgılıkları içinde oyalanmalarına mühlet tanır.) ayeti gibidir.²⁶⁸

²⁵³ Mekkî, **a.g.e.**, I, 399.

²⁵⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 546; Pâluvî, **a.g.e.**, 54.

²⁵⁵ Dimyâtî, **a.g.e.**, 250.

²⁵⁶ Târik 86/17

²⁵⁷ el-Fârisî, **a.g.e.**, III, 324.

²⁵⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁵⁹ Kehf 18/63.

²⁶⁰ el-Fârisî, **a.g.e.**, III, 324.

²⁶¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 260. Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 63

²⁶² Dâni, **a.g.e.**, 115; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁶³ Bakara 2/15.

²⁶⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁶⁵ Mü'minûn 23/55.

²⁶⁶ Tûr 52/22.

²⁶⁷ Neml 27/36.

²⁶⁸ Vâhidî, **el-Vesît**, II, 439.

Nahl sûresi 62. âyette geçen مُفْرَطُونَ kelimesini Nâfi', أفرط fiilinden ism-i fâil kalıbında مُفْرَطُونَ (Allah'a isyanda aşırı gidenler) şeklinde²⁶⁹; diğer imamlar ise, مُفْرَطُونَ şeklinde²⁷⁰ okumuşlardır.²⁷¹ مُفْرَطُونَ şeklinde ism-i fâil şeklinde okunduğunda anlam: Onlar için ateş vardır ve onlar haddi aşanlar ve günaha aşırı gidenlerdir." şeklinde olur.²⁷² مُفْرَطُونَ kırâatına göre anlam: onlar cehennemün öncüleridir, oraya en önde gireceklerdir." şeklinde olur.²⁷³ Her iki kırâatta da müşriklerin haddi aşmada ve günaha aşırı gittikleri belirtilmektedir.

Nahl sûresi 66. âyette geçen نُسْقِيكُمْ fiilini, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs, Hamza ve Kisâî if'âl bâbından أُسْقِي fiilinden نُسْقِيكُمْ şeklinde²⁷⁴; Nâfi, İbn Âmir ve Ebû Bekir sülâsî سَقِي fiilinden نُسْقِيكُمْ şeklinde²⁷⁵ okumuşlardır.²⁷⁶ Bu fiili نُسْقِيكُمْ şeklinde okuyanların hücceti, وهو يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي (Beni doyuran ve içiren O'dur.)²⁷⁸ ve سُقُوا مَاءَ حَمِيمًا (...Kendilerine içirilen kaynar su...)²⁷⁹ âyetleridir.²⁸⁰ نُسْقِيكُمْ şeklinde okuyanların delili ise, وَ أَسْقِينَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا (Size tatlı bir su içirmedik mi?)²⁸¹ âyetidir.²⁸² Görüldüğü üzere her iki kırâat da aynı anlamı içinde barındırmaktadır.²⁸³

Tâhâ sûresi 80. ve 81. âyetlerde geçen رَزَقْنَا.....أَنْجَيْنَا... و واعدنا.... رزقنا.... fiillerini Hamza ve Kisâî elifsiz olarak أَنْجَيْتُ رَزَقْتُ..... وواعدتُ.... şeklinde²⁸⁴; diğer imamlar ise meftûh

²⁶⁹ Pâluvî, **a.g.e.**, 80. İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Ebû Recâ, Şeybe ve çoğu Medine kurrâ'sı da bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 552.

²⁷⁰ İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Asım, Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halef bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 80. Hasan el-Basrî, A'rec de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁷¹ Ebû Ca'fer ise, مُفْرَطُونَ şeklinde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 80. Bu kırâata göre mâna:" Onlar Allah'a itaattan geri kalmışlardır, ibadetleri pek azdır." şeklindedir.

²⁷² Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 391; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁷³ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁷⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 553; Pâluvî, **a.g.e.**, a.y. Halef ve İbn Muhaysin de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 335.

²⁷⁵ Pâluvî, **a.g.e.**, a.y. İbn Mes'ûd, Hasan el-Basrî, Zeyd b. Ali de bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁷⁶ Ebû Ca'fer de نُسْقِيكُمْ şeklinde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y. İbn Atıyye'nin Ebû Ca'fer'in bu kırâatını zayıf olarak göstermesi veya ifade etmesi Ebû Hayyân'ın mütevâtir kırâatlar hakkındaki hassasiyetini gözler önüne sermiştir. O, bu kırâatın zayıf olmadığını Arap dili kuralları çerçevesinde izaha çalışmıştır. Kırâatlar konusunda İbn Atıyye'yi çokça eleştirmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 554.

²⁷⁷ İnsan 76/21.

²⁷⁸ Şuarâ 26/79

²⁷⁹ Muhammed 47/15.

²⁸⁰ Mekkî, **a.g.e.**, II, 39.

²⁸¹ Mürselât 77/ 27.

²⁸² Mekkî, **a.g.e.**, a.y. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁸³ Mekkî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁸⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 364. Halef ve A'meş de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 371.

azamet nûnu ve nûndan sonra elif getirmek sûretiyle okumuşlardır.²⁸⁵ وواعدتُ.....
فِيحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحْلُلْ عَلَيْهِ أَنْجِيْتُ
âyeti ile إِنِّي لَغَفَّارٌ âyetine muvafık olması ve bütün bu âyetlerdeki insicamın muhafazası
için bu şekilde okumuşlardır.²⁸⁶ Azamet nûnu ile okuyanların delili; فَأَنْجِينَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا
ile; bütün kırâat imamlarının ittifakla نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْمَنَ وَالسَّلْوَیَ ²⁸⁸ şeklinde okudukları âyettir.
Zirâ bu sigalarla Allah Teâlâ'nın bizzat kendisinden haber vermesi sebebiyle ta'zîm anlamı
kastedilmiştir.²⁸⁹

Nûr sûresi 34. âyette geçen مُبَيِّنَاتٍ kelimesini Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekir,
yâ harfinin fethası ile مُبَيِّنَاتٍ şeklinde²⁹⁰; İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Hafs ise yâ harfinin
kesresi ile مُبَيِّنَاتٍ şeklinde okumuşlardır.²⁹¹ مُبَيِّنَاتٍ kırâatında anlam, Size gerçekleri açıklayan
âyetler indirdik.” şeklinde olurken; مُبَيِّنَاتٍ kırâatında ise mâna,” Size açıklanmış âyetler
indirdik.” biçiminde karşımıza çıkmaktadır.²⁹² Dolayısıyla Kur'ân âyetleri birçok gerçeği
izah ettiği gibi, onun bir kısım âyetleri, diğer bazı âyetleriyle de açıklanmıştır.

Hadîd sûresi 13. âyette geçen أَنْظِرُونَا fiilini Hamza أَنْظِرُونَا şeklinde if'âl bâbında
okurken²⁹³; diğer imamlar أَنْظِرُونَا şeklinde okumuşlardır.²⁹⁴ Söz konusu fiili أَنْظِرُونَا şeklinde
okuyanlar, “mühlet verme, bekleme” anlamında kullanmışlardır. Bu kırâatın hücceti, أَنْظِرُونَا
أَنْظِرُونَا (Bana onların diriltileceği güne kadar zaman tanı.)²⁹⁵ âyetidir. Bu kırâata göre
anlam, Bizi bekleyin de sizin nûrunuzdan istifade edelim.” şeklinde olur. أَنْظِرُونَا şeklinde
okuyanlar ise, “bakmak” anlamında kullanmışlardır. Bu kırâata göre anlam ise; “ Bize
bakın da sizin nûrunuzdan yaralanalım.” şeklinde olur.²⁹⁶

²⁸⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb, وواعدنا fiilini, bütün Kur'ân'da وواعدنا şeklinde okumuşlardır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 371.

²⁸⁶ Mekkî, **a.g.e.**, II, 103.

²⁸⁷ Bakara 2/50.

²⁸⁸ Tâhâ 20/80.

²⁸⁹ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 460; Mekkî, **a.g.e.**, a.y.

²⁹⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 41. Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 99.

²⁹¹ Hasan, Talha ve A'meş de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 42.

²⁹² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁹³ Pâluvî, **a.g.e.**, 132. Zeyd b. Ali, İbn Vessâb, A'meş, Talha da bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 106. Mutavveî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 505.

²⁹⁴ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 625-626; Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.; Dimyâtî, **a.g.e.**, a.y.

²⁹⁵ A'râf 7/14.

²⁹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Râzî, **a.g.e.**, XXIX, 224; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 700.

3.1.4. Fiillerin Tahfifli- Teşdidli Okunuşları

Bakara sûresi 10. âyette geçen يَكْذِبُونَ fiilini, Âsım, Hamza ve Kisâî bu şekilde²⁹⁷; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ise, يُكْذِبُونَ şeklinde okumuşlardır.²⁹⁸

يَكْذِبُونَ şeklinde okuyanların hücceti, وما هم بمؤمنين (.....onlar mü'min değildirler.)²⁹⁹ âyeti ve bundan sonra gelen إذا لقوا الذين مستهزؤن و إذا لقوا الذين âyetinin³⁰⁰ ifadelerine muvâfık olmasıdır. Dolayısıyla Allah Teâlâ, münafıkların yalan söylediklerini ve gerçekte inanmadıklarını ve yalan söylemelerinden ötürü elîm bir azâba çarptırılacaklarını haber vermektedir.³⁰¹ Bu kırâata göre anlam, Yalan söylemelerinden dolayı onlara acı bir azab vardır.” şeklinde olur.³⁰²

Bu fiili, يُكْذِبُونَ şeklinde okuyanın delili, ولقد كُذِّبَتْ رُسُلٌ من قبلك (Andolsun senden önce gelen peygamberler yalanlandı da...)³⁰³ âyeti ile ve Bakara 39; Yûnus 39, 41; Fâtır 41. âyetleridir. Bu âyetlerde fiil şeddeli olarak geçmektedir. İbn Abbâs'dan rivâyet edilen: “Yalan söyleyenleri değil, asıl yalanlayıp inkar edenleri kınayınız.” şeklindeki söz de bu kırâata delil olarak sunulmaktadır.³⁰⁴ Mekkî de Ebû Amr'dan: “Yalan söyleyenler değil; asıl peygamberleri ve onların getirdiklerini yalanlayıp inkâr edenler cezalandırılmışlardır.” şeklinde bir rivâyetin olduğunu zikretmiştir.³⁰⁵ Bu kırâata göre anlam: Yalanlamaları (inkarları) sebebiyle onlara acı bir azab vardır.” şeklinde olur.³⁰⁶ Müellif, Mütevâtir olarak kabul ettiği hiçbir kırâat arasında tercih yapmamış; sadece kırâatların izahlarını yapmıştır.

Bakara sûresi 36. âyette geçen فَأَزَلَّهُمَا fiilini Hamza, فَأَزَلَّهُمَا şeklinde³⁰⁷; diğer kırâat imamları ise, فَأَزَلَّهُمَا şeklinde okumuşlardır.³⁰⁸ فَأَزَلَّهُمَا şeklindeki kırâata göre anlam, İkisini

²⁹⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 98. Halef, Hasan el-Basrî ve A'meş de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 158.

²⁹⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Ca'fer ve Ya'kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 17.

²⁹⁹ Bakara 2/8.

³⁰⁰ Bakara 2/14.

³⁰¹ Mü'minûn 23/90-91; Saffât 37/152, 153; Münafikûn 63/1 âyetleri de bu kırâata delil olarak gösterilmiştir. el-Fârisî, **a.g.e.**, I, 237-239; Mekkî, **a.g.e.**, I, 228; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 89.

³⁰² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁰³ En'âm 6/34.

³⁰⁴ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 88.

³⁰⁵ El-Fârisî, I, 338-339; Mekkî, I/229.

³⁰⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁰⁷ Hasan el-Basrî ve Ebû Recâ da bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 260. A'meş de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 163.

³⁰⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Dimyâtî, **a.g.e.**, a.y.

oradan uzaklaştırdı, yerlerinden etti.” şeklinde olur. ³⁰⁹ Aynı zamanda bu kırâatın delili; kendisinden önce gelen *و يا آدم اسكن أنت و زوجك الجنة* (Ey Adem! Sen eşinle birlikte cennette iskan et.)³¹⁰ âyetin anlamına muvafık düşmesidir. Zîrâ Allah; Hz. Adem ve eşine “Cennette iskan edin.” diye emretti ve onlar da bu emre itaat edip orada kalmaya başladılar. Fakat işledikleri günah sebebiyle, şeytan onları cennetten uzaklaştırmıştır. *فأزأهما* kırâatı da ikisinin hatasından dolayı şeytan tarafından “uzaklaştırma” anlamını içinde barındırdığı için kullanılmıştır. Ayrıca bu kırâat, kendisinden sonra gelen *فأخرجهما مما كانا فيه* (Onları buldukları yerden çıkardı.) âyetinin anlamına da uygundur. Çünkü bulunduğu yerden çıkmak, oradan ayrılmak demektir.³¹¹ *فأزأهما* şeklindeki kırâata göre anlam: İkisinin ayaklarını kaydırđı; buldukları durumdan uzaklaştırıp yanlışa düşürdü.” şeklinde olur.³¹² Bu kırâatın delili, *إنما استزلهم الشيطان* (Şeytan onların ayağını kaydırđı.)³¹³ âyetidir.³¹⁴

Bakara sûresi 85. âyette geçen *تظأهرون* fiilini, Âsım, Hamza ve Kisâi bu şekilde³¹⁵; diğer kırâat imamları ise, za (ظ) harfini şeddeli olmak üzere *تظأهرون* şeklinde okumuşlardır.³¹⁶ Bu *تظأهرون* fiilinin aslı, *تتظأهرون* şeklindedir. Telaffuzda kolaylık olması açısından tek te (ت) harfi ile bu şekilde okunmuştur. Ebû Hayyân mahzûf te harfinin birinci te değil ikinci te harfi olduğunu kendi kanaati olarak zikretmiştir.³¹⁷ Bu kırâata delil olarak *ولقد كنتم*³¹⁸ *ولقد كنتم* Bu kırâata delil olarak *ولقد كنتم*³¹⁷ Bu kırâata delil olarak *ولقد كنتم*³¹⁸ *ولقد كنتم*³¹⁹ âyetleri zikredilmiştir. Görüldüğü üzere bu âyetlerde de ikinci te (ت) harfleri hazfedilmiştir. Sîbeveyh, bu ikinci te (ت) harfinin tekrar ve okumada ağırlık ortaya çıkardığını belirtmiştir.³²⁰ Bu kırâata göre anlam, “Kötülük ve düşmanlıkların aleyhine dayanışma içine giriyorsunuz.” biçiminde olur.³²¹ *تظأهرون* şeklinde okuyanlar, te (ت) ve zâ (ظ) harflerinin mahreçleri birbirine yakın oldukları için ikinci te harfini zâ harfine idđam yaparak okumuşlardır.³²² İdđamlı okuyuş, kelimenin aslına işarettir.³²³ Bu kırâata göre anlam, ilk kırâattaki gibidir.³²⁴

³⁰⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³¹⁰ Bakara 2/35.

³¹¹ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 14-15 ; Mekkî, **a.g.e.**, I, 235-236; Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 94.

³¹² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³¹³ Âl-i İmrân 3/155.

³¹⁴ Mekkî, **a.g.e.**, I, a.y.; Ebû Zür’a, **a.g.e.**, a.y.

³¹⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 468. Halef de bu imamlara muvâfakat etmiştir. Pâluvî, **a.g.e.**, 26

³¹⁶ Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Ebû Ca’fer ve Ya’kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

³¹⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³¹⁸ Âl-i İmrân 3/143.

³¹⁹ Mâide 5/2.

³²⁰ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 108-109.

³²¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 469.

³²² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 468.

Bakara sûresi 132. âyette geçen ووصي (tavsiye etmek) fiilini, Nâfi ve İbn Âmir (vasiyet etmek) şeklinde³²⁵; diğer imamlar ise, ووصي (tavsiye etmek) şeklinde okumuşlardır.³²⁶ ووصي şeklindeki kırâata göre mâna, İbrahim, oğullarına aynı şeyi vasiyyet etti.” şeklinde olur. Bu fiilde hem azlık hem de çokluk anlamı vardır. Fakat ووصي fiilinde ise sadece çokluk anlamı vardır.³²⁷ ووصي kırâatına göre anlam, İbrahim, oğullarına aynı şeyi tavsiye etti.....” şeklinde olur. Bu şekilde okuyanların delili şu şekilde izah edilmektedir: ووصي vezni, ووصي vezninden belağat açısından daha yüksektir. ووصي vasiyyetin bir defa yapılmasını; ووصي ise, çokca yapıldığını göstermektedir. Kisâ: Bunlar, bilinen iki ayrı kullanıştır. Dolayısıyla sen, كَرَّمْتُكَ ve أَكْرَمْتُكَ ifadelerinden olduğu gibi bunu, وَصَّيْتُكَ ve وَأَوْصَيْتُكَ şeklinde de söyleyebilirsin.” demiştir.³²⁸ Bu fiil Kur’ân’da iki türlü de kullanılmıştır. ووصيكم به. âyeti³²⁹ ve يُوصيكم الله³³⁰ ve ومن بعد وصية توصون³³¹ âyetlerinde olduğu gibi.

332

Bakara sûresi 280. âyette geçen تَصَدَّقُوا fiilini Âsım bu şekilde okurken, diğer kırâat imamları teşdidli olarak تَصَدَّقُوا şeklinde okumuşlardır.³³³ Söz konusu fiilde var olan sad (ص) harfini şeddesiz okuyanlar, telaffuzda hafiflik olması için iki te (ت) harfinden birisini hafzetmişlerdir. Şeddeli okuyanlar ise, te (ت) harfinden birisini sad (ص) harfine idğam etmişlerdir.³³⁴ Mekkî ise bu kırâatlarla ilgili olarak şunları belirtmiştir: Şeddeli okumak çokluk ve mübâlağa ifade eder. Ve çoğunluğun kırâatı olması sebebiyle tercih edilen kırâat olmuştur.”³³⁵

Âl-i İmrân sûresi 120. âyette geçen لا يَضُرُّ fiilini Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, لا يَضُرُّكُمْ şeklinde³³⁶; İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâi لا يَضُرُّكُمْ şeklinde okumuşlardır.³³⁷ لا

³²³ Mekkî, **a.g.e.**, I, 251; Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 104.

³²⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 469.

³²⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 635. Ebû Ca’fer de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 30.

³²⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Ya’kûb ve Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

³²⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 635-636. Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 115; Razî, **a.g.e.**, IV, 72.

³²⁸ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, a.y.

³²⁹ En’âm 6/151-152-153.

³³⁰ Nisâ 4/11.

³³¹ Nisâ 4/12

³³² Ebû Zür’a, **a.g.e.**, a.y.

³³³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 719; Pâluvî, **a.g.e.**, 39.

³³⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Razî, **a.g.e.**, VII, 103.

³³⁵ Mekkî, **a.g.e.**, I, 319.

³³⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 323. Ya’kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 43. İbn Muhaysin ve el-Yezîdî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 212.

³³⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

kırâatı şeklindeki kırâat; ضار يضور veya ضار يضير (Zarar vermek) fiilinden türemiştir.³³⁸ Bu kırâatın delili, قالوا لا ضير لنا إلي ربنا منقلبون (Zararı yok. Şüphesiz biz rabbimize döneceğiz. dediler.)³³⁹ âyetidir.³⁴⁰ لا يضُرُّ şeklindeki kırâat ise, ضَرَّ يَضُرُّ (sıkıntı vermek) fiilinden türemiştir. مَدَّ يَمُدُّ gibi.³⁴¹ Bu fiil aslında لا يضُرُّكم şeklindedir. Birinci râ (ر) harfi ikinci râ (ر) harfine idğam edildi ve birinci râ harfinin ötresi, dat (ض) harfine nakledildi. İkinci râ harfinin harekesi de en yakın hareke olan ötreyle tabi kılındı ve لا يضُرُّكم şeklini aldı.³⁴² Bu şekilde okuyanların delili; من دون الله ما لا يضرُّهم و لا ينفعهم و يعبدون (Allah'ı bırakıp kendilerine ne bir zarar, ne de bir menfaat veremeyecek şeylere mi ibadet ediyorlar.)³⁴³ âyetidir.³⁴⁴

Âl-i İmrân sûresi 179. âyette geçen حتى يميزَ fiilini Hamza ve Kisâî حَتَّى يُمَيِّزُ şeklinde; diğer kırâat imamları ise, حتى يميزَ şeklinde okumuşlardır.³⁴⁵ حَتَّى يُمَيِّزُ şeklinde şeddeli okuyanlar, الخبيث من الطيب kelimelerinin başındaki elif-lam(ال) takısından cins anlamı kastedildiği için çokluk mânasını gözeterek bu kırâatı tercih etmişlerdir.³⁴⁶ Râzî de bu kırâatla ilgili olarak şunları belirtmiştir: Mü'min ve münafıkların sayısı çoktur. Dolayısıyla bu fiili bu yerde şedde ile okumak evladır."³⁴⁷ حَتَّى يميزَ şeklinde ماز fiilinin muzarisi olarak okunan kırâat için Ebû Zur'a şöyle demektedir: Ebû Amr: Bu fiil, ancak çokluk anlamı kastedildiğinde şedde ile okunur fakat burada bir şeyden bir şeyin ayırılarak uzaklaştırılması mânası kastedildiği için يميزَ fiili kullanılır. demiştir."³⁴⁸ El-Fârisî de : "Her iki kırâat da güzeldir. Her iki fiil de bir mef'ûl alır. Ancak çoğu kurrâ'nın okuduğu حَتَّى يميزَ kırâatı, bunun Araplarca daha çok kullanıldığına delâlet eder." şeklinde bir açıklama yapmıştır.³⁴⁹

Mehmet Adıgüzel, her iki kırâatı da okuyan imamların bu lafızları hocalarından işi-tip öğrendikleri şekliyle ve mânanın güzelliğini de dikkate alarak okuduklarını belirtir ve

³³⁸ Ebû Hayyân, a.g.e., a.y. Zemahşerî, a.g.e., I, 358.

³³⁹ Şu'arâ 26/50.

³⁴⁰ Ebû Zür'a, a.g.e., 171.

³⁴¹ Ebû Hayyân, a.g.e., a.y. Zemahşerî, a.g.e., a.y.

³⁴² Ebû Hayyân, a.g.e., a.y.; Râzî, a.g.e., VIII, 203; Zemahşerî, a.g.e., a.y.

³⁴³ Yûnus 10/18.

³⁴⁴ Mâide 5/79 ve A'râf 7/187. âyetlerde geçen نَفْعًا وَلَا ضَرًّا (.....ne yarar ne de zarar) ifadeleri de delil olarak gösterilmektedir. Zâten ضَرَّ kalıbı Kur'an'da daha çok zikredilir. Ebû Zür'a, a.g.e., 172.

³⁴⁵ Ebû Hayyân, a.g.e. III, 449. Ya'kûb ve Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, a.g.e., 44. Hasan el-Basrî ve A'meş de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, a.g.e., 217.

³⁴⁶ Ebû Zür'a, a.g.e., 182.

³⁴⁷ Râzî, a.g.e., IX, 111.

³⁴⁸ Ebû Zür'a, a.g.e., a.y.

³⁴⁹ el-Fârisî, a.g.e., III, 113.

bütün imamların hedefinin Allah kelamının işitildiği şekliyle, ilâhî maksada uygun şekilde okuma olduğunu zikreder.³⁵⁰

Nisâ sûresi 1. âyette geçen تتساءلون fiilini Âsım, Hamza ve Kisâî bu şekilde³⁵¹; diğer kırâat imamları ise sîn (س) harfinin şeddesiyle تتساءلون şeklinde okumuşlardır.³⁵² Söz konusu fiili şedde ile okuyanların delili şu şekilde izah edilmiştir: Fiilin aslı تتساءلون şeklindedir. Te (ت) harfi ve sîn (س) harfi dil ucu harflerindedir. Üst ve alt dişlerin dibinden çıkan ve ortak hems sıfatı taşıyan harflerdir. Bu sebeple ikinci te (ت) harfi, sîn (س) harfine idğam edilerek okunmuştur.³⁵³ Şeddesiz okuyanların hücceti ise şu şekilde belirtilmiştir: Mahreçleri ve sıfatları aynı olan olan iki harf yan yana geldiği zaman, telaffuzunda ağırlık meydana geliyorsa ikinci te (ت) harfi hafzedilerek okunur. Fiilin aslı, تتساءلون şeklindedir. Dolayısıyla ikinci te (ت) harfi hafzedilmiştir.³⁵⁴

Mâide sûresi 89. âyette geçen عَقَدْتُمْ fiilini Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hafs bu şekilde³⁵⁵, Ebû Bekir, Hamza ve Kisâî عَقَدْتُمْ şeklinde³⁵⁶; İbn Âmir'in ikinci râvisi İbn Zekvân ise; عَقَدْتُمْ şeklinde okumuşlardır.³⁵⁷ عَقَدْتُمْ şeklindeki tahfifli kırâat için şu izah yapılmıştır: Bu kırâat aza da- çoğa da delâlet eder. Arap dilinde عقد زيد يمينه و عقدوا أيمانهم (Zeyd yeminini sağlamaştırdı. Onlar da yeminlerini akdedip sağlamaştırdılar.) şeklinde bunu gösteren kullanım mevcuttur.³⁵⁸ عَقَدْتُمْ şeklinde şeddeli okuyanlar, bu fiili "sağlamaştırmak ve kuvvetlendirmek" anlamında alarak (ولا تَنْقُضُوا الأيمانَ بعد توكيدها (... ve yeminleri sağlama bağladıktan sonra, onları bozmayın.)³⁵⁹ âyetini hüccet olarak göstermişlerdir. Zîrâ yeminde bozmanın zıddı te'kidir ve sağlamaştırmadır.³⁶⁰ Aynı zamanda bu kırâat, yemin akdi yapanların çokluğuna da delâlet eder. Zâten Allah Teâlâ topluluğa hitaben, ولكن يُؤَاخِذُكُمْ (...Fakat sizi muâheze eder.) buyurmuştur. Bu kırâat, yemin akdinin çokluğuna da delâlet eder.³⁶¹ عَقَدْتُمْ şeklindeki kırâatın izahı da şu şekilde yapılmıştır: Bu aynen عاقاه الله (Allah,

³⁵⁰ Adıgüzel, Mehmet, **a.g.e.**, 306.

³⁵¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.** III, 496. Halef de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 220.

³⁵² Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir. Ebû Hayyân, **a.g.e.** a.y. Ebû Ca'fer ve Ya'kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 45.

³⁵³ Ebû Hayyân, **a.g.e.** a.y.

³⁵⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.** III, 497.

³⁵⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.** IV, 350. Ebû Ca'fer ve Ya'kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 52.

³⁵⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.** a.y. Halef de bu imamlara muvâfakat etmiştir. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y. A'meş de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 241.

³⁵⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.** a.y.; Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

³⁵⁸ Râzî, **a.g.e.**, XII, 73.

³⁵⁹ Nahl 16/91.

³⁶⁰ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 234.

³⁶¹ Mekkî, **a.g.e.**, I, 417.

ona âfiyet verdi.); طَارَفْتُ النَّعْلَ (Nalını kırdım.) ve عَاقَبْتُ اللَّصَّ (Hırsızını cezalandırdım.) fiillerinde olduğu gibi müşâreket anlamı taşımaz. Dolayısıyla عَقَدَ ve عَاقَدَ fiilleri aynı mânaya gelir.³⁶²

En'âm sûresi 33. âyette geçen لَا يُكْذِبُونَكَ fiilini Nâfi' ve Kisâi if'âl bâbından لَا يُكْذِبُونَكَ şeklinde³⁶³, diğer imamlar ise tef'îl bâbından لَا يُكْذِبُونَكَ şeklinde okumuşlardır.³⁶⁴ Ebû Hayyân'ın belirttiğine göre bu fiili şeddesiz okuyan Kisâi şu izahı yapmaktadır: Araplar, bir kimseye yalan söz isnad edeceği zaman, كَذَبْتَ الرَّجُلَ; kişinin kendi uydurması ve söylediği şeyin yalan olduğunu haber verdiği zaman ise, أَكْذَبْتَهُ ifadelerini kullanmaktadırlar.³⁶⁵ Şeddesiz kırâata göre anlam: Sana yalancı demiyorlar (Seni yalancı olarak görmüyorlar; çünkü senin doğru ve güvenilir olduğunu biliyorlar.)³⁶⁶ şeklinde olur. لَا يُكْذِبُونَكَ şeklindeki kırâata göre anlam: Onlar, seni yalanlamıyorlar (İnkâr etmiyorlar; fakat hased ve inatları sebebiyle böyle söylüyorlar.) şeklinde olur.³⁶⁷

En'âm sûresi 68. âyette geçen يُنْسِيَنَّكَ fiilini İbn Âmir نَسِيَ fiilinden olmak üzere يُنْسِيَنَّكَ şeklinde³⁶⁸; diğer imamlar ise, نَسِيَ fiilinden يُنْسِيَنَّكَ şeklinde okumuşlardır.³⁶⁹ يُنْسِيَنَّكَ şeklinde tef'îl bâbından okunan kırâatın delili, فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَمَهُمْ رَوِيْدَا (Sen şimdilik o kâfirlere mühlet ver.)³⁷⁰ âyetidir. Buna benzer fiiller, ister tef'îl isterse if'âl vezninde gelsinler, aynı anlamda kullanılırlar. Bu fiili, if'âl kalıbında okuyanların hücceti, وَمَا أُنْسَانِيَهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ (Onu bana ancak şeytan unutturdu.)³⁷¹ âyetidir.³⁷²

En'âm sûresi 100. âyette geçen وَخَرَقُوا (Uydurmak, aslı astarı olmayan şeyler söylemek) fiilini Nâfi' وَخَرَقُوا şeklinde³⁷³; diğer imamlar ise, وَخَرَقُوا şeklinde tahfîfli olarak okumuşlardır.³⁷⁴ Mekkî bu kırâatlar için şöyle bir izah yapmıştır: Şeddeli okuyanlar, teksîr için böyle okumuşlardır. Zîrâ müşrikler, hıristiyanlar ve yahudiler Allah'a eşler koşmuşlar, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmişlerdir. Örneğin, müşrikler, meleklerin Allah'ın kızları olduklarını; hıristiyanlar, Hz. İsa'nını, yahudiler ise Hz. Üzeyr'in Allah'ın oğlu

³⁶² el- Fârisî, **a.g.e.**, III/252; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 351.

³⁶³ Ali de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 488.

³⁶⁴ İbn Kesîr, Ebû İbn Abbas da bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁶⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁶⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Çetin, Abdurrahman; **a.g.e.**, 183.

³⁶⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Çetin, Abdurrahman; **a.g.e.**, a.y.

³⁶⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 546; Pâluvî, **a.g.e.**, 54.

³⁶⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

³⁷⁰ Târık 86/17.

³⁷¹ Kehf 18/63.

³⁷² el- Fârisî, **a.g.e.**, III, 324

³⁷³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 603. Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 56.

³⁷⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Ya'kûb ve Halef de bu şekilde okumuşlardır. Dâni, **a.g.e.**, 105.

olduğunu iddia etmişler ve bunları sık sık tekrar etmişlerdir. Fiilin şeddeli kırâatı, buna delâlet eder. Fakat çoğu kurrânın okuyuşu olan tahfifli kırâat daha güzeldir. Çünkü bu aza da çoğa da işaret eder.”³⁷⁵

En‘âm sûresi 125. âyette geçen يُصَعَّدُ fiilini İbn Kesîr يُصَعَّدُ şeklinde³⁷⁶; Ebû Bekir Şu‘be aslı يَصَّاعِدُ olan يُصَعَّدُ şeklinde³⁷⁷; diğer imamlar ise, يُصَعَّدُ şeklinde okumuşlardır.³⁷⁸ يُصَعَّدُ şeklindeki kırâata delil, إليه يُصَعَّدُ الكلم الطيب (Güzel veya hoş kelimeler ancak O’na (Allah’a) yükselir.)³⁷⁹ âyeti gösterilmektedir. Bu kırâata göre anlam: Bu kimse, İslam’dan nefret etmesi ve İslam’ın ona ağır gelmesi sebebiyle; gücünün yetemeyeceğini bile bile, zorla göğsüne çıkmaya çalışan kişi gibidir. Bu teklifin gönüllere ağır gelmesi gibi, iman da kâfirin gönlüne ağır gelir.” şeklinde olur.³⁸⁰ Ebû Zür‘â, يُصَعَّدُ - يَصَّاعِدُ kırâatlarının hepsinin aynı anlama geldiğini belirtmiştir.³⁸¹

A‘râf sûresi 3. âyette geçen تَذَكَّرُونَ fiilini İbn ‘Âmir يَتَذَكَّرُونَ şeklinde³⁸²; Hafsa, Hamza ve Kisâf تَذَكَّرُونَ şeklinde³⁸³; diğer imamlar ise, تَذَكَّرُونَ şeklinde³⁸⁴ okumuşlardır. يَتَذَكَّرُونَ şeklindeki kırâat için şu şekilde bir izah yapılmıştır: Bu kırâat, gâibden haber vermek sûretiyle hitabın Hz. Peygamber’e yapıldığını göstermektedir.³⁸⁵ Buna göre anlam: “Ey Muhammed! Kendilerine kitap gönderilenlerin öğüt almaları ne kadar da azdır.” şeklinde olur. Fiili تَذَكَّرُونَ şeklinde okuyanlar ise; kendisinden önceki, إتبعوا ما أنزل إليكم (Size indirilene uyun.) ifadesine atfen bu şekilde okumuşlardır.³⁸⁶ تَذَكَّرُونَ şeklinde okuyanlar ise; تَفَعَّلَ bâbından olan bu fiili –aslî تَذَكَّرُونَ şeklidir- te (ت) ve zel (ذ) harflerinin mahreçleri birbirine yakın olduğu için ikinci te (ت) harfini zel (ذ) harfine idğam ederek okumuşlardır. Çünkü te (ت) harfi hems, zel (ذ) harfi ise cebr sıfatına sahiptir. Dolayısıyla mechûr olan; mehmûs olandan daha kuvvetli ve daha seslidir. Netice itibarıyla, zayıf olanın kuvvetli olana idğamı daha güzel ve yerindedir.³⁸⁷

³⁷⁵ Mekkî, a.g.e., I, 443.

³⁷⁶ Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 640. İbn Muhaysin de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, a.g.e., 257.

³⁷⁷ Ebû Hayyân, a.g.e., a.y.

³⁷⁸ Ebû Hayyân, a.g.e., a.y.

³⁷⁹ Fâtır 35/10.

³⁸⁰ el- Fârisî, a.g.e., III, 402; Râzî, a.g.e., XIII, 183; Adıgüzel, Mehmet; a.g.e., 312-313.

³⁸¹ Ebû Zür‘â, a.g.e., 271.

³⁸² Ebû Hayyân, a.g.e., V, 11.

³⁸³ Ebû Hayyân, a.g.e., a.y. Halef de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, a.g.e., 264.

³⁸⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., a.y. Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb da bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, a.g.e., a.y.

³⁸⁵ Ebû Hayyân, a.g.e., a.y.

³⁸⁶ Mekkî, a.g.e., I, 460.

³⁸⁷ Mekkî, a.g.e., I, 462; Ebû Zür‘â, a.g.e., 282.

A'râf sûresi 54. âyette geçen يُعْشِي fiilini Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn 'Âmir ve Hafs bu şekilde;³⁸⁸ Hamza, Kisâî ve Ebû Bekir ise, يُعْشِي şeklinde³⁸⁹ okumuşlardır. Söz konusu iki kırâatın Kur'ân-ı Kerim'de örneklerini görmek mümkündür. فَعْشَاهَا مَا عَشَّى (Oraları -yağan taşlarla azap- kapladıkça kapladı.)³⁹⁰ âyeti şeddeli kırâata; فَأَعْشَيْنَاهُمْ فَهَمَّ لَا (Hem de onları kuşatıp sardık. Artık onlar (gerçeği) göremezler.)³⁹¹ âyeti ise şeddesiz kırâata Kur'ân'dan örneklerdir. Görüldüğü üzere bu iki kırâat da; “sarmak, kaplamak, kuşatmak”³⁹² olmak üzere aynı anlamları ifade etmektedir.

A'râf sûresi 62. âyette geçen أَبْلَغُ fiilini Ebû Amr, bu şekilde geçen bütün âyetlerde أَبْلَغُ şeklinde³⁹³, diğer imamlar ise, أَبْلَغُ şeklinde şeddeli olarak okumuşlardır.³⁹⁴ أَبْلَغُ şeklindeki kırâatın delili, لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولَ رَبِّي (Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum.)³⁹⁵ âyetidir. Şeddeli olan أَبْلَغُ şeklindeki kırâatın hücceti ise, يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ (Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et.)³⁹⁶ ile (On-lar Allah'ın vahiylerini tebliğ ederler....)³⁹⁷ âyetleridir.³⁹⁸

A'râf sûresi 170. âyette geçen يُمَسِّكُونَ fiilini Ebû Bekir Şu'be يُمَسِّكُونَ şeklinde; diğer imamlar ise, تَفْئِيلِ bâbından يُمَسِّكُونَ şeklinde okumuşlardır.³⁹⁹ يُمَسِّكُونَ şeklindeki kırâatın delili; فِيمَسَّاكَ بِمَعْرُوفٍ (... İyilikle tutmak....)⁴⁰⁰; أَمْسَكَ عَلَيْكَ زَوْجِكَ (...Eşini yanında tut...)⁴⁰¹ ve فَاكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَا عَلَيْكُمْ (... size tutuverdiklerinden yiyin.)⁴⁰² âyetleridir.⁴⁰³ يُمَسِّكُونَ şeklindeki kırâat için şöyle bir izah yapılmıştır: Şeddeli okuyuş daha kuvvetlidir. Çünkü şeddeli okuyuş için çokça yapıldığını gösterir. Bu okuyuş da bu fiilin sıklıkla yapıldığını ifade eder.⁴⁰⁴

³⁸⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 66. Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuştur. . Pâluvî, **a.g.e.**, 59.

³⁸⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Ya'kûb ve Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y. Hasan el-Basrî ve A'meş de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 268.

³⁹⁰ Necm 53/54.

³⁹¹ Yâsîn 36/9.

³⁹² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁹³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 83. El-Yezîdî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 268.

³⁹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁹⁵ A'râf 7/93.

³⁹⁶ Mâide 5/67.

³⁹⁷ Ahzâb 33/39.

³⁹⁸ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 287.

³⁹⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 212.

⁴⁰⁰ Bakara 2/229.

⁴⁰¹ Ahzâb 33/37.

⁴⁰² Mâide 5/4.

⁴⁰³ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 301.

⁴⁰⁴ Vâhidî, **a.g.e.**, II, 423.

İsrâ sûresi 41. âyette geçen لِيَذْكُرُوا fiilini Hamza ve Kisâî لِيَذْكُرُوا şeklinde⁴⁰⁵; diğer imamlar ise, لِيَذْكُرُوا şeklinde okumuşlardır.⁴⁰⁶ لِيَذْكُرُوا kırâatının aslı; لِيَذْكُرُوا şeklindedir. Te (ت) harfi zel (ذ) harfine idğam edilerek okunmuştur.⁴⁰⁷ Vâhidî de bu kırâatla ilgili şunları söylemiştir: Bu âyette fiilin tezekkür vezninde okunması, zikir kökünden okunmasından daha kolay anlaşılır. Çünkü burada kastedilen “tedebbür ve tefekkür”dür. Unutmadan sonra kastedilen hatırlanma (zikir) değildir.⁴⁰⁸ Ebû Zur‘â da bu kırâata, و لِيَذْكُرُوا أُولُو الْأَبَابِ (Akıllı olanlar öğüt alsınlar diye..)⁴⁰⁹ âyetini delil göstermiştir.⁴¹⁰ لِيَذْكُرُوا şeklindeki kırâata delil olarak, كَلَّا إِنَّهُ تَذَكُّرٌ مِّنْ شَاءِ ذَكَرَهُ وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ (Bilakis Kur‘ân bir öğüt ve uyarıdır. Dileyen ondan faydalanır. Fakat bu öğütten ancak Allah‘ın dilediği kişi yararlanır.)⁴¹¹ âyetleri gösterilmektedir.⁴¹² Bu âyetlerden anlaşıldığına göre bu fiil; tefekkür edip, nasihat kabul etme anlamlarını taşımaktadır. Dolayısıyla her iki kırâat da aynı anlamı vermektedir.

Mülk sûresi 27. âyette geçen تَدْعُونَ fiilini Ya‘kûb, دُعَاءُ kökünden تَدْعُونَ şeklinde⁴¹³; diğer imamlar ise, دَعْوَى kökünden تَدْعُونَ şeklinde okumuşlardır.⁴¹⁴ تَدْعُونَ şeklindeki kırâata göre anlam: Peşine düştüğünüz, acele olmasını istediğiniz...” şeklinde olur. Rivâyete göre; kâfirler, Peygambere ve ashâbına helak olmaları için bedduâ ediyorlardı. Daha da ötesi Hz. Muhammed (s.a.v.)‘i ve arkadaşlarını ortadan kaldırmak için toplantılar organize ediyorlardı.⁴¹⁵ تَدْعُونَ şeklindeki kırâata göre mâna: Siz, cennet ve cehennem olmadığını kabul ettiğiniz veya batıl olduğunuzu iddia edip size ulaşamayacağınızı sandığınız şey, işte budur.” biçiminde olur.⁴¹⁶ Ya da bu kelimenin istifhâm-i inkârî anlamında olmasıdır ki o zaman mâna: Bunu mu iddia ediyordunuz? Hayır, hayır tam aksine sizler, yokluğunu, bunun olmayacağını iddia ediyordunuz...” şeklinde olur.⁴¹⁷

⁴⁰⁵ Talha, İbn Vessâb ve A‘meş de bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 53. Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 82.

⁴⁰⁶ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 380-381; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁰⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁰⁸ Vâhidî, **a.g.e.**, III, 108.

⁴⁰⁹ Sa‘d 38/29.

⁴¹⁰ Ebû Zür‘a, **a.g.e.**, 404.

⁴¹¹ Müddessir 74/54, 55, 56.

⁴¹² Ebû Zür‘a, **a.g.e.**, a. y.

⁴¹³ Hasan el-Basrî, Ebû Recâ, Dahhâk, Katade, İbn Yesâr, Abdullah b. Müslim, Sellâm, İbn Ebî Able, Ebû Zeyd, Ebû Bekir‘den rivâyetle İsmet, Nâfi‘‘den rivâyetle el-Esme‘i de böyle okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 229.

⁴¹⁴ Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn ‘Âmir, ‘Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer ve Halef bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴¹⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴¹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴¹⁷ Râzî, **a.g.e.**, XXX, 75.

Mürselât sûresi 23. âyette geçen فَفَدَّرْنَا fiilini Nâfi', Kisâî ve Ca'fer فَفَدَّرْنَا şeklinde;⁴¹⁸ diğer imamlar ise فَفَدَّرْنَا şeklinde okumuşlardır. فَفَدَّرْنَا şeklinde tahfîfli okuyanlar, bu fiili “kudret” kökünden alarak okumuşlardır.⁴¹⁹ Bu fiilden sonra gelen فَفَدَّرْنَا الْقَادِرُونَ ifadesi bu anlamı desteklemektedir. Bu kırâata delil olarak, فَفَدَّرْنَا عَلَيْهِ رِزْقَهُ âyeti⁴²⁰ gösterilmektedir.⁴²¹ Bu kırâata göre anlam: İnsanı dilediğimiz gibi yaratıp şekil vermeye gücümüz yeter. Onu en güzel şekilde yarattığımız için de ne güzel kâdir ve yaratıcıyız.” şeklinde olur. فَفَدَّرْنَا şeklinde okuyanlar; “takdir” anlamında okumuşlardır. Dolayısıyla âyetin sibak ve siyakına göre mâna: Biz, sizi hakîr bir sudan yaratmadık mı? Hem, onu (doğum için) belli bir vakte kadar sağlam olan(rahm)e koyduk. İşte (bunu) biz takdir ettik. Biz ne güzel takdir ediniz.” şeklinde olur.⁴²²

Hümeze sûresi 2. âyette geçen جَمَعَ fiilini İbn 'Âmir, Kisâî ve Hamza şedde ile جَمَعَ şeklinde⁴²³; diğer imamlar ise şeddesiz olarak جمع şeklinde okumuşlardır.⁴²⁴

Her iki kırâatta anlam birbirine çok yakındır. Ancak şeddeli okuyuşta bu işi çok defa yapmak yani teksîr anlamı mevcuttur. Yani insan gece-gündüz mal biriktirmek için çalışır, çabalar. Onu sayar durur. Malının kendisini ebedileştireceği hesaplarını yapar. Bu şeddeli kırâatla ilgili olarak: Kendisinden sonra gelen عَدَّدَهُ ifadesine uygun olsun diye şeddeli okunmuştur.” denilmiştir.⁴²⁵

Tahfîfli kırâat, mal toplama işinin, birbirine yakın zamanlarda olduğuna delâlet eder. Bu kırâata delil, خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (...sizin topladıklarınızdan daha hayırlıdır.)⁴²⁶ ve فَجْمَعْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ (...onların hepsini topladık.)⁴²⁷ âyetleridir.⁴²⁸

3.1.5. Kelimelerin Müfred ve Cemi Okunuşları

Bakara sûresi 164. âyette geçen الرِّيحَ kelimesini Ebû Amr, 'Âsım ve İbn 'Âmir cemi (çoğul) vezninde olmak üzere on yerde (Bakara 164, A'râf 57, Hicr 22, Kefh 45,

⁴¹⁸ Pâluvî, **a.g.e.**, 140. Ali b. Ebî Tâlip de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 376.

⁴¹⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴²⁰ Fecr 89/16.

⁴²¹ Mekkî, **a.g.e.**, II, 358.

⁴²² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴²³ Hasan el-Basrî de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 541. Ebû Ca'fer, Ravh ve A'meş de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 547.

⁴²⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴²⁵ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 772.

⁴²⁶ Yûnus 10/58.

⁴²⁷ Kehf 18/99.

⁴²⁸ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, a.y.; Mekkî, **a.g.e.**, II, 389; Zemahşerî, **a.g.e.**, IV, 630.

Furkan 48, Neml 63, Rûm 46 ve 48, Câsiye 5 ve Fâtır 9)⁴²⁹, Nâfi‘ ise, on iki yerde (yukarıda belirttiğimiz yerlere ilâveten İbrahim 18 ve Şûrâ 33) bu şekilde okumuşlardır.⁴³⁰

İbn Kesîr; bu kelimeyi 6 yerde (Bakara 164, Hicr 22, Kefh 45, Rûm 46 ve 48, Câsiye 5) çoğul olarak; Kisâî ise, 3 yerde (Hicr 22, Furkan 48, Rûm 46) çoğul olarak okumuştur.⁴³¹ Hamza, Kisâî ve Halef burada bu kelimeyi tekil olarak الريح şeklinde okumuşlardır.⁴³²

Söz konusu kelimeyi müfred (tekil) olarak okuyanlar, bununla cinsi kastetmişlerdir. Bu, Arapların “İnsanlar, dinarı ve dirhemi harcadılar.” sözlerinde olduğu gibidir. Eğer الريح kelimesiyle cins kastedilirse müfred okuyanların kırâatı da, çoğul okuyanların kırâatı gibidir. “اللهم اجعلها رياحاً ولا تجعلها ريحاً” (Allah’ım bunu rüzgarlar kıl. Rüzgar kılma!)⁴³³ şeklinde Peygamberimizden rivâyet edilen hadis-i şerîften istidlal edilerek rAhmedin söz konusu olduğu yerlerin, cemi olarak getirilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir. Nitekim Allah: (Onun âyetlerinden birisi de , müjdeciler olmak üzere rüzgarlar göndermesidir.)⁴³⁴ buyurmuştur. Çoğul olarak belirtilen “rüzgarlar” ancak rAhmedin müjdecisi olarak zikredilmiştir. Müfred olarak geldiği yerde ise Allah Teâla şöyle buyurmuştur: وفي عادٍ إذ أرسلنا عليهم الريح العقيم (Âd kavminde de ibretler vardır. Hani biz onların üstüne kısır bir rüzgar göndermiştik.)⁴³⁵ Burada müfred olarak geldiğinde azab anlamını barındırıyor denilebilir.⁴³⁶

Mekkî de çoğu kurrânın kırâatı olması, anlamı daha açıklayıcı ve hadîs-i şerîfe de uygun olması dolayısıyla çoğul okunan kırâatı tercîh etmiştir.⁴³⁷ el-Fârisî ise, rüzgarın “rAhmed” mânasına geldiğinde çoğul; azâb anlamına geldiğinde tekil okumanın daha evlâ olacağını belirtmiştir.⁴³⁸ Fakat Ebû Hayyân bu iki kırâat arasında tercih yapmamış; rAhmed ve azab konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Ebû Hayyân’ın sahîh (mütevâtir)

⁴²⁹ Ya’kûb da sayılan on yerde çoğul olarak okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 81.

⁴³⁰ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 172-173; ed-Dânî, **a.g.e.**, 78; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 81.

⁴³¹ İbn Mücahid, **a.g.e.**, a.y.; ed-Dânî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 82.

⁴³² Pâluvî, **a.g.e.**, 31.

⁴³³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴³⁴ Rûm 30/46.

⁴³⁵ Zâriyât 51/41.

⁴³⁶ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 118; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴³⁷ Mekkî, **a.g.e.**, I, 271.

⁴³⁸ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 257.

kırâatlar hakkındaki görüşü nettir. Biri birine tercih edilemez. Çünkü hepsi sağlam senedlerle Peygamberimizden günümüze ulaşmıştır.⁴³⁹

Âl-i İmrân sûresi 49. âyette geçen طَيْرًا kelimesini Nâfi‘ ve Ya’kûb hem burada hem de Mâide sûresi 110. âyette طائرا şeklinde⁴⁴⁰; diğer kırâat imamları ise, cemi (çoğul) olarak طيرا şeklinde okumuşlardır.⁴⁴¹ طَيْرًا kelimesinin müfred olarak طائرا şeklinde okunduğu kırâatla ilgili şu değerlendirmeler yapılmıştır: Zemahşerî’nin belirttiğine göre, Hz. İsa’nın yarasanın başka bir şey yaratmadığı anlamı çerçevesinde müfred (tekil) olarak bu şekilde okunduğu değerlendirilmesi ile⁴⁴²; yine Hz. İsa’nın içine üfürdüğü şeyin tek ve bir kuş olması ve bu fiili teker teker yapması -önce birinin içine üfürüp yaratıp, sonra diğerini yapması- sebebiyle طائرا şeklinde okunduğu değerlendirilmesi yapılmıştır.⁴⁴³ طَيْرًا kelimesini bu şekilde okuyanlar; çoğul anlamı kastederek kendisinden önce gelen كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ ifadesine atfen okumuşlardır. Nitekim Allah Teâlâ, كَهَيْئَةِ الطَّائِرِ şeklinde buyurmamıştır. Dolayısıyla Hz. İsa’nın bir kuş değil, bir çok kuş yaratmasına izin verdiği için, bu ve makablindeki ifadeyi de göz önünde bulundurarak çoğul okumuşlardır.⁴⁴⁴

Mâide sûresi 67. âyette geçen رسالته kelimesini Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Bekir çoğul olarak رسالاته şeklinde⁴⁴⁵; diğer kırâat imamları ise, tekil formatında okumuşlardır.⁴⁴⁶ Mekkî; رسالاته şeklindeki çoğul kırâat için şu değerlendirmeyi yapmıştır: Peygamberler, şeriat konusunda birçok mesajlar ve çeşitli hükümler ile gönderilirler. Allah’ın Peygamberlerine gönderdiği her âyet bir mesajdır (risalet). Dolayısıyla bu kelimeyi çoğul olarak okumak yerinde ve güzeldir.⁴⁴⁷ Müfred (tekil) kırâat için şu değerlendirmeler yapılmıştır: Kur’ân’ın bütünü tek bir risâlettir. Zaman zaman müfred lafız, çoğul olarak ifadelendirilmese de cemi (çoğul) anlamına delâlet eder. Buna delil, وادعوا ثُورًا كَثِيرًا (Çok helaki davet edin.)⁴⁴⁸ âyetidir. Burada müfred olarak zikredilen ثُورًا (helak) kelimesi cemî anlamında

⁴³⁹ Bkz. Sahîh kırâatlar arasında tercih başlığı.

⁴⁴⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 164. Ebû Ca’fer de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 41. Hasan el-Basrî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 208.

⁴⁴¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁴² Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 321; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁴³ el-Fârisî, **a.g.e.**, III, 44.

⁴⁴⁴ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 164; el-Fârisî, **a.g.e.**, a.y.; Mekkî, **a.g.e.**, I, 345.

⁴⁴⁵ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 246; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 323. Ebû Ca’fer ve Ya’kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 51. Hasan el-Basrî de bu imamlara muvâfakat etmiştir. Dimyâtî, **a.g.e.**, 240.

⁴⁴⁶ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁴⁷ Mekkî, **a.g.e.**, I, 415.

⁴⁴⁸ Furkân 25/14.

kullanılmıştır. رسالته ifadesi de bu şekildedir. Her ne kadar lafız müfred zikredilmişse de, çoğul anlamı kastedilmiştir.⁴⁴⁹

En'âm sûresi 115. âyette geçen كلمة lafzını 'Âsım, Hamza ve Kisâî bu şekilde⁴⁵⁰; diğer imamlar ise; كلمات şeklinde çoğul olarak okumuşlardır.⁴⁵¹ Yukarıda zikredilen kelimeyi كلمات şeklinde çoğul okuyanlar delil olarak, لا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ (Allah'ın sözlerini değiştirecek hiç kimse yoktur.)⁴⁵² ve لا تُبَدِّلُ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ (Allah'ın sözlerinde değişme yoktur.)⁴⁵³ âyetlerini göstermişlerdir.⁴⁵⁴ Müfred (tekil) okuyanların hücceti ise, وَتَمَّتْ ... (Onları takva kelimesine bağladı.)⁴⁵⁶ âyetleridir.⁴⁵⁷

A'râf sûresi 115. âyette geçen إِصْرَهُمْ lafzını İbn 'Âmir çoğul olarak أَصَارَهُمْ şeklinde; diğer imamlar ise, إِصْرَهُمْ şeklinde tekil okumuşlardır.⁴⁵⁸ Söz konusu lafzı إِصْرَهُمْ şeklinde okuyanların hücceti, bütün imamların ittifakla müfred olarak okudukları وَ لَا تَحْمِلُ عَلَيْنَا (Ey Rabbimiz bize ağır yük yükleme.)⁴⁵⁹ âyeti ile yine ittifakla tekil okunan وَأَتَّخَذْتُمْ عَلَيَّ ذَلِكُمْ إِصْرِي (... Bu ağır yükü üzerinize aldınız...)⁴⁶⁰ âyetidir.⁴⁶¹ Fakat bu kelimeyi müfred olarak okuyanlar, burada çoğul anlamını kastetmişlerdir. Çünkü bu lafız müfred olmakla beraber çoğul anlamında da kullanılan bir masdardır. Âyette de görüldüğü üzere çoğul zamirine muzâf kılınmış olması da buna delâlet eder. أَصَارَهُمْ şeklinde çoğul okuyanlar ise, çeşitli ahidleri (sözleri) kastetmişlerdir.⁴⁶²

A'râf sûresi 172. âyette geçen ذَرِيَّتَهُم kelimesini Nâfi', Ebû Amr ve İbn 'Âmir çoğul olarak ذُرِّيَّاتَهُمْ şeklinde⁴⁶³; diğer imamlar ise, tekil olarak okumuşlardır.⁴⁶⁴ ذَرِيَّتَهُم şeklindeki müfred kırâatla ilgili olarak Râzî'nin nakline göre Vâhidî şu izahları yapmıştır: 'Zürriyyet'

⁴⁴⁹ Mekkî, **a.g.e.**, I, 345.

⁴⁵⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 628. Ya'kûb, Halef, Hasan el-Basrî ve A'meş de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 256.

⁴⁵¹ Nâfi, İbn-i Kesîr, Ebû Amr bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. İbn 'Âmir ve Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuşlardır. Pâluvî, **a.g.e.**, 56.

⁴⁵² En'âm 6/34.

⁴⁵³ Yûnus 10/64.

⁴⁵⁴ Mekkî, **a.g.e.**, I, 447-448.

⁴⁵⁵ A'râf 7/137.

⁴⁵⁶ Fetih 48/26.

⁴⁵⁷ Mekkî, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁵⁸ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 295; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 195.

⁴⁵⁹ Bakara 2/286.

⁴⁶⁰ Âl-i İmrân 3/81

⁴⁶¹ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 298.

⁴⁶² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁶³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 220. Ebû Ca'fer ve Ya'kûb da bu şekilde okumuşlardır. Pâluvî, **a.g.e.**, 62.

⁴⁶⁴ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 298; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

lafzı hem cemi (çoğul) hem müfred(tekil) anlamı eder. Dolayısıyla bu kelimeyi müfred okuyanlar, çoğul anlamında kullandıkları için, çoğul kalıbında zikretmemişlerdir. Örneğin; ما هذا بشرٌ (Bu bir beşer değildir.)⁴⁶⁵ âyetinde müfred olarak kullanıldığı gibi; إن أنتم إلا بشرٌ مثنأ (Siz ancak bizim gibi bir beşersiniz.)⁴⁶⁶ âyetinde ise çoğul anlamında kullanılmıştır. Beşer kelimesi ne cem-i sâlim ne de cem-i mükesser şeklinde çoğul yapılmadığı gibi; ‘züriyyet’ lafzı da çoğul yapılmaz.⁴⁶⁷ Söz konusu kelimeyi ذُرِّيَّاتِهِمْ şeklinde çoğul okuyanlar ise; bu kelime her ne kadar müfred ise de; çoğul yapılmasında bir zorluk bulunmadığını ve örnek olarak جُذُرَاتٌ ve طُرُقَاتٌ kelimelerini vererek bu kelimelerin cem-i mükesser olduğu halde, cem-i müennes sâlim şeklinde çoğul yapıldıklarını delil olarak sunmuşlardır.⁴⁶⁸

Tevbe sûresi 17. âyette geçen مساجد الله ifadesini İbn Kesîr, Ebû Amr müfred olarak مسجداً şeklinde⁴⁶⁹; diğer imamlar ise çoğul olarak okumuşlardır.⁴⁷⁰ Müfred okuyanların delili, وعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ (... Mescid-i Haram’ı îmâr etmek.)⁴⁷¹ âyetidir. Çoğul okuyanların hücceti ise, bundan sonra gelen ve bütün kırâat imamlarının ittifakla çoğul okudukları إِنَّمَا يَبْنِيهِمْ اللَّهُ... (Allah’ın mescidlerini... yaparlar.)⁴⁷² âyetidir.⁴⁷³ Burada Mescid-i Haram kastedilerek, diğer mescidler buna dâhil edilmiştir. Çünkü O, bütün mescidlerin kiblesidir. Dolayısıyla onu îmâr den bütün mescidleri îmâr etmiş olur. Müfred okunması halinde ise, diğer mescidler dâhil edilmeyip, sadece Mescid-i Haram kastedilmiş olur.⁴⁷⁴

Tevbe sûresi 24. âyette geçen وَعَشِيرَتُكُمْ و lafzını Âsım’dan rivâyetle Ebû Bekir çoğul olarak وَعَشِيرَاتُكُمْ şeklinde; diğer imamlar ise, وَعَشِيرَتُكُمْ şeklinde okumuşlardır.⁴⁷⁵ Bu kelimeyi çoğul okuyanların delili şöyle izah edilmiştir: Bu âyetin muhâtabı olan herkesin bir aşireti vardır. Dolayısıyla çoğul okuyan, hitaba konu olan kişilerin aşiretlerinin

⁴⁶⁵ Yûsuf 12/31.

⁴⁶⁶ İbrahim 14/10.

⁴⁶⁷ Mekkî, **a.g.e.**, I, 483; Râzî, **a.g.e.**, XV, 52.

⁴⁶⁸ Râzî, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁶⁹ Ya’kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 65. İbn Muhaysin ve el-Yezîdî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 286. Ebû Hayyân ise, sadece Cühderî ve İbn Kesîr’dan rivâyetle Hammâd b. Ebî Seleme’nin bu şekilde okuduğunu; fakat Mütevâtir olarak kabul ettiği yedi imamın ve ve bir cemaatin çoğul olarak okuduğunu belirtmiştir. Tabii ki bunun sehven mi ya da müstensihlerin hatası mı olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 387. Fakat kırâat kaynaklarında yedi kırâat imamından biri olan Ebû Amr’ın da müfred okuduğu zikredilmektedir. İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 313; Dâni, **a.g.e.**, 118; Pâluvî, **a.g.e.**, 65.

⁴⁷⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁷¹ Tevbe 9/19.

⁴⁷² Tevbe 9/ 18.

⁴⁷³ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 316.

⁴⁷⁴ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 284; Râzî, **a.g.e.**, XVI, 17; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁷⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 391.

çokluğuna işaret etmiştir.” Müfred okuyanlar ise, aşiret kelimesinin çoğul için kullanılabil-
leceğini belirtmişlerdir.⁴⁷⁶ Ebû Hayyân’ın nakline göre Ahfeş’in şu açıklaması bunu
kuvvetlendirmektedir: Araplar, bunu عشائر diye çoğul yaparlar. عشيرات şeklinde çoğul
yapmazlar.”⁴⁷⁷

Yûsuf sûresi 7. âyette geçen آيات kelimesini İbn Kesîr آية şeklinde⁴⁷⁸; diğer imamlar
ise, çoğul olarak آيات şeklinde okumuşlardır.⁴⁷⁹ Söz konusu kelimeyi آية şeklinde müfred
okuyanların hücceti; لقد كان في قصصهم عبرة (Muhakkak onların kıssalarında ibret vardır.)⁴⁸⁰
ve وجعلنا ابنَ مريمَ وأمه آية (Meryem’in oğlunu ve annesini ibret kıldık.)⁴⁸¹ âyetleridir.⁴⁸² Zîrâ
Allah Teâlâ, ibret anlamına gelen bu kelimeyi, her iki âyette de müfred olarak okumuştur.
Yukarıda bahsi geçen kelimeyi آيات şeklinde cemi‘ okuyanlar ise, Hz. Yûsuf’un davranışla-
rından herbirisini bir ibret vesilesi olduğunu kabul ederek, bu kelimeyi çoğul olarak
okumuşlar ve Mushaflarda açık te (ت) ile yazılmış olmasını delil olarak göstermişlerdir.⁴⁸³

Yûsuf sûresi 10. âyette geçen في غيابتِ lafzını, Nâfi‘, cemi‘ (çoğul) olarak في غيابتِ
şeklinde⁴⁸⁴; diğer imamlar ise, müfred (tekil) olarak في غيابتِ şeklinde okumuşlardır.⁴⁸⁵ Söz
konusu lafzı çoğul okuyanlar; kuyunun karanlık kenar ve köşelerini kastederek; müfred
okuyanlar ise, kardeşlerinin Yûsuf’u kuyunun her köşesine değil, bir köşesine attıkları
düşüncesiyle bu şekilde okumuşlardır.⁴⁸⁶

Ra‘d sûresi 42. âyette geçen الكُفَّارُ lafzını Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû Amr الكافر şeklinde
de⁴⁸⁷; diğer imamlar ise, cemi‘ olarak okumuşlardır.⁴⁸⁸ Müfred okuyanların delili, ويقول
..... الكافر يا ليتني (Kâfir, keşke olsaydım.)⁴⁸⁹ âyetidir.⁴⁹⁰ İbn ‘Abbâs’ın: Bu kelimeyle
Ebû Cehil kastedilmiştir.” şeklindeki açıklaması da de bu kırâata delil olarak da kabul

⁴⁷⁶ Mekkî, **a.g.e.**, I, 500-501

⁴⁷⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 391; Mekkî, **a.g.e.**, a.y.; Râzî, **a.g.e.**, XVI, 19.

⁴⁷⁸ Mücâhid de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 241. İbn Muhaysin de İbn Kesîr’e
muvâfakat etmiştir. Dimyâtî, **a.g.e.**, 313.

⁴⁷⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁸⁰ Yûsuf 12/111

⁴⁸¹ Mü’minûn 23/50.

⁴⁸² Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 355.

⁴⁸³ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, a. y.

⁴⁸⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 244. Ebû Ca’fer de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 72.

⁴⁸⁵ Dâni, **a.g.e.**, 127; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁸⁶ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 355; Râzî, **a.g.e.**, XVIII, 95.

⁴⁸⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 402; Ebû Ca’fer de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 77.

⁴⁸⁸ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 359; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁸⁹ Nebe78/40.

⁴⁹⁰ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 375.; Mekkî, **a.g.e.**, II, 23.

edilebilir.⁴⁹¹ Çoğul okunan kırâat için şu açıklamalar yapılmıştır: Bu âyette bir tehdit vardır. Dolayısıyla bu tehdit, bir kâfir için değil; bütün kâfirler içindir. Bu sebeple bu kelimeyi çoğul okumakla, lafız ve anlam bütünlüğü sağlanmıştır. Nitekim İbn Mesûd'un وسيعلم الكافرون ve Übeyy'in وسيعلم الذين كفروا şeklindeki kırâatları da bu kırâatı desteklemektedir.⁴⁹²

Furkân sûresi 61. âyette geçen سراجاً ifadesini Hamza ve Kisâî سُرجاً şeklinde⁴⁹³; diğer imamlar ise, tekil olarak okumuşlardır.⁴⁹⁴ سُرجاً şeklindeki kırâata göre bu kelime, gökyüzünde bulunan güneş ve yıldızlar demektir. Ancak kamer (ay) kelimesi şeref ve yüceliğinden dolayı âyette aynen zikredilmiştir. Müfred kırâata göre kelimenin anlamı sadece “güneş” demektir.⁴⁹⁵

Sâd sûresi 61. âyette geçen عبدا kelimesini İbn Kesîr, müfred olarak عبدا şeklinde⁴⁹⁶; diğer imamlar ise, çoğul okumuşlardır.⁴⁹⁷ عبدا şeklindeki kırâattan kasıt Hz. İbrahim'dir. İbrahim kelimesi bu lafızdan bedeldir.⁴⁹⁸ Bu kırâatın delili, واتخذ الله إبراهيم خليلاً (Allah, İbrahim'i kendine dost kıldı.) âyetidir. Bu âyette “dostluk” kelimesi Hz. İbrahim'e hasredilmiştir. Bu da, o kula verilen en büyük şereftir.⁴⁹⁹

Çoğul okunan kırâat için şu açıklamalar yapılmıştır: Bu şeref ve değer belirten sıfat, Hz. İbrahim dışındaki Peygamberler için de kullanılmıştır. Örneğin, Hz. İsâ hakkında “O, kendisini nimetlendirdiğimiz bir kuldur.”⁵⁰⁰; Hz. Eyyûb hakkında “O, ne güzel kuldu.”⁵⁰¹ ve Hz. Nûh hakkında; “O, şükreden bir kuldu.”⁵⁰² denilmiştir. Dolayısıyla çoğul okuyanlar, İbrahim, İshâk ve Ya'kûb kelimelerinin tümünü birden bu kelimenin atf-ı beyânı yapmış olurlar. Zâten Allah bu âyette, bunların hepsinin adlarını ardarda zikretmiştir.⁵⁰³

⁴⁹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁹² Ebû Zür'a, **a.g.e.**, a.y.; Mekkî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁹³ Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 101. Abdullah, Alkame ve A'meş de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 124.

⁴⁹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Dimyâtî, **a.g.e.**, 400.

⁴⁹⁵ Râzî, **a.g.e.**, XXIV, 106; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Dimyâtî, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁹⁶ İbn 'Abbâs da bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 163. İbn Muhaysin de bu imamlara muvâfakat etmiştir. Dimyâtî, **a.g.e.**, 456.

⁴⁹⁷ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 554; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁹⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁴⁹⁹ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 613.

⁵⁰⁰ Zuhruf 43/59.

⁵⁰¹ Sâd 38/44.

⁵⁰² İsrâ 17/3.

⁵⁰³ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, a.y.; Râzî, **a.g.e.**, XXVI, 216; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

Mücâdele sûresi 11. âyette geçen *المجالس في* kelimesini Âsım bu şekilde⁵⁰⁴; diğer imamlar ise, *المجلس في* şeklinde okumuşlardır.⁵⁰⁵ Söz konusu kelimeyi çoğul okuyanlar, cemaatin oturacak yerlerinin çok olması veya o mecliste oturan her şahıs için bir oturma yeri kabul edilmesi sebebiyle bu şekilde kırâat etmişler ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in meclisinde bulunan her şahıs için bir oturma yerinin olduğu anlamını kastetmişlerdir. Bu kelimeyi tekil okuyanlar ise, sadece Hz. Muhammed (s.a.v.)'in meclisini kastederek okumuşlardır.⁵⁰⁶

3.1.6. Müteradif Kelimelerle Kırâat

Bakara sûresi 219. âyette geçen *إِثْمٌ كَبِيرٌ* ifadesini Hamza ve Kisâî *إِثْمٌ كَثِيرٌ* şeklinde⁵⁰⁷; diğer kırâat imamları ise, *إِثْمٌ كَبِيرٌ* şeklinde okumuşlardır.⁵⁰⁸

Bu ifadeyi *إِثْمٌ كَثِيرٌ* şeklinde okuyanların delili, *إنما يريد الشيطان أن يوقع بينكم العداوة* (Şeytan içki ve kumarda, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak... ister.)⁵⁰⁹ âyetidir. Allah, bu âyette içki ve kumardaki günahların birçok çeşidini saymıştır. Diğer bir delil, *الإثم* (günah) kelimesi tekil olmasına rağmen, *الأثام* (günahlar) yani çoğul kastedilmiştir. Dolayısıyla lafız müfred, fakat anlam çoğuldur. Buna göre âyetin anlamı: Her ikisinde de birçok günah vardır.” şeklinde olur.⁵¹⁰ *إِثْمٌ كَبِيرٌ* şeklinde okuyanların kanıtı ise şudur: Bir günahın ne kadar büyük olduğunu apaçık göstermek, ancak *كَبِيرٌ* ifadesiyle olur; *كَثِيرٌ* ifadesiyle değil. Nitekim âyetin devamı olan *وإثمهما أكبر* (Günahları ise faydalarından daha büyüktür.) ifadesi de buna delalet eder. Ayrıca *كَبائرُ الإثم* (Günahın büyükleri...),⁵¹¹ *كَبائرُ ما تُنْهون عنه* (Nehyolunduğunuz günahların büyükleri...)⁵¹² âyetleri de bunu kuvvetlendirmektedir.⁵¹³

3.1.7. Kelimelerdeki Harf Farklılıklarına Göre Kırâat

Bakara sûresi 259. âyette geçen *نُنشِرُهَا* lafzını Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Âmr *نُنشِرُهَا* (dirtirmek) şeklinde *أُنشِرُ* fiilinden⁵¹⁴; İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî ise; *نُنشِرُهَا* (Yaratmak

⁵⁰⁴ Katâde de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 127.

⁵⁰⁵ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 628-629; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁰⁶ Mekkî, **a.g.e.**, II, 314-315; Râzî, **a.g.e.**, XXIX, 268; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁰⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 405. A‘meş de bu imamlara muvâfakat etmiştir. Dimyâtî, **a.g.e.**, 188.

⁵⁰⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁰⁹ Mâide 5/91.

⁵¹⁰ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 133; el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 314; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵¹¹ Necm 53/32

⁵¹² Nisâ 4/31.

⁵¹³ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 313; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 504-505.

⁵¹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 637. Ebû Ca’fer ve Ya’kûb da bu şekilde okumuşlardır. Pâluvî, **a.g.e.**, 37.

için kemikleri birbirine üzerine koyarak birleştirmek) şeklinde أنشز fiilinden okumuşlardır.⁵¹⁵ kırâatına göre âyetin anlamı: Kemiklere bak, onları nasıl birbiri üzerine koyup birleştiriyor, sonra da et giydiriyoruz.”; نُشِرُهَا kırâatına göre ise: Kemiklere bak, onları nasıl diriltiyoruz ve onlara et giydiriyoruz.” şeklinde olur.⁵¹⁶

Müellif, bu iki kırâatla ilgili açıklamalar yaptıktan sonra mütevâtir kırâatlarla ilgili açık ve net olarak tavrını ortaya koymaktadır: والقراءة بالراء متواترٌ ، فلا تكون قراءة الزاي أولي ، yani نُشِرُهَا şeklindeki kırâat mütevâtirdir; نُشِرُهَا şeklindeki kırâat da mütevâtirdir. İkisi de birbirine denktir. İkisi arasında tercih yapılamaz.⁵¹⁷

Zuhur sûresi 19. âyette geçen عبادُ الرحمن (Rahmân'ın kulları) ifadesini Nâfi‘, İbn Kesîr ve İbn Âmir zarf olarak عند الرحمن (Rahmân'ın yanındadırlar.) şeklinde⁵¹⁸; diğer imamlar ise, عبادُ الرحمن şeklinde⁵¹⁹ okumuşlardır. عند الرحمن şeklindeki kırâat, إن الذين عند ربك (Muhakkak Rabbinin yanındadır.)⁵²⁰ âyetine uygun düşer. Bu kırâata göre âyetin takdiri: Melekler kâfirlerin yanında değil; Rahman'ın yanında veya katındadırlar.” şeklinde olur.⁵²¹ عبادُ الرحمن şeklindeki kırâata göre anlam: Rahman'ın kulları olan melekleri dışı saydılar.” şeklinde olur. Bu kırâatı, بل عبادُ مكرمون (Aksine o melekler şerefendirilmiş kullardır.)⁵²² âyeti de desteklemektedir.⁵²³

Tekvîr sûresi 19. âyette geçen بظننِ kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî بظننِ şeklinde⁵²⁴; diğer imamlar ise, بظننِ şeklinde⁵²⁵ okumuşlardır. بظننِ şeklindeki kırâata göre anlam: O(Peygamber), gayb hakkında itham edilemez, gayb hakkında verdiği bilgilerden dolayı suçlanamaz.” şeklinde olur. ⁵²⁶ بظننِ şeklindeki kırâata göre mâna: Hz. Muhammed

⁵¹⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Halef ve A'meş de bu şekilde okumuşlardır. İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 189; Dimyâtî, **a.g.e.**, 194.

⁵¹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵¹⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 638.

⁵¹⁸ Ömer b. Hattâb, Hasan, Ebû Recâ, Katâde, Ebû Ca'fer, Şeybe, A'rec de bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 364. Ya'kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 123.

⁵¹⁹ Abdullah, İbn Abbâs, İbn Cübeyr, Alkame bu imamlara muvâfakat etmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

⁵²⁰ A'râf 7/206

⁵²¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 365.

⁵²² Enbiyâ 21/26.

⁵²³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵²⁴ Abdullah, İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit, İbn Ömer, İbn Zübeyr, Âişe, Ömer b. Abdilaziz, İbn Cübeyr, Urve, Hişâm b. Cündeb ve Mücahid'in kırâatlarıdır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 419. Ya'kûb'un râvisi Ruveys de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 143.

⁵²⁵ Nâfi‘, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Osman, İbn Abbâs (iki türlü de okumuştur.), Hasan el-Basrî, Ebû Recâ, A'rec, Ebû Ca'fer ve Şeybe bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵²⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

(s.a.v.), Allah'ın kendisine vahyettiği şeyleri açıklama konusunda cimri değildir.” şeklinde olur.⁵²⁷

3.1.8. Kelimelerin Medli- Medsiz Okunuşları

Bakara sûresi 143. âyette geçen لَرُؤْفُ kelimesini Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Hafs bu şekilde⁵²⁸; diğerleri ise, لَرُؤْفُ yâni medsiz şekilde⁵²⁹ okumuşlardır. لَرُؤْفُ şeklindeki medli kırâat, رَبَا هو الرحمن كان بنا رُؤْفَا نُطِيعُ نَبِينَا و نُطِيعُ (Biz Peygamberimize ve Rabb’e itaat ederiz. Çünkü O, bize çok merhametli ve günahlarımızı bağışlayıcıdır.)⁵³⁰ لَرُؤْفُ şeklindeki kırâat ise, mehmûzlu ve نَدَسَ veznindedir.⁵³¹

Bakara sûresi 143. âyette geçen مَا أَتَيْتُمْ fiilini İbn Kesîr elifsiz olarak مَا أَتَيْتُمْ şeklinde; diğer kırâat imamları ise, hemzeyi uzatarak مَا أَتَيْتُمْ şeklinde okumuşlardır.⁵³² مَا أَتَيْتُمْ şeklindeki medsiz kırâatın tevcîhi şu şekildedir: أَتَيْتُمْ kelimesi burada فعلتموه yani “yaptığınız şeyi..” anlamındadır. Başka bir ifadeyle, إِحْسَانًا فَعَلَهُ “ona iyilik yapmak veya iyi davranmak” anlamını da içinde barındırır.⁵³³ مَا أَتَيْتُمْ şeklindeki medli kırâatın tevcîhi ise şu şekildedir: أَتَيْتُمْ kelimesi أُعْطَيْتُمْ (Sizin verdiğiniz.) anlamındadır.⁵³⁴

Hadîd sûresi 23. âyette geçen بِمَا أَتَيْتُمْ ifadesini Ebû Amr medsiz olarak بِمَا أَتَيْتُمْ şeklinde; diğer imamlar ise, بِمَا أَتَيْتُمْ şeklinde medli okumuşlardır.⁵³⁵ بِمَا أَتَيْتُمْ şeklindeki medsiz kırâata göre bu kelime، جَاءَكُمْ (Size geldi.) anlamında kullanılmıştır. بِمَا أَتَيْتُمْ şeklindeki kırâata göre ise; أُعْطَاكُمْ (Size verdi.) mânasında kullanılmıştır.⁵³⁶

3.1.9. Kelimelerde Yapılan Ziyadelik ve Noksanlık

Fâtiha sûresi 4. âyette geçen مَالِكِ kelimesini Âsım, Kisâî , Ya’kûb ve Halef bu şekilde; Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hamza ise, elifsiz مَالِكِ şeklinde okumuşlardır.⁵³⁷

⁵²⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵²⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 20. Ya’kûb ve Halef de bu şekilde okumuşlardır. Pâluvî, **a.g.e.**, 30.

⁵²⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵³⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵³¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵³² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 509.

⁵³³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵³⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵³⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, 112.

⁵³⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵³⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 36.

şeklindeki kırâata göre anlam: Din gününün sahibidir.” şeklinde olurken; ملك kırâatına göre ise : Din gününün hükümdarıdır.” şeklinde olur.⁵³⁸

Müellif, Übeyy, İbn Mes’ûd, Muâz, İbn Abbâs gibi sahabe, ve tâbiinden Katâde ve A’miş’in de bu şekilde okuduklarını belirtmiştir.⁵³⁹ Görüldüğü üzere Ebû Hayyân burada mütevâtir bir kırâatın senedini zikretmektedir. Zaten Ebû Hayyân için kırâatların mütevâtir olmasının tek şartı, senedinin sağlam olmasıdır ve bu şartı sağlayan yedi kırâat mütevâtirdir.⁵⁴⁰

ملك şeklindeki elifli okunan kırâat için şu deliller ortaya konulmuştur:

1) ملك kırâatı, Hz. Peygamber, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer’den rivâyet edilmiştir.⁵⁴¹

2) Bütün imamların ittifakla okudukları; قل اللهم مالك الملك... (De ki; ey Mülkün sahibi Allah’ım...)⁵⁴² âyetine göre mülk, Mâlik olan Allah’ındır. Dolayısıyla ملك kelimesi, “Halıkı” (yaratıcı) övmeye daha fasîh ve güzeldir.⁵⁴³ Ebû Hayyân’ın zikrettiğine göre Ebû Hâtim konuyla ilgili olarak şunu söylemiştir: ملك kelimesi, yaratıcıyı övmeye, ملك lafzından daha fasih ve güzeldir. ملك kelimesi ise, yaratılanları övgüde ملك lafzından daha belîğdir. Aralarındaki fark ise mâlik lafzı, yaratılanlar için kullanılırken; melik kelimesi bazen kullanılır.” Konuyla ilgili olarak Ebû Hâtim; Allah, mâlik olunca, aynı zamanda meliktir.” demiştir.⁵⁴⁴

ملك şeklindeki elifsiz kırâat için şu hüccetler ve açıklamalar zikredilmiştir:

1) Bu kırâat da Hz. Peygamber’den rivâyet edilmiştir.⁵⁴⁵

2) Söz konusu lafzın, mâlik kelimesinden daha umumî olduğu ve her melikin aynı zamanda mâlik olduğu zikredilmiştir. Çünkü melik mülkünde, mâlike kıyasla tasarrufta daha etkili ve yetkilidir. Hatta melikin izni olmazsa, mâlikin tasarruf yetkisi yoktur, denilmiştir.⁵⁴⁶ Ebû Zürâ da Ebû Ubeyde’den rivâyetle: Her melik, mâliktir fakat her mâlik melik olamaz. Çünkü bir kişi, ev sahibi, elbise sahibi olabilir; ona melik denilmez ancak

⁵³⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵³⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁴⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 690.

⁵⁴¹ Tirmizî, **Sünen**, Kırâat, I

⁵⁴² Âl-i İmrân 3/26.

⁵⁴³ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 78.

⁵⁴⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 39; Kurtubî, **a.g.e.**, I, 140.

⁵⁴⁵ Tirmizî, **Sünen**, Kırâat, I

⁵⁴⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.; Kurtubî, **a.g.e.**, I, 140.

mâlik denir.” diyerek melik lafzının mâlik kelimesine göre daha kapsamlı olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁷

Bakara sûresi 283. âyette geçen فرهان ifadesini İbn Kesîr ve Ebû Amr çoğul olarak فَرُهْنٌ şeklinde okumuşlardır.⁵⁴⁸ Bu iki kırâat imamının bu kelimeyi فَرُهْنٌ şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir.⁵⁴⁹ Diğer kırâat imamları ise, müfred olarak فرهان şeklinde okumuşlardır.⁵⁵⁰ Söz konusu kelimeyi فَرُهْنٌ şeklinde okuyanların hücceti, Ebû Amr’ın şu açıklamasıdır: Ben atlar hakkında kullanılan رهان kelimesiyle, diğerleri hakkında kullanılan رهْنٌ kelimesinin çoğulu olan رهان lafzını birbirinden ayırt etmek için, bu kelimeyi çoğulun çoğulu olan رُهْنٌ şeklinde okudum.”⁵⁵¹ Diğer taraftan Ebû Hayyân; Kisâi ve Ferrâ’nın şu açıklamalarını zikretmiştir: رُهْنٌ kelimesi, رهان lafzının çoğuludur. رهان ise, رُهْنٌ kelimesinin çoğuludur. Dolayısıyla bu kelime, çoğulun çoğulu olmuş olur ve bu şekilde çoğulun çoğulu olarak okumak Sibeveyh’in karşı çıkmadığı bir kuraldır.”⁵⁵² A’şa da bir beyitinde şu şekilde kullanmıştır: (Yemin ettim. O’na oğullarımdan hiçbirini vermeyeceğim!... Çünkü o da, daha önce ifsad etmiş olanlar gibi, oğullarımızı ifsad eder.”⁵⁵³ فرهان şeklindeki kırâatın hücceti ise şu şekilde izah edilmiştir: Arapça’da فعْلٌ vezninin çoğulunun فِعَالٌ şeklinde gelebileceği düşüncesiyle bu şekilde okunmuştur. Nitekim عباد kelimesinin çoğulu عِبَادٌ, بحار kelimesinin çoğulu بَحَارٌ kelimesinin çoğulu نِعَالٌ ve كلاب’ın çoğulu كِلَابٌ dır. Bu kelimenin de çoğulu رِهَانٌ lafzıdır.⁵⁵⁴

Mâide sûresi 13. âyette geçen قاسية kelimesini Hamza ve Kisâi قَسِيَّةً şeklinde⁵⁵⁵; diğer kırâat imamları ise, قاسية şeklinde okumuşlardır.⁵⁵⁶ قاسية kırâatı için şu açıklamalar yapılmıştır: “ Bu kelime, قاسية anlamında kullanılmıştır. Fakat bir şeyi kötölemek için; قَسِيَّةً lafzı,

⁵⁴⁷ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 79; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y

⁵⁴⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 743

⁵⁴⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. İbn Haleveyh, bu kırâatın şâzz olduğunu zikretmiştir. İbn Haleveyh, **Muhtasar fi Şevâzi’l-Kur’ân min Kitâbi’l-Bedi’** (Nşr. C. Bergstraesser), Matbaatu’l-Rahmâniyye), Mısır-1934, 18

⁵⁵⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁵¹ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 152; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁵² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁵³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Bu beyitin son kısmı, kullandığımız tefsir nüshasında رُهْنًا فَيُفْسِدُهُمْ كَرُهْنٍ أَفْسَادًا şeklinde geçmektedir. El-Fârisî ve Râzî’de ise yukarıdaki gibi geçmektedir ki, mânaya daha uygun gelmektedir. El-Fârisî, **a.g.e.**, II, 447 ;Râzî, **a.g.e.**, VII, 120.

⁵⁵⁴ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 152.

⁵⁵⁵ İbn Abbas da bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 204.

⁵⁵⁶ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 243; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

قاسية kelimesinden daha belîğdir.⁵⁵⁷ Bu mübalağa (övme) için kullanılan شاهد – شهيد kalıbı gibidir.⁵⁵⁸ Zemahşerî, Arapların bu sözünün قسوة kelimesinden alındığını; çünkü saf altın ve gümüşün yumuşak olduğunu; içinde başka maddeler bulunan altın ve gümüşün kuru ve sert olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁹ فاعلة şeklinde قاسية⁵⁵⁹ فَاغَال عَلَيْهِمُ الْأَمْدُ فَغَسَّتْ قُلُوبَهُمْ⁵⁶⁰ (Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı.), فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبَهُمْ مِنْ (...üzerlerinden uzun zaman geçmiş, kalpleri artık katılaşmış...)⁵⁶¹ ve ذَكَرَ اللَّهُ⁵⁶² (..Artık kalpleri Allah'ı anmaya karşı katılaşmış olanların vay haline!...) âyetleridir.⁵⁶³

Mâide sûresi 97. âyette geçen قِيَامًا kelimesini İbn Âmir, elifsiz olarak قِيمًا şeklinde⁵⁶⁴; diğer imamlar ise, قِيَامًا şeklinde okumuşlardır.⁵⁶⁵ قِيمًا şeklindeki kırâat için Ebû Hayyân; bu kullanışın şiirde bir kural olarak uygulandığını belirtmiştir.⁵⁶⁶ Bu kırâat için, قِيَامًا دِينًا قِيمًا (Dimdik ayakta duran bir din...)⁵⁶⁷ âyeti hüccet olarak gösterilmiştir.⁵⁶⁸ قِيَامًا kelimesinin aslı قِيَامًا'dır. Bu kelime, aslına uygun olarak, kendisinden önceki kesreden dolayı vâv harfi yâ harfine dönüştürülerek قِيَامًا şeklinde okunmuştur. Nitekim جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا (... Sizin için dayanak kıldıgı....)⁵⁶⁹ âyeti de bu kırâatı desteklemektedir. Ebû Zürâ'nın rivâyetine göre Kisâî bu kelimelerin, قِيمًا قِيَامًا قِيَامًا şeklinde üç ayrı biçimde kullanıldığını ve aynı anlama geldiklerini belirtmiştir.⁵⁷⁰

Mâide sûresi 110. âyette geçen سِحْرٌ (sihir) kelimesini Hamza ve Kisâî,⁵⁷¹ burada, Hûd sûresi 7. âyette ve Saf sûresi 8. âyette de olduğu gibi elif ziyadeli سَاحِرٌ (sihirbaz) şeklinde⁵⁷²; diğer imamlar ise, سِحْرٌ (sihir) şeklinde okumuşlardır.⁵⁷³ Ebû Hayyân, سَاحِرٌ kırâatına göre burada işaret edilen kişinin Hz. İsa olduğunu; سِحْرٌ kırâatına göre ise, Hz.

⁵⁵⁷ Mekkî, **a.g.e.**, I, 407.

⁵⁵⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁵⁹ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 15; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 205.

⁵⁶⁰ Bakara 2/74

⁵⁶¹ Hadîd 57/16.

⁵⁶² Zümer 39/22.

⁵⁶³ Mekkî, **a.g.e.**, I, 408.

⁵⁶⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 373.

⁵⁶⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁶⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁶⁷ En'âm 6/161.

⁵⁶⁸ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 237.

⁵⁶⁹ Nisâ 4/5.

⁵⁷⁰ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 238.

⁵⁷¹ Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 52.

⁵⁷² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 408.

⁵⁷³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

İsa'nın getirdiği mucizelere işaret edildiğini zikretmiştir.⁵⁷⁴ Bu iki mütevâtir kırâat arasında tercih yapmamıştır.

A'râf sûresi 111. âyette geçen أَرْجِهْ kelimesini, Âsım ve Hamza bu şekilde; Verş ve Kisâî أَرْجِيْهِ, Kâlûn ise he (ه) harfini uzatmadan أَرْجِهْ şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn-i Zekvân أَرْجِنُهُ şeklinde okumuşlardır.⁵⁷⁵ Ebû Hayyân; bu âyetin tefsirinde mütevâtir kırâatlar hakkındaki görüşünü açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Müellif, âlimlerin İbn-i Zekvân'ın kırâatına yönelik olarak yaptıkları itirazları zikrettikten sonra - özellikle el-Fârisî, Ebu'l-Bekâ, El-Hûfi ve İbn Atıyye- âlimlerin yanlış içerisinde olduklarını, bu kırâatın büyük imamlardan mütevâtiren geldiğini, ümmetin bu kırâatta icması olduğunu ve Arap dilinde bir vechinin bulunduğunu belirterek savunmuştur. Ebû Hayyân, hemze harfinin diğer harfler gibi sahih harflerden olmadığını, ibdâl, nakil gibi özelliklerle değişmeye müsâit harflerden olduğunu belirtmiş ve bu kırâatı temellendirmeye çalışmıştır.⁵⁷⁶

A'râf sûresi 195. âyette geçen كِيدُونِي kelimesini Ebû Amr ve Hişâm vakfen ve vaslen bu şekilde yâ harfini isbât ederek; diğer imamlar ise, كِيدُون şeklinde yâ harfini iskât ederek okumuşlardır.⁵⁷⁷

A'râf sûresi 201. âyette geçen طَائِفٌ kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî elifsiz olarak طَيْفٌ şeklinde⁵⁷⁸; diğer imamlar ise, طَائِفٌ şeklinde okumuşlardır.⁵⁷⁹ Bu kelimeyi طَيْفٌ şeklinde okuyanlar, يَطِيفُ طَافِ fiilinin masdarı olarak bu şekilde; طَائِفٌ şeklinde okuyanlar ise, طَافِ fiilinin ism-i fâili biçiminde okumuşlardır.⁵⁸⁰

Tevbe sûresi 30. âyette geçen يُضَاهُونَ fiilini Âsım bu şekilde⁵⁸¹; diğer kırâat imamları ise, يُضَاهَوْنَ şeklinde okumuşlardır.⁵⁸²

Tevbe sûresi 107. âyette geçen والذِينَ kelimesini Nâfi, İbn Âmir, Ebû Ca'fer vav (و) harfini hazfederek والذِينَ şeklinde; diğer imamlar ise والذِينَ şeklinde okumuşlardır.⁵⁸³

⁵⁷⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁷⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 135.

⁵⁷⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁷⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 254.

⁵⁷⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 258. Ya'kûb, el-Yezîdi ve eş-Şenebûzî de bu şekilde okumuştur. Dimyâfî, **a.g.e.**, 279.

⁵⁷⁹ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 301; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁸⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁸¹ İbn Musarrîf da bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 403.

⁵⁸² Dâni, **a.g.e.**, 118; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁸³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 503.

kelimesini vâvsız okuyanlar, bu kelimeyi و آخرون مرجون و ifadesinden bedel olarak böyle okurken, vâv harfi ile okuyanlar ise, ... الذين آتخذوا...⁵⁸⁴ ve takdîri ile okumuşlardır.⁵⁸⁴

Hûd sûresi 105. âyette geçen يَأْتِي fiilini Nâfi, Ebû Amr ve Kisâî vasıl halinde يَأْتِي, vakıf halinde يَأْتِي şeklinde⁵⁸⁵; İbn Kesîr, her iki halde isbât ederek يَأْتِي şeklinde⁵⁸⁶; İbn Âmir, Âsım, Hamza da her iki halde hazfederek يَأْتِي şeklinde okumuşlardır.⁵⁸⁷

Bu fiilin, vasıl ve vakıf halinde hazfedilerek okunmasının delili, bunun Hz. Osman'ın imam mushafında يَأْتِي şeklinde yazılı olmasıdır.⁵⁸⁸ Diğer taraftan vasıl ve vakıf halinde isbât edilmesinin delili, Übeyy mushafında يَأْتِي şeklinde sâbit olmasıdır.⁵⁸⁹

Bu kırâatlarla ilgili şu izahlar da ortaya konulmuştur: Kelimedeki yâ (ي) harfini hazfedip, bunun yerini tutan kesre ile okuyanların delili, Halil b. Ahmed ve Sibeveyh'in şu nakilleridir: "Araplar, bu kelimeleri لا أدري (Bilemiyeceğim.) sözlerinde olduğu gibi, yâ harfini hazfeder, kesre ile yetinirler."⁵⁹⁰ Zemahşerî de yâ harfini hazfedip, kesre ile iktifa etmenin Hüzeyl lehçesinde çokça görülen bir kullanım olduğunu zikretmektedir.⁵⁹¹

Yûsuf sûresi 31. âyette geçen حاشا kelimesini Ebû Amr حاشا şeklinde; diğer imamlar ise, حاشا şeklinde okumuşlardır.⁵⁹² حاشا şeklindeki kırâat için Ebû Zürâ, el-Yezidî'den rivâyetle, bu kelimenin Araplar arasında حاشالك – حاشالك şeklinde yaygın olduğunu ve hiçbir Arabin bu kelimeyi elifsiz kullanmadığını zikretmektedir.⁵⁹³ Bu kelimenin elifsiz olarak حاشا şeklinde okunan kırâat için şu izah yapılmıştır: "Bu şekilde elifsiz okuyanlar, hem hafiflik olması hem de Kur'ân'ın hattına uygun olması için bu şekilde okumuşlardır."⁵⁹⁴

İsrâ sûresi 76. âyette geçen خَلَقَ kelimesini İbn Âmir, Hafs, Hamza ve Kisâî bu şekilde; Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Bekir ise, خَلَقَ şeklinde okumuşlardır.⁵⁹⁵ Ebû Hayyân, bu iki kırâatın da aynı anlama geldiğini zikrettikten sonra; خَلَقَ şeklindeki kırâata şu şiiri örnek olarak göstermiştir:

⁵⁸⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁸⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 209. Ebû Ca'fer de bu imamlara muvafakat eder. Dimyâtî, **a.g.e.**, 310.

⁵⁸⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Ya'kûb da bu şekilde okumaktadır. Dimyâtî, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁸⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Halef de bu imamlara muvâfakat etmiştir. Dimyâtî, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁸⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁸⁹ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 348; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁹⁰ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, a.y.; Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 430; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁹¹ Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁹² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 269.

⁵⁹³ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 359.

⁵⁹⁴ Mekkî, **a.g.e.**, II, 10

⁵⁹⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 92.

عَفَتِ الدِّيارُ خِلافَهُمْ فَكأنما بَسَطَ الشَّواطِبُ بَيْنَهُن حَصيرا

(Evler, arkalarından siliniverdi; öyle ki hasır ören kadınlar, aralarına hasır çekmişti.)⁵⁹⁶ خَلْفَكَ şeklindeki kırâata, وما خلفها, âyeti⁵⁹⁷, خِلافَكَ şeklindeki kırâata da bütün imamların ittifakla okudukları, فَرِحَ الْمُخَلْفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ, âyeti⁵⁹⁸ delil olarak sunulmuştur.⁵⁹⁹

Kehf sûresi 86. âyette geçen حَمِيَّة kelimesini İbn Âmir, Hamza, Kisâi ve Ebû Bekir حامية şeklinde ism-i fâil kalıbında⁶⁰⁰; diğer imamlar ise sıfat-ı müşebbehe olarak حَمِيَّة şeklinde okumuşlardır.⁶⁰¹ Söz konusu kelimeyi حامية şeklinde okuyanlar, تُصَلِّي نارا حامية (Kızgın ateşe girerler.) âyetini⁶⁰² delil olarak göstermişlerdir.⁶⁰³ Vâhidi de bu kelimenin “sıcak ve hararetili” anlamında olduğunu belirtmiştir.⁶⁰⁴ حَمِيَّة şeklindeki kırâata göre anlam, Renk ve tadı değişmiş, kokuşmuş çamur, balçık” şeklinde olur. حَمِيَّة kelimesi içinde su bulunan şey demektir. Nitekim Arap dilinde, حَمِيَّة kelimesine طِينَةٌ سوداء (siyah çamur) denilir. حَمِيَّة ve حامية kelimeleri arasında bir zıtlık yoktur. Dolayısıyla her iki kırâat da aynı anlamı içinde barındırmaktadır.⁶⁰⁵

Kasas sûresi 48. âyette geçen سِحْران (iki sihir) kelimesini Âsım, Hamza, Kisâi bu şekilde⁶⁰⁶; diğer imamlar ise, ساحران (iki sihirbaz) şeklinde okumuşlardır.⁶⁰⁷ Ebû Hayyân, Mücahid’den rivâyetle, ساحران kırâatıyla Hz. Mûsâ ve Hârûn’un; Hasan el-Basrî’den rivâyetle, Hz. Mûsâ ve Hz. İsa’nın; İbn Abbâs’tan rivâyetle, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed (s.a.v.)’in kastedildiğini zikretmiştir.⁶⁰⁸ Müellif; سِحْران kırâatıyla İbn Abbâs’tan rivâyetle, Tevrat ve Kur’ân-ı Kerîm’in kastedildiğini de zikretmiştir.⁶⁰⁹

Özet olarak Ebû Hayyân, tefsîrinde kırâatlara çokça yer vermiş, onları değerlendirmiş, kırâatlara göre mânâlar vermiştir. Ancak hiçbir zaman mütevâtir olarak kabul ettiği

⁵⁹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁵⁹⁷ Bakara 2/66

⁵⁹⁸ Tevbe 9/81

⁵⁹⁹ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 408; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁶⁰⁰ Abdullah, Talha b. Ubeydullah, Amr b. As, Abdullah b. Ömer, Muâviye, Hasan el-Basrî, Zeyd b. Ali de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 220. Ebû Ca’fer ve Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 86.

⁶⁰¹ Dâni, **a.g.e.**, 145; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁶⁰² Ğâşîye 88/4.

⁶⁰³ Mekkî, **a.g.e.**, II, 73-74.

⁶⁰⁴ Vâhidî, **a.g.e.**, III, 164; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 221.

⁶⁰⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁶⁰⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 312. Halef de bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 107.

⁶⁰⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Ebû Ca’fer ve Ya’kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, a.y.

⁶⁰⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁶⁰⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

kırâatlar arasında tercih yapmamış, bütün mütevâtir kırâatların Hz. Peygamber'den sağlam senedlerle bulunduğu döneme ulaştığını kabul etmiştir. Mütevâtir kırâatlarla ilgili bu düşüncesini de zaman zaman dile getirmiştir.

3.2. Nahiv Yönünden Kırâat Farklılıkları

Ebû Hayyân'ın tefsîrini incelediğinizde göze çarpan en önemli özellik, kırâat vecihlerine bolca yer vermesidir. Bu özellik, tefsirin hacminin epeyce genişlemesine sebep olmuştur. Fakat bu tefsirin değerini azaltmamış; aksine daha da önemli kılmıştır. Çünkü kırâatları, bu derecede geniş kapsamlı ve ansiklopedik mâhiyette inceleyen çok az tefsir bulunmaktadır. Bu başlık altında, nahiv yönünden müellifin sahih kırâatları nasıl değerlendirdiği, diğer kırâat ve tefsir kaynaklarından yararlanılarak işlenecektir. Aşağıda işlenecek olan başlıklarda, sahih kırâatların hepsini değerlendirmek, çalışmanın hacmini genişleteceği için tercih edilmeyip, daha çok mânaya etki eden ve okuyucuya faydalı olacağı düşünülen sahih kırâatları müellifin nasıl değerlendirdiği üzerinde durulacaktır.

3.2.1. İsimlerin ve Zarfların Nasb, Cerr ve Ref' Okunuşları

Bakara sûresi 37. âyette geçen كَلِمَاتٍ kelimesini merfu' (ـَ), أدْمُ lafzını nasb (ـِ) ile okuyan kırâata⁶¹⁰ göre anlam “Âdem'e, Allah'tan bazı kelimeler geldi.” şeklinde olur. Çoğunluk imamların okuyuşuna göre mâna “Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler (tevbe duaları) öğrendi ve onlarla rabbine tevbe etti.” şeklinde olur.⁶¹¹

كَلِمَاتٍ kelimesinin merfu' (ـَ) okunmasının kanıtı, لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (benim verdiğim söz zalimleri kapsamaz.)⁶¹² âyetini; İbn Mes'ûd'un لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمُونَ (zâlimler ahdime ulaşamaz.) şeklindeki kırâatıdır.⁶¹³ Bu, tıpkı Arapların aynı anlama gelen زَيْدًا تَلَقَّيْتُ (Zeyd ile karşılaştığımda) تَلَقَّيْتُ زَيْدًا (Zeyd de benimle karşılaşmış oldu.) sözlerinde olduğu gibidir.⁶¹⁴ كَلِمَاتٍ şeklinde merfu' (ـَ) okunması halinde anlam “Adem (a.s.)'a Rabbinden

⁶¹⁰ İbn Kesîr'in kırâatıdır. Ed-Dimyâtî, **İthâf**, 163; Pâluvî, **Zübdetü'l-İrfân**, 23.

⁶¹¹ ed-Dimyâtî, **İthâf**, 163; Pâluvî, **a.g.e.**, 23.

⁶¹² Bakara 2/ 124.

⁶¹³ Razi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Kurayşî, et-Teymî, **et-Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu'l-Ġayb)**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabi, Beyrut-t, III, 19.

⁶¹⁴ Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele, **Hüccetü'l-Kırâat**, (thk. Said el-Efġânî), Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut-1399/1979, 94.

bazı kelimeler geldi.” şeklinde olur.⁶¹⁵ آدمُ lafzını merfu’ (ع) , كَلِمَاتٍ kelimesini mansûb okuyanlara göre mâna “Adem Rabbinden birtakım kelimeler aldı, kabul etti, bunun üzerine kelimeler de kabul edilmiş oldu.”⁶¹⁶ şeklinde olur. Buradan da anlaşılacağı üzere “bazı kelimeler” mef’ûl, “Hz. Adem” fâildir. Cumhûrun kırâatı da böyledir. Ebû Ubeyde ve başka kârîler de bu kırâatı tercih etmişlerdir.⁶¹⁷ Sonuç olarak, sahih iki kırâatın birbirini nakzetmediğini; anlamın genel ruhunun korunduğu söylenebilir.

Bakara sûresi 240. âyette geçen وَصِيَّةٌ lafzını Nâfi, İbn Kesîr, Kisâi ve Ebû Bekir rivâyetiyle Asım, وَصِيَّةٌ şeklinde merfu’ (ع) olarak okurken⁶¹⁸, diğer kırâat imamları nasb (ع) ile okumuşlardır.⁶¹⁹ Söz konusu kelimeyi, merfu’ (ع) olarak okuyanların delili şunlardır:

1. وَصِيَّةٌ kelimesi mübteda, لأزواجهم ifadesi ise haberdir. Nekre bir kelimenin mübteda olması uygundur. Zikredilen ifade aynen, “سَلَامٌ عَلَيْكُمْ وَ خَيْرٌ بَيْنَ يَدَيْكُمْ” (size selam olsun ve iyilik hep sizin önünüzde olsun.) ibaresinde olduğu gibidir.⁶²⁰

2. وَصِيَّةٌ لأزواجهم ifadesinin mübteda olması; kendisine de bir haberin takdir edilmesidir. Dolayısıyla takdir, وَصِيَّةٌ لأزواجهم فَعَلَيْهِمْ (Onlara, eşleri için vasiyet etmeleri vaciptir.) şeklinde olur.⁶²¹ Yapılan bu takdire benzer başka bir örnek de şudur: فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ (o takdirde size üç gün oruç tutmak gerekir.)⁶²³

⁶¹⁵ Ebû Hayyân; bunu şu Arapça ibare ile izah etmiştir. “فَجَاءَتْ أَدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٌ” (Adem’e Rabbinden bazı kelimeler geldi.) Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 267; Râzî, **a.g.e.**, III,19; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed; **el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân**, Mısır-1966, 3. baskı, I, 323; Beydâvî, Kâdî Nâsiruddîn Ömer; **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl**, 2. Baskı, Beyrut-2004, I,59-60 ; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ’ İsmail; **Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm**, Mısır-t, I, 81.

⁶¹⁶ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 95; Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Talib Hemmuş el-Kaysî, **Kitâbu'l-Keşf an Vücûhi'l-Kırâati’s-Seb’ ve İleliha ve Hicciha**, (thk. Dr. Muhyiddin Ramazan), Müessesetü’r-Risale, IV. Baskı, Beyrut- 1407/1987, I, 237.

⁶¹⁷ Ebû Ubeyde, M’amer b. Müsenna et-Teymî, **Mecâzu'l-Kur’ân**, (T’alîk ve thk. Fuat Sezgin), Müessesetü’r-Risâle, II. Baskı, Beyrut-1401-1981, I, 38; Mekkî, **a.g.e.**, I, 237-238.

⁶¹⁸ Ebû Ca’fer, Ya’kûb, Halef, İbn Muhaysin ve el-Mutavveî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 190; Pâluvî, **a.g.e.**, 36.

⁶¹⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 553; Râzî, **a.g.e.**, VI, 157.

⁶²⁰ Dimyâtî, **a.g.e.**, 190.

⁶²¹ Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Abdulğaffâr; **el-Hüccetü li'l-Kurrâi’s-Seb’a** (thk. Bedrüddin Kahveci, Beşir Cuycâtî), I. Baskı, Dimeşk- 1404/1984, II, 341-342; Mekkî, **a.g.e.**, I, 299. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, aynı yer.

⁶²² Bakara 2/196.

⁶²³ Fârisî, **a.g.e.**, II, 341-342; Mekkî, **a.g.e.**, I, 299.

3. Yine aynı şekilde âyetin takdiri **وَصِيَّةٌ عَلَيْكُمْ** (size vasiyet farz kılındı.) şeklinde olabilir. Bu takdirler, müfessirler tarafından beğenilmektedir.⁶²⁴

Nasb ile (ـ) okunmasının hücceti ise şunlardır:

1. Âyetin takdirinin **فَلْيُوصُوا وَصِيَّةً** (Bir vasiyet yapınlar.) şeklinde olmasıdır.⁶²⁵

2. Aynı şekilde takdiri, **الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ وَصِيَّةً** (Allah, ölen erkeklere, vasiyet etmelerini gerekli kıldı.) şeklinde olur.⁶²⁶

Nisâ sûresi 3. âyette geçen **فَوَاحِدَةٌ** kelimesi Cumhûr tarafından bu şekilde nasb (ـ) ile okunurken,⁶²⁷ haberi mahzûf (düşmüş) mübteda olarak merfu' ⁶²⁸ (ـ) şeklinde de okunmuştur. Bu kırâata göre takdir: **فَوَاحِدَةٌ كَافِيَةٌ** (öyleyse bir tanesi yeter) şeklinde olur.⁶²⁹ Adı geçen lafız fetha ile (ـ) okunduğunda anlam, “o halde bir tane ile iktifa edin veya bir kadını tercih edin, birden fazla kadınla evlenmeyi terk edin...” şeklinde olurken; merfu'(ـ) olarak okunduğunda mâna, o takdirde bir tanesi yeter, veya size hür bir kadın yahut sahip olduğunuz câriyeler yeter...” biçiminde gerçekleşir.⁶³⁰ Görüldüğü üzere iki anlam da birbirine yakındır.

Nisâ sûresi 29. âyette **تَجَارَةٌ** kelimesini, Asım, Hamza ve Kisâî fetha ile⁶³¹ (ـ) ile; diğer imamlar ise merfu'(ـ) olarak okumuşlardır.⁶³² Ebû Hayyân'a göre; bu kelimeyi fetha

⁶²⁴ Zemaşşerî, Cârullah Mahmûd b.Ömer; **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl** (thk. Yûsuf Hammâdî), Mektebetü Mısır, t, I, 261; Râzî, **a.g.e.** VI, 157; Beydavî, **a.g.e.** , I, 134; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 553

⁶²⁵ Mekkî, **a.g.e.**, I, 299; Râzî, **a.g.e.** , VI, 157; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 553.

⁶²⁶ Râzî, **a.g.e.** , VI, 157; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 553.

⁶²⁷ Dimyâtî, **a.g.e.**, 221; Pâluvî, **a.g.e.**, 45.

⁶²⁸ Bu, Ebû Ca'fer'in kırâatıdır. Nisâ 11'de İmâm-ı Nâfi de Ebû Ca'fer'e katılır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 221; Pâluvî, **a.g.e.**, 45. Hasan el-Basrî, el-Cehderî ve İbn Hürmüz de böyle okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 507.

⁶²⁹ İbn Atıyye, Abdülhak b. Gâlib; **El-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz**, Fas 1979-1991, IV,16; Râzî, **a.g.e.** , IX, 176; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 507.

⁶³⁰ Taberî, Muhammed b. Cerîr; **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Mısır-1968, 3. Baskı IV, 238 ;Zemaşşerî, **a.g.e.**, I, 410; İbn Atıyye, **a.g.e.**, IV,16 ; Râzî, **a.g.e.**, IX, 176; Beydavî, **a.g.e.** , I, 204; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 507; Ebu's-Suûd, Muhammed Kahire b. Muhammed , **İrşâdü'l-Akli'-Selim ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm**, t, I, 142; Yazır, Elmalılı Hamdi; **Hak Dîni Kur'ân Dili** (sdlş.:İsmail Karacam, Emin Işık, Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel), İstanbul- t, II, 1281

⁶³¹ Halef, Hasan el-Basrî ve el-A'meş de aynı şekilde okumuşlardır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 221.

ile (ـ) okuyanlar, كان fiilini nakıs olarak kabul etmişler ve buna göre âyetin takdiri إِنْ أَنْ تَكُونَ التِّجَارَةُ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ (... o ticaret, ancak aranızda rıza olacak bir ticarettir.) şeklinde olur. Merfu' okuyanlar ise كان fiilini tam kabul ederek, meydana gelmek anlamında kullanmışlardır.⁶³³

Mâide Sûresi 119. âyette geçen يَوْمٌ kelimesini kırâat imamlarının çoğunluğu merfu' (ـ); İmâm-ı Nâfi ise fetha ile (ـ) ⁶³⁴ zarf şeklinde okumuştur.⁶³⁵ Adı geçen kelimeyi fetha ile (ـ) okuyana göre bu lafız قال fiilinin zarfı konumundadır. O halde takdir şöyledir: قال الله هذا القول ليعسي يوم ينفع (Allah bu sözü İsa'ya... fayda verdiği gün söyledi...)⁶³⁶ Ferra ise konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “İsim olmayan bir kelimeye izafe edilen يَوْمٌ kelimesi, يَوْمٌ kelimesinde olduğu gibi fetha üzere mebnî olur.”⁶³⁷ Fakat Ebû Hayyân, bu görüşe Basralıların katılmadığını; çünkü onlar zarf, ancak mebnî kelimeye izâfe edildiğinde mebnî olacağı görüşünü taşımaktadırlar.⁶³⁸ Merfu' (ـ) okuyuş hakkında Zeccâc ise şöyle demiştir: Bu ifadenin takdiri, هذا اليوم يَوْمٌ مَنفَعَةٌ الصَّادِقِينَ (bu gün, güvenilir (doğru) kimselerin yararlandığı gündür.”⁶³⁹ Ebû Zür'a da bu konuda Zeccâc ile aynı fikri paylaşmaktadır. Yâni هذا kelimesi mübteda, يَوْمٌ يَنْفَعُ cümlesi ise, bunun haberidir.⁶⁴⁰ Sonuç olarak, âlimler kırâatları nahiv yönünden ele alarak açıklamaya çalışmışlar ve farklı vecihlere göre çeşitli takdirlerde bulunarak âyetlere farklı anlamlar vermişlerdir.

⁶³² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 611 ; Dimyâtî, **a.g.e.**, 221; Pâluvî, **a.g.e.**, 47.

⁶³³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 611; Râzî, **a.g.e.**, IX, 176.

⁶³⁴ İbn Muhaysin de İmâm-ı Nâfi gibi okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 243.

⁶³⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 421 ; Dimyâtî, **a.g.e.**, 243; Pâluvî, **a.g.e.**, 53.

⁶³⁶ Adıgüzel, Mehmet; **Kırâatlar Açısından Fahrüddin Râzî ve Tefsîr-i Kebîri** (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum Atatürk Üniversitesi B.E., Erzurum-1998, 205.

⁶³⁷ Ferrâ, Ebû Zekerıyya Yahya b. Ziyad, **Me'âni'l-Kur'ân**, Âlemü'l-Kütüb, II. Baskı, Beyrut- 1371/1980, I, 326-327.

⁶³⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 421.

⁶³⁹ Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî, **Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu** (thk. Abdülcilil Abduh Şıblî), Âlemü'l-Kütüb, I. Baskı, Beyrut- 1408/1988, II, 224.

⁶⁴⁰ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 242.

En'âm sûresi 32. âyette لَدَاؤُ الْأَخِرَةِ و ifadesinde, İbn Âmir, دَاؤُ kelimesini الْأَخِرَةُ lafzına muzaaf kılarak birinci ibtida lâminini (ل) hazfedip bir lâm(ل) ile⁶⁴¹ و لَدَاؤُ الْأَخِرَةِ şeklinde; diğer imamlar ise, الْأَخِرَةُ kelimesini sıfat yaparak-biri lâmü'l-ibtida, diğeri lâmü'l-ta'rif olmak üzere iki lâm ile- لَدَاؤُ الْأَخِرَةِ- و şeklinde okumuşlardır.⁶⁴² Bu ifadeyi, و لَدَاؤُ الْأَخِرَةِ şeklinde okuyan İbn Âmir'in delili; Yûsuf sûresi 109. âyette bütün imamların ittifaken tek lâm(ل) ile okudukları..... خَيْرٌ. و لَدَاؤُ الْأَخِرَةِ ifadesidir. Şöyle ki; الْأَخِرَةُ lafzı, و لَدَاؤُ kelimesine sıfat değil, bunun muzafun ileyi olarak esre ile (ـ) okunmuştur. Buna göre Basra ulemâsının da söylediği gibi, Allah، الْأَخِرَةُ kelimesini, دار kelimesine sıfat yapmamış, daha önceki âyette geçen الساعة (Kıyamet) kelimesine sıfat yapmıştır.⁶⁴³ O zaman anlam, الساعة şeklinde olabilir.⁶⁴⁴ Dolayısıyla AnkeBûT sûresi 36. âyetinde geçen وارجوا اليوم الآخر cümlesindeki اليوم kelimesi, الآخر kelimesiyle vasıflandığı gibi, yukarıdaki âyette takdir edilen الساعة kelimesi de, الْأَخِرَةُ kelimesiyle vasıflanmıştır.⁶⁴⁵

İmamların çoğunun okuduğu و لَدَاؤُ الْأَخِرَةُ خَيْرٌ.... ifadesine hüccet ise, و لَدَاؤُ الْأَخِرَةُ خَيْرٌ.... (Âhret yurdu daha hayırlıdır.)⁶⁴⁶ âyetidir. Adı geçen kırâata göre “âhret” kelimesinin, “dâr” kelimesine sıfat olması gerekir.⁶⁴⁷

En'âm sûresi 94. âyette geçen بينكم kelimesindeki nûn (ن) harfini Nâfi', Hafs ve Kisâf⁶⁴⁸ fetha ile (ـ) okurken, diğer imamlar merfu'(ـ) olarak okumuştur.⁶⁴⁹ Kelime; merfu'(ـ) olarak okunduğunda anlam bağ, ilişki” şeklinde olur. Buna göre, لقد تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ (aranızdaki bağ kopmuştur.) şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Fetha ile (ـ) okunması halinde mâna “ortaklık” şeklinde olur. Dolayısıyla “aranızdaki ortaklık veya ortaklıklar bir

⁶⁴¹ Dimyâtî, **a.g.e.**, 246-247; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 485; Pâluvî, **a.g.e.**, 53.

⁶⁴² İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 246; Dâni, **a.g.e.**, 102; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV,485; Pâluvî, **a.g.e.**, 53.

⁶⁴³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 485; Râzî, **a.g.e.**, XII, 202

⁶⁴⁴ Râzî, **a.g.e.**, XII, 202.

⁶⁴⁵ Mekkî, **a.g.e.**, I, 430.

⁶⁴⁶ A'râf 7/169.

⁶⁴⁷ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 246; Mekkî, **a.g.e.**, I, 429.

⁶⁴⁸ Ebû Ca'fer de bunlara iştirak eder. Pâluvî, **a.g.e.**, 55.

⁶⁴⁹ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 263; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 588; Râzî, **a.g.e.**, XIII, 87.

bir koptu.” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Zeccâc, merfu’ kıraatın daha güzel olduğunu söylemektedir.⁶⁵⁰

el-Fârisî, yukarıda zikredilen kelimenin kırâatıyla ilgili olarak şunları söylemektedir:” Kelime; “ayrılmak” anlamında munsarif bir isim olarak kullanılır. Bunu merfu’(ع) okuyanlara göre kelime aslında zarf olup, isim olarak kullanılmıştır. Söz konusu kelimenin isim olarak kullanılmasına delil, *و من بيننا و بينك حجاب* (...bizimle senin aranda perde vardır.....)⁶⁵¹ ve *هذا فراقٌ بيني و بينك* (...işte bu, seninle benim için ayrılma vaktidir....)⁶⁵² âyetleridir. Merfu’(ع) okuyanlara göre kelime, *تَقَطَّعَ* fiilinin fâili konumundadır. Bu şekilde okunması aynı zamanda zarf olarak kullanılmasını da mümkün kılar. Anılan kelimenin masdar olarak kullanılması, “ayrılmak” anlamını ortaya çıkaracağı için, tercih edilen bir kullanım olmaktan uzaktır. Dolayısıyla kelimenin “bağ, ilişki” anlamında kullanılması daha güzeldir.” Dolayısıyla *لقد تَقَطَّعَ بَيْنُكُمْ* ifadesi; “Bağımız kopmuştur.” anlamına gelir.⁶⁵³

بين lafzını mansûb (ع) okuyanların kırâatının izahı ise şu şekildedir: Burada fâil mukadderdir ve ifadenin takdiri, *لقد تَقَطَّعَ وَ ضَلُّكُمْ بَيْنُكُمْ* (Aranızdaki ilgi ve bağ kopmuştur.) şeklindedir.⁶⁵⁴

Ulemâ, İbn Mes’ûd, A’meş ve Mücahid’in, *لقد تَقَطَّعَ ما بَيْنُكُمْ* “Aranızda olan şey kopmuştur” şeklindeki kırâatları da, kelimenin mansûb (ع) okunmasına delâlet eder.” demiştir.⁶⁵⁵

A’râf sûresi 26. âyette geçen *لِئاس* kelimesindeki *س* (sîn) harfini, Nâfi’, İbn Âmir ve Kisâî mansûb (ع) olarak⁶⁵⁶; diğer imamlar ise merfu’(ع) olarak okumuşlardır.⁶⁵⁷

⁶⁵⁰ Zeccâc, **Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu**, II, 273; Râzî, **a.g.e.**, XIII, 87.

⁶⁵¹ Fussilet 41/5

⁶⁵² Kehf 18/78.

⁶⁵³ Fârisî, **el-Hüccetü li’l-Kurrâi’s-Seb’a**, III, 357-359.

⁶⁵⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 588.

⁶⁵⁵ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 261; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 588; İbn Haleveyh, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed, **Muhtasar fi Şevâzî’l-Kur’ân min Kitâbi’l-Bedi’** (nşr. C. Bergstraesser), Matbaatu’l-Rahmâniyye, Mısır 1934, 39.

⁶⁵⁶ Ayrıca Ebû Ca’fer, Hasan el-Basrî ve eş-Şenebûzî de mensûb (ع) olarak okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 265.

⁶⁵⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 31; Dimyâtî, **a.g.e.**, 265; Pâluvî, **a.g.e.**, 58.

Kelimeyi mansûb (ـ) olarak okuyanlar, kendisinden önce zikredilen لِيَأْسَ kelimesine atıfta bulunarak okumuşlardır. Söz konusu kırâata göre, kelimeyi nasbeden sebep, أَنْزَلْنَا fiilidir. Bu sebeple; âyette geçen ذلك kelimesi mübteda, خَيْرٌ kelimesi de haber olur. Merfu'(ـ) okuyanlara göre; لِيَأْسَ التَّقْوَى ifadesi mübteda, ذلك kelimesi sıfat veya bedel, veyahut da atfen beyan olup, خَيْرٌ kelimesi de mübteda'nın haberi olur. Netice itibariyle ifadenin takdiri: “لِيَأْسَ التَّقْوَى الْمَشَارُ إِلَيْهِ خَيْرٌ” (Kendisine işaret edilen takva elbisesi, daha hayırlıdır.) şeklinde olur.⁶⁵⁸ İbn Mes'ûd ve Übeyy'in لِيَأْسَ التَّقْوَى خَيْرٌ لَكُمْ şeklindeki kırâatları da bunu destekler mahiyettedir.⁶⁵⁹

A'râf sûresi 32. âyette geçen خَالِصَةً kelimesini Nâfi', merfu'(ـ) olarak خَالِصَةٌ şeklinde; diğer imamlar ise mansûb (ـ) olarak خَالِصَةٌ şeklinde okumuşlardır.⁶⁶⁰ Lafzın merfu'(ـ) olarak okunmasının sebebi, âyette geçen هي kelimesinin haberi olması ve لِلَّذِينَ kelimesinin başındaki lâm (ل) harf-i cerrinin de kelimeyle olan ilişkisi olarak gösterilir. Buna göre takdir: (Şu nimetler, dünya hayatında iman edenlere mahsustur.)” şeklindedir. Zeccâc'a göre, خَالِصَةٌ kelimesi haber ba'de haberdir.⁶⁶¹ Yâni ifade زيدٌ عاقلٌ لسبب (Zeyd akıllıdır, zekidir...) demek gibidir. Dolayısıyla âyetin takdiri anlamı, هي ثابتٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (Bu nimetler, dünyada iken, iman eden kimseler için sâbittir; kıyâmet gününde ise, sadece onlarındır.) şeklinde olur.⁶⁶² Söz konusu kelimeyi mansûb (ـ) okuyanlar, cümledeki yerinin hâl olmasını dikkate almışlardır. Buna göre mâna: “Şu nimetler, bu dünyada müminlerin hakkıdır. Kıyâmet gününde ise yalnız onlara verilecektir.” şeklinde olur.⁶⁶³

⁶⁵⁸ Râzî, **a.g.e.**, XIV, 51; Beydavî, **a.g.e.**, I, 336.

⁶⁵⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 31; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 43.

⁶⁶⁰ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 280; Râzî, **a.g.e.**, XIV, 64; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 42; Pâluvî, **a.g.e.**, 58.

⁶⁶¹ Ebû Hayyân'ın İbn Cübeyr'den nakline göre, haber ba'de haber kullanımının burada tecviz edildiğini belirtmektedir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V,42.

⁶⁶² Zeccâc, **a.g.e.**, II, 333; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 281; Râzî, **a.g.e.**, XIV, 64; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V,42; Dimyâtî, **a.g.e.**, 266

⁶⁶³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V,42; Râzî, **a.g.e.**, XIV, 64; Beydavî, **a.g.e.**, I, 338.

A'râf sûresi 54. âyette geçen **وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَالنُّجُومِ مُسَخَّرَاتٍ** kelimelerini, İbn Âmir mübteda olarak merfu' (ـ) okurken; diğer imamlar ise mansûb (ـ) okumuşlardır.⁶⁶⁴ **وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَالنُّجُومِ مُسَخَّرَاتٍ** ibaresini merfu' (ـ) olarak okuyanların delili, ” **وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَالنُّجُومِ مُسَخَّرَاتٍ** (Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin yararlanmanız için kendi katından lütfeden O'dur.)⁶⁶⁵ âyetidir. Zaten güneş ve ay da gökteki olanlar içerisindedir. Allah, onları kendi emri ile boyun eğdirdiğini haber verince; onların bu şekilde boyun eğdiğini haber vermek isabetli olmuştur. Dolayısıyla **وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَالنُّجُومِ** mübteda, **مُسَخَّرَاتٍ** (müsahharatün) haberdir.⁶⁶⁶ Söz konusu kelimeleri mansûb (ـ) okuyanlar, kendilerinden önce geçen **السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ** kelimelerine atfen okumuşlardır. Delilleri ise, **وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ** (onları yaratan Allah'a secde edin.)⁶⁶⁷ âyetidir. Zikredilen kelimelerin mansûb (ـ) okunuşlarının sebebi, hâl olmalarıdır.⁶⁶⁸

A'râf sûresi 59. âyette geçen **مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ** ibaresini Kisâî “ilâh” kelimesinin lafzî açıdan sıfatı olarak râ (ر) harfinin kesresi ile **غَيْرِهِ** şeklinde okumuştur.⁶⁶⁹ Diğer imamlar da **غَيْرُهُ** şeklinde okumuşlardır.⁶⁷⁰ **غَيْرِهِ** şeklinde okuyanlar, lafzî olarak **إِلَهٍ** kelimesinin sıfatı olması gerekçesiyle **مِنْ إِلَهٍ غَيْرِهِ** şeklinde okumuştur. Kelimeyi **مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ** şeklinde okuyanlar ise, **إِلَهٍ** kelimesinin mahallinden sıfat veya bedel olarak okumuşlardır. Adı geçen kırâatın hücceti ise, **إِلَّا اللَّهُ** (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.)⁶⁷¹ âyetidir. Âyette geçen **إِلَّا اللَّهُ** ifadesi **مِنْ إِلَهٍ** ibaresinden bedel olduğu gibi, yukarıdaki âyette geçen **غَيْرُهُ** kelimesi de **مِنْ إِلَهٍ** ifadesinden bedel ve merfu' olmuştur.⁶⁷²

⁶⁶⁴ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 282-283; Râzî, **a.g.e.**, XIV, 118; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 67; Pâluvî, **a.g.e.**, 59.

⁶⁶⁵ Casiye 45/13.

⁶⁶⁶ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 284; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 67; Râzî, **a.g.e.**, XIV, 118; Beydavî, **a.g.e.**, I, 343.

⁶⁶⁷ Fussilet 41/37.

⁶⁶⁸ Mekkî, **a.g.e.**, I, 465; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 67; Râzî, **a.g.e.**, XIV, 118.

⁶⁶⁹ İbn Vessâb, Ebû Ca'fer, A'meş de Kisâî'ye muvafakat etmişlerdir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 82.

⁶⁷⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 82; Pâluvî, **a.g.e.**, 59.

⁶⁷¹ Âl-i İmrân 3/62.

⁶⁷² Mekkî, **a.g.e.**, I, 467; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 82; Râzî, **a.g.e.**, XIV, 147; Dimyâtî, **a.g.e.**, 268.

A'râf sûresi 164. âyette geçen مَعْدِرَةٌ kelimesini Hafs, mansûb (ـ) olarak mef'ûlu lieclihi şeklinde okurken⁶⁷³; diğer imamlar mahzûf mübtedanın haberi olarak merfu'(ـ) okumuştur.⁶⁷⁴ Kelimeyi mansûb (ـ) okuyanın kanıtı ,...مَعْدِرَةٌ قَوْمًا... âyeti ile onlara soru sorulduğunda, öğüt verenlerin bu soruya cevabı: نَعِظُهُمْ إِيْتِنَادًا وَمَعْدِرَةً إِلَيَّ رَبِّهِمْ (Rablerine bir mazeret, bir özür olsun diye onlara vaaz ediyoruz.) şeklinde takdir edilmiştir.⁶⁷⁵ Kelimeyi merfu'(ـ) olarak مَعْدِرَةٌ şeklinde okuyanlara göre âyetin takdiri; هذه معذرة (Bu, bir mazeret vesilesidir.) veya معذرة قولنا (Bizim sözümüz bir mazeretten ibarettir.) şeklindedir. Bu takdire göre lafız, mahzûf mübtedanın haberi olur.⁶⁷⁶

Tevbe Sûresi 61. âyette geçen رحمة kelimesini Hamza خَيْرِ kelimesine atfederek رحمة و şeklinde kesre ile (ـ);⁶⁷⁷ diğer imamlar ise, أَذُنْ kelimesinin sıfatı ve kendisinden önceki و خَيْرِ fiiline atfen merfû okumuşlardır.⁶⁷⁸ رحمة و şeklinde mecrûr okuyan Hamza, خَيْرِ kelimesine atfederek okumuştur. Bu kırâata göre takdir, أَذُنْ رَحْمَةٍ وَ خَيْرٍ (O hayrın ve rAhmedin kulağıdır.) şeklinde olur. Yani o, hayır ve rAhmede sebep olan sözü dinleyendir. Kelimeyi merfu'(ـ) okuyanlar ise أَذُنْ kelimesine atfetmiş veya mahzûf mübteda olan هو zamirinin haberi olarak okumuşlardır. Zîrâ o, inananların dinleyip iman etmelerine sebep olmuştur.⁶⁷⁹

Yûnus sûresi 23. âyette geçen متاع kelimesindeki ع(ayn) harfini Hafs meftuh(ـ) olarak⁶⁸⁰; diğer imamlar ise merfu' (ـ) olarak متاع şeklinde okumuştur.⁶⁸¹ Kelimeyi merfû'

⁶⁷³ Yezidî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 275; Zeyd b. Ali de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 208.

⁶⁷⁴ Dâni; **a.g.e.**, 102; Râzî, **a.g.e.**, XV, 38; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 208; Pâluvî, **a.g.e.**, 62.

⁶⁷⁵ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 300.

⁶⁷⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 208; Râzî, **a.g.e.**, XV, 38.

⁶⁷⁷ Mutavveî de Hamza'ya muvafakat eder. Dimyâtî, **a.g.e.**, 289; Übeyy, Abdullah ve A'meş de Hamza'ya muvafakat eder. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 449.

⁶⁷⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 449; Pâluvî, **a.g.e.**, 65.

⁶⁷⁹ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 320; Mekkî, **a.g.e.**, I, 503-504; Râzî, **a.g.e.**, XVI, 118; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 449.

⁶⁸⁰ Hasan el-Basrî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 295. Zeyd b. Ali, İbn Ebî İshâk ve Harun da Hafs'a muvafakat eder. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 35. Yine Harun'un rivâyetiye İbn Kesîr de bu kelimeyi nasb ile okumuştur. İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 325; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 35.

⁶⁸¹ Dâni; **a.g.e.**, 121; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 35; Pâluvî, **a.g.e.**, 68.

okuyanların delilleri şunlardır: Âyette geçen *علي أنفُسِكُمْ* ibaresi mübteda; ...*متاع* kısmı da haberdur.⁶⁸² Âyetteki “Kendinize karşı yaptığımız taşkınlıklarınız” ibaresindeki kasıt “birbirlerinize yaptığımız zulümlerinizi” mânasıdır. “Kendinizi öldürünüz...” Yâni “(Ey Yahudiler! Birbirinizi öldürünüz.”⁶⁸³ âyetindeki gibidir. Anılan kırâata göre âyetin anlamı, “Bazılarınız bazılarınıza dünya hayatının sonu olmayan menfaatları konusunda zulmetmiştir.”⁶⁸⁴ şeklinde olur. İkinci olarak *علي أنفُسِكُمْ* ifadesi üzerinde söz tamam olup durulduğunda, akabinde gelen ifadenin başına mübteda olarak *هو* zamiri takdir edilip

متاع diye başlanır. Böylece *merfû'* okunan kelime *هو* zamirinin haberi olur. Dolayısıyla mâna, “Bu, dünya hayatının menfaatidir.” Mansûb olarak okunmasının izahı ise şu şekilde yapılabilir: “Âyette geçen *بَعِيْكُمْ* kelimesi mübteda, *علي أنفُسِكُمْ* kısmı ise haberdur. *متاع* mefûl-ı mutlak olup, takdiri; *تتمتعون متاع الحَيوةِ الدنيا* (Dünya hayatının menfaatından yararlanırsınız.) şeklinde olur.⁶⁸⁵

Hûd sûresi 71. âyette geçen *يَعْقُوبَ* kelimesindeki *be(ب)* harfini İbn Âmir, Hamza ve Hafs meftûh (ـ) ⁶⁸⁶, diğer imamlar ise, *يعْقُوبُ* şeklinde *merfû'* (ـ) okumuşlardır.⁶⁸⁷ Kelimeyi meftûh (ـ) olarak okuyanlar, nasb mahallindeki *يَاسْحَاقَ* kelimesinin mahalline atfen; veyahut *من وراء إِسْحَاقَ و* ifadesinden sonra *وهبنا لها يعقوبَ* (Ona Ya'kûb'u verdik.) şeklinde bir *وهبنا* fiili takdir ederek mansûb (ـ) okumuşlardır. Söz konusu kırâata göre anlam, Biz İbrahim'in eşine İshâk'ı müjdeledik, İshâk'ın ardından da ona Ya'kûb'u verdik.” şeklinde olur. Kelimeyi *يعْقُوبُ* şeklinde *merfû'* (ـ) okuyanlar ise, kelimeyi muahhar mübteda, *من وراء إِسْحَاقَ و* ifadesini de zarf olarak kelimenin mukaddem haberi

⁶⁸² Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 330; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 35.

⁶⁸³ Bakara 2/54.

⁶⁸⁴ Râzî, **a.g.e.**, XVII, 71.

⁶⁸⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 35; Râzî, **a.g.e.**, XVII, 71; Beydavî, **a.g.e.**, I, 433.

⁶⁸⁶ Mutavveî de aynı şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 308; Zeyd b. Ali de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 183.

⁶⁸⁷ Dâni, **a.g.e.**, 125; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 183; Râzî, **a.g.e.**, XVIII, 26; Beydavî, **a.g.e.**, I, 465.

şeklinde değerlendirmiş ve âyetin takdirinin İshak'dan sonra da Ya'kûb doğmuştur veya mevcuttur.” şeklinde olduğunu düşünerek okumuşlardır.⁶⁸⁸

3.2.2. Fiillerin Nasb ve Ref' Okunuşları

Bakara sûresi 233. âyette geçen لا تُضَارُّ لافzını İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb لا تُضَارُّ ; Ebû Ca'fer لا تُضَارُّ ve diğer imamlar لا تُضَارُّ şeklinde okumuştur.⁶⁸⁹ Kelimeyi لا تُضَارُّ şeklinde merfu' okuyanlar, daha önce geçen ... لا تُكَلِّفُ نَفْسٍ ifadesine uygun düşün diye merfu' olarak kırâat etmişlerdir.⁶⁹⁰ Ancak böyle merfu' okuyanlar her iki fiili de haber olarak nehyetme anlamında değerlendirmişlerdir. Ancak لا تُكَلِّفُ nefy anlamında; لا تُضَارُّ nehiy mânasında, her iki fiil de nehiy anlamında nasıl alınabilir? sorusunu Allah'ın وَالْمُطَلَّقَاتُ ... لا يَتَرَبُّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ (Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç tane müddeti beklerler.)⁶⁹¹ ve لا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظَلَّمُونَ (.....ne zulmedersiniz ne de zulme uğrarsınız.)⁶⁹² âyetlerinde olduğu üzere, emir bazen haber lafzı üzere de gelir, şeklinde cevaplandırmışlardır.⁶⁹³ لا تُضَارُّ şeklinde mansûb olarak okuyan, nehiy mânasına alarak böyle okumuştur. Aslında fiil لا تُضَارُّ şeklindedir. Birinci râ (ر) ikincisine idğam edilmiş, ikincisi ictima-i sâkineynden dolayı fetha ile harekelenmiştir. Ya da râ (ر)'nın kesresi, kendinden önce bulunan elif(ا)'e uygunluğu dolayısıyla fetha ile harekelenmiştir.⁶⁹⁴ Râ (ر) harfini mansûb olarak okuyanların diğer bir delili de, İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'ın لا تُضَارُّ şeklindeki kırâatlarıdır. Bu kırâat ise, sadece nehy mânasına alınabileceğine işaret eder.⁶⁹⁵

⁶⁸⁸ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 347; Mekki, **a.g.e.**, I, 534-535; Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 416; Beydavî, **a.g.e.**, I, 465; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 183.

⁶⁸⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 502.

⁶⁹⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 502.

⁶⁹¹ Bakara 2/228.

⁶⁹² Bakara 2/279.

⁶⁹³ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 136; el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 333.

⁶⁹⁴ el-Fârisî, **a.g.e.**, II, 334; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 502.

⁶⁹⁵ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 136; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 502-503.

Âl-i İmrân sûresi 80. âyette geçen و لا يَأْمُرْكُمْ kelimesini Âsım, Hamza ve İbn Âmir, râ (ر)'nin fethası⁶⁹⁶; diğer kırâat imamları ise, râ (ر)'nin ötresi ile okumuşlardır.⁶⁹⁷ و لا يَأْمُرْكُمْ fiillerine ifadesinin râ (ر)'nin fethası ile bir önceki âyette geçen ... تُمْ يَقُولُ ... fiillerine atfen okunması, lafız açısından olmasa da anlam yönünden kendisinden öncesiyle tutarlı bir ilişkisi vardır. Çünkü يَأْمُرْكُمْ و لا يَأْمُرْكُمْ fiilinin fâili, daha önce zikredilen بَشَرٌ lafzıdır. Söz konusu kelimeyle Hz. Muhammed (s.a.v.) (s.a.v.) kastedilmiştir. Dolayısıyla anlam: Hz. Peygamber, “Kureyş’i, meleklere ibadet etmekten; Yahudi ve Hıristiyanları da, Hz. Üzeyir ve Hz. İsa’ya ibadet etmekten nehyetmiştir.” Zikredilen ifadenin merfu’ okunuşunun sebebi, lafız ve anlam açısından kendinden önceki cümle ile alakası olmaması; bir soruya verilen cevap niteliğinde bir cümle ve fâilinin de Allah kabul edilmesidir. İbn Mes’ûd’un و لن يَأْمُرْكُمْ (Ve size asla emretmez.) şeklindeki kırâatı da anılan ifadenin kendisinden öncesiyle alakası olmadığına delil olarak gösterilmektedir.⁶⁹⁸

Mâide sûresi 47. âyette geçen وَ لِيُحْكَمْ kelimesini Hamza lâm(ل)'in esresi(ـ) ve mîm(م) harfinin üstünü(ـ) ⁶⁹⁹; diğer kırâat imamları, emr-i gâib olarak hem lâm(ل)'in, hem de mîm(م) harfinin sükûnu(ـ) ile okumuşlardır.⁷⁰⁰ Söz konusu fiili, lâm(ل)'in esresi(ـ) ve mîm(م) harfinin üstünü(ـ) ile okuyan, bu kırâatı, 46. âyette geçen أتيناه الإنجيل (O’na İncil’i verdik.) ifadesine bağlayıp, fiilin başındaki lâm(ل)'dan sonra da nasbeden كَيْ lafzı ilavesiyle أتيناه الإنجيل لكي يحكم أهل إنجيل (O’na, Hz. İsa’ya İncil’i, onun içinde indirdiği ile hükümlerin diye verdik.) takdirinde okumuştur.⁷⁰¹ Bu kırâatın bir benzeri olarak şu âyet gösterilebilir: ⁷⁰² إنا أنزلنا إليك الكتاب بالحق ليحكم بين الناس بما أريكَ (Ey Muhammed! İnsanlar arasında Allah’ın sana bildirdiği şekilde hükmetmen için bu kitabı sana gerçeğin

⁶⁹⁶ Halef, Ya’kûb, Hasan el-Basrî, el-Yezîdî ve A’meş de bu şekilde okur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 211; Ebû Amr, aslı üzere râ (ر)’yı merfu’ ve ihtilas ile okumuştur. İbn Mücahid, **a.g.e.**, 213; Pâluvî, **a.g.e.**, 42.

⁶⁹⁷ Dimyâtî, **a.g.e.**, 211; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 233-234; Pâluvî, **a.g.e.**, 42.

⁶⁹⁸ Mekki, **a.g.e.**, I, 350-351; Râzî, **a.g.e.**, VIII, 113; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 233-234.

⁶⁹⁹ A’meş de böyle okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 238. Hamza’nın kırâatı için bkz. Pâluvî, **a.g.e.**, 51.

⁷⁰⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 280; Dimyâtî, **a.g.e.**, 238; Pâluvî, **a.g.e.**, 51.

⁷⁰¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 280.

⁷⁰² Nisâ 4/ 105

ta kendisi olarak biz indirdik.)⁷⁰³ Söz konusu fiili emr-i ğâib olarak hem lââm(ل)’ın, hem de mîm(م) harfinin sükûnu(ء) ile okuyanların delili; (أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ (Aralarında Allah’ın indirdiğiyle hükmet.) âyetidir.⁷⁰⁴ Zikredilen âyetle Allah, Hz. Peygamber’e emrettiği gibi, İncil ehline, İncil’de indirdiği ile hükmetmeyi emretmiştir. Dolayısıyla emir ile başlama da, yeni bir cümle gerektirir. Bu kırâat, Cumhûrun üzerinde ittifak etmesi sebebiyle tercih edilen kırâat olmuştur.⁷⁰⁵

Yûnus sûresi 61. âyette geçen وَلَا أَصْغَرَ.....و لَا أَكْبَرَ ifadelerini Hamza, kendisinden önce bulunan مِثْقَالِ kelimesinin mahalline atfen ötreli ... وَلَا أَكْبَرَ ... وَلَا أَصْغَرَ şeklinde⁷⁰⁶; diğer imamlar ise bu kelimeleri mansûb(ء) olarak okumuşlardır.⁷⁰⁷ Söz konusu kelimeleri merfu’ okuyanlar, مِثْقَالِ fiilinin fâili olan مِثْقَالِ kelimesinin mahalline atfen merfû’(ء) okumuşlardır. Bundan dolayı مِنْ harf-i cerri zâiddir.⁷⁰⁸ Bahsi geçen kelimeleri mansûb (ء) okuyanlar ise, مِنْ مِثْقَالِ kelimesinin lafzına atfen bu şekilde okumuşlardır. Çünkü gayr-i munsarif olan kelimeler cer ve tenvin almazlar. Aynı zamanda bu kelimeler, fiil vezninde ve sıfat-ı müşebbehdirler.⁷⁰⁹ Zeccac ise, değinilen kırâatları şöyle izah etmiştir: Zikredilen kelimelerin mansûb okunmasının sebebi, cinsinden hükmünü nefyeden lâ (لا) edatının bulunmasıdır. Merfû okunmasının sebebi ise, bahsi geçen kelimelerin mübteda; فِي كِتَابٍ مَبِينٍ ifadesinin de haber olmasıdır.”⁷¹⁰

Şuarâ sûresi 13. âyette geçen وَلَا يَنْطَلِقُ وَيَضِيقُ ifadelerindeki kaf (ق) harflerini Cumhûr ötre ile okurken⁷¹¹; Ya’kûb meftûh⁷¹² olarak okumuştur.⁷¹³

⁷⁰³ Mekkî, a.g.e., I, 410; el-Fârisî, a.g.e., II, 227-228.

⁷⁰⁴ Mâide 5/ 49.

⁷⁰⁵ Mekkî, a.g.e., I, 411; el-Fârisî, a.g.e., II, 228.

⁷⁰⁶ Ya’kûb, Halef, Hasan el-Basrî ve A’meş de böyle okumuşlardır. Dimyâtî, a.g.e., 238.

⁷⁰⁷ Ebû Hayyân, a.g.e., VI, 79; Dimyâtî, a.g.e., 238; Pâluvî, a.g.e., 69.

⁷⁰⁸ Ebû Hayyân, a.g.e., VI, 79.

⁷⁰⁹ Mekkî, a.g.e., I, 521; Ebû Zûr’a, a.g.e., 334.

⁷¹⁰ Zeccâc, a.g.e., III, 26; Râzî, a.g.e., XVII, 124-125; Ebû Hayyân, a.g.e., VI, 79-80.

⁷¹¹ Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, 143; Dimyâtî, a.g.e., 402; Pâluvî, a.g.e., 101.

⁷¹² A’rec, Talha, İsâ, Zeyd b. Ali ve Ebû Hayve de Ya’kûb’a muvafakat etmişlerdir. Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, 143.

⁷¹³ Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, 143; Dimyâtî, a.g.e., 402; Pâluvî, a.g.e., 101.

Yukarıda belirtilen fiillerdeki kaf (ق) harflerini ötre okuyanlar, kendisinden önceki إن kelimesinin haberi olan أَخَافُ üzerine atfederek veya müste'nef bir cümle olarak okumuşlardır. Mansûb okuyanlar ise; أَنْ يُكْذِبُونَ ifadesine atfen okumuşlardır. Dolayısıyla anlam, ben onların beni yalanlamalarından, böylece de göğsümün daralmasından ve dilimin tutukluk yapmasından endişe ediyorum.” şeklinde olur. Bu iki kırâat arasındaki fark şudur: Ötreli okuyuş, Hz. Mûsâ'nın Hz. Harun'un gönderilmesini istemesi hususunda, üç farklı sebebi ifade eder. Üstün hareke ile okuyuş ise, tek bir sebebi ifade eder ki, o da bu üç şeyden “korkma”dır.⁷¹⁴

Yâsîn sûresi 5. âyette geçen تَنْزِيلٌ lafzı mef'ûl-i mutlak olarak, lâm (ل) harfinin fet-hası ile okunurken⁷¹⁵; mübtedası mahzûf haber olmak üzere lâm (ل) harfinin ötresi⁷¹⁶ ile de okunmuştur.

Âyet, yukarıda zikrettiğimiz kırâatlar çerçevesinde birtakım takdirlerle ve önceki ve sonraki âyetlerle ilişkilendirilerek anlamlandırılmıştır. Mansûb okuyanların kırâatına göre şu iki izah yapılabilir: 1) Zikredilen kelime, zihnen takdir edilen mef'ûl-u mutlaktır. Söz konusu kırâata göre Allah takdiren “Uyarman için, Kur'ân'ı, Aziz ve Rahim'in tenzîli olarak indirdi.” diye buyurmuştur. Belirtilen kırâata göre takdir:” Allah, Kur'ân'ı ya da Kitâb-ı Hakîm'i indirdi.” şeklindedir.⁷¹⁷ 2) Bu kırâat, takdir edilen أَغْنِي (Kastediyorum) fiilinin mef'ûlüdür. Şu kırâata göre sanki: Hakîm olan Kur'ân'a yemin ederim, Aziz ve Rahim'in tenzîli olan kitabı kastediyorum ki, sen peygamberlerdensin ve bu kitab, uyarman için indirilmiştir.”⁷¹⁸ denilmiştir.

Söz konusu kelime, mahzûf mübtedanın haberi olarak merfu' olarak da okunmuştur. Bu kırâata göre takdir, الْفُرْآنُ تَنْزِيلُ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ “Kur'ân, uyarman için, Azîz ve Rahîm Allah'ın indirdiği kitaptır.” şeklindedir. Değinilen kırâata göre başka bir takdir: تَنْزِيلٌ

⁷¹⁴ Zemaşşeri, **a.g.e.**, III, 351; Râzî, **a.g.e.**, XXIV, 122-123; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 143

⁷¹⁵ İbn Âmir, Hafs, Hamza, Kisâî, Halef ve A'meş'in de kırâatlarıdır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 48-49; Mekki, **a.g.e.**, II, 214; Dimyâtî, **a.g.e.**, 443

⁷¹⁶ İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, Ebû Bekir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kırâatlarıdır. Pâluvî, **a.g.e.**, 114.

⁷¹⁷ Râzî, **a.g.e.**, XXVI, 42

⁷¹⁸ Ferrâ, **a.g.e.**, II, 272; Taberî, **a.g.e.**, XXII, 149; Zemaşşeri, **a.g.e.**, III, 642; Râzî, **a.g.e.**, XXVI, 42; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 48-49; Kurtubî, **a.g.e.**, XV, 6.

kelimesi mübtedâ,لَشَذِرَ (uyarman için) ifadesinin de bunun haberi olmasıdır. Buna göre anlam: Azîz ve Rahim'in tenzîli ile uyarman içindir.” şeklinde olabilmektedir.⁷¹⁹

Mü'min sûresi 37. âyette geçen فَاطَّلِعْ lafzındaki ayn (ع) harfini Hafs mansûb olarak okurken⁷²⁰; diğer imamlar ise, فَاطَّلِعْ şeklinde merfu' olarak okumuştur.⁷²¹

Söz konusu fiili meftûh olarak okuyan, 36. âyette geçen ve temennî anlamına gelen لعلي “Umulur ki ben” kelimesinin cevabı olarak, fe (ف) harfinden sonra geldiği düşüncesiyle okumuştur. Zikredilen kırâata göre anlam: “Eğer ulaşırsam muttali olurum.” şeklinde olur. Bu şuna benzer: “Eğer suya düşersen yüzersin.” Merfu' okunduğunda ise anlam: “Suya düşmezsin ki yüzersin.”⁷²² ifadesindeki gibi olur. Bu âyetle, ulaşılması imkansız olan bir hususa işaret edilmiştir.

Ebû Hayyân, fe (ف) harfinden sonra fiilin, لعلي kelimesinin cevabı olarak nasb ile okunmasının, Basralıların kabul etmemesine rağmen Kûfelilerin görüşü olduğu, hatta Asım'ın اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرِي ve لعله يَرْكَبِي âyetlerindeki⁷²³ فَتَنْفَعَهُ ifadesini لعله kelimesinin cevabı olarak böyle nasb ile okuduğunu ve bu kırâata delil getirdiğini söylemiştir.⁷²⁴ فَتَنْفَعَهُ şeklinde merfu' okuyanlar ise, kendisinden önceki اَوْ يَذَّكَّرُ ifadesine atfen okumuşlardır ki buna göre takdir, لعله الذِّكْرِي şeklinde olur. Merfu' kırâata göre ise, bir önceki âyette geçen اُبْلُغُ ifadesine atfen okumuşlardır. Zikredilen kırâata göre anlam “Umulur ki ulaşırım, umulur ki muttali olurum.” şeklinde olur. Bu aynen, لعله يَرْكَبِي اَوْ يَذَّكَّرُ (Abese 3,4) âyetlerinin, لعله يَنْذَرُ لعله يَرْكَبِي yani, لعله يَرْكَبِي لعله يَنْذَرُ (Belki o temizlenecek. Belki o öğüt alacak.) şeklinde okuması gibidir.⁷²⁵

⁷¹⁹ Ferrâ, **a.g.e.**, II, 272; Taberî, **a.g.e.**, XXII, 149; Begavî, **a.g.e.**, IV, 5; Zemahşeri, **a.g.e.**, III, 642; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 48-49; Râzî, **a.g.e.**, XXVI, 42; Kurtubî, **a.g.e.**, XV, 6; Beydavî, **a.g.e.**, II, 865;

⁷²⁰ A'rec, Ebû Hayveh, Zeyd b. Ali, Za'ferânî ve İbn Miksem de Hafs'a muvafakat ederler. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 143.

⁷²¹ Dâni **a.g.e.**, 191; İbnü'l-Cezerî, **a.g.e.**, II, 365; Pâluvî, **a.g.e.**, 120.

⁷²² Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 631; Mekkî, **a.g.e.**, II, 244.

⁷²³ Abese 80/ 3-4

⁷²⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 258.

⁷²⁵ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 631; Mekkî, **a.g.e.**, II, 244; Râzî, **a.g.e.**, XXVII, 67.

Şûrâ sûresi 35. âyette geçen *و يعلم* fiilini Nâfi ve İbn Âmir, yeni başlayan bir cümle olarak *و يعلم* şeklinde merfu' (ـ) ⁷²⁶; diğer imamlar da mansûb(ـ) olarak okumuşlardır. ⁷²⁷ Merfu' olarak okuyanlar, söz konusu fiilin öncesindeki ifadenin şart ve ceza cümlesi olarak tamam olmasından dolayı, yeni bir cümleyle başlamanın câiz oluşunu göz önünde bulundurmuşlardır.

Nasb ile okuyanlar ise; mahzûf bir illete atfedilmesini illet olarak göstermişlerdir. Bahsi geçen kırâata göre takdir: *لِيُنْتَقِمَ مِنْهُمْ وَيَعْلَمَ* (Allah, onlardan intikam alsın ve onlar da şunu bilsinler diye.....) şeklinde olur. *و لِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا* âyetinde ⁷²⁸ mevcut olan durum gibidir. Dolayısıyla bu kırâatın takdiri: *لأن يعلم* (bilsinler diye...) şeklindedir. ⁷²⁹

3.2.3. Elif-Nûn Maddesinin Fetha ve Kesre ile Okunması

Âl-i İmran sûresi 19. âyette geçen *إن* kelimesindeki hemzeyi (ء) bütün imamlar kesre ile; Kisâi ise, fetha ile okumuştur. ⁷³⁰ Söz konusu lafzın hemzesini (ء) fetha ile okuyan imamların delili bir görüşe göre *لا إله إلا* cümlesinden bedel olarak okunmasıdır. Buna göre takdir: *شَهِدَ اللهُ أَنْ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ* (Allah katında dinin İslam olduğuna Allah şahadet etmiştir(bildirmiştir).) ⁷³¹ Zemahşerî de şu şekilde açıklamıştır: “Allah’ın bir olması, gerçek dinin İslam olmasını gerektirir. İslam dini, Tevhid ve adalet dinidir. Aynı zamanda İslam dini Allah’ın vahdaniyetini de kapsayacak şekilde izah edilmiştir.” ⁷³²

إن şeklinde kesre ile okuyanlar ise, bunu yeni bir cümle kabul etmişlerdir. Çünkü önceki cümle *الحكيم* kelimesinde sona ermiştir. Bu kırâat, methetmede, te’yid ve te’kidde daha belîğ olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla kendisinden önce sözün tamam olması ve

⁷²⁶ Ebû Ca’fer, A’rec, Şeybe, Zeyd b. Ali de merfu’ okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 341.

⁷²⁷ Dâni **a.g.e.**, 195; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 341.

⁷²⁸ Meryem 19/21.

⁷²⁹ Ebû Zûr’a, **a.g.e.**, 643; Zemahşeri, **a.g.e.**, IV, 138; Râzî, **a.g.e.**, XXVII, 176; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 341.

⁷³⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 67; Dimyâtî, **a.g.e.**, 205; Pâluvî, **a.g.e.**, 40. Ayrıca İbn Abbâs, Muhammed b. İsâ el-İsbehânî de Kisâi’ye muvafakat etmişlerdir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 67.

⁷³¹ Vâhidî, **el-Vesît**, I, 422; ; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 67-68.

⁷³² Zemahşeri, **a.g.e.**, I, 304; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 67.

çoğunluk imamların kırâatı olması sebebiyle, hemzenin kesreyle okunması tercih edilmiştir.⁷³³

Nâfi', En'âm sûresi 54. âyette geçen أَنَّهُ lafzındaki hemzeyi (ء) fetha ile, فَأَنَّهُ kelimesindeki hemzeyi فَأَنَّهُ şeklinde kesre ile⁷³⁴ okurken; İbn Âmir ve Asım her ikisini de fetha ile⁷³⁵; diğer imamlar ise, her iki kelimedeki hemzeyi de kesre ile⁷³⁶ okumuşlardır. Zikredilen kelimelerde mevcut olan hemzeyi fetha ile okuyanlar, bunlardan önce geçen "rAhmed" kelimesinin beyanı için ya da bu kelimedeki bedel olduğu için yukarıda zikredilen kırâatı tercih etmişlerdir. Bu takdire göre sanki; كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَيَّ نَفْسَهُ أَنَّهُ مِنْ عَمَلٍ (İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapar da... diye yazdı.) denilmektedir. İkinci hemzeyi yine fetha ile okuyan, birinciden bedel kılınmasından dolayı tercih etmiştir. Bu ⁷³⁷أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ ve ⁷³⁸كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مِنْ تَوَلَاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ , ⁷³⁸أَيُعَذِّبُكُمْ أَنْكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَ كُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنْكُمْ مُخْرَجُونَ⁷³⁷ ⁷³⁹فَلَهُ أَنَّهُ غَفُورٌ لَهُ (Onun işi, Rabbinin bağışlamasının ona ait olmasıdır.) şeklinde olur.⁷⁴¹

Her iki hemzeyi kesre ile okuyanların sebebini Râzî şu şekilde izah etmektedir: "Allah, 'Rabbiniz kendi üzerine rAhmedi yazdı' buyurunca, bu söz sona erdi. Daha sonra yeni bir cümleye başlayıp, 'İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapıp da sonra hemen akabinden tövbe etmiş ve kendine çeki düzen vermiş ise, şüphesiz ki O, (Allah) çok bağışlayan ve merhametli olandır.' buyurmuştur. Böylece şart cümlesinin cevabının başına fe (ف) harfi gelmiş oldu. Yine burada ikinci hemze de esre harekeli olmuştur. Çünkü

⁷³³ Mekkî, **a.g.e.**, I, 338; Vâhidî, **a.g.e.**, I, 422; Râzî, **a.g.e.**, VIII, 5; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 67.

⁷³⁴ Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 248.

⁷³⁵ İmam-ı Ya'kûb, Hasan el-Basrî ve eş-Şenebûz da bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 248.

⁷³⁶ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 258; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 528; Pâluvî, **a.g.e.**, 54.

⁷³⁷ Mü'minûn 23/35.

⁷³⁸ Hacc 22/4.

⁷³⁹ Tevbe 9/63.

⁷⁴⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 528; Râzî, **a.g.e.**, VIII, 5.

⁷⁴¹ Mekkî, **a.g.e.**, I, 433.

buradaki إن isim cümlesinin başına gelmiştir. Sanki bununla فهو غفور رحيم (O, (Allah) günahları bağışlayan ve merhametlidir.) denilmiş olur. Birincisini fetha, ikincisini kesre ile okuyanlar birincisini “rAhmed” kelimesinden bedel, ikincisini de müste’nef yani yeni bir cümle kabul ederek okumuşlardır.”⁷⁴²

En’âm sûresi 109. âyette geçen أنها lafzını, İbn Kesîr ve Ebû Amr, müste’nef bir cümle olmak üzere, hemzenin kesresi ile إنها şeklinde; diğer imamlar ise, hemzenin fethasıyla okumuşlardır.⁷⁴³

Söz konusu kelimedede mevcut olan hemzeyi meksûr (ـِ) olarak okuyanlar, yeni bir cümle başlangıcı telakkisiyle hareket etmişlerdir. Böylece cümle, müşriklerin kalbine mühür vurulduğundan, bütün âyetler gelse de iman etmeyeceklerinden bahsetmektedir. Zaten bundan sonraki iki âyette (110. ve 111. âyetler) Allah, bunların kesin olarak inanmayacaklarını bildirmektedir.⁷⁴⁴ Fetha ile okuyanlar ise, لَعْلٌ (muhtemelen) anlamında kullanmışlardır. Nitekim müellif, bu ifadenin Übeyy’in mushafında وما أدراكم لعلها إذا جاءت لا و ما أدراكم لعلها إذا جاءت لا şeklinde yer aldığını belirtmiştir.⁷⁴⁵ Zemaşerî, kelimenin لَعْلٌ anlamına geldiğini İmru’l-Kays’ın şu şiirinden istişhad ederek destekler:

عُوجاً علي الطلل المحيل لأننا نَبكي الدَّيَارَ كما بكى ابنُ خِدام

(Üzerinden çok haller geçmiş olan harabeler üzerine eğilerek, belki biz o diyarlara ağlıyoruz; tıpkı İbn Hizâm’ın ağlamış olduğu gibi.)⁷⁴⁶

Fetha ile okunmasına dâir başka bir görüş de şöyle ifade edilmektedir: Değinilen kırâata göre لا olumsuzluk edatı zâid kabul edilmiştir. Nitekim Allah’ın لا تسجد (Seni, secde etmekten alıkoyan nedir?)⁷⁴⁷ ve و حرامٌ علي قرية أهلكتها أنهم لا يزجون (Kendilerini helâk ettiğimiz bir memleketin dönmesi hakikaten imkansızdır.)⁷⁴⁸ âyetlerinde de böyledir.

⁷⁴² Râzî, a.g.e., VIII, 5.

⁷⁴³ İbn Mücahid, a.g.e., 265; Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 614; Dimyâtî, a.g.e., 255-256; Pâluvî, a.g.e., 56.

⁷⁴⁴ Ebû Zür’a, a.g.e., 265; Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 614

⁷⁴⁵ Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 614- 615.

⁷⁴⁶ Zemaşeri, a.g.e., II, 118; Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 614-615.

⁷⁴⁷ A’râf 7/ 12.

⁷⁴⁸ Enbiyâ 21/95.

Buradan hareketle âyetin takdiri: “ و ما يُشعِرُكُمْ أَنهَا إِذَا جَاءَتْ يُؤْمِنُونَ (O âyetler geldiği zaman, onların inanacaklarını nereden biliyorsunuz...) yani, (O âyetler gelse dahi, onlar iman etmezler.)” şeklinde olur.⁷⁴⁹

A`râf sûresi 81. âyette geçen نَافِيْءٌ Nâfi' ve Hafs, hemzenin kesresi ile ve haber olmak üzere اِنَّكُمْ şeklinde⁷⁵⁰; diğer imamlar ise, başına bir soru hemzesi getirerek اِنَّكُمْ şeklinde; İbn Kesîr, elif getirmeksizin ikinci hemzeyi teshîl ile اِنَّكُمْ şeklinde⁷⁵¹; Ebû Amr bir elif getirerek اِنَّكُمْ şeklinde diğer imamlar ise, elif getirmeksizin her iki hemzeyi de tahkîk ile اِنَّكُمْ şeklinde⁷⁵² okumuşlardır.⁷⁵³

Söz konusu kelimenin başına soru hemzesi getirerek okuyan kırâata göre bu istifham istifham-i inkârî olur. Zîra Allah Teâlâ, اَتَاتُونَ الْفَاحِشَةَ (Hayâsızlık yaparsınız öyle mi? (yapmayınız).)⁷⁵⁴ buyurmuştur. Dolayısıyla bu ifadeden sonra gelen ve اِنَّكُمْ kelimesiyle başlayan cümleyi tam bir cümle görmüş ve bunun bir ikinci cümle olarak bu çirkin işi yapanların azarlanmasını ve açıklanmasını te'yîd ve te'kîd için kırâata istifham hemzesi ile başlamıştır. Sonuç olarak, ifadenin başına soru hemzesi getirerek başlayan, her iki cümleyi de müstakil iki ayrı cümle olarak kabul etmiştir.⁷⁵⁵

Enfâl sûresi 19. âyette geçen اِنَّ... kelimesini, Nâfi', İbn Âmir ve Hafs hemzenin fethası ile⁷⁵⁶; diğer imamlar da müste'nef yeni başlayan cümle olarak hemzenin kesresi ile اِنَّ... şeklinde okumuşlardır.⁷⁵⁷ Zikredilen kelimedeki hemzeyi fetha ile okuyanlar, başına bir sebep bildiren bir lâm (ل) takdir edip ve kendisinden önce zikredilen 14. âyetteki اِنَّ... و أن للكافرين ve 18. âyetteki اِنَّ... و أن الله موهنٌ.... ifadelerine atfen okumuşlardır. Böylece söz, peşpeşe

⁷⁴⁹ Râzî, **a.g.e.**, XIII,145; el-Fârisî, **a.g.e.**, III, 380-381.

⁷⁵⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 100. Ebû Ca'fer de böyle okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 60.

⁷⁵¹ Ruveys de bu şekilde okur. Pâluvî, **a.g.e.**, 60.

⁷⁵² Hişam için iki vecih vardır. 1) Her ikisini tahkik 2) Elif getirip med ile tahkik اِنَّكُمْ şeklinde. Dimyâtî, **a.g.e.**, 269.

⁷⁵³ Dâni, **a.g.e.**, 111; Râzî, **a.g.e.**, XIV, 168.

⁷⁵⁴ A`râf 7/ 80.

⁷⁵⁵ Mekkî, **a.g.e.**, I, 468; Râzî, **a.g.e.**, XIV, 168; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 100.

⁷⁵⁶ Ebû Ca'fer de bu imamlara muvafakat eder. Pâluvî, **a.g.e.**, 63.

⁷⁵⁷ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 305; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 298; Pâluvî, **a.g.e.**, 63.

gelen ve birinin diğerine tâbi olduğu bir ifade gibi olur.⁷⁵⁸ Hemzeyi kesre ile okuyanlar ise, bunu müste'nef ve mübteda bir cümle olarak okumuşlardır.⁷⁵⁹

Burada şu hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Bütün bu izahlar, müfessirlerin kırâatları nahiv açısından değerlendirmeleridir. Başka bir ifadeyle bunlar; nahiv açısından bir izah tarzıdır. Yoksa kırâat, sonrakilerin, kendilerinden önce gelenlere tâbi olduğu ve nasıl öğrendiler ise, o şekilde okuyup sonraki nesillere aktarmaları gereken bir sünnettir. Netice olarak kırâat tevkifîdir, ictihâdî değildir.⁷⁶⁰ Dolayısıyla imamların bu okumaları kendilerinden öncekilerin okuyuşlarına muvafakattan başka bir şey değildir. Başlangıçtan son asra kadar, tespit edilen veya edilemeyen ve ictihâdî olan bütün nahiv kaiedeleri, tevkifî olan kırâatlara uygun düşer ve onları te'yid eder. Kesinlikle mütevâtir kırâatlarla çelişmez. Tenkid edenler de, sahîh diye nitelenen bu kırâatların nahiv kurallarına uymadığından değil, tespit edip bilebildikleri kurallara kıyasla onları tenkid etmişlerdir.⁷⁶¹

Yûnus sûresi 4. âyette geçen اِنَّ kelimesini, Ebû Ca'fer kesre ile⁷⁶², diğer imamlar ise fetha ile okumuşlardır.⁷⁶³ Kesre ile okuyanlar, bu kelimeyi yeni bir cümle başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Fetha ile okuyanlar ise, bu kelimenin başına sebep bildiren lâm (ل) takdir ederek لَآءِ şeklinde veya bu cümleyi وعد fiilinin mef'ûlü bihi kabul ederek okumuşlardır.⁷⁶⁴

Mü'minûn sûresi 111. âyette geçen اَنَّهُمْ lafzındaki hemzeyi Hamza ve Kisâf, kesre ile okurken⁷⁶⁵, diğer imamlar fetha ile okumuşlardır.⁷⁶⁶ Hemzeyi kesre ile okuyanlar, müste'nef yani yeni başlayan bir cümle olmasından dolayı bu şekilde kırâat etmişlerdir. Çünkü âyet بما صبروا ifadesiyle tamamlanmış ve bundan sonra yeni bir cümle başlamıştır. Buna göre anlam: Onlar şüphesiz, sabırlarından dolayı umduklarına ulaşmış, en güzel mükâfâta hak kazandılar.” şeklinde olur.⁷⁶⁷

⁷⁵⁸ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 310.

⁷⁵⁹ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 310; Mekkî, **a.g.e.**, I, 491.

⁷⁶⁰ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 52

⁷⁶¹ Adıgüzel, Mehmet, **a.g.e.**, 231.

⁷⁶² A'meş ve Sehl b. Şu'ây b. da bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 12; Dimyâtî, **a.g.e.**, 293.

⁷⁶³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 12; Dimyâtî, **a.g.e.**, 293; Pâluvî, **a.g.e.**, 63.

⁷⁶⁴ Zemahşeri, **a.g.e.**, II, 348; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 12-13.

⁷⁶⁵ Zeyd b. Ali ve Harice'nin rivayetiyle Nâfi de kesre ile okumuştur. İbn Mücahid, **a.g.e.**, 449; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 587.

⁷⁶⁶ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 449; Dâni, **a.g.e.**, 160; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 588; Pâluvî, **a.g.e.**, 98.

⁷⁶⁷ Zemahşeri, **a.g.e.**, III, 265; Râzî, **a.g.e.**, XXIII, 126; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 588.

Hemzeyi fetha ile okuyanlar ise; جَزَيْتُهُمْ (onları mükafatlandırdım.) fiilinin ikinci mef'ûlü olması veya لَأَنَّهُمْ gibi mukadder bir harf-i cerden dolayı hemzeyi fetha ile okumuşlardır. Bu takdire göre anlam: Onlara hak ettikleri mükâfâtı verdim ve onları cennetle ödüllendirdim. Çünkü onlar, isteklerine ulaşanların tâ kendileridir.” şeklindedir.⁷⁶⁸

جزا fiilinin iki mef'ûl(nesne) alacağı düşüncesiyle hemzeyi fetha ile okuyanların delili: لِي: حريرا و جزاهم بما صبروا جنة و حريرا: âyetidir.⁷⁶⁹ Dolayısıyla bu kırâata göre أَنَّهُمْ ifadesi, bu fiilin ikinci mef'ûlüdür.⁷⁷⁰

3.2.4. Kelimelerin İsim ve Fiil Kalıplarına Göre Okunması

En'âm sûresi 96. âyette geçen جَعَلَ kelimesini Asım, Kisâf ve Hamza, bu şekliyle okurken⁷⁷¹ diğer imamlar ise, ism-i fâil olarak جَاعِل şeklinde okumuşlardır.⁷⁷²

Söz konusu fiili ism-i fâil kalıbıyla جَاعِلُ اللَّيْلِ şeklinde okuyan kırâatın delili, âyette bu kelimeden önce geçen فَالِقَ لِالصَّبَاحِ ve فَالِقَ الْحَبِّ ifadelerinin de ism-i fâil kalıbı ile gelmiş olmalarıdır. جَاعِلُ lafzı da ism-i fâildir. Dolayısıyla ma'tufun, ma'tufun aleyhe benzemesi gerektiği görüşündedirler.⁷⁷³

Kelimeyi mazi fiil kalıbıyla جَعَلَ şeklinde okuyan kırâatın delili ise; âyette geçen şems ve kamer (güneş ve ay) kelimelerinin mansûb olmalarıdır. Dolayısıyla bunları nasb eden bir sebebin bulunması gerekir. Bu âmil de, جَاعِلُ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ حُسْبَانًا, (Güneşi ve ayı, bir hesap üzere yaratan) anlamında olmak üzere, جَعَلَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ takdirinin yapılmasıdır.⁷⁷⁴ Ebû Zür'a da kelimeyi mazi fiil kalıbıyla okuyanların bundan sonra gelen 97, 98 ve

⁷⁶⁸ Zemahşeri, **a.g.e.**, II, 265; Râzî, **a.g.e.**, XXIII, 126; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 589.

⁷⁶⁹ İnsan 76/12

⁷⁷⁰ Mekkî, **a.g.e.**, II, 132; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 492.

⁷⁷¹ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 263; A' meş de bu imamlara muvafakat eder. Dimyâtî, **a.g.e.**, 254; Halefu'l-'Aşir de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, **a.g.e.**, 254; Pâluvî, **a.g.e.**, 55-56; Ebû Hayyân bu imamların isimlerini zikretmeden قَرَأَ الْكُوفِيُّونَ şeklinde rivâyet etmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 593.

⁷⁷² İbn Mücahid, **a.g.e.**, 263; Dimyâtî, **a.g.e.**, 254; Pâluvî, **a.g.e.**, 56; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 593.

⁷⁷³ Mekkî, **a.g.e.**, I, 442 ; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 262.

⁷⁷⁴ Zemahşeri, **a.g.e.**, II, 112; Razî, **a.g.e.**, XIII, 99; Beydavî, **a.g.e.**, I, 313-314; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 594.

99. âyetlerdeki mazi fiillere uygunluk sağladığını ve onlara nispetle bu şekilde kırâat ettiklerini zikretmiştir.⁷⁷⁵

Hûd sûresi 46. âyette ... **عَمَلٌ غَيْرٌ** ... ifadesini Kisâî, mazi fiil olarak mîm(م) harfinin kesresi (ـِ) ve lâm(ل) harfinin fethası (ـَ), **عَيْرٌ** kelimesini ise mef'ûl olarak mansûb(ـِ) **إِنَّ** ... **عَمَلٌ غَيْرٌ** (Şüphesiz senin oğlun, uygun olmayan bir işi yaptı.) şeklinde;⁷⁷⁶ diğer imamlar ise her iki kelimeyi merfû ve tenvinli olarak ... **عَمَلٌ غَيْرٌ إِنَّ** biçiminde okumuşlardır.⁷⁷⁷

Söz konusu iki kelimeyi merfû ve tenvinli okuyanların kırâatına göre **إِنَّ** lafzındaki zamir, Nûh (a.s.)'ın **إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي** şeklinde başlayan isteğine râcidir. Dolayısıyla anlam, bu istek uygun bir istek değildir.” şeklinde olur. Çünkü Allah, inkar edenlerden hiçbirini affetmeyeceğini bildirdikten sonra, Hz. Nûh'un kendi oğlu bile olsa inkar eden bir kimse için af talep etmesi doğru bir davranış veya istek değildir. Nitekim bunun farkına varan Hz. Nûh daha sonraki âyette Allah'tan bağışlanma dilemiştir.⁷⁷⁸

Yukarıda bahsi geçen ifadeyi **عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ** şeklinde okuyan, **إِنَّ** lafzında geçen zamiri Nûh (a.s.)'ın oğluna irca' edip ardından gelen fiil ile de ondan haber vermiştir. **عَيْرٌ** kelimesini de, mahzûf masdarın sıfatı kılarak fethalı okumuştur. Buna göre takdir, **إِنَّ ابْنَكَ** **عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ** (Şüphesiz ki, senin oğlun uygun olmayan bir iş yapmıştır.) şeklinde olur. Bu şekilde fiil kalıbıyla okunmasının delili, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin; Hz. Peygamber, bu ifadeyi, **عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ** şeklinde okudu.” şeklindeki rivâyetleridir.⁷⁷⁹

⁷⁷⁵ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 262.

⁷⁷⁶ Hz. Ali, Enes, İbn Abbas ve Hz. Âişe de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 162. Ya'kûb da bu şekilde okumuştur. Pâluvî, **a.g.e.**, 70.

⁷⁷⁷ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 334; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 162; Pâluvî, **a.g.e.**, 70.

⁷⁷⁸ Zemahşeri, **a.g.e.**, II, 407; Razî, **a.g.e.**, XVIII, 3 ; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 162. İlginçtir ki, Râzî bu kırâatı mütevâtîr olarak nitelendirmektedir. Razî, **a.g.e.**, XVIII, 3. Mehmet Adıgüzel, Râzî'nin bu kırâatı mütevâtîr olarak nitelendirmesinin sebebini şu şekilde açıklamaktadır: “ Râzî, bu kırâatı, çoğunluğun kırâatı olduğu için “mütevâtîr“ olarak nitelendirmiştir. Yoksa Kisâî'nin kırâatının mütevâtîr olmadığı anlamına gelmez. Muhtemeldir ki Râzî, fiil olarak okunan kırâat gibi, isim olarak okunan bu kırâatın da Peygamberimizden sâbit olmuş sahîh bir okuyuş biçimi olduğunu vurgulamak için bu ifadeyi kullanmıştır.” Adıgüzel, Mehmet; **a.g.e.**, 234. Mehmet Adıgüzel'in bu açıklaması, EBÛ'l-Hayyân'ın sahîh veya mütevâtîr kırâatlar hakkındaki görüşlerine de uygunluk arz etmektedir. Bkz. Müellifin sahîh (mütevâtîr) kırâatlar hakkındaki görüşü, 107.

⁷⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 294, 322; Mekki, **a.g.e.**, I, 531; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 341; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 162.

Beled sûresi 13. ve 14. âyette فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ ifadesi, فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ cümlesinden bedel olmak üzere, her iki kelime de mazi fiil kalıbında فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ أَطْعَمَ şeklinde okunmuştur.⁷⁸⁰ Her iki kelimenin mazi fiil kalıbında okunması halinde 12. âyet, i'tiraziyye cümlesi olmaktadır. Buna göre takdirin أَطْعَمَ رَقَبَةً أَوْ أَطْعَمَ şeklinde olduğu rivâyet edilmiştir. Ferra', 17. âyetteki كان ثم ifadesinden ötürü, bu iki kelimenin fiil olarak okunmasının, sahih olan Arapçaya daha uygun olduğunu belirtir. Çünkü فَكُّ ve أَطْعَمَ kelimeleri fiildir. Beled 17. âyetteki كان lafzı da fiildir. Dolayısıyla buna atfedilenin de fiil olması gerekir. Fakat Beled 17. âyetteki كان kelimesi, ثم إِنَّ كان şeklinde okunmuş olsaydı, bu anlatım, isim cümlesinin diğer bir isim cümlesine atfedileceği için, merfû olarak فَكُّ رَقَبَةٍ okunuşuna uygun olurdu.⁷⁸¹

Yukarıda zikredilen ifadeyi, mahzûf mübtedânın haberi ve ismi şeklinde merfû ve muzaf şeklinde okuyanlar ise, وما أدراك ما العقبة ifadesinin tefsiri olarak okumuşlardır.⁷⁸² Çünkü العقبة lafzının ne olduğunu فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ ifadesi açıklamaktadır. Bunun örnekleri, Kâriâ 10 ve 11 ve Hümeze 5 ve 6. âyeteleridir.⁷⁸³

3.2.5. Tenvinli- Tenvinsiz Kırâat Farklılıkları

Bakara sûresi 197. âyette geçen فَلا رَفْتٌ وَلَا فَسُوقٌ kelimelerini İbn Kesîr ve Ebû 'Amr ve Ya'kûb merfu' ve tenvinli olarak فَلا رَفْتٌ وَلَا فَسُوقٌ şeklinde; وَلَا جِدَالٌ kelimesini, mansûb; Ebû Ca'fer her üçünü de merfu' ve tenvinli; diğer kırâat imamları; her üçünü de üstün harekeli okumuşlardır.⁷⁸⁴

Yukarıda bahsi geçen kelimeleri merfu' ve tenvinli olarak فَلا رَفْتٌ وَلَا فَسُوقٌ şeklinde; وَلَا جِدَالٌ kelimesini ise mansûb okuyan imamların delili, sözün gelişinden, refes(cinsel ilişki)'in bir çeşidi değil, cinsel ilişkinin bütün çeşitlerinin yasak olmasıdır. Dolayısıyla lafzın bazen müfred olmasıyla cem'i yani çoğul anlamı da kastedilebilir. Burada böyle bir kullanım söz konusudur.⁷⁸⁵ Yukarıda zikredilen kelimelerin hepsini nasb ile okuyanların

⁷⁸⁰ İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, İbn Muhaysin, el-Yezidî ve Hasan el-Basrî'nin kırâatlarıdır. Diğer imamlar ise, فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ şeklinde okumuşlardır. Dâni, **a.g.e.**, 223; Dimyâtî, **a.g.e.**, 542; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 482-483.

⁷⁸¹ Ferra', **a.g.e.**, III, 265; Zemahşeri, **a.g.e.**, IV, 595; Razî, **a.g.e.**, XXXI, 185 ; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 482-483.

⁷⁸² Zemahşeri, **a.g.e.**, IV, 595; Razî, **a.g.e.**, XXXI, 185; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 482.

⁷⁸³ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 764-765.

⁷⁸⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 281; Dimyâtî, **a.g.e.**, 185.

⁷⁸⁵ El-Fârisî, **a.g.e.**, II, 291; Ebû Zür'a, **a.g.e.**, 129

delili, İbn Abbâs'ın "Hacda cedelleşme yoktur." ifadesidir. Nitekim İbn Abbâs, arkadaşıyla münakaşa etme, ta ki ona olan öfken sona erinceye kadar." demiştir.⁷⁸⁶ Ebû Zur'a bu kırâatın başka bir delili olarak şunu zikretmektedir: Bu kırâatla âyette kastedilen anlamın açıklanması daha kolaydır. Nitekim Allah, لا ريب فيه (Kendisinde hiç şüphe yoktur.)⁷⁸⁷ âyetiyle şüphe cinsinden olan herşeyi kitap için nefyettiği gibi, mansûb olarak okunan kırâata göre de refes ve fusûk (cinsel ilişki ve günah) cinsinden herşeyi yasaklamıştır.⁷⁸⁸

Yukarıdaki bilgiler ışığında görüleceği üzere her iki kırâatta anlam ve amaç birbirine yakın ve aynı zamanda birbirini ikmal edici ve teyid edici durumdadır. Sahîh veya mütevâtir olarak değerlendirilen kırâatlar, dikkatli bir şekilde incelendiğinde yukarıda belirtilen sonucun ortaya çıkacağı âşikârdır. Çünkü bu kırâatlar, amaç ve anlam olarak birbirlerini olumsuzlamamakta; aksine birbirlerini desteklemekte veya açıklamaktadır.

En'âm sûresi 83. âyette geçen درجاتٍ مَنْ ifadesini Âsım, Hamza ve Kisâî, izafetsiz ve tenvin ile⁷⁸⁹, diğer imamlar ise; izafetle درجاتٍ مَنْ şeklinde okumuşlardır.⁷⁹⁰ Bu ifadeyi tamlamasız ve tenvin ile okuyanlara göre anlam Biz dilediğimiz kişileri, pek çok derecelere yükseltiriz..." biçiminde olur. Dolayısıyla âyette geçen مَنْ lafzı mahallen mansûb olmuş olur.⁷⁹¹ Râzî'nin bildirdiğine göre İbn Miksem İzâfetsiz ve tenvinle okunan kırâat, derece ve mertebe bakımından, onların birbirine üstün kılındıklarına daha fazla delâlet eder." demiştir. درجاتٍ مَنْ şeklindeki kırâat ise, tek bir dereceye delâlet ettiği gibi, pek çok derecelere de delâlet eder. Halbuki tenvin, sadece pek çok derecelere delâlet eder.⁷⁹²

Tevbe sûresi 30. âyette geçen عُزَيْرٌ kelimesini Asım, Kisâî tenvîn (—) ile⁷⁹³; diğer imamlar⁷⁹⁴ ise tenvinsiz olarak عُزَيْرٌ şeklinde okumuşlardır.⁷⁹⁵

عُزَيْرٌ kelimesini tenvinli okuyanların delilini Ebû Hayyân şu şekilde zikretmektedir: "Ebû Ubeyd şöyle demektedir: Bu hafif bir isimdir. Arapça olmayan munsarif bir

⁷⁸⁶ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, a.y.

⁷⁸⁷ Bakara 2/2

⁷⁸⁸ Ebû Zür'a, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 281-283.

⁷⁸⁹ Dâni, **a.g.e.**, 104; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 573. Halef, Ya'kûb ve A'meş de bu şekilde okumuşlardır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 252.

⁷⁹⁰ Dimyâtî, **a.g.e.**, a.y.

⁷⁹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 573.

⁷⁹² Râzî, **a.g.e.**, XIII, 62.

⁷⁹³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 402. Ya'kûb, Hasan el-Basrî ve el-Yezîdî de bu şekilde okumuşlardır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 286.

⁷⁹⁴ EBÛ'l-Hayyân; diğer imamlar yerine diğer yedi mütevâtir kırâat imamı olarak باقي السبعة ifadesini kullanmaktadır.

⁷⁹⁵ İbn Mücahid, **a.g.e.**, 313; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 402.

kelimedir.”⁷⁹⁶ Zeccâc ise, bu kelimenin ism-i tasğîr kalıbında olduğunu söyler ve bu kelimenin Hûd ve Lût kelimeleri gibi Arapça olmayan bir kelime de olsa tenvin ve cer kabul edeceğini belirtir.⁷⁹⁷ Ebû Zür’â da bu kelimenin Arapça isimler gibi ism-i tasğîr kalıbına benzemesi sebebiyle Arapça kelime olarak da kabul etmenin mümkün olabileceğini belirtir.⁷⁹⁸ Bu kelimeyi tenvinli okuyanlar, عَزِيرُ mübteda ابن kelimesini de bunun haberi olarak okumuşlardır. عَزِيرُ şeklindeki kırâatın izahı şu şekilde yapılabilir: Bu kelime arapça olmayan ve ma’rife bir kelimedir. Dolayısıyla bunun munsarif olmaması gerekir.

Âyetteki اِبْنُ kelimesi عَزِيرُ kelimesinin sıfatıdır. Mübtedanın haberi ise mahzuftur. Buna göre kelamın takdiri, عَزِيرُ اللهُ مَعْبُودُ نَابِنِ (Allah’ın oğlu Üzeyir, bizim ilahımızdır.) şeklindedir.⁷⁹⁹ Ferrâ da tenvinsiz okuyuşu şu şekilde izah etmiştir:” Üzeyir kelimesindeki tenvin aslında sâkin nûn harfidir. اِبْنِ kelimesindeki bâ (ب) harfi de sâkindir. Dolayısıyla iki sâkin harf yanyana gelmiştir. Bu sebeple, telaffuzu kolaylaştırmak için tenvîn nûnu hafzedilmiştir.” diyerek şu beyti zikretmiştir:

غَيْرَ مُسْتَعْتَبٍ وَلَا ذَاكِرًا اللهُ إِلَّا قَلِيلًا فَأَلْفَيْتُهُ (Onu pek de öyle tevbekâr ve Allah’ı zikreden biri bulamadım.)⁸⁰⁰

Sâd sûresi 46. âyette geçen بِخَالِصَةٍ kelimesi hem tenvin⁸⁰¹ hem de izafetle⁸⁰² okunmuştur.

Adı geçen kelimeyi tenvinle okuyanlar, اِبْنِ ذِكْرِي الدَّارِ ifadesini بِخَالِصَةٍ ifadesinden bedel yapmışlardır. Dolayısıyla buna marife kelimenin nekreden bedel yapılması denilmektedir. Bu şu âyete benzemektedir: قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِنْ ذَلِكَ النَّارِ (.....Size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Ateş!)⁸⁰³ âyetindeki اِبْنِ النَّارِ takdiri gibidir. Buna göre anlam Biz; onları, yurtlarını hatırlamaları nedeniyle kendimize has kullar kıldık.” şeklinde olur. Bu

⁷⁹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 402.

⁷⁹⁷ Zeccâc, **a.g.e.**, II, 442.

⁷⁹⁸ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 316

⁷⁹⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 403.

⁸⁰⁰ Ferra, **a.g.e.**, I, 431.

⁸⁰¹ İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Zekvân, Asım, Hamza, Kisâî, Ya’kûb ve Halef’in kırâatlarıdır. Dâni, **a.g.e.**, 188.

⁸⁰² Nâfi ve Ebû Ca’fer’in kırâatlarıdır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 456; Pâluvî, **a.g.e.**, 118. Şeybe ve A’rec de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 164.

⁸⁰³ Hac 22/72.

kırâatın delili, *و هم من الساعة مشفقون*, (...Onlar kıyamet saatinden korkup titrerler.)⁸⁰⁴ âyetidir.⁸⁰⁵

Söz konusu kelimeyi izafetle okuyan, masdar olan *خالصة* ifadesinin *ذكرى* kelimesine muzaaf yapmıştır. Buna göre takdir: *خُصِّتْ لَهُم ذِكْرِي الدارِ* (Yurtlarını hatırlama onlara halis oldu.)” şeklinde olabilmektedir. Aynı zamanda *ذكرى* kelimesini *خالصة* kelimesinin mef’ûlü olarak kabul edip, mef’ûlüne izafetle okumak da ihtimal dahilindedir. O zaman takdir: *لمعادهم أخلصوا الذكرَ بأن* (Vatanlarını hatırlamada samimiyet gösterdikleri için onları halis kıldık.) şeklinde olur.⁸⁰⁶

3.2.6. Kelimelerde Yapılan Takdim-Tehir

Âl-i İmrân sûresi 195. âyette geçen *و قاتلوا وقُتِلُوا* (Savaştlar ve öldürüldüler.) kelimelerini Nâfi, Âsım ve Ebû Amr, birinciye elifle, ikinciye elifsiz ve tahfil olarak okumuşlardır. Dolayısıyla anlam: Onlar o Peygamberle, öldürülünceye kadar savaşmışlardır. şeklinde olur.⁸⁰⁷

Hamza ve Kisâî ise ; bu kelimeleri takdim- tehirle *قاتلوا وقُتِلُوا* şeklinde okumuşlardır.⁸⁰⁸ Buradaki vav harfi fasl içindir. İbn Kesîr ve İbn Âmir ise, ikinci fiili şedde ile⁸⁰⁹ *و قاتلوا وقُتِلُوا* (Savaş alanında kesilip doğrandılar.) şeklinde okumuşlardır. Şeddeli okuma, mübâlağa anlamı içindir. Hasan el- Basrî de “kesilip doğrandılar” anlamını vermiştir.⁸¹⁰

Bahsi geçen fiilerden birinciye mechûl, ikinciye ma’lûm kalbıyla okuyanların hücceti, Allah yolunda savaşanlardan bir kısmının öldürülmesi, geride kalanların, arkadaşlarının öldürülmelerinden ötürü, ümitsizliğe düşmeyip, aksine savaşa aşk ve şevkle devam etmeleridir. Dolayısıyla onların bir kısmının öldürülüp, geriye kalanların ye’s’e düşmeyip muharebeye devam etmeleri daha önemli ve takdire şâyandır. Nitekim bu kırâat; *فما وهنوا لما* (... Allah yolunda başlarına gelen olumsuz şeylerden dolayı ne gevşeklik ne de zayıflık gösterdiler.)⁸¹¹ âyetinin anlamına da uygun düşmektedir.⁸¹²

⁸⁰⁴ Enbiya 21/49.

⁸⁰⁵ Ebû Zür’a, **a.g.e.**, 613-614; Mekkî, **a.g.e.**, II, 231.

⁸⁰⁶ Mekkî, **a.g.e.**, II, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 165.

⁸⁰⁷ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 221-222.

⁸⁰⁸ Halefu’l-Âşir ve Mutavveî de bu şekilde okumuşlardır. Dimyâtî, **a.g.e.**, 219.

⁸⁰⁹ Hasan el-Basrî ve Ebû Recâ da bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 480.

⁸¹⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 480.

⁸¹¹ Al-i İmrân 3/146.

⁸¹² Mekkî, **a.g.e.**, I, 373; el-Fârisî, **a.g.e.**, III, 117.

El-Fârisî'ye göre, birincinin ma'lûm, ikincinin mechûl okunması güzeldir. Çünkü savaş, öldürmeden önce gerçekleşir. İkinci fiili şeddeli okumak ise "Bütün kapıları kendilerine açık olduğu halde...." âyetinde⁸¹³ مُفْتَحَةٌ kullanıldığı gibi, savaşta da öldürme olayının çok olması sebebiyle şeddeli okunması yerinde ve güzel olmuştur.⁸¹⁴

Tevbe sûresi 111. âyette geçen فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ (.....Allah yolunda öldürürler ve öldürülürler) fiillerini Hamza ve Kisâf, âyetteki yerlerini takdim- tehirle, birincisini mechûl, ikincisini malûm kalıbıyla فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ şeklinde okumuşlardır.⁸¹⁵ Diğer imamlar ise, birinciyi ma'lûm, ikinciyi mechûl kalıbıyla okumuşlardır.⁸¹⁶

Söz konusu âyette geçen fiillerden birincisini ma'lûm, ikincisini mechûl okuyanlara göre anlam: Onlar (inananlar) kâfirleri öldürürler ve öldürülünceye kadar savaşmaktan kaçınmazlar." şeklinde olur. Bu fiillerden birinciyi mechûl; ikinciyi ma'lûm kalıbıyla okuyanlara göre mâna: " Müslümanlardan büyük bir çoğunluk öldürülse bile, geride kalan müslümanlar asla vazgeçmezler ve düşmanla savaşmaya devam eder ve kafirleri öldürürler." şeklinde olur.⁸¹⁷

⁸¹³ Sâd 38/50.

⁸¹⁴ el-Fârisî, **a.g.e.**, III, 117.

⁸¹⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 509. Halef de bu imamlara muvafakat etmiştir. Pâluvî, **a.g.e.**, 67.

⁸¹⁶ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 319; Pâluvî, **a.g.e.**, 67.

⁸¹⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 509-510.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-BAHRU'L-MUHÎT'TE ŞAZZ KIRÂATLAR VE BU KIRÂATLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Şâzz Kırâatlar Hakkındaki Görüşleri

Ebû Hayyân, Mütevâtir olmayan kırâatlar konusunda çoğu âlimden farklı bir yol izlemiştir. O, şâzz kırâatları reddetmemiş; çoğu âlimin zayıf gördüğü kırâatların isnadını kuvvetlendirmiş¹; sahâbeye isnad edilen kırâatları savunup bunları inkar edenleri tekfir etmiştir.² Daha da ilginç olanı bunları Cumhûrun kırâatından üstün tutmuş³ veya denk saymıştır.⁴ Aynı şekilde bu tür kırâatların savunulmasında değişik lehçelerden, bedevîlerin sözlerinden ve şiirden istişhatta bulunmuştur.⁵ Müellif, ... و إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا... (Hani biz meleklerle, 'Âdem'e secde edin', demiştik.) âyetinde geçen⁶, اسْجُدُوا kelimesini lafzındaki ج (cim) harfinin harekesine tabi' olarak merfu (ـُ) okuyan Ebû Ca'fer Yezid b. El-Ka'ka' (ö. 132/750)⁷ ile Süleyman b. Mihrân'ı hatalı bulan ez-Zeccâc(ö. 311/923)⁸, el-

¹ Ebû Hayyân, a.g.e., I, 246.

² Yahya 'Atiyye es-Sâlim el-Kasım, **Menhecu Ebî Hayyân el-Endelusî fî İhtiyârâtihi mine'l-Kırââti'l-Kur'âniyye fî Dav'i 'İlmi'l-Luğati'l-Mu'âsir**,(Basılmamış Doktora Tezi), Câmi'atu 'Ayn Şems, Kahire-1989, 26.

³ Bakara Sûresi 25. âyette geçen مُطَهَّرَاتٌ kelimesini مُطَهَّرَاتٌ şeklinde okuyan Zeyd b. Ali'nin kırâatını daha üstün tutmaktadır. Bkz. Ebû Hayyân, a.g.e., I, 189.

⁴ Naml Sûresi 26. âyette geçen العَظِيمِ lafzını merfu (ـُ) okuyan İbn Muhaysın'ın kırâatı ile mecrûr okuyan Cumhûrun kırâatını birbirine denk saymıştır. Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, 232.

⁵ Müellifin şiirle istişhadı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Sabri İbrahim es-Seyyid, **Şevâhidu Ebî Hayyân fî Tefsîrihi**, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye, 1989.

⁶ Bakara 2/34.

⁷ Ebû Ca'fer Yezid b. el- Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 132/750)'dir. Tabîinden olup meşhur on kırâat imamından biridir. İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yan**, VI, 274; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, II,382.

⁸ Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriyy b. Sehl b. ez-Zeccâc (ö. 311/923)'dir. Basra ve Kûfe ekollerini mezcederek Bağdat ekolünü kuran tefsir, nahiv, lügat ve dil âlimidir. **Me'âni'l-Kur'ân ve İ'rabuhu, Mâ Yensarifu ve Mâlâ Yensarifu, Fa'altu ve Ef'altu, el-İştikak, el-Emâlî** eserlerinden bazılarıdır. İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, 90.

Fârisî(ö. 377/987)⁹, İbn Cinnî (ö. 392/1002)¹⁰, ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) gibi âlimlere karşı bu kullanımın Ezdişenûe lehçesinde var olduğunu, bu yüzden kârî'ye hata ve yanlışlık isnad edilmemesi gerektiğini ifade eder. Buna ilave olarak müellif, Ebû Ca'fer'in, Kur'ân-ı Kerim'i Abdullah b. Abbas'tan¹¹ ve diğer sahâbîlerden arz yoluyla alan meşhûr kırâat imamlarından biri olduğunu belirtir ve onun yedi kırâat imamından biri olan Nâfî' b. Ebî Nu'aym'ın hocası olduğunu zikreder. Bu şekilde, senedin sağlam olduğunu vurgular ve kırâatı izah eder.¹²

Müellif; *و ما تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ* (O'nu (Kurân'ı) şeytanlar indirmede.)¹³ âyetinde geçen *الشَّيَاطِينُ* kelimesini, *الشَّيَاطُونُ* şeklinde tilâvet eden el-Hasan (ö.110/728)¹⁴ ve İbnu's-Semeyfe (ö.90/708)¹⁵ kırâatlarını yanlış bulup reddeden müfessir ve dilcilere, bir bedevîden gelen rivâyetle karşılık verir ve kırâatın izahını yapar. Ebû Hâtim ve bazı kırâat imamaları ile en-Nehhâs(ö. 338/950)¹⁶, el-Mehdevî (ö. 440/1048)¹⁷ ve el-Ferra(ö. 207/822)¹⁸ gibi bazı âlimler bu kırâatı reddetmişlerdir. Buna karşılık en-Nadr b. Şumeyl(ö. 203/819)¹⁹ ise, el-

⁹ Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987)'dir. Basra dil ekolüne mensub bir âlimdir. **El-İdâh fi'n-Nahv, el-Hucce fi'l-Kırâati's-Seb'a** eserlerinden bazılarıdır. . İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yan**, II, 280; M. Reşit Özbalkıç, "Ebû Ali el-Fârisî" mad., **DİA**, X, 88.

¹⁰ EBÛ'l-Feth Osman b. Cinnî el-Bağdâdî (ö. 392/1002)'dir. Hicrî IV. asrın en önemli dil âlimidir. Kırk yıla yakın Ebû Ali el-Fârisî'ye öğrencilik yapmıştır. **El-Hasâis, el-Muktedab, el-Muhteseb, el-Munsif, et-Tasrîfu'l-Mulûkî** kaleme aldığı önemli eserlerdendir. . İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, 128; es-Suyûtî, **el-Buğye**, I, 496; Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî" mad., **DİA**, XIX, 397.

¹¹ EBÛ'l-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureyşî (ö. 68/688)'dir. Hz. Peygamberin amcasının oğludur. Tefsîr, Hadis, Fıkıh, Eyyâmu'l-Arab, Megazi, Tarih ve Edebiyat alanlarında söz sahibi olup, Tefsîr ilminde Hz. Peygamberden sonra en önemli kaynaklardan biri kabul edilir. İbn Sa'd, **Tabakâtu'l-Kubrâ**, II, 365; Zehebî, **Tezkiretu'l-Huffâz**, I,40; İbnu'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I,425.

¹² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 246.

¹³ Şu'arâ 26/210.

¹⁴ Ebû Sa'îd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728)'dir. Tâbînin büyüklerinden olup, etkili hitabeti ile tanınmıştır. İbn Sa'd, **Tabakâtu'l-Kubrâ**, VII, 156; İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yan**, II, 69; Ez-Zehabî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, IV, 563.

¹⁵ Muhammed b. es-Semeyfe' el-Yemânî (ö. 90/708)'dir.

¹⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs el-Mısırî (ö. 338/950)'dir. Müfessir, Arap Dili âlimi ve şâirdir. Ellinin üzerinde eser kaleme almıştır. **Meâni'l-Kur'ân, el-Kâfi fi'n-Nahv, el-Mukni', Şerhu Ebyâti Sibeveyh, Kitâbu'l-İştikâk** eserlerinden bazılarıdır. İbnu'l-Kıftî, **Tabakâtu'n-Nahviyyîn**, 239; İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yan**, I, 99; es-Safedî, **el-Vâfi**, VII, 362.

¹⁷ EBÛ'l-Abbâs Ahmed b. Ammar el-Mehdevî et-Temîmî (ö. 440/1048)'dir. Endülüslü tefsir, nahiv, lügat ve kırâat âlimidir. **El-Hidâye fi'l-Kurrâi's-Seb', et-Tafsîlu'l-Câmi' li-'Ulûmi't-Tenzîl, et-Tahsîl fi Muhtasari't-Tafsîl** eserlerinden bazılarıdır. İbnu'l-Kıftî, **Tabakâtu'n-Nahviyyîn**, I, 91; es-Safedî, **el-Vâfi**, VII, 257; İbnu'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 92.

¹⁸ Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822)'dir. Kûfe dil ekolüne bağlı tefsir ve nahiv âlimidir. **Me'âni'l-Kur'ân, el-Muzekker ve'l-Muennes, el-Maksûr ve'l-Memdûd, el-Hudûd** kaleme aldığı eserlerinden bazılarıdır İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, 98. es-Suyûtî, **el-Buğye**, II,233.

¹⁹ EBÛ'l-Hasan en-Nadr b. Şumeyl b. Hareşe el-Mâzinî el-Basrî (ö.203/819)'dir. Nahiv, edebiyat,lügat, hadîs ve fıkıh âlimidir. es-Sıfat fi'l-Luğa, Ğaribu'l-Hadîs, el-Medhal ilâ Kitâbi'l-'Ayn te'lif ettiği eserlerden bazılarıdır. İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, 77; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, IX, 328.

‘Accâc(ö.145/762)²⁰ ve Ru’be(ö.97/716)²¹ gibi şairlerin sözleriyle istişhâd edilip durulurken el –Hasan ve arkadaşı İbnu’s-Semeyfe’nin sözleriyle istişhad etmenin daha doğru olacağını, kaldı ki onların sadece işittikleri bir kırâatı okuduklarını belirtir²². Yunus b. Habib(ö. 182/798)²³ de bir bedevinin دَخَلْتُ بَسَاتِينَ مِنْ وَرَائِهَا بَسَاتُونَ (Bahçeler ardından bahçelere girdim.) sözünü işittiğini ve bunun el-Hasan kırâatına ne kadar benzediğini belirtmiştir.²⁴ Müellif, en-Nadr ve Yunus’tan gelen rivâyetlere ek olarak Ebû Feyd Müerric es-Sedûsî’nin(ö.195/811)²⁵ izahını zikreder. Aynı zamanda el-A’meş’in de el-Hasan ve İbnu’s-Semeyfe gibi الشَّيَاطُونُ şeklinde okuduğunu ifade eder.²⁶ Bu yüzden الشَّيَاطُونُ şeklinde okumanın yanlış olduğunu söylemenin mümkün olmadığını belirtir.²⁷

2. ŞÂZZ KIRÂATLARI REDDETME SEBEPLERİ

Müellifin değişik sebeplerle reddettiği kırâatlar vardır. Bu sebepleri; tefsire muhalif olma, Kur’an hattına muhalif olma, Mûtezile ve Şia gibi mezhepleri destekler mahiyette olma, Arap diline muhalif olma ve senedinin zayıf olması şeklinde sıralayabiliriz.²⁸

2.1. Tefsîre Muhalif Olması Sebebiyle Reddettiği Kırâatlar

Ebû Hayyân, tefsîrinde şâzz kırâatlara yer vermiştir. Fakat bu kırâatları birtakım gerekçelerle reddetmiştir. Reddetme sebeplerinden biri de, tefsîre muhâlif olmalarıdır. Örneğin, Yahya b. Ya’mer, ez-Zührî ve en-Nehâ’î²⁹ رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ (Rabbimiz! Kıyâmet gününde beni, ana-babamı ve bütün müminleri bağışla!)³⁰ âyetinde

²⁰ Ebû Muhammed Ru’be b. el-‘Accâc et-Temîmî (ö. 145/762)’dir. Temim kabilesi şairlerindedir. Hulusi Kılıç, “ ‘Accâc” mad., **DİA**, I, 320.

²¹ EBÛ’Ş-ŞA’SÂ’ Abdullah b. Ru’be (ö. 97/716)’dir. Basralı lûgat ve recez âlimidir. İbn Hallikan, **Vefeyâtu’l-A’yan**, II, 303; Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, VI, 162.

²² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 196.

²³ Ebû Abdîrrahman Yûnus b. Habib ed-Dabbî (ö.182/798)’dir. Basra ekolünün kurucularından sayılan nahiv âlimidir. İbnu’n-Nedim, **el-Fihrist**, 63.

²⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, aynı yer.

²⁵ Ebû Feyd Müerric b. ‘Amr es-Sedûsî el-‘Aclî (ö. 195/811)’dir. Basra ekolüne mensûb nahiv âlimidir. İbnu’n-Nedim, **el-Fihrist**, 71; İbnu’l-Kıfî, **İnbâhu’r-Ruvât**, III, 327.

²⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, aynı yer.

²⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, aynı yer. Daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II,378; 689-690; IV, 390-391; VI, 390-391; IX, 373;X, 303, 367-368, 508.

²⁸ Yahya ‘Atiyye es-Sâlim el-Kasım, **Menhecû Ebî Hayyân el-Endelusî fî İhtiyârâtihi mine’l-Kırââti’l-Kur’âniyye fî Dav’i ‘İlmi’l-Luğati’l-Mu’âsır**, 32-37.

²⁹ Ebû İmrân İbrahim b. Yezîd b. Kays b. el-Esved en-Nehâ’î el-Kûfî (ö. 96/715)’dir. Tâbiînden olup Kûfeli meşhûr fikhî âlimidir. İbn Sa’d, **Tabakâtu’l-Kubrâ**, VI, 270; İbn -i Hallikan, **Vefeyâtu’l-A’yan**, I, 25; Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, IV, 520; İbnu’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 29.

³⁰ İbrahim 14/41.

geçen “ وَلَوْلَدَيْ ” kelimesini “ وَلَوْلَدَيْ ” şeklinde okumuştur. Müellif, ‘Âsım el-Cehderî’nin bu kırâatı reddettiğini ve Übeyy b. Ka’b’ın mushafında “ وَ لِأَبَوَيْ ” şeklinde zikredildiğini belirterek kendisinin de bu kırâatı reddettiğini belirtmiştir.³¹ Yine başka bir örnek vermek gerekirse, Cumhûr, إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ (Kulları içinde Allah’tan ancak âlimler korkarlar.)³² âyetinde geçen “ الله ” lafzını nasb ile (ـ) “ الْعُلَمَاءُ ” kelimesini ref’ ile (ـ) ile okumuşlardır. Ömer b. Abdilaziz ile Ebû Hanife’den “ الله ” lafzını ref’ ile (ـ) “ الْعُلَمَاءُ ” kelimesini nasb ile (ـ) okudukları rivayet edilmiştir. Fakat Ebû Hayyân; şâzz kırâatlardan bahseden kitaplarda böyle bir kırâat rivâyetinin olmadığını belirtmiştir.³³

2.2. Kur’ân Hattına Muhalif Olması Sebebiyle Reddedtiği Kırâatlar

Ebû Hayyân’ın, Kur’ân hattına muhalif olması sebebiyle reddettiği kırâatlar oldukça fazladır. Örneğin, İbn ‘Abbas’ın Tevbe sûresi 91. âyetteki اللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Allah, çok bağışlayan ve esirgeyendir.) cümlesini اللهُ لِأَهْلِ الْإِسَاءَةِ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Allah, kötülük yapanlar için, çok bağışlayan ve esirgeyendir.) şeklinde okumasını zikredebiliriz. Müellif; bu kırâatın Kur’ân hattına muhalif olduğu için, Kur’ân’dan olmayıp, onun tefsir olduğunu zikretmiştir.³⁴ Yine, Ebû Hayyân, اللهُ يَضِلُّ بِه كَثِيرًا وَيُهْدِي بِه كَثِيرًا وَمَا يَضِلُّ بِه إِلَّا الْفَاسِقِينَ (Allah böyle misaller sebebiyle birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola ulaştırır. Şu da bir gerçektir ki, Allah fâsıklardan başkasını saptırmaz.)³⁵ âyetinde geçen زَيْدُ بْنُ عَلِيٍّ يَضِلُّ بِه (Zeyd b. Ali’nin يَضِلُّ بِه şeklinde kırâatını Mushaf hattına uygun olmadığı için reddetmiştir.³⁶

Ebû Hayyân, إِنَّ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمِنْ مَعَهُ (Onlar başlarına bir kötülük geldiğinde onu Mûsâ ve ona inananların uğursuzluğuna bağlarlardı.)³⁷ âyetinde yer alan يَطَّيَّرُوا

³¹ Ebû Hayyân, a.g.e, VI, 450-451.

³² Fâtır 35/28.

³³ Ebû Hayyân, a.g.e, IX, 31.

³⁴ Ebû Hayyân, a.g.e, V, 483.

³⁵ Bakara 2/26.

³⁶ Ebû Hayyân, a.g.e, I, 203.

³⁷ A’râf 7/ 131.

kelimesini, İbn Mücahid'in تَشَاءُمُوا şeklinde okuduğunu zikreder ve ardından bu kırâatın Mushaf hattına uygun olmadığını, tefsîr kabîlinden zikredildiğini belirtir.³⁸

Müellif, تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ (Allah'ın düşmanlarını ve sizin düşmanlarınızı korkutmak için....)³⁹ İbn Abbâs, İkrime ve Mücahid'in تَزْهِبُونَ بِهِ yerine تُخْزُونَ بِهِ şeklindeki kırâatının, Kur'ân hattına muhalif olduğunu ve tefsîr kabîlinden zikredildiğini belirtir.⁴⁰

2.3. Ehl-i Bidat, Mûtezile ve Şia gibi Mezhepleri Destekler Mahiyette Olması Sebebiyle Reddedtiği Kırâatlar

Ebû Hayyân, bazı kırâatları birtakım mezhepleri desteklediği düşüncesiyle reddetmiştir. Özellikle Mutezile ve Şia başta olmak üzere diğer ehl-i bid'at fırkaları desteklediği için bu kırâatları şâzz olarak kabul etmiştir.

Örneğin, müellif, يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ (Allah böyle misaller sebebiyle birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola ulaştırır. Şu da bir gerçektir ki, Allah fâsıklardan başkasını saptırmaz.) âyetinde geçen يُضِلُّ kelimesini İbn Ebî Able'nin يُضِلُّ şeklinde okuduğunu ve bunun Kaderiyye mezhebini destekler bir kırâat olduğunu zikreder ve reddeder.⁴¹ Aynı şekilde Ebû Hayyân, قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ (Allah buyurdu ki: Kimi istersem, onu azabıma uğrattırım.)⁴² âyetinde geçen “أشَاءُ” (istersem) kelimesini Zeyd b. 'Ali, el-Hasan, Tâvûs (ö. 106/724)⁴³ ve 'Amr b. Fâid'in (ö. 200/816)⁴⁴ “

³⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V,147. Daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 344-345;

³⁹ Enfâl 8/60.

⁴⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 344-345. Daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 614; VI,31; VII,253 vb.

⁴¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 203.

⁴² A'râf 7/156

⁴³ Ebû Abdîrahmân Tâvûs b. Keysân el-Havlânî el-Hemedânî (ö. 106/724)'dir. Tâbînün büyüklerinden olup fıkıh ilminde temâyüz etmiş bir şahsiyettir. Bkz. İbn Sa'd, **Tabakâtu'l-Kubrâ**, V, 537; İbn Hallikan, **Vefeyâtu'l-A'yan**, II, 509; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, V, 38.

⁴⁴ Ebû 'Ali 'Amr b. Fâid el-Usvârî (ö. 200/816)'dir. Mûtezile mezhebine bağlı Basralı tefsir, kırâat, hadîs ve kelim âlimidir. Hadîs ilminde zayıf ve metrûk olduğu belirtilmektedir. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî el-'Ukaylî, **Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr**, (thk. Abdu'lmu'tî Emin Kal'acî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1983, III, 290; Ebû Ahmed Abdullah b. 'Adiyy, **el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl**, (thk. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut-1988, V, 148; ez-Zehebî, **Mizânu'l-İ'tidâl**, III, 283.

أساء “ şeklinde okuduğunu belirttiikten sonra, Ebû ‘Amr ed-Dânî’nin (ö. 444/1053)⁴⁵ bu kırâatın yukarıda bahsi geçen kârilere âit olmadığı görüşünü nakleder. Daha da ilginç olanı bu şekilde okuyan ve onu hoş gören Sufyân b. ‘Uyeyne’nin(ö. 198/814)⁴⁶ ciddi bir şekilde tenkit gördüğünü ilave eder. Çünkü bu kırâat, ehl-i bid’at ve Mûtezilenin görüşlerini destekler biçimdedir.⁴⁷

2.4. Arap Diline Muhalif Olması Sebebiyle Reddettiği Kırâatlar

Müellif, bazı kırâatları Arap diline aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Örneğin, Müellif, bazı kırâatları Arap diline aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Örneğin, “ أن لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَتِمَّ الرِّضَاعَةَ, (Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba)için.)⁴⁸ âyetinde geçen” أن “ şeklindeki okumasını (tamamlamak) ibâresini Mücahid’in⁴⁹ (ö. 104/722) “ أن يَتِمَّ “ şeklindeki okumasını örnek olarak zikredebiliriz. Ebû Hayyân; en “ أن “ harfinin nasbetmemesinin sadece şiir zaruretine has olduğunu ve bu kırâata istinad edilerek kâide oluşturulamayacağını belirtir.⁵⁰

Aynı şekilde, “ قال يا قوم هؤلاء بناتي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ (Ey kavmim! İşte şunlar kızlarım, sizin için daha temizdir.)⁵¹ âyetinde geçen “ أَطْهَرُ “ kelimesini el-Hasan, Zeyd b. Ali, Sa’id b. Cübeyr ve Mervân b. Muhammed “ أَطْهَرُ “ şeklinde okumuştur. Müellif, Sîbeveyh ve Ebû Amr b. A’lâ’nın bu kırâatın hatalı olduğunu belirten görüşlerini zikrettikten sonra, kendisinin de bu görüşte olduğunu belirtmiş ve Arap dili kurallarına uymadığı gerekçesiyle reddetmiştir.⁵²

⁴⁵ Ebû ‘Amr Osman b. Sa’id b. Osman el-Kurtubî ed-Dânî(ö. 444/1053)’dir. Endülüslü kırâat, hadîs, tefsîr ve nahiv âlimidir. **Câmi’u’l- Beyan fi’l-Kırâat, el-Muhkem fi Nakti’l-Mesâhif, et-Teyâsîr fi’l-Kırâati’s-Seb’, el-Mukni’ fi Ma’rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli’l-Emsâr** eserlerinden bazılarıdır. Yüzü aşkın eserinin var olduğu belirtilmektedir. Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, XVIII, 77; a.m., **Ma’rifetu’l-Kurrâi’l-Kibâr**, I, 406; İbnu’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 503.

⁴⁶ Ebû Muhammed Sufyân b. ‘Uyeyne b. Meymûn el-Hilâli el-Kûfî (ö. 198/814)’dir. Tefsîr ve hadîs âlimidir. Aslen Kûfeli olup Mekke’ye hicret etmiş ve orada vefat etmiştir. Bkz. İbn Hallikan, **Ve-feyâtu’l-A’yan**, II, 391; Zehebî, **Tezkiretu’l-Huffâz**, I, 262; İbnu’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 308.

⁴⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 191. Başka örnekler için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 203; X, 501.

⁴⁸ Bakara 2/ 233.

⁴⁹ Ebu’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekki el-Mahzûmî (ö. 104/722)’dir. Tâbiünden olup tefsîr ve kırâat âlimidir. Abdullah b. Abbâs’tan tefsîr rivâyet edenlerin en meşhûru ve en güveniliridir. Bkz. İbn Sa’d, **Tabakâtu’l-Kubrâ**, V, 466; Zehebî, **Tezkiretu’l-Huffâz**, I, 92; İbnu’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, II, 41.

⁵⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 499.

⁵¹ Hûd 11/78.

⁵² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 187.

Ebû Hayyân; Bakara sûresi 275. âyetinde geçen الرَّبُّوا kelimesini Ebû Zeyd'den rivâyetle bazı kurrâ'nın الرَّبُّوا şeklinde okuduğunu belirtir. Hemen sonrasında bu kırâatın reddedilmesi gerektiğini, çünkü Arap dilinde bir ismin sonunda vav (و) ve öncesinde ötreli (ـ) bir harfin bulunamayacağını zikreder.⁵³

2.5. Senedi Açısından Reddettiği Kırâatlar

Müellifin; senedinin sağlam olmaması nedeniyle kabul etmediği kırâatlar da mevcuttur.

Örneğin, إني أمنتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ (Ben sizin Rabbinize iman ettim. Beni dinleyin.)⁵⁴ âyetinde geçen فَاسْمَعُونِ (beni dinleyin) ibaresini, İbn 'Atiyye'nin, tefsirinde Cumhûrun فَاسْمَعُونِ şeklinde okuduklarını rivayet ettiğini belirtir. Fakat Cumhûrun böyle bir kırâatının olmadığını söyler. Bu hatanın tefsiri istinsah eden kişiden kaynaklanabileceğini ifade eder. Çünkü kırâat imamlarının tamamının فَاسْمَعُونِ şeklinde mecrûr okuduklarının sağlam senedlerle sabit olduğunu söyler.⁵⁵

Ebû Hayyân, Ankebût sûresi 25. âyetindeki kırâatlardan bahsederken, Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet edilen bir kırâatı senedi sağlam olmadığı için zikretmediğini belirtir.⁵⁶

Müellif, “ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ (Bu sûretle (kurdun yediği asâ kırılıp da, uzun müddet ona dayalı duran Süleyman'ın cesedi)⁵⁷ yere yıkılınca anlaşıldı ki, cinler gaybı bilmiş olsalardı, o zilletli azabın içinde kalmazlardı.) âyetindeki kırâatları zikrederken, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Übeyy ve Dahhâk'tan rivâyet edilen bir kırâatın olduğunu bildirir.⁵⁸ Fakat böyle bir rivâyetin hem Mushaf hattına aykırı olduğunu hem de böyle bir kırâatın olması halinde müfessirlerin bunu zikredeceğini, fakat

⁵³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 704. Daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 522; 587; II, 741; III, 716; V, 15; X, 183.

⁵⁴ Yâsin 36/25.

⁵⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 57.

⁵⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 352. Müellifin açıkça belirtmediği bu kırâatın “ إِنَّمَا مَوْدَّةٌ بَيْنَكُمْ ” şeklinde olduğunu belirtmekte fayda vardır. İbn Haleveyh, **Muhtasarü Şevâzî'l-Kur'ân**, 116

⁵⁷ Sebe 34/14.

⁵⁸ Bu kırâatın فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ şeklinde olduğunu belirtmeliyiz. İbn Haleveyh, **Muhtasarü Şevâzî'l-Kur'ân**, 122.

müfessirlerin böyle bir rivâyetten bahsetmediğini, dolayısıyla İbn Abbâs'ın böyle bir rivâyet nakletmediğini belirtir.⁵⁹

3. Ebû Hayyân'ın Sadece Zikretmekle Yetindiği Kırâatlar

Müellif; tefsirinde hakkında herhangi bir yorum yapmadığı birçok kırâat zikretmiştir. Tefsîrde bunların örnekleri çokça yer alır.

Müellif, A'râf sûresi 46. âyette geçen **يَطْمَعُونَ** (arzu ediyorlar) kelimesini **طامِعُونَ** (arzu ederek) şeklinde okuyan İbnu'n-Nahvî (ö. 513/1119)⁶⁰ ve **ساختون** (kızarak) şeklinde okuyan İyad b. Lakî't'in⁶¹ kırâatları hakkında herhangi bir görüş açıklamamıştır.⁶²

Ebû Hayyân, **و إِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تَلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ** (...gözleri cehennem ehli tarafına çevrildiği zaman da....)⁶³ ifadesindeki **و إِذَا صُرِفَتْ** (çevrildiği zaman...) ibaresini **و إِذَا قُلِبَتْ** şeklinde okuyan A'meş'in kırâatı hakkında herhangi bir hükümde bulunmamıştır.⁶⁴

Müellif, **الذي جعل لكم الارض فراشاً** (O Rab ki yeryüzünü sizin için bir döşek yaptı).⁶⁵ âyetinde geçen **فراشاً** (döşek) kelimesini **بساطاً** (sergi) şeklinde okuyan Yezid eş-Şâmî ile **مهاداً** (döşek) şeklinde okuyan Talha'nın⁶⁶ kırâatı hakkında da herhangi bir görüş beyan etmemiştir.⁶⁷

⁵⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 532. Başka örnekler için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 372-373; 386; VII,50; X, 469.

⁶⁰ EBÛ'l-Fadl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî (ö. 513/1119)'dir. İbnu'n-Nahvî olarak bilinmektedir. Fıkıh ve kelam âlimidir. el-Kasîdetü'l-Münferice isimli bir kasidesi vardır. İsmail Paşa, **Hediyetü'l-'Arifîn**, II, 551; ez-Ziriklî, **el-'Alâm**, IX, 325; Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifîn**, XIII, 334.

⁶¹ İyâd b. Lakî't es-Sedûsî el-Kûfî (ö. 120/738'den önce)'dir. Tabiîn devri hadîs âlimlerindendir. ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nebi**, V, 244; İbn Hacer, **Tehzibu't-Tehzîb**, I, 338.

⁶² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 59.

⁶³ A'râf 7/47.

⁶⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 59.

⁶⁵ Bakara 2/22.

⁶⁶ Ebû Muhammed Talha b. Masrif b. Ka'b el-Hemedânî el-Kûfî (ö. 112/730)'dir. Kendi döneminde Kûfe ehlinin en büyük kırâat âlimidir. Seyyidü'l-Kurrâ olarak isimlendirilmiştir. Aynı zamanda sika muhad-dislerdendir. İbn Sa'd, **Tabakâtu'l-Kubrâ**, VI, 308; İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, 46; ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nebi**, V, 191; İbnu'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, I, 343; ez-Ziriklî, **el-'Alâm**, III, 308.

⁶⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 158. Daha fazla örnek için bkz. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 69; 356; 358; VIII, 140; 410; IX, 78; X, 346, 459, Vd.

4. Sûrelere Göre Kırâatları Değerlendirmesi

Bu kısımda müellifin temas ettiği şâzz kırâatlara sûreler bazında yer verilecektir. Fakat bütün şazz kırâatlara yer vermek tezin hacmini genişleteceğinden dolayı, çalışmanın maksadını ifade edecek ölçüde şâzz kırâatlara yer verilecektir.

4.1. Bakara Sûresi

2. âyette geçen رَبِّ فِيهِ لَا kelimesini Ebû Hayyân'ın belirttiğine göre Ebû'ş-Şa'sâi, merfû' olarak رَبِّ فِيهِ لَا şeklinde okumuştur. Müellif; bu kırâat vechinin uzun uzun i'râb açıklamalarını yaptıktan sonra bunun şâzz olduğunu zikretmiştir.⁶⁸

7. âyetteki غَشَاوَةٌ kelimesini Zeyd b. Ali ve Hasan el-Basrî غَشَاوَةٌ şeklinde; A'meş غَشَاوَةٌ şeklinde; Ebû Hayve غَشَاوَةٌ şeklinde okumuşlardır.⁶⁹ Ebû Hayyân bu kırâat vecihlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁷⁰

15. âyette geçen وَيُمْدُهُمْ و fiilini İbn Muhaysin ve Şibl وَيُمْدُهُمْ şeklinde okumuştur.⁷¹

21. âyette var olan وَ خَلَقَ مَنْ قَبْلَكُمْ الذي خَلَقَكُمْ ifadesini Ebû's-Sümeýfe' مَنْ قَبْلَكُمْ وَ خَلَقَ مَنْ قَبْلَكُمْ şeklinde okumuştur.⁷² Ebû Hayyân, Zeyd b. Ali ise; وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ ifadesini وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ şeklinde okumuştur.⁷² Ebû Hayyân, Zeyd b. Ali'nin kırâatını Zemahşerî'den alıntı yaparak izah etmiştir: Bu zorlama bir kırâattır. Bu şu şekilde açıklanabilir: Birinci خَلَقَ fiili ile sılası arasına te'kîd için ikinci bir ism-i mevsûl getirmektir. Nitekim Şâir Cerîr: “ يَا تَيْمُ تَيْمٌ لَا أَبَا لَكُمْ (Ey babası olmayan Adıyy'li Teym'ler) şiirinde ikinci Teyme'yi ilk Teyme ile, ilkinin muzafun ileyi arasına getirmiştir.” demiştir.⁷³

23. âyetteki عَلِي عِبَادِنَا ifadesi Hz.Peygamber ve ümmeti kastedilerek عَلِي عِبَادِنَا şeklinde okunmuştur.⁷⁴

26. âyette geçen مَا بَعُوضَةٌ kelimesini Dahhâk, İbrahim b. Able, Ru'be b. El-Accâc ve Kutrub merfû' olarak okumuşlardır.⁷⁵ Müellif, bu kırâatı şu şekilde açıklamıştır: مَا için iki vecih vardır. Birincisi; sılası cümle olan bir mevsûl olmasıdır ki; âyetin takdîri هُوَ بَعُوضَةٌ

⁶⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 62; Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 36; Râzî, **a.g.e.**, II, 19. Züheyr el-Ferkubî de bu şekilde okumuştur. İbn Haleveyh, **Muhtasarü Şevâzî'l-Kur'ân**, 10.

⁶⁹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 81-82.

⁷⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁷¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 116; İbn Halevyh sadece İbn Muhaysin'i zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.

⁷² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 154.

⁷³ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 86; Râzî, **a.g.e.**, II, 101; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 154-155.

⁷⁴ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 92; Râzî, **a.g.e.**, II, 117; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 154-155.

⁷⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 198; İbn Halevyh, sadece Ru'be b. El-Accâc'ı zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 12

şeklindedir. İkincisi ما'nın istifhâm (soru edatı) olmasıdır. Çünkü Allah; *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ* (Allah misal getirmekten utanmaz) buyurunca sanki bundan sonra da mesel getirme konusunda sivrisinek ve ondan üstün olana ne gerek var? Allah dilerse ondan da küçük olanı mesel olarak verebilir. Nitekim 'falanca ne verdiği bakmaz; bir dinar iki dinar ne oluyor ki' denilir. Bundan maksat 'o bundan çoğunu hediye olarak verir.' demektir."⁷⁶

48. âyetteki *لَا تُجْزِي* fiilini İbnü's-Simâk el-Adiyy, *لَا تُجْزِي* şeklinde if'âl bâbından olmak üzere okumuştur.⁷⁷

49. âyetteki *إِذْ نَجَّيْنَاكُمْ* ifadesi İbrahim en-Nehaî *نَجَّيْتُكُمْ* (Sizi kurtarmıştım.) şeklinde; İbn Ebî Able ise; *وَأُنَجَّيْنَاكُمْ* (Sizi kurtarmıştık)⁷⁸ şeklinde okumuştur.⁷⁹

50. âyette geçen *وَأِذْ فَرَقْنَا* fiilini ez-Zührî, *فَرَقْنَا* şeklinde tef'îl bâbından tefrîk etmek (ayırarak) anlamında okumuştur.⁸⁰

58. âyette var olan *حَطَّةً* kelimesini İbrahim b. 'Able aslı üzere mansûb okumuştur.⁸¹

60. âyetteki *عَشْرَةَ* kelimesini Mücâhid, Talha, Yahya b. Vessâb, İbn Ebî Leylâ ve el-Yezîdî kesre ile *عَشْرَةَ* şeklinde; A'meş ise fethalı olarak *عَشْرَةَ* şeklinde⁸² okumuştur.⁸³

61. âyetteki *إِهْبِطُوا* fiilini Ebû Hayve, Şureyh ve Hasan el-Basrî bâ (ب) harfinin dammesiyle okumuştur.⁸⁴ Müellif; bâ (ب) harfinin hem kesreli hem de ötreli şekilde okunuşun iki ayrı kullanım olduğunu; fakat fasîh olanın kesreli okuyuş olduğunu zikretmiştir.⁸⁵

⁷⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 198-199.

⁷⁷ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 128. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 307. Kaynaklarda bu kişinin adı Ebû's-Simâl olarak geçmektedir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 13. Hatta **Mu'cemu'l-Kırâat** adlı eserin yazarı Abdullatif Hatîb, bu ismin tahrif edilerek **el-Bahru'l-Muhîd'de** iki defa geçtiğini zikretmiştir. Abdullatif el-Hatîb, **Mu'cemu'l-Kırâat**, Dâru Sa'di-Dîn, Dimeşk-2000, I, 94. Râzi de bu kırâat, *لَا يُجْزِي* şeklinde zikredilmiştir. Diğer kaynaklardan hareketle bunun sehven bu şekilde yazıldığı söylemek mümkündür. Râzî, **a.g.e.**, III, 54.

⁷⁸ Müellif, sadece kırâatı zikretmiş; sahibini zikretmemiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Râzî, **a.g.e.**, III, 67.

⁷⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 311.

⁸⁰ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 82; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y., Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 130; Râzî, **a.g.e.**, III, 70; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 319.

⁸¹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y., Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 133; Râzî, **a.g.e.**, III, 89; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 359.

⁸² Ebû Hayyân; A'meş'in hem iskân hem de kesreli okuyuşunda olduğunu zikretmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 370; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.

⁸³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 369-370.

⁸⁴ Ebû Hayyân, bu kırâat vechini okuyan kişileri belirtmemiştir. Kırâat imamları kaynaklardan tespit edilerek yazılmıştır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 378; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 14; Abdullatif el-Hatîb, **a.g.e.**, I, 113.

⁸⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

70. âyette geçen تَشَابَهَ fiilinin aslı تَشَابَهَ'dir. Hasan el-Basrî, muzari olarak te (ت) harfini hazfederek تَشَابَهَ şeklinde; A'rec تَشَابَهَ şeklinde; Muhammed el-Muîîî عَلَيْنَا تَشَابَهَ şeklinde; Mücâhid عَلَيْنَا تَشَابَهَ şeklinde; İbn Mes'ûd, Muhammed el-Muîîî ise; يَشَابَهُ şeklinde; A'meş مُنْتَشَابِهِ مُنْتَشَابِهِ şeklinde; İbn Ebî İshâk تَشَابَهَتْ şeklinde; Übeyy b. Ka'b تَشَابَهَتْ şeklinde okumuştur.⁸⁶

96. âyetteki عَلِي حَيوةً kelimesini Übeyy عَلِي الحَيوةً şeklinde marife olarak okumuştur.⁸⁷

102. âyette var olan عَلِي الْمَلَكِينَ kelimesini İbn Abbâs, Hasan el-Basrî, Ebu'l-Esved ed-Düelî, Dahhâk lâm (ل) harfinin kesresiyle okumuşlardır.⁸⁸ Müellif, İbn Abbâs'ın bu ikisinin Babilli iki tane sihirbaz adam olduğunu; Ebu'l-Esved'in ise bunların Hârût ve Mârût olduğunu söylediğini belirtmiştir.⁸⁹ Dolayısıyla bu kırâatın tefsiri mahiyette bir kırâat olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

135. âyette geçen مَلَّةً kelimesini İbn Hürmüz, A'rec ve İbn Ebî Able مَلَّةً “Onun dini bizim dinimizdir.” veya “Bizim dinimiz İbrahim'in dinidir.” anlamına gelecek şekilde okumuşlardır. Dolayısıyla bu kelime mahzûf mübtedanın haberi olur. Bunun takdiri, الْهُدَى مَلَّةً veya مَلَّةً أَوْ أَمْرُنَا مَلَّةً biçiminde olur.⁹⁰

147. âyetteki الْحَقُّ kelimesini Ali b. Tâlib, bundan önce geçen لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ ifadesindeki الْحَقُّ kelimesinden bedel olarak bu kelimeyi mansûb okumuştur. Buna göre mâna: Onlar senin Rabbinden olan gerçeği de gizlerler.” şeklinde olur.⁹¹

166. âyette geçen اتَّبِعُوا kelimesini Mücâhid, birincisini اتَّبِعُوا şeklinde; ikincisini ise, mechûl olarak اتَّبِعُوا şeklinde okumuştur. Dolayısıyla anlam, Tâbi olanlar, reislerinden hızla koparlar.” şeklinde olur.⁹²

177. âyette var olan وَلَكِنَّ الْبِرَّ وَلَكِنَّ الْبِرَّ ifadesini İbn Müberred, bâ (ب) harfini meftûh olarak وَلَكِنَّ الْبِرَّ şeklinde okumuştur. Müberred, bunun sebebini, bu kelimenin ism-i fâil anlamında kullanılması, şeklinde açıklamıştır.⁹³

⁸⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 410; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Abdülatif el-Hatîb, **a.g.e.**, I, 123-125.

⁸⁷ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 155; Râzî, **a.g.e.**, III, 193; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 502.

⁸⁸ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 159; Râzî, **a.g.e.**, III, 218; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 527.

⁸⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁹⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, I, 646.

⁹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 34.

⁹² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 91.

⁹³ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 199; Râzî, **a.g.e.**, V, 38; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 132.

Ebû Hayyân, 184. âyetteki فَعِدَّةٌ kelimesinin mansûb olarak فَعِدَّةٌ şeklinde okunduğunu zikretmiş, fakat kime âit olduğunu belirtmemiştir. Müellif, mansûb okunuşun takdirinin فَلْيَصُمْ عِدَّةً (O, aynı sayıda oruç tutsun.) şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁹⁴

184. âyette var olan يُطِيقُونَهُ fiilini İkrime يُطِيقُونَهُ şeklinde okumuştur.⁹⁵ Ayrıca Hz. Âişe, Mücâhid, Tâvûs ve Ömer b. Dînâr ise يُطَوَّقُونَهُ şeklinde okumuşlardır. Müellif, bunun kırâat değil; tefsîr mahiyetinde bir açıklama olduğunu zikretmiştir.⁹⁶

196. âyetteki و سَبْعَةً kelimesini Zeyd b. Ali⁹⁷ ve İbn Ebî Able⁹⁸ و سَبْعَةً şeklinde okumuşlardır. Müellif, bu kırâatın sebebini şu şekilde izah etmiştir: ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ifadesinin lafzına değil de mahalline atfederek nasb ile okunmuştur. Sanki şöyle denilmiştir: فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ⁹⁹

198. âyette geçen فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ ifadesine İbn Mes'ûd, İbn Abbâs ve İbn Zübeyr'in فِي فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ (Hac mevsimlerinde Rabbinizin nimetlerinden istemenizde...) şeklinde okudukları rivâyet edilmiştir.¹⁰⁰ Ebû Hayyân, bu ilavenin tefsir amaçlı olduğunu; çünkü bu kırâatın ümmetin icmâen kabul ettiği Mushafların hattına muhâlif olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹

209. âyetteki فَإِنْ زَلْتُمْ ifadesini Ebû's-Semmâl el-Adevî;¹⁰² lâm (ل) harfinin kesresi ile فَإِنْ زَلْتُمْ şeklinde okumuştur.¹⁰³ Ebû Hayyân; bu kırâatın; ضَلَلْتُ ve ضَلَلْتُمْ gibi iki ayrı kullanım olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁴

210. âyette geçen فِي ظَلَلٍ kelimesini Übeyy, Abdullah, Katâde ve Dahhâk فِي ظَلَلٍ şeklinde okumuştur. Bu kelime,¹⁰⁵ ظَلَّةٌ kelimesinin çoğulu olarak; فَئَلَّةٌ kelimesinin çoğulu olan قِلَالٌ kelimesine benzer şekilde kullanılmıştır.¹⁰⁶

⁹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 184-185.

⁹⁵ İbn Abbâs ve Mücahid'den de bu kırâat rivâyet edilmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 188; İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 118; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 19.

⁹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

⁹⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 267.

⁹⁸ Ebû Hayyân burada, İbn Ebî Able yazacağına sehven İbn Ebî Abde yazmış veya müstensih hatası olarak böyle yazılmış olabilir. Başka bir baskıda da aynı hata tekrar edilmiştir. Fakat diğer tefsir kaynaklarında İbn Ebî Able olarak geçmektedir. Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 220; Râzî, **a.g.e.**, V, 156.

⁹⁹ Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Râzî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁰⁰ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 223.; Râzî, **a.g.e.**, V, 171; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 293

¹⁰¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁰² Müellif, Ebû's-Semmâl şeklinde rivâyet etmiştir. Fakat farklı kaynaklarda Ebû's-Semmâl şeklinde geçmektedir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 20; Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 229-230.; Râzî, **a.g.e.**, V, 209.

¹⁰³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 341.

¹⁰⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁰⁵ İbn Mücâhid, bu kelimenin ظَلُّ kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmiştir. İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 122; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 20.

¹⁰⁶ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 230; Râzî, **a.g.e.**, V, 216; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 345;

210. âyetteki *وَقَضَى الْأَمْرَ* ifadesini Muaz b. Cebel, *وَقَضَاءُ الْأَمْرِ* şeklinde okumuştur.¹⁰⁷ Ebû Hayyân, bu ifadeden önce gelen *وَالْمَلَأْتُهُ* lafzına atfetmek için, *وَقَضَى الْأَمْرَ* şeklinde merfû bir masdar olarak okunduğunu Zemahşerî’den rivâyetele belirtmiştir.¹⁰⁸

211. âyette geçen *وَمَنْ يُبَدِّلْ* kelimesi, tahfifle *وَمَنْ يُبَدِّلْ* şeklinde okunmuştur.¹⁰⁹

221. âyette var olan *وَالْمَغْفِرَةَ بِأَذْنِهِ* ifadesini Hasan el-Basrî, mübtedâ olmak üzere, merfû olarak *وَالْمَغْفِرَةُ بِأَذْنِهِ* (Mağfiret, bağışlama), Allah’ın izniyle gerçekleşir.) şeklinde okumuştur.¹¹⁰

230. âyette geçen *فِيئُهَا* fiili, nûn-ı a’zama ile *فِيئُهَا* şeklinde okunmuştur. Müellif, bu kırâatın Âsım’dan rivâyet edildiğini belirtmiş ve bunun iltifat sanatıyla bu şekilde okunduğunu belirtmiştir.¹¹¹

233. âyetteki *أَنْ يُكْمِلَ الرِّضَاعَةَ* ifadesini İbn Abbâs, *أَنْ يُكْمِلَ الرِّضَاعَةَ* şeklinde; Ebû Hanîfe, İbn Ebî Able ve Cârûd b. Ebî Sîre, *الرِّضَاعَةَ* şeklinde râ (ر) harfinin kesresiyle; Mücâhid, Hasan el-Basrî, Humeyyid, İbn Muhaysin, Ebû Recâ ise, *فَصْعَةً* (çanak) vezninden olmak üzere *الرِّضَاعَةَ* şeklinde okumuşlardır.¹¹² Ebû Hayyân; Mücâhid’e isnâd edilen kırâatın şâzz olduğunu ve bundan yola çıkılarak herhangi bir kâide ortaya konulamayacağını belirtmiştir.¹¹³

233. âyette var olan *لَا تُضَارُّ* kelimesini İbn Mesûd, *لَا تُضَارُّ* şeklinde; İbn Abbâs ve Ebân’dan rivâyetele Âsım *لَا تُضَارُّ* şeklinde okumuşlardır. Ebû Hayyân, bu iki kırâatın hicazlıların lügatı yani kullanımları olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

233. âyette geçen *مَا آتَيْنُكُمْ* lafzını Şeybân’ın rivâyetiyle Âsım, *مَا أُوْتِينُكُمْ* (Size verilen...) şeklinde okumuştur ki; bunun bir benzeri “ *وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلْنَاكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ* (Allah’ın sizlere emanet ettiği şeylerden infâk edin.)¹¹⁵ âyetidir.¹¹⁶

¹⁰⁷ Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Râzî, **a.g.e.**, V, 217; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁰⁸ Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Râzî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁰⁹ Kaynaklarda sadece *فَرَى* lafzıyla zikredilmiş; kime âit olduğu belirtilmemiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 20; Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Râzî, **a.g.e.**, VI, 3; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 351.

¹¹⁰ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 240; Râzî, **a.g.e.**, VI, 30; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Mutavveî’den rivâyetele A’meş de bu şekilde okumuştur. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 20.

¹¹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 483. İbn Mücâhid, bu kırâatın galat olduğunu zikretmiştir. İbn Mücâhid, **Kitâbu’s-Seba’**, 183. Dimyâtî, bu kırâatın aynı zamanda Mutavveî’nin kırâatı olduğunu belirtmektedir. Dimyâtî, **a.g.e.**, 189.

¹¹² İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 21; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 498

¹¹³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 499.

¹¹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 502.

¹¹⁵ Hadîd 57/7.

¹¹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 510.

234. âyetteki يَتَوَفَّوْنَ fiilini Hz. Ali ve Mufaddal'in rivâyetiyle Âsım, يَتَوَفَّوْنَ şeklinde okumuşlardır.¹¹⁷ Ebû Hayyân; bu kırâatın anlamının آ جَالَهُمْ يَسْتَوِفُونَ (Ecellerini tamamlayanlar) şeklinde olduğunu zikretmiştir.¹¹⁸

249. âyette geçen إِلَّا قَلِيلًا lafzını Abdullah, Übeyy ve A'meş, merfû olarak إِلَّا قَلِيلٌ şeklinde okumuşlardır.¹¹⁹ Müellif, bu kişilerin böyle okuma sebebi olarak, lafızdan çok anlama önem vermelerini göstermiş ve devamla; âyetteki فَلَمْ يُطِيعُوهُ فَمَنْ يَسْتَرْبُوا مِنْهُ ifadesinin; (Ona itaat etmediler.) anlamında olduğunu zikretmiş ve âyetin lafzının bu mânaya hamledilerek yorumlandığını belirtmiştir.¹²⁰

259. âyette var olan كَيْفَ نُنشِرُهَا ifadesini en-Nehaî كَيْفَ نُنشِرُهَا (Onu nasıl yükselttim, kaldırdım.) şeklinde okumuştur. Ebû Hayyân, İbn A'tıyye'nin, İbn Abbâs ve Katâde'nin de bu şekilde okuduğunu belirtmiştir.¹²¹

275. âyetteki مَوْعِظَةً فَمَنْ جَاءَهُمْ ifadesini Übeyy ve Hasan el-Basrî, فَمَنْ جَاءَهُمْ şeklinde okumuşlardır.¹²²

279. âyette geçen فَأَيُّنَا lafzını Hasan el-Basrî, فَأَيُّنَا (Kesin olarak biliniz...) şeklinde okumuştur.¹²³ Ebû Hayyân, bu kırâata herhangi bir yorum yapmamış; sadece Zemahşerî'nin bu kırâat için cumhûrun kırâatına delil olduğu şeklindeki fikrini zikretmiştir.¹²⁴

280. âyette var olan فَتَنْظَرُ kelimesini Ebû Recâ, Mücâhid, Hasan el-Basrî, Dahhâk ve Katâde فَتَنْظَرُ şeklinde zı (ظ) harfinin sükûnuyla okumuştur.¹²⁵ Müellif, bu kırâatın Temîm lehçesinde var olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

285. âyette geçen لَا يُفَرِّقُونَ fiilini Abdullah b. Mes'ûd ve Übeyy; لَا يُفَرِّقُونَ (Ayırmazlar.) şeklinde, fiilin tahtındaki zamiri كُلُّ kelimesine râci' kılarak, bu şekilde çoğul kalıbıyla okumuşlardır.¹²⁷

¹¹⁷ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 22; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 514.

¹¹⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹¹⁹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 589..

¹²⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹²¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 637.

¹²² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 709.

¹²³ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 285; Râzî, **a.g.e.**, VII, 99; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 714.

¹²⁴ Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Râzî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹²⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 717.

¹²⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

4.2. Âl-i İmrân Sûresi

3. âyetteki **الْإِنْجِيلِ** و kelimesini Hasan el-Basrî, **الْأَنْجِيلِ** şeklinde okumuştur. Ebû Hayyân, bu kırâatın, bu kelimenin Arapça olmadığına delâlet ettiğini; çünkü **أَفْعِيلِ** kalıbının Arapça vezinlerinde yer almadığını zikretmiştir.¹²⁸

13. âyette geçen **فِتْنَةً** kelimesi ile **وَأُخْرِي كَافِرَةً** ifadesini Mücâhid, ez-Zührî ve Hasan el-Basrî **كَافِرَةً كَافِرَةً** **فِتْنَةً** şeklinde okumuşlardır. Müellif, bu şekilde okunmasının sebebini, **فِي فِتْنَيْنِ** kelimesinden bedel olmasıyla ilintilendirmiştir.¹²⁹

21. âyette var olan **وَيَقْتُلُونَ** و fiilini Hasan el-Basrî, **وَيَقْتَلُونَ** şeklinde tef'îl bâbından okumuştur. Ebû Hayyân, bunun mübâlağa ve teksîr için olduğunu ve çokça öldürmeyi ifade ettiğini belirtmiştir.¹³⁰

36. âyetteki **وَضَعَتْ** و **وَاللَّهُ أَعْلَمُ** ifadesini İbn Abbâs **بِمَا أَعْلَمُ** (Allah senin ne doğurduğunu daha iyi biliyor...) şeklinde okumuştur.¹³¹

37. âyette geçen **وَكَفَّلَهَا** و kelimesini Abdullah el-Müzenî **وَكَفَّلَهَا** şeklinde okumuştur. Ebû Hayyân, bu okuyuşun Arap dilinde **كَفَّلَ يَكْفُلُ** şeklinde kullanıldığı gibi **كَفَّلَ يَكْفُلُ** şeklinde de kullanıldığını zikretmiştir.¹³²

Müellif, 41. âyetteki **الْإِنْكَارِ** kelimesinin şâzz olarak **الْأَبْكَارِ** şeklinde hemzenin fethası ile okunduğunu zikretmiş; fakat okuyanı belirtmemiştir.¹³³

81. âyette var olan **لَمَّا آتَيْتُكُمْ** ifadesini Sa'îd b. Cübeyr ve Hasan el-Basrî mîm (م) harfini şedde ile **لَمَّا** şeklinde okumuşlardır.¹³⁴

92. âyette geçen **حَتَّى تُنْفِقُوا بَعْضَ مَا تُحِبُّونَ** ifadesini Abdullah b. Mes'ûd **حَتَّى تُنْفِقُوا بَعْضَ مَا تُحِبُّونَ** şeklinde okumuştur.¹³⁵ Ebû Hayyân, bu kırâattan yola çıkarak, **من** ifadesindeki **من** kelimesinin teb'iziyye olduğunu belirtmiştir.¹³⁶

¹²⁷ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 25; Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 293; Râzî, **a.g.e.**, VII, 134; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, II, 758.

¹²⁸ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 152; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 25; Râzî, **a.g.e.**, VII, 158; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 16.

¹²⁹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 26; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 45.

¹³⁰ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 306; Râzî, **a.g.e.**, VII, 214; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 76.

¹³¹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 26; Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 313; Râzî, **a.g.e.**, VIII, 26; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 118.

¹³² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 121.

¹³³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 142. İbn Haleveyh, bu kırâatın Ahfeş tarafından zikredildiğini belirtmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 27.

¹³⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 237.

122. âyetteki **وَلِيَّهُمَا** kelimesini Abdullah b. Mes'ûd, **والله وَلِيَّهُم** (Allah, onların yardım-
cısıdır.) şeklinde okumuştur. Ebû Hayyân, Hucûrât sûresindeki **وَأَنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا**
137 âyetinde olduğu gibi tesniyeden cemi sîgasına geçildiğini belirtmiştir.¹³⁸

4.3. Nisâ Sûresi

2. âyette geçen **حُوبًا** kelimesini Hasan el-Basrî, **حُوبًا** şeklinde okumuştur.¹³⁹ Müellif,
bu kırâatın Temîm oğullarının lehçesinde var olduğunu ve bu şekilde okunan kelimenin
masdar olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰

5. âyette var olan **قِيَامًا** kelimesini Abdullah b. Ömer, **قَوَامًا** şeklinde; Hasan el-Basrî
ve İsbâ b. Ömer **قَوَامًا** şeklinde okumuşlardır.¹⁴¹

6. âyetteki **رُشْدًا** kelimesini, İbn Mes'ûd, Ebû Abdîrrahmân, Ebû's-Simâl ve İsbâ es-
Sakafî **رَشْدًا** şeklinde okumuşlardır.¹⁴² Ebû Hayyân; bu kelimenin **قُرَى شَادًا** ifadesini
kullanarak- **رُشْدًا** şeklinde de okunduğunu zikretmiştir.¹⁴³

9. âyette geçen **ضِعْفًا** kelimesini Hz. Âişe, es-Sülemî, ez-Zührî ve İbn Muhaysin
ضُعْفَاء okumuşlardır.¹⁴⁴

34. âyette var olan **فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ** ifadesini İbn Mes'ûd **فَالصَّوَالِحُ قَوَانِتُ**
حَوَافِظُ لِّلْغَيْبِ şeklinde okumuştur.¹⁴⁵ Ebû Hayyân; İbn Mes'ûd'un Mushafında bulunan bu
kırâatın ancak tefsîr amaçlı olarak bulunabileceğini; çünkü bu kırâatın, İmam Mushafa
muhâlefet ettiğini ve bu kısmın fazla olduğunu belirtmiş ve İbn Mes'ûd'un resmi mushafa
göre okuyup okuttuğu hususunda şüphe olmadığını kendisinden gelen nakille sâbit

¹³⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 261.

¹³⁶ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 340; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 261.

¹³⁷ Hucûrât 49/9.

¹³⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 329.

¹³⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 503; İbn Haleveyh, İbn Sîrîn'in de bu şekilde okuduğunu belirtmiştir. İbn
Haleveyh, **a.g.e.**, 31.

¹⁴⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁴¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 517.

¹⁴² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 519.

¹⁴³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. İbn Haleveyh, bu kırâatın Hasan el-Basrî'nin kırâatı olduğunu zikretmiştir.
İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 31.

¹⁴⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 530. İbn Haleveyh, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un **ضُعْفَاء** şeklinde okuduklarını
bildirmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.

¹⁴⁵ Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 442; Râzî, **a.g.e.**, X, 88; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 625. İbn Haleveyh, Talha b.
Musarrif'in de bu şekilde okuduğunu zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 32.

olduğunu zikretmiştir.¹⁴⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere müellif, İmam Mushaf'a uymayan kırâatları şâzz olarak kabul etmektedir.

43. âyetteki سُكَّارِي kelimesini İbrahim en-Nehaî, سَكَّرِي şeklinde okumuştur.¹⁴⁷

88. âyette geçen أَرْكَسَهُمْ fiilini İbn Mes'ûd; sülâsî olarak رَكَسَهُمْ şeklinde okumuştur.¹⁴⁸ Râzî, bu fiillerin aynı anlamda iki şekilde de kullanıldığını zikretmiştir.¹⁴⁹

4.4. Mâide Sûresi

2. âyette var olan لَا أَمِينََ النَّبِئَاتِ الْكَرَامِ ve لَا أَمِينََ النَّبِئَاتِ kelimesine izâfetle ve nûn (ن) harfini hazfederek الْكَرَامِ النَّبِئَاتِ وَلَا أَمِينََ şeklinde okumuştur.¹⁵⁰

3. âyetteki السَّبْعِ kelimesini Hasan el-Basrî, Talha b. Süleymân ve Ebû Hayve; السَّبْعِ şeklinde be (ب) harfinin sükûnuyla okumuşlardır.¹⁵¹ İbn Abbâs ise, السَّبْعِ وَاكْبِيلُ السَّبْعِ (Canavarların yediği) şeklinde okumuştur.¹⁵²

38. âyette geçen وَالسَّارِقُونَ وَالسَّارِقَاتُ الْفَاطِقَاتُ الْفَاطِقَاتُ الْفَاطِقَاتُ ibâresini İbn Mes'ûd, وَالسَّارِقُونَ وَالسَّارِقَاتُ الْفَاطِقَاتُ الْفَاطِقَاتُ şeklinde okumuşlardır.¹⁵³

48. âyette var olan مُهَيَّمًا kelimesini Mücâhid ve İbn Muhaysin, ikinci mîm (م) harfinin fethasıyla مُهَيَّمًا şeklinde ism-i mef'ûl kalıbında okumuşlardır.¹⁵⁴

50. âyetteki أَفْحَكُمُ الْجَاهِلِيَّةِ ifadesini Es-Sülemî, İbn Vessâb, Ebû Recâ ve A'rec, mîm (م) harfinin ötresiyle أَفْحَكُمُ الْجَاهِلِيَّةِ şeklinde mübtedâ olarak okumuşlardır. Müellif, Mücâhid'in, bu kırâatı hatalı olarak nitelendirdiğini belirtmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁴⁷ İbn Cinnî, **el-Muhtesab**, I, 188-189; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 649.

¹⁴⁸ Râzî, **a.g.e.**, X, 219; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 9.

¹⁴⁹ Râzî, **a.g.e.**, a.y.

¹⁵⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 166.

¹⁵¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 171. Ebû Hayyân, Âsim'dan rivâyetle Ebû Bekir'in de bu şekilde okuduğunu; fakat meşhûr olmadığını zikretmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁵² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁵³ Zemahşerî, **a.g.e.**, II,27; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 247. İbn Haleveyh ve Râzî, اَيْمَانَهُمَا şeklinde rivâyet edildiğini zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 39; Râzî, **a.g.e.**, XI, 234.

¹⁵⁴ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 282.

¹⁵⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 287. İbn Haleveyh ise, sadece Es-Sülemî ve İbn Vessâb'ı zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.

96. âyette geçen *وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ* ifadesini İbn Abbâs, ma'lûm sîgayla *حُرِّمَ عَلَيْكُمْ* şeklinde; *صَيِّدٌ* kelimesini *صَيِّدٌ* şeklinde; *حُرْمًا* kelimesini de *حُرْمًا* şeklinde okumuştur.¹⁵⁶ Yahya ise, *دُمْتُمْ* fiilini, *دِمْتُمْ* şeklinde okumuştur.¹⁵⁷ Ebû Hayyân, bu fiilin bu şekilde de kullanıldığını zikretmektedir.¹⁵⁸

106. âyetteki *شَهَادَةٌ بَيْنَكُمْ* ifadesini eş-Şa'bî, Hasan el-Basrî ve A'rec, *شَهَادَةٌ بَيْنَكُمْ* şeklinde; Es-Sülemî ve Hasan el-Basrî, te (ة) harfini hem fethalı hem de tenvinli olarak *شَهَادَةٌ بَيْنَكُمْ* şeklinde okumuşlardır.¹⁵⁹ Ebû Hayyân, bu iki kırâatın da zarf üzerine mansûb olduğunu ve Cumhûrun kırâatını destekler mâhiyette olduğunu zikretmiştir.¹⁶⁰

4.5. En'âm Sûresi

10. âyette geçen *لَلْبَسْنَا* fiilini İbn Muhaysin tek lâm (ل) harfi ile *لَبَسْنَا* şeklinde; Zührî ise, be (ب) harfinin şeddesi ile *لَلْبَسْنَا* şeklinde okumuşlardır.¹⁶¹

14. âyetteki *فَاطِرٌ* kelimesini İbn Ebî Able; *فَاطِرٌ* şeklinde başına gizli bir *هو* zamiri takdir ederek okumuştur.¹⁶² ez-Zührî de mazi fiil kalıbında *فَاطَرَ* şeklinde okumuştur.¹⁶³

38. âyette var olan *وَلَا طَائِرٍ* ve *وَلَا طَائِرٍ* ifadesini İbn Ebî Able, *وَلَا طَائِرٍ* şeklinde okumuştur.¹⁶⁴

59. âyetteki *وَلَا يَابِسُ* ve *وَلَا يَابِسُ* kelimelerini Hasan el-Basrî, İbn Ebî İshâk ve İbn Ebî Sümeife, *وَلَا يَابِسُ* şeklinde merfu' olarak okumuşlardır.¹⁶⁵ Ebû Hayyân, bu kırâata göre *وَلَا يَابِسُ* ifadesinin mübtedâ; *إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ* ifadesinin de haber olduğunu zikretmiştir.¹⁶⁶

¹⁵⁶ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 41.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 371.

¹⁵⁷ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁵⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁵⁹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 390.

¹⁶⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁶¹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 42; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 444.

¹⁶² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 452.

¹⁶³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁶⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 501.

¹⁶⁵ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 43; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 536.

¹⁶⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

96. âyette geçen وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ kelimelerini Ebû Hayve; وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ şeklinde okumuştur.¹⁶⁷ Ebû Hayyân, bu kelimelerin, Mütevâtir kırâat olan لَيْلِ جَا عَلِ اللَّيْلِ ifadesindeki اللَّيْلِ kelimesine atfedildikleri için bu şekilde mecrûr okuduklarını zikretmiştir.¹⁶⁸

99. âyette var olan يَخْرُجُ مِنْهُ حَبٌّ مُتْرَاكِبٌ ifadesini A'meş ve İbn Muhaysin; يَخْرُجُ مِنْهُ حَبٌّ مُتْرَاكِبٌ şeklinde okumuşlardır.¹⁶⁹ Müellif, bu kırâata göre قِنْوَانٌ kelimesinin حَبٌّ kelimesi üzerine ma'tûf olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁰ Yine aynı âyetteki قِنْوَانٌ kelimesini A'meş, kâf (ق) harfinin ötresiyle okumuştur.¹⁷¹ Ebû Hayyân, Ferrâ'dan rivâyetle ötreli okuyuşun Kays ve Ehl-i Hicâz'ın lehçesi olduğunu zikrettikten sonra, kesreli okuyuşun Araplar arasında daha yaygın olduğunu belirtmiştir.¹⁷²

146. âyette geçen ظُفْرٍ kelimesini A'rec, Hasan el-Basrî, ظُفْرٍ şeklinde; Ebû's-Simâl ظُفْرٍ şeklinde okumuşlardır.¹⁷³

160. âyette var olan فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا ifadesini Hasan el-Basrî, İbn Cübeyr, Îsâ b. Ömer, A'meş ve Ya'kûb, لَهَا فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا şeklinde okumuşlardır.¹⁷⁴

4.6. A'râf Sûresi

3. âyetteki وَلَا تَتَّبِعُوا fiilini Mücâhid, el-Cehderî ve Mâlik b. Dînâr وَلَا تَتَّبِعُوا (Ondan başka dostlar aramayın.) şeklinde okumuşlardır.¹⁷⁵ Müellif, bu kırâatla hitabın bütün insanlara olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶

26. âyette var olan رِيَاشًا kelimesini Hz.Osman, İbn Abbâs, Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katâde, Es-Sülemî, Ali b. Hüseyin, Zeyd b. Ali, Ebû'r-Recâ, Zir b. Hubeyş ve Âsım رِيَاشًا

¹⁶⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 595. İbn Haleveyh, Yezîd b. Kuteyb'in de bu şekilde okuduğunu zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 45.

¹⁶⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁶⁹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 597.

¹⁷⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁷¹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 597.

¹⁷² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁷³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 47; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 677.

¹⁷⁴ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 702.

¹⁷⁵ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 10.

¹⁷⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

şeklinde okumuşlardır.¹⁷⁷ Müellif, رِيثًا ve رِيَاثًا kelimelerinin aynı anlamı taşıyan iki farklı masdar olduğunu ve “Allah’ın onu nimetlendirdiği her şey” mânasına geldiğini belirtmiştir.¹⁷⁸

40. âyette geçen سَمَّ kelimesini İbn Mes’ûd, Katâde, Talha sîn (س) harfinin ötresi ile سُمَّ şeklinde okumuşlardır. Ebû İmrân el-Hûfî, Ebû Nuheyk, Nâfi’den rivâyetle el-Esmâî de sîn (س) harfinin kesresi ile سِمَّ şeklinde okumuşlardır.¹⁷⁹

44. âyetteki أن edatını A’meş’ten rivâyetle İsmet, إِنَّ لَعْنَةً şeklinde okumuştur.¹⁸⁰ Ebû Hayyân, bu kırâatın ya الْقَوْلُ maddesini kastederek ya da أَذَّنَ fiilini قَالَ anlamında kullanarak A’meş tarafından okunduğunu zikretmiştir.¹⁸¹

57. âyette var olan بُشْرًا kelimesini İbn Abbâs, hulfle es-Sülemî ve Âsım, şın (ش) harfinin ötresi ile بُشْرًا; İbn Sümeýfe’ ve Kuteyb ise, بُشْرِي şeklinde okumuşlardır.¹⁸²

58. âyette geçen نَكَّدًا kelimesini İbn el-Ka’ka; kef (ك) harfinin fethası ile نَكَّدًا şeklinde okumuştur.¹⁸³ Ebû Hayyân, Zeccâc’ın, bu kırâatın Ehl-i Medine’nin kırâatı olduğunu söylediğini zikretmiştir.¹⁸⁴

4.7. Enfâl Sûresi

1. âyette geçen عَنِ الْأَنْفَالِ يَسْتَأْذِنُكَ ifadesini Sa’d b. Ebî Vakkâs, İbn Mes’ûd, Ali b. Hüseyin, Zeyd b. Ali, Muhammed Bakır, Cafer-i Sâdık, İkrime, Atâ, Dahhâk ve Talha b.

¹⁷⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 30. İbn Haleveyh, bu kırâatın Hz. Peygamber ve Hz. Ali tarafından okunduğunu zikretmektedir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 48.

¹⁷⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁷⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 52.

¹⁸⁰ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 157; Râzî, **a.g.e.**, XIV, 85; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 56.

¹⁸¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁸² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 77. İbn Haleveyh, İsmet’in Âsım’dan rivâyetle بُشْرًا şeklinde okuduğunu; Mesrûk’un ise; بُشْرًا şeklinde okuduğunu zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 49.

¹⁸³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 50; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 80.

¹⁸⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

Musarrif; عن harf-i cerrini hazfederek اَنْفَالٌ يَسْئَلُونَكَ الشكلinde okumuşlardır.¹⁸⁵ İbn Muhaysin ise; عَلَنَالٌ يَسْئَلُونَكَ الشكلinde idğâm ederek okumuştur.¹⁸⁶

32. âyetteki الْحَقُّ kelimesini A'meş ve Zeyd b. Ali kâf (ق) harfinin ötresi ile الْحَقُّ الشكلinde okumuşlardır.¹⁸⁷ Müellif, fasıl zamiri olan هو'den sonra الْحَقُّ kelimesinin merfu' okunmasının Temîm kabilesine âit bir kullanım olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁸

41. âyette var olan فَاِنَّ ifadesini el-Cu'fi, Ebû Amr'ın فَاِنَّ الشكلinde okuduğunu rivâyet etmiştir.¹⁸⁹ Aynı âyette geçen حُمْسُهُ lafzını Hasan el-Basrî ve Abdülvâris'in rivâyetiyle Ebû Amr, حُمْسُهُ الشكلinde; Nehaî ise; ha (خ) harfinin kesresi ile حُمْسُهُ الشكلinde okumuşlardır.¹⁹⁰ Müellif, Nehaî'nin mâkablinda geçen فَاِنَّ kelimesindeki kesreye ittibâen bu şekilde okuduğunu belirtmiştir.¹⁹¹

42. âyetteki الْعُدْوَةَ kelimesini Katâde, Hasan el-Basrî, Zeyd b. Ali ve Amr b. Ubeyd, ayın (ع) harfinin fethası ile الْعُدْوَةَ الشكلinde okumuşlardır.¹⁹²

57. âyette var olan فَشَرِّدْ fiilini İbn Mes'ûd ve hulf ile A'meş dal (د) harfi yerine zel (ذ) harfi ile فَشَرِّدْ (dağıt) الشكلinde okumuşlardır.¹⁹³ Ebû Hayyân, bu kırâatla ilgili Arap dilinde böyle bir kural olmadığını zikrettikten sonra فَيْل lafzıyla zayıf olan şu şekilde bir rivâyet zikretmiştir: Zel (ذ) harfi, dal (د) harfine bedeldir. Bu, لَحْمٌ خَرَادِيلٌ (doğranmış et) yerine; لَحْمٌ خَرَادِيلٌ demek gibidir.¹⁹⁴

¹⁸⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 269. İbn Haleveyh, sadece İbn Mes'ûd'un adını zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 54. Fakat Ebû Hayyân, koca bir sened zinciriyle bu kırâatı zikretmiştir. Ebû Hayyân'ın en önemli özelliklerinden biri de kırâatları genellikle uzun senedlerle zikretmesidir.

¹⁸⁶ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁸⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 310. İbn Haleveyh, sadece A'meş'i zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 54.

¹⁸⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁸⁹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 55; Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 257; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 366.

¹⁹⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁹² İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 327.

¹⁹³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 55; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 340.

¹⁹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

Aynı âyette geçen مَنْ خَلْفَهُمْ ifadesini Ebû Hayve ve A'meş, مَنْ خَلْفَهُمْ şeklinde okumuşlardır.¹⁹⁵ Ebû Hayyân, bu kırâata göre takdîrin şu şekilde olacağını belirtmiştir: فَشَرَّدَ نَاسًا مِنْ خَلْفِهِمْ (İnsanların arkalarından giderek bölük pörçük et.)¹⁹⁶

67. âyetteki يُنْحِنُ kelimesini Ebû Ca'fer, Yahyâ b. Ya'mer ve Yahyâ b. Vessâb, يُنْحِنُ şeklinde okumuşlardır.¹⁹⁷

4.8. Tevbe Sûresi

1. âyette var olan بَرَاءَةٌ kelimesini Îsâ b. Ömer بَرَاءَةٌ şeklinde mansûb olarak okumuştur.¹⁹⁸

3. âyette geçen وَأَذَانٌ kelimesini Dahhâk, İkrime ve Ebu'l-Mütevekkil, وَأَذَانٌ şeklinde okumuşlardır.¹⁹⁹

49. âyetteki وَلَا تُفْتِنِي fiilini Îsâ b. Ömer ve İbn Sümeýfe', if'âl bâbından olmak üzere وَلَا تُفْتِنِي şeklinde okumuşlardır.²⁰⁰ Ebû Hayyân, Ebû Hâtim'den nakille bu kırâatın Temîm lehçesine göre olduğunu ve İbn Mücâhid'in de İsmâil Mekkî'ye bu kırâatı nisbet ettiğini belirtmiştir.²⁰¹

57. âyette geçen مُدْخَلًا lafzını Mahbûb, Hasan el-Basrî'den rivâyetle مُدْخَلًا (İnsanların kendilerini soktukları mekan) şeklinde okumuştur.²⁰²

Aynı âyetteki يَجْمُرُونَ fiilini Enes b. Mâlik ve A'meş يَجْمُرُونَ (Hızlıca koşarlar.) şeklinde okumuşlardır. Enes b. Mâlik'e “يَجْمُرُونَ nedir?” diye sorulduğunda يَجْمُرُونَ , يَجْمُرُونَ , يَشْتَدُونَ kelimelerinin hepsi aynı anlamı taşımaktadırlar, şeklinde cevap vermiştir.²⁰³

61. âyette var olan رَحْمَةً و رَحْمَةً şeklinde okumuştur. Bu kırâata göre kelâmın takdîri, رَحْمَةً لَكُمْ يَأْذُنُ (Rahmet olsun diye size izin vermektedir.) şeklinde olur ve أُنْ خَيْرٍ لَكُمْ ifadesi buna işaret ettiğinden, bu kısım hazfedilmiştir.²⁰⁴

¹⁹⁵ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

¹⁹⁷ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 56; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 352.

¹⁹⁸ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 365.

¹⁹⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 367.

²⁰⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 431.

²⁰¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁰² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 438.

²⁰³ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 296; Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 308; Râzî, **a.g.e.**, XVI, 96; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁰⁴ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 311; Râzî, **a.g.e.**, XVI, 118; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 449.

90. âyette geçen كَذَّبُوا kelimesini Übeyy ve Hasan el-Basrî; teksîr için şedde ile كَذَّبُوا şeklinde okumuşlardır.²⁰⁵

123. âyetteki غَلْظَةً kelimesini A'meş, Âsım'dan rivâyetle Ebân b. Sa'leb ve Mufaddal, غَلْظَةً şeklinde ğayın (غ) harfinin fethasıyla; Ebû Hayve, Es-Sülemî, İbn Ebî Able, Mufaddal ve Ebân, ğayın (غ) harfinin ötresiyle غُلْظَةً şeklinde okumuşlardır.²⁰⁶ Müellif, ğayın (غ) harfinin fethasıyla okunan kırâatın Hicâz lehçesine; ğayın (غ) harfinin ötresiyle okunan kırâatın ise, Temîm lehçesine âit olduğunu zikretmiştir.²⁰⁷

4.9. Yûnus Sûresi

4. âyette geçen يُدَيُّ kelimesini Talha, if'âl bâbından يُدَيُّ şeklinde okumuştur.²⁰⁸

Aynı âyetteki إِنَّهُ يَدْيُ الْخَلْقِ ifadesini İbn Ebî Able, حَقٌّ أَنَّهُ يُدْيُ الْخَلْقِ (Gerçekten halkı ilk kez dirilten Allah' dır.)²⁰⁹ şeklinde okumuştur.

10. âyette var olan أَنِ الْحَمْدُ ifadesini İkrime, Mücâhid, Katâde, İbn Ya'mer, Bilâl b. Ebî Bürde, Ebû Hayve, İbn Muhaysin ve Ya'kûb أَنِ الْحَمْدُ (Kuşkusuz ki, hamd âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur.) şeklinde okumuşlardır.²¹⁰

16. âyette geçen وَلَا نُذْرِكُمْ وَلَا ifadesini İbn Abbâs, İbn Sîrîn, Hasan el-Basrî ve Ebu'r-Recâ, وَلَا نُذْرِكُمْ بِهِ şeklinde okumuştur.²¹¹

60. âyetteki وَمَا ظَنُّوا وَمَا ظَنُّوا ifadesini İsâ b. Ömer, fiil olarak وَمَا ظَنُّوا şeklinde okumuştur.²¹² Bu kırâata göre anlam, Onlar, Kıyâmet günü hakkında hangi zanda bulundular?" şeklinde olur.

65. âyette geçen إِنَّ الْعِزَّةَ ifadesini Ebû Hayve, başında açık bir ta'lîl lâminin olduğu düşüncesiyle hemzeyi fetha ile إِنَّ الْعِزَّةَ şeklinde okumuştur.²¹³ İbn Haleveyh, bu kırâatla

²⁰⁵ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 323; Râzî, **a.g.e.**, XVI, 159; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 449. İbn Haleveyh, İbn Abbâs ve Ebû Recâ'nın da bu şekilde okuduğunu zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 59.

²⁰⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 528.

²⁰⁷ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 60; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁰⁸ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 61; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 13.

²⁰⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²¹⁰ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 308; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 18.

²¹¹ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 309; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 25.

²¹² İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 62; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 78.

ilgili şunları zikretmiştir: “İbn Kuteybe’nin; ‘Burada hemzeyi fetha ile okuyan kimse küfre düşmüştür.’ fikrine karşı ben derim ki: Onun görüşü ve te’vîli dışında, başına bir fiil takdir ederek hemzeyi fetha ile, وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّكَ اللَّهُ جَمِيعًا (Bütün izzetin Allah’a âit olduğunu inkâr etmeleri seni üzmesin.) şeklinde okumak mümkündür.”²¹⁴ Nitekim Mehmet Adıgüzel; bu izahın zoraki bir izah olduğunu; çünkü وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ ifadesinin kendisinden sonrası ile kuvvetli bir vakıf işareti olan mîm (م) harfiyle ayrıldığını belirtmiş ve bundan sonra gelen إِنَّ ile başlayan cümlenin müste’nef bir cümle olması gerektiğini zikretmiştir.²¹⁵ Ebû Hayyân da el-Kâdî’nin şu görüşünü zikretmiştir: Hemzeyi feth ile okumak şâzz bir kırâattır ve insanı küfre yaklaştırır. Fakat bu hemze kesre ile okunduğunda yeni bir cümle olur ve bu kullanım, i’râb ilmini bilme faziletine delâlet eder.”²¹⁶

92. âyetteki نُنَجِّيكَ fiilini Übeyy, İbn Sümeýfe’ ve Yezîd el-Berberî, cim (ج) harfi yerine ha (ح) harfi ile نُنَجِّيكَ (Biz seni deniz kıyısına atacağız.) şeklinde okumuşlardır.²¹⁷

Aynı âyette geçen خَلَقَ kelimesi bazı kırâat imamları²¹⁸ tarafından خَلَقَ şeklinde okunmuştur.²¹⁹ Müellif, bu kırâata göre mânayı şu şekilde dile belirtmiştir; “Allah, seni, kulları arasında kendisine bir mucize kılmak için...”²²⁰

4.10. Hûd Sûresi

17. âyetteki فِي مَرْيَمَ kelimesini Es-Sülemî, Ebû Recâ, Ebu’l-Hitâb el-Sedûsî ve Hasan el-Basrî, mîm (م) harfinin dammesiyle فِي مَرْيَمَ şeklinde okumuşlardır.²²¹ Ebû Hayyân, bu kırâatın Esed ve Temîm lehçelerine âit olduğunu zikretmiştir.²²²

²¹³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 83.

²¹⁴ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.

²¹⁵ Adıgüzel, Mehmet, **a.g.e.**, 413.

²¹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²¹⁷ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 316-317; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 103.

²¹⁸ Ebû Hayyân, isim zikretmeden فَرْفَةٌ قَرَأَتْ ifadesini kullanmıştır. Şâzz kırâat kitaplarında da isim bulunamamıştır. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 104.

²¹⁹ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 382; Râzî, **a.g.e.**, XVII, 157; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²²⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²²¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 136. İbn Haleveyh, Ali b. Tâlib’in de bu şekilde okuduğunu zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 64.

²²² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

41. âyette var olan مَجْرِيهَا وَ مُرْسِيهَا kelimelerini Dahhâk, en-Nehaî, İbn Vessâb, Ebû Recâ, Mücâhid, İbn Cündeb, el-Kelbî ve Cehderî, أُجْرِي ve أُرْسِي fiillerinin ism-i fâil kalıplarından olmak üzere مُجْرِيهَا وَ مُرْسِيهَا şeklinde okumuşlardır.²²³ İbn Mücâhid, kırâat imamlarının hiçbirinin bu kelimeleri lafzatullah'ın sıfatı gibi veya ona atfederek ism-i fâil kalıbıyla okumadıklarını zikretmektedir.²²⁴

42. âyette geçen نُوحُ ابْنُهُ ifadesini Hz. Ali ve Urve, kelimedeki geçen zamiri Hz. Nûh'un karısına hasrederek نُوحُ ابْنِهَا şeklinde okumuşlardır.²²⁵

72. âyetteki وَ هَذَا بَعْطِي شَيْخًا و هذا بَعْطِي شَيْخًا ifadesini İbn Mes'ûd ve A'meş; وَ هَذَا بَعْطِي شَيْخًا şeklinde okumuşlardır.²²⁶ Ebû Hayyân, bunun, mahzûf mübtedâ'nın haberi olarak böyle okunduğunu ve anlamının da: Bu, benim zevcimdir; o ihtiyardır." biçiminde olduğunu zikretmiştir.²²⁷

78. âyette var olan هُنَّ أَطَهَرْنَ ifadesini Hasan el-Basrî, Zeyd b. Ali, Îsâ b. Ömer, Saîd b. Cübeyr, Muhammed b. Mervân, hal olmak üzere nasb ile هُنَّ أَطَهَرْنَ şeklinde okumuşlardır.²²⁸ Ebû Hayyân, bu kırâatı Sibeveyh'in zayıf gördüğünü; Ebû Amr'ın da bu kırâatı hatalı bulduğunu zikretmiştir.²²⁹ Nahivciler, bu kırâatın dil açısından zayıflığını şu şekilde izah etmişlerdir: هُنَّ zamiri, iki kelime arasında kalan bir fasıladır. Bu sebeple, أَطَهَرْنَ kelimesini hal olarak mansûb okumaya mânidir."²³⁰

87. âyette geçen مَا نَشَاءُ مَا نَفْعَلُ او أَنْ نَفْعَلُ ifadesini Dahhâk b. Kays, İbn Ebî Able ve Zeyd b. Ali, مَا نَشَاءُ او أَنْ نَفْعَلُ şeklinde muhatab sîgasıyla okumuşlardır.²³¹

102. âyetteki إِذَا kelimesini Ebû Recâ ve Cehderî; إِذَا şeklinde okumuşlardır.²³²

²²³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 156.

²²⁴ İbn Mücâhid, **a.g.e.**, 333.

²²⁵ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 322; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 65; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 157.

²²⁶ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 324; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 184.

²²⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²²⁸ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 419; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 187.

²²⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²³⁰ Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²³¹ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 424; Râzî, **a.g.e.**, XVIII, 44; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 197.

²³² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, V, 206.

116. âyette geçen بَعِيَّةً kelimesini Ebû Ca'fer ve Şeybe, فُعَلَةٌ vezninde, بُعِيَّةٍ şeklinde okumuşlardır.²³³ Ebû Hayyân, bu kırâata göre anlamın, Onlardan, onları görüp gözeten ve Allah'ın cezalandırmasından korkan kimseler olması gerekmez miydi?" şeklinde olacağını belirtmiştir.²³⁴

4.11. Yûsuf Sûresi

45. âyetteki أُمَّةً (çok zaman) kelimesini İbn Abbâs, Mücâhid, Dahhâk, Ebû Recâ, Katâde ve Zeyd b. Ali, أَمَّهٍ (unutmak) şeklinde okumuşlardır.²³⁵

71. âyette var olan مَاذَا تَتَّقِدُونَ kelimesini es-Sülemî; if'âl bâbından olmak üzere مَاذَا تَتَّقِدُونَ (Ne arıyorsunuz? ya da neyi bulmak istiyorsunuz?) şeklinde okumuştur.²³⁶ Ebû Hayyân; bu kırâatın, kaybettiği bir şeyi bulduğu zaman söylenen اَلْفَقْدُ (kaybettiğimi buldum) ifadesinin taşıdığı anlamı içinde barındırdığını ve Ebû Hâtim'in bunu zayıf gördüğünü belirtmiştir.²³⁷

72. âyette geçen صَوَاعٍ kelimesini Ebû Hureyre ve Mücâhid; صَاعِ الْمَلِكِ şeklinde; Abdullah b. Avn b. Ertabân; صَوْغٌ şeklinde; hulf ile Ebû Recâ; صَوُعٌ şeklinde; Ebû Hayve ve Abdullah b. Avn, صَوْغٌ şeklinde; Yahya b. Ya'mer de صَوْغٌ şeklinde okumuşlardır.²³⁸

87. âyetteki فَتَحَسَّسُوا fiilini en-Nehaî; فَتَجَسَّسُوا şeklinde okumuştur.²³⁹ İbn Haleveyh, حاسو- جاسوا- هاسوا- داسوا kelimelerinin anlamlarının aynı olduğunu belirtmiştir.²⁴⁰

Aynı âyette var olan مِنْ رُوحِ اللَّهِ ifadesini Ömer b. Abdi'l-Azîz, Hasan el-Basrî ve Katâde; مِنْ رُوحِ اللَّهِ (Allah'ın rAhmedî, ihsânî ve lütfu) şeklinde okumuşlardır.²⁴¹

²³³ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 438; Râzî, **a.g.e.**, XVIII, 75; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 224.

²³⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²³⁵ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 344; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 284.

²³⁶ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 69; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 303.

²³⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²³⁸ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 346; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 303-304.

²³⁹ Ebû Hayyân, bu kırâatı فُرَىٰ lafzıyla zikretmiş; kırâat sahibinin ismini zikretmemiştir. İbn Haleveyh ise, En-Nehaî'ye âit olduğunu belirtmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 315.

²⁴⁰ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 70.

²⁴¹ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 348; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

105. âyette geçen والأرض kelimesini İkrime ve Ömer b. Fâid; mübteda olmak üzere الأرض و şeklinde okumuşlardır.²⁴² Buna göre anlam: ” Basıp geçtikleri yeryüzünde nice deliller vardır....” şeklinde olur.²⁴³

4.12. Ra'd Sûresi

4. âyetteki صنوان kelimesini Hasan el-Basrî ve Katâde, صنوان şeklinde; İbn Musarrif, es-Sülemî ve Zeyd b. Ali, صنوان şeklinde okumuşlardır.²⁴⁴ Bunların hepsi aynı anlama gelmektedir.²⁴⁵

6. âyette geçen المثلاث kelimesini Yahyâ b. Vessâb, المثلاث şeklinde; İbn Musarrif المثلاث şeklinde okumuşlardır.²⁴⁶

43. âyette var olan وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ (kendisinde kitap ilmi olan kimse) ifadesini Hz. Ali, Übeyy, İbn Abbâs, İkrime, İbn Cübeyr, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Dahhâk, Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. Ebî İshâk, Mücâhid, el-Hakem A'meş وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ (Kitabın ilmi Allah katındadır.) şeklinde okumuşlardır.²⁴⁷

4.13. İbrâhim Sûresi

Çalışmanın hacmini daha fazla genişletmemek için bu sûreden itibâren sadece anlama etkisi olan şâzz kırâatlar zikredilecektir.

13. ve 14. âyetlerdeki وَلَنُشِئَنَّكُمْ لَنُهْلِكَنَّ ... fiillerini Ebû Hayve, bunlardan önce zikredilen فَأُوحِيَ fiilini göz önünde bulundurarak gâib sîgasında, وَلَنُشِئَنَّكُمْ فَأُوحِيَ (- Allah- “o zalimleri helâk edecek ve sizleri, o yurda yerleştirecek” diye vahyetti.) şeklinde okumuştur.²⁴⁸ Bu kırâatla, âyette geçen fiillerde sîga bakımından bir benzerlik sağlanmıştır ve âyette kastedilen anlam, daha anlaşılır hale gelmiştir.

²⁴² İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 349; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 331; İbn Haleveyh, İbn Abbâs'ın da bu şekilde okuduğunu zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.

²⁴³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁴⁴ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 351; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 349.

²⁴⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁴⁶ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 353; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 69-70; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 353.

²⁴⁷ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 358; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 403.

²⁴⁸ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 72; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 417.

23. âyette geçen أُدْخِلْ kelimesini Hasan el-Basrî ve Amr b. Ubeyd, ma'lûm fiil kalıbıyla أُدْخِلْ (Ben onları sokacağım.) şeklinde okumuşlardır.²⁴⁹ Fiil, ma'lûm olarak okunduğunda; bu ifade kendinden sonraki ifadeye bağlanmış olur ve takdir: إِنَّ الْمَلَائِكَةَ يَحْتَبُونَهِمْ (Şüphesiz melekler, onları Rablerinin izniyle selamlar) şeklinde olur. Ebû Hayyân, Zemahşerî'nin bu kırâatı câiz görmediğini belirtir; fakat kendi herhangi bir görüş belirtmez.²⁵⁰

4.14. Hicr Sûresi

66. âyetteki أَنْ lafzını A'meş ve Zeyd b. Ali, yeni bir cümle başlangıcı olarak (müste'nef cümle) hemzenin kesresi ile إِنَّ şeklinde okumuşlardır.²⁵¹ Ebû Hayyân, bu kırâata göre anlamın, فَصَيْنَا fiilinin zımnemنا أعلمنا anlamında kullanılarak “O işi bize bildir.” şeklinde olduğunu; bunun üzerine cevap olarak, إِنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ (Şüphesiz onların nesli kesildi.) diyerek söze başlandığını zikretmiş ve akabinde bu kırâatın tefsîrî mâhiyette olduğunu, Kur'ân metninden olmadığını belirtmiştir.²⁵²

4.15. İsrâ Sûresi

23. âyette geçen وَقَضَى رَبُّكَ ifadesini Hz. Ali, İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd, “Rabbin tavsiye etti.” anlamında وَوَصَّى رَبُّكَ şeklinde okumuşlardır.²⁵³

76. âyetteki لَا يَلْبِثُونَ kelimesini Übeyy, إِذَا edatını amel ettirerek لَا يَلْبِثُونَ şeklinde fiilin sonundaki nûn (ن) harfini hafzederek okumuştur. Cumhûra göre burada fiil, fiile atfedilmiştir. Bu fiil, كَادَ fiilinin haberi makamında geldiği için, merfû olmuştur. Dolayısıyla كَادَ'nin haberi olarak gelen fiil, isim yerindedir. Fakat Übeyy'in kırâatına göre إِذَا لَا يَلْبِثُونَ şeklinde başlayan cümle, daha önceki إِنَّ كَانُوا cümlesine atfedilmiştir.²⁵⁴

²⁴⁹ İbn Cinnî, **a.g.e.**, I, 361; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 72; Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 537; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 430.

²⁵⁰ Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁵¹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 75; Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 563; Râzî, **a.g.e.**, XIX, 201. Bu eserlerde sadece A'meş zikredilirken, Ebû Hayyân ise, beraberinde Zeyd b. Ali'yi de zikretmiştir. Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VI, 489.

²⁵² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁵³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 79; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 10; Râzî, **a.g.e.**, XX, 184; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 33.

²⁵⁴ Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 34; Râzî, **a.g.e.**, XXI, 24; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 92.

106. âyette var olan **فَرَّقْنَاهُ** kelimesini Übeyy, İbn Abbâs ve Mücâhid, **فَرَّقْنَاهُ** şeklinde okumuşlardır.²⁵⁵ Bu kırâata göre anlam, ” Allah, onu kısım kısım ayırıp indirdi.” şeklinde olur. Müellif, sadece bu kırâatı zikretmekle yetinmiş ve herhangi bir açıklama yapmamıştır.²⁵⁶

4.16. Kehf Sûresi

34. âyette geçen **وَهُوَ يُحَاوِرُهُ** kelimesini Übeyy, **وَهُوَ يُخَاصِمُهُ** şeklinde okumuştur. Ebû Hayyân, bu kırâatın İmam Mushafa muhâlif ve tevâtüren nakledilen rivâyetin de **وَهُوَ يُحَاوِرُهُ** şeklinde olması sebebiyle, ancak cumhûrun kırâatının tefsîri mahiyetinde olabileceğini zikretmiştir.²⁵⁷

39. âyetteki **أَنَا أَقَلُّ** ifadesini İsbâ b. Ömer, **أَنَا أَقَلُّ** şeklinde okumuştur. Ebû Hayyân, cumhûrun **أَنَا أَقَلُّ** kelimesini **إِنْ تَرَنْ** lafzının ikinci mef’ûlu kılarak nasb ile okuduğunu; İsbâ b. Ömer’in **أَنَا** lafzını mübteda, **أَقَلُّ** kelimesini de onun haberi kabul ederek bu şekilde okuduğunu zikretmiştir.²⁵⁸

4.17. Meryem Sûresi

2. âyetteki **ذَكَرَ رَحْمَةَ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا** (Ey Peygamber! Rabbinin kulu Zekeriyâ’ya bahsettiği rAhmedini anlat) ifadesinde geçen **ذَكَرَ** kelimesini Hasan el-Basrî ve İbn Ya’mer mâzî fiil kalıbında **ذَكَرَ رَحْمَةَ** (Rabbinin rAhmedini zikretti.) şeklinde; Kelbî ise, mâzî kalıbında, fakat **عَبْدَهُ** kelimesini de **عَبْدُهُ** şeklinde **ذَكَرَ رَحْمَةَ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا** (Kulu Zekeriyâ, Rabbinin rAhmedini hatırladı.) olarak okumuşlardır.²⁵⁹

90. âyette geçen **يَنْفَطِرُنَ** fiilini İbn Mes’ûd, **يَنْصَدَّغْنَ** (yarılıp çatlar) şeklinde okumuştur.²⁶⁰ Ebû Hayyân, bu kırâatı, İmam Mushaf hattına muhâlif olduğu için tefsîrî mahiyette bir kırâat olarak nitelendirmiştir.²⁶¹

²⁵⁵ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 23; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 81; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 45; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 124.

²⁵⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁵⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 177.

²⁵⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 180.

²⁵⁹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 86; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 92; Râzî, **a.g.e.**, XXI, 179; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 238.

²⁶⁰ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 89; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 128; Râzî, **a.g.e.**, XXI, 254; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 300.

4.18. Tâhâ Sûresi

Ebû Hayyân; 15. âyette var olan أَكَادُ أُخْفِيهَا (Neredeyse onu gizleyeceğim.) ifadesinin Übeyy'in Mushafı ve diğer bazı Mushaflarda أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي (Neredeyse kendimden bile gizleyecektim.) şeklinde yer aldığını belirtmiştir.²⁶² İbn Haleveyh'in rivâyetine göre Übeyy; أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي فَكَيْفَ أَظْهَرُكُمْ عَلَيْهَا (Neredeyse bunu kendimden bile gizleyecektim. Dolayısıyla onu size nasıl açıklarım.) şeklinde okumuştur.²⁶³ Aynı zamanda bu kelime, Sa'îd b. Cübeyr, Ebu'd-Derdâ, Mücâhid ve Hasan el- Basrî tarafından خَفَاهُ -onu izhâr etti anlamında olarak- fiilinden olmak üzere hemzenin fethası ile أَكَادُ أُخْفِيهَا (Onu neredeyse izhar edeceğim, yani onu açıklamam yaklaştı.) şeklinde okunmuştur.²⁶⁴

59. âyette geçen يَوْمٌ kelimesini Hasan el-Basrî, mîm (م) harfinin fethası ile يَوْمٌ şeklinde okumuştur.²⁶⁵ Zeccâc bu kırâat ile ilgili şunları zikretmiştir: “Bu kelime dammeli kılınırsa, mahzûf mübtedanın haberi olur ve anlamı, ‘O randevu zamanınız, zînet günüdür.’ şeklinde olur. Fakat fethalı okuyan, bunu zarf yapmış olur ki anlam, ‘sizin o randevunuz, zînet günü olacaktır.’ şeklinde olur.”²⁶⁶

4.19. Enbiyâ Sûresi

24. âyetteki ذِكْرٌ مَنْ ذِكْرٌ مِنْ مَعِي وَ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي هذا ifadesi “zikır” kelimelerinin tenvîni ile ذِكْرٌ مَنْ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي şeklinde okunmuştur.²⁶⁷

Yahyâ b. Ya'mer ve Talha b. Musarrif, bu ifadeyi ذِكْرٌ مَنْ مَعِي وَ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي şeklinde ذِكْرٌ مَنْ edatlarını مَنْ harf-i cerlerine çevirerek okumuşlardır.²⁶⁸ İbn Haleveyh de Talha b. Musarrif'in bu ifadeyi ذِكْرٌ مَنْ مَعِي وَ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي şeklinde okuduğunu zikretmiştir.²⁶⁹

²⁶¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁶² Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 138; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 320.

²⁶³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 90; Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁶⁴ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 47; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁶⁵ Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 150; Râzî, **a.g.e.**, XXII, 72; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, III, 346. İbn Cinnî, A'meş ve es-Sekafi'nin de bu şekilde okuduğunu zikretmiştir. İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 53.

²⁶⁶ Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân**, III, 360

²⁶⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 421. Ebû Hayyân, bu kırâatı فُرِيَ lafzıyla zikretmiş; isim belirtmemiştir. Şâzz kırâat kitaplarında da böyle bir kırâat tespit edilememiştir.

²⁶⁸ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 61; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁶⁹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 94.

48. âyette geçen وَ ضِيَاءَ ifadesini İbn Abbâs, İkrime ve Dahhâk الْفُرْقَان kelimesinin hali kabul ederek vâv (و) harfi olmaksızın sadece ضِيَاءَ şeklinde okumuşlardır.²⁷⁰

4.20. Hacc Sûresi

4. âyette var olan فَإِنَّهُ أَنَّهُ kelimelerini A'meş ve Cu'fi, Ebû Amr'dan rivâyetle ... فَإِنَّهُ şeklinde iki hemzeyi de kesre ile okumuşlardır.²⁷¹ Ebû Hayyân; İbn Atıyye'nin Ebû Amr'dan gelen bu rivâyetin meşhûr olmadığını belirttiğini zikretmiştir. Zemahşerî, bu kırâatla ilgili şunları zikretmiştir: "Bu hemzeleri kesre ile okuyanlar; 'yazılma' fiilini aynen yazıldığı gibi aktarma üslûbu ile okumuşlardır. Bu aynen senin; كَتَبْتُ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَنِيُّ (Ben, Allah, ganî ve hamidir, diye yazdım) demen gibidir. Veya bu ifadenin başına قِيلَ (denildi ki) fiilini takdîr ederek, veyahut da قَوْلَ كَتَبْتُ fiilini anlamında kullanarak hemzeleri kesre ile okumuşlardır."²⁷² Ebû Hayyân, Basra âlimlerinin bu takdîri câiz görmediğini zikretmiştir.²⁷³

11. âyetteki خَسِرَ fiilini Mücâhid, Humejd, el-A'rec, İbn Muhaysin; ism-i fâil olarak خَاسِرٌ şeklinde hal olarak okumuşlardır.²⁷⁴ Ebû Hayyân, bu fiilin خَاسِرٌ şeklinde mahzûf mübtedanın haberi olarak da okunduğunu belirtmiştir.²⁷⁵ Zemahşerî, her ikisinin de ism-i fâil anlamında olduğunu zikretmiştir.²⁷⁶

27. âyette geçen وَأَذِّنْ و fiilini Hasan el-Basrî ve İbn Muhaysin, بِأُذِّنْ fiiline atfen أَذِنٌ şeklinde mazî sîgayla okumuşlardır.²⁷⁷ Aynı âyetteki رَجَالًا kelimesini İkrime, İbn Ebî İshâk, Ebî Miclez, Hasan el-Basrî ve ez-Zührî, رُجَالًا şeklinde; İbn Abbâs, İkrime, Ebû Miclez, ve Mücâhid ise, رُجَالًا şeklinde okumuşlardır.²⁷⁸

²⁷⁰ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 64; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 436.

²⁷¹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 96; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 212; Râzî, **a.g.e.**, XXIII, 6; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 484.

²⁷² Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.

²⁷³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁷⁴ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 75; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 96-97; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 215; Râzî, **a.g.e.**, XXIII, 13; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 489.

²⁷⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁷⁶ Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.

²⁷⁷ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 78; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 97; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 501.

²⁷⁸ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 79; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

4.21. Mü'minûn Sûresi

15. âyette geçen لَمَّا يَمُوتُونَ kelimesini Zeyd b. Ali, İbn Ebî Able ve İbn Muhaysin, لَمَّا يَمُوتُونَ şeklinde okumuşlardır.²⁷⁹ Ebû Hayyân, Zemahşerî'den iktibasla bu kırâatı şu şekilde izah etmiştir: “ مَيِّتٌ ile مَائِتٌ arasındaki fark şudur: مَيِّتٌ, الْحَيِّ kelimesi gibi, süreklilik ifade eden bir sıfattır. مَائِتٌ ise, sonradan meydana gelmeyi (hudûs) ifade eder. Dolayısıyla مَيِّتٌ أَلَانٌ; مَيِّتٌ زَيْدٌ (Zeyd, şimdi ölüdür.) ve مَائِتٌ غَدًا (Zeyd, yarın ölecek.) dersin. Yine bu senin مَيِّتٌ زَيْدٌ يَمُوتُ (Zeyd ölecek) demen gibidir. Bu yine ضَائِقٌ ve ضَائِقٌ denilmesi gibidir ki, Allah, ضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ (Bu yüzden yüreğin dar olarak...)²⁸⁰ şeklinde buyurmuştur.²⁸¹

113. âyetteki فَسْئَلِ الْعَادِيْنَ (Sayanlara sor) ifadesini Hasan el-Basrî ve bir rivâyette Kisâî; فَسْئَلِ الْعَادِيْنَ (Zâlimlere sor) şeklinde okumuşlardır.²⁸² Bu kırâata göre anlam: “Onlara sor; çünkü onlar da bizim gibi derler.” şeklinde olur. Ebû Hayyân'ın belirttiğine göre İbn Haleveyh, bu kelimenin الْعَادِيْنَ (Yaşlılara, çok yaşamış olanlara sor.) şeklinde de okunduğunu zikretmiştir.²⁸³

116. âyette var olan الْكَرِيمِ ifadesinde geçen kesreli mim (م) harfini, Ebân b. Tağleb, İbn Muhaysin, Ebû Ca'fer ve İsmail'in rivâyetine göre İbn Kesîr, الْكَرِيمِ şeklinde mim harfini merfu olarak okumuşlardır.²⁸⁴ Bu kırâata göre mâna, “Arşın sahibidir. Kerîm'dir.” şeklinde olur.²⁸⁵

4.22. Nûr Sûresi

27. âyetteki تَسْتَأْنِسُوا حَتَّىٰ تَسْتَأْذِنُوا kelimesi İbn Abbâs'tan gelen rivâyetle, تَسْتَأْنِسُوا حَتَّىٰ (Ünsiyet edene kadar) yerine; تَسْتَأْذِنُوا حَتَّىٰ (İzin isteyinceye kadar) şeklinde okunmuştur.²⁸⁶ Ebû Hayyân bu kırâatın vahiy kâtibi hatasından kaynaklandığını veyahut da bir İslam mülhidi

²⁷⁹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 99; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 244; Râzî, **a.g.e.**, XXIII, 86; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 552.

²⁸⁰ Hûd 11/12.

²⁸¹ Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁸² İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 101; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 588-589.

²⁸³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. Kaynaklarda bu kırâatın sahibi tespit edilememiştir.

²⁸⁴ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VII, 589.

²⁸⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁸⁶ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 107; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 30.

tarafından uydurulduğunu; çünkü İbn Abbâs'ın böyle bir rivâyette bulunmaktan imtina edeceğini zikretmiştir.²⁸⁷

43. âyette geçen سَنَا بَرْقَهُ ifadesini Talha b. Musarrif, بَرْقَهُ kelimesinin çoğulu olarak سَنَا بَرْقَهُ şeklinde okumuştur.²⁸⁸ بَرْقَهُ kelimesi, “çakan şimşegin belirli bir kısmı” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu kelime, itbâ'dan dolayı râ (ر) harfi ve be (ب) harfinin dammesiyle de okunmuştur.²⁸⁹ Ayrıca bu kelime, سَنَا بَرْقَهُ şeklinde de okunmuştur.²⁹⁰ سَنَا بَرْقَهُ şeklinde medsiz olarak okunduğu zaman “ışık”; medli olarak okunduğu zaman ise; yükselme anlamına gelmektedir.²⁹¹ İbn Cinnî ise, medli olarak okunduğu zaman “şeref” anlamına geleceğini belirtmiştir.²⁹²

4.23. Furkân Sûresi

61. âyetteki قَمْرًا مُنِيرًا و قَمْرًا مُنِيرًا ifadesini Hasan el-Basrî, A'meş, en-Nehaî, Âsım'dan rivâyette İsmet قَمْرًا مُنِيرًا و قَمْرًا مُنِيرًا şeklinde okumuşlardır.²⁹³ Ebû Hayyân, قَمْرًا ifadesinin عَرَبٌ عَرَبٌ رَشْدٌ رَشْدٌ şeklinde kullanılması gibi, ay hakkında kullanılan bir lehçe biçimi olduğunu belirtmiştir.²⁹⁴

67. âyette geçen قَوَامًا kelimesini Hasan b. Abdurrahmân, قَوَامًا şeklinde okumuştur.²⁹⁵ Ebû Hayyân; bu iki kelimenin aynı anlama gelen iki ayrı lehçe biçimi olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁶ قَوَامًا kelimesi “iki şey arasında bulunan denge ve ahenk” anlamına gelirken, قَوَامًا “kelimesi bir şeyin kendisiyle ayakta durduğu şey” anlamına gelmektedir.²⁹⁷

68. âyette var olan أَيْامًا kelimesini İbn Mes'ûd, أَيْامًا şeklinde okumuştur.²⁹⁸ Ebû Hayyân, “çok şiddetli ve fırtınalı gün” anlamında Arapça'da أَيَّامٌ ifadesinin kullanıldığını belirtmiştir.²⁹⁹

²⁸⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 31.

²⁸⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 58.

²⁸⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y. İbn Haleveyh, bu kırâatın Talha b. Musarrif'e âit olduğunu zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 104.

²⁹⁰ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 114; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁹¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁹² İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.

²⁹³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 124.

²⁹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁹⁵ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 125; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 106; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 129.

²⁹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁹⁷ Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 343; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

²⁹⁸ Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 343; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

4.24. Şuarâ Sûresi

11. âyetteki **أَلَا يَتَّقُونَ** ifadesini, Abdullah b. Müslim b. Yesâr, Şukayk b. Seleme, Hammâd b. Seleme ve Ebû Kılâbe, muhatab sîgasıyla **أَلَا تَتَّقُونَ** şeklinde okumuşlardır.³⁰⁰ Ebû Hayyân, muhataplara bizzat dönüp, onları yadırgayarak ve onlara kızma üslûbu gözetilerek bu şekilde okunduğunu belirtmiştir.³⁰¹

19. âyette var olan **فَعَلَّاتِكَ** kelimesini Şa‘bî, **فِعَلَّتِكَ** şeklinde okumuştur.³⁰² Müellif, bu kırâata göre kelimenin masdar-ı binâ-i nev’î olup, Hz. Mûsâ’nın kıptiyi öldürmesini ifade ettiğini ve Hz. Mûsâ’nın kıptiyi yumrukla öldürdüğünü bunun da kıptiyi bir çeşit öldürme biçimi olduğunu belirtmiştir.³⁰³

60. âyette geçen **فَأَتَّبَعُوهُمْ** (Ardlarına düştüler.) ifadesini; Hasan el-Basrî ve Zimmârî, vasıl hemzesi ve te (ت) harfinin şeddesi ile **فَأَتَّبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ** şeklinde okumuşlardır.³⁰⁴ Müellif, bu kırâata göre anlamın, “Güneşin doğuşu vaktinde, onlara yetiştiler.” şeklinde olacağını belirtmiştir.³⁰⁵

64. âyetteki **وَأَزَلُّنَا** (yaklaştırdık) kelimesini Übeyy, İbn Abbâs ve Abdullah b. Hâris, **وَأَزَلُّنَا** (Onların ayaklarını kaydırtdık.) şeklinde okumuşlardır.³⁰⁶ Ebû Hayyân, bu kırâata göre anlamın, ”Biz, onların izzet ve şereflerini giderdik, götürdük.” şeklinde olduğunu belirtmiştir.³⁰⁷ İbn Cinnî, **وَأَزَلُّنَا** ve kırâatına göre, **أَلْأَخْرِينَ** kelimesiyle Hz. Mûsâ ve arkadaşlarının kastedildiğini; **وَأَزَلُّنَا** ve kırâatıyla ise, **أَلْأَخْرِينَ** kelimesiyle Firavun ve arkadaşlarının anlaşılacağını belirtmiş ve buna göre anlamın, “Diğerlerini yani, Firavun ve arkadaşlarını yok ettik.” şeklinde olacağını zikretmiştir.³⁰⁸

4.25. Naml Sûresi

²⁹⁹ Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁰⁰ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 127; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 142.

³⁰¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁰² İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 107; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 146.

³⁰³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁰⁴ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 108; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 159.

³⁰⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁰⁶ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 129; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 161.

³⁰⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁰⁸ İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.

25. âyette geçen أَلَّا يَسْجُدُوا ifadesini İbn Mes'ûd ve A'meş, hemzeyi (ء) he (ه) harfine çevirerek هَلَّا تَسْجُدُونَ anlamında هَلَّا تَسْجُدُوا (Secde etsenize, secde etmiyor musunuz?) şeklinde okumuşlardır.³⁰⁹ Aynı zamanda İbn Mes'ûd'un هَلَّا تَسْجُدُونَ şeklinde; Übeyy'in de هَلَّا تَسْجُدُونَ biçiminde okudukları rivâyet edilmiştir.³¹⁰

30. âyetteki إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَ إِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (Bu mektup, Süleymân'dandır ve Rahman ve Rahîm olan adıyladır.) ifadesini İbn Mes'ûd, إِنِّي kelimesine atfen, başlarına vav (و) harfi getirerek وَ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَ إِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ şeklinde okumuştur.³¹¹ Aynı zamanda İkrime ve İbn Ebî Able, her iki kelimedeki hemzeyi fetha ile أَنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَ أَنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ şeklinde okumuşlardır.³¹² Müellif, bu kırâat için şu izahı yapmıştır: ” أَنَّهُ kelimesi “kitap” kelimesinden bedeldir. Buna göre;..... أَنَّهُ أَلْفِي إِلَيَّ أَنَّهُ takdirindedir. Ya da أَنَّهُ kelimesiyle Belkıs, o mektubun Süleyman'dan olduğunu anlatmak istemiştir. Sanki Belkıs, o mektubun kıymetli olduğunu, Süleyman (a.s.)'dan oluşuna ve besmele ile başlamasına hamletmiştir.³¹³

Übeyy ise, نُنْ مِنْ سُلَيْمَانَ وَ أَنَّ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ şeklinde en-i müfessire ile okumuştur.³¹⁴

43. âyette var olan إِنَّهَا kelimesini Saîd b. Cübeyr ve İbn Ebî Able أَنَّهَا şeklinde okumuşlardır.³¹⁵ Ebû Hayyân, bu kırâat için şu açıklamaları yapmıştır:” Hemzenin; ya صَدَّ fiilinin takdir edilen fâili durumundaki تَعْبُدُ الذي هو ما كانت تَعْبُدُ ifadesinden bedel ya da أَنَّهَا şeklinde başına bir lâm harf-i cerri takdiri ile fetha ile okunduğunu belirtmiştir.”³¹⁶

66. âyette geçen بَلْ ادْرَكْ ifadesini Süleyman b. Yesâr ve Atâ b. Sâib بَلْ ادْرَكَ şeklinde iftiâl bâbından okumuşlardır.³¹⁷ Bu kelimeyi İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Hasan el-Basrî,

³⁰⁹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 110; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 404; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 229.

³¹⁰ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Zemahşerî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³¹¹ Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 406-407; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 234.

³¹² İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 111; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 407; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³¹³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³¹⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³¹⁵ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 412; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 244.

³¹⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³¹⁷ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 142; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 262.

Katâde ve İbn Muhaysin, ءَأَدْرَكَ şeklinde okumuşlardır.³¹⁸ Fakat müellif, iki hemzenin yan yana gelmesi kerih görüldüğünden, ikinci hemzeyi elife kalbederek بَلَّ أَدْرَكَ şeklinde okuduklarını belirtmiştir.³¹⁹ Ebû Hayyân, istifham hemzesiyle okuyanların kırâatına göre anlamın, “Onların ilimlerinin kemâle ermesini inkâr etmeyi” ifade edeceğini zikretmiştir.³²⁰ İbn Abbâs ise, bu kelimeyi başına بَلِي (evet) kelimesi getirerek بَلِي أَدْرَكَ şeklinde okumuştur.³²¹ Ebû Hayyân, bu kırâata göre anlamın, Allah Teâlâ’nın وَمَا يَشْعُرُونَ “bilmezler” ifadesinden sonra بَلِي kelimesi getirilince “Evet, bunun farkına varırlar.” şeklinde olup, sonra bu farkında olma işini, alaya alıp, böyle bir bilgilerinin olmadığını belirtmek için, ” Onların Ahiret hakkındaki bilgileri olgunlaşmıştır. (öyle mi?)” biçiminde olacağını belirtmiştir.³²²

78. âyetteki بِحِكْمِهِ kelimesini Cenâh b. Hübeys, حِكْمَةٍ kelimesinin çoğulu olarak بِحِكْمِهِ şeklinde okumuştur. Müellif, bu kırâata göre Allah’ın “hikmetler” anlamını murad ettiğini zikretmiştir.³²³ Buradan da anlaşılacağı üzere; farklı kırâatlarla farklı anlamlar kastedilmektedir.

4. 26. Kasas Sûresi

15. âyette geçen فَوْكْرَهُ (Onu itti.) kelimesini İbn Mes’ûd, فَكْرَهُ (Göğsüne yumrukla vurdu.) şeklinde okumuştur.³²⁴ Ebû Hayyân, Katâde ve başkalarının, Hz. Mûsâ’nın adamı değneyi veya yumruğu ile vurup öldürdüğünü söylediklerini zikretmiştir.³²⁵

4.27. Ahzâb Sûresi

73. âyetteki وَيُتُوبَ اللَّهُ و ifadesini A’meş ve Hasan el-Bastî, وَيُتُوبُ اللَّهُ şeklinde okumuşlardır.³²⁶ Ebû Hayyân, bu kırâatla ilgili herhangi bir açıklama yapmazken; Râzî ise, şunları zikretmiştir: “Bu ifade ile Allah (c.c.), müminin münâfıktan üstün olduğunu belirtmek için bu ifadeyi müste’nef cümle, yani yeni bir cümle gibi addetmiştir ki, bu

³¹⁸ İbn Cinnî, Ebû Recâ’nın da bu şekilde okuduğunu zikretmiştir. İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.

³¹⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³²⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³²¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³²² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³²³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 112; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 267.

³²⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 293.

³²⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³²⁶ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 121; Râzî, **a.g.e.**, XXV, 237; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, VIII, 511.

durumda fâilin yeniden zikredilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla merfu' olarak okunan kırâat, yaptığımız izahı te'kîd etmektedir.”³²⁷

4.28. Yâsîn Sûresi

1. âyetteki يس kelimesini el-Kelbî, merfû olarak ياسين şeklinde okumuştur. el-Kelbî'ye bu kırâat sorulduğunda, bunun “Tayy (Tayyî)” lehçesi olduğunu ve “Ey insan! anlamına geldiğini belirtmiştir.³²⁸ Aynı zamanda bu kelimeyi Ebû's-Simâl ve İbn Ebî İshâk ياسين şeklinde okumuşlardır.³²⁹ Bu kırâat, yâ (ي) harfinin sükûnu ve mâkablinin kesresine tâbî kılınarak bu şekilde okunmuştur.³³⁰ İbn Ebî İshâk ve es-Sekafî ise, أَفْرَأُ fiilinin mefûlu olarak, fetha ile ياسين şeklinde okumuşlardır.³³¹ İbn Cinnî ise: ”Nûn ister kesre isterse fetha ile okunsun; nûna hareke verme ictima-i sâkineynden ötürüdür.” şeklinde bir açıklama yapmıştır.³³²

55. âyette geçen فَكَيْهِنَ kelimesini İbn Mes'ûd, Talha ve A'meş, hâl olarak فَكَيْهِنَ şeklinde nasb okumuşlardır.³³³ Ebû Hayyân, bu kırâata göre فِي شُغْلٍ ifadesinin bunun haberi olacağını belirtmiş ve anlamın, “Cennetlikler, eğlence içinde ve mesrûr oldukları halde, meşgûldürler.” şeklinde olacağını zikretmiştir.³³⁴

4.29. Şûrâ Sûresi

11. âyetteki فَاطِرُ kelimesini Zeyd b. Ali, فَاطِرٍ şeklinde mecrûr okumuştur.³³⁵ Müellif, bu kelimenin mecrûr olarak okunmasının nedenini, bir önceki âyette geçen إِلَى اللَّهِ ifadesinin sıfatı olarak kabul edilmesi olarak göstermiştir.³³⁶

4.30. Zuhruf Sûresi

36. âyette geçen وَمَنْ يَعْشَ وَمَنْ يَعْشُ ifadesini Yahyâ b. Sellâm el-Basrî وَمَنْ يَعْشَ şeklinde şın (ش) harfinin fethasıyla okumuştur.³³⁷ Bu iki okuyuş arasındaki anlam farkı kaynaklarda şu

³²⁷ Râzî, **a.g.e.**, a.y.

³²⁸ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 203; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 48.

³²⁹ İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³³⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³³¹ İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 125; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³³² İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.

³³³ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 75.

³³⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³³⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 325.

³³⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

şekilde belirtilmiştir: İnsanın gözünde bir hastalık bulunduğunda, عَشِي - يَعْشُو bâbı kullanılır. İnsan, gözünde bir hastalık olmadığı halde, sanki körmüş gibi baktığında يَعْشِي - عَشِي kalıbı kullanılır. Bu; aynen total olan birinin yürüyüşü için يَعْرُج - عَرَج; gerçekte total olmadığı halde, total gibi yürüyen kimse için ise يَعْرُج - عَرَج vezninin kullanılmasına benzemektedir.³³⁸ Dolayısıyla cumhûrun kırâatına göre anlam, ”Kim Kur’ân’ın gerçek olduğunu anlaya anlaya körce davranırsa.....” şeklinde; Yahyâ b. Sellâm’ın kırâatına göre ise, “ Kim Rahmân’ın zikrine karşı kör olursa....” biçiminde olur.

4.31. Ahkâf Sûresi

28. âyetteki ذَٰلِكَ أَفْكُهُمْ (Bu, onların yalanlarıdır.) ifadesini İbn Abbâs, Ebû İ’yâz, İkrime ve Henzele b. Nu’mân b. Mürre, ذَٰلِكَ أَفْكُهُمْ şeklinde okumuşlardır.³³⁹ Bu kırâata göre anlam: ”Eser ve semeresi olan bu durum, onları haktan çevirdi.” şeklinde olabilir. Aynı zamanda bu kelime, teksîr için, Hulfle Ebû İ’yâz ve İkrime tarafından fe (ف) harfinin şeddesi ile ذَٰلِكَ أَفْكُهُمْ şeklinde de okunmuştur.³⁴⁰ Bu kelime, İbn Abbâs ve İbn Zübeyir tarafından أَفْكُهُمْ أَفْكُهُمْ (Bu putlar edinme, onları yalancılar kıldı.) şeklinde fiil olarak okunmuştur.³⁴¹

4.32. Hadîd Sûresi

12. âyette geçen وَ بِأَيْمَانِهِمْ (yanlarından) kelimesini, Sehl b. Şuayb el-Sehemî³⁴² ve Ebû Hayve, hemzenin kesresi ile بِأَيْمَانِهِمْ (imanları ile) şeklinde okumuşlardır.³⁴³ Bu kırâata göre anlam: ”Nurları önlerinden koşar. Bu koşma işi onların imanlarından kaynaklanmaktadır.” şeklinde olur. Ebû Hayyân, masdar olan bu kelimenin, zarf olan ve mutaallakı mahzûf يَنْبَأُ أَيْدِيهِمْ ifadesine atfen bu şekilde okunduğunu ve takdîrin, يَنْبَأُ أَيْدِيهِمْ وَ كَانُوا بِسَبَبِ şeklinde olacağını belirtmiştir.³⁴⁴

³³⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 372.

³³⁸ Zemahşerî, **a.g.e.**, IV, 156-157; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 372-373.

³³⁹ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 267; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IX, 448.

³⁴⁰ İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁴¹ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 140; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁴² İbn Haleveyh, Sehl b. Şuayb el-Behmî şeklinde zikretmiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 153.

³⁴³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 105.

³⁴⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

14. âyette var olan الغُرُورُ (çok aldatan şeytan) kelimesini Simâk b. Harb ve Ebû Hayve³⁴⁵, الغُرُورُ şeklinde okumuşlardır.³⁴⁶ Bu kırâata göre anlam: ”Sizi, Allah’a karşı gururunuz aldattı.” şeklinde olmaktadır. İbn Cinnî, bu anlamın, bir muzafın hazfine göre verildiğini ve buna göre takdîrin: “عَزَّكُمُ بِاللَّهِ سَلَامَتُكُمْ مِنْهُ مَعَ إِغْتِرَارِكُمْ (Allah’a karşı, o aldanişınızın yanında, O’ndan dünyada iken emin olmanız sizi aldattı.)” şeklinde olacağını ve hazfedilen muzafın da سَلَامَةٌ (emin olma) kelimesi olduğunu belirtmiştir.³⁴⁷

4.33. Mücâdele Sûresi

11. âyetteki تَفَسَّحُوا kelimesini Dâvûd b. Ebî Hind, Katâde ve Îsâ تَفَاسَّحُوا şeklinde okumuşlardır.³⁴⁸ İbn Cinnî, تَفَاسَّحُوا şeklindeki kırâatın, anlatılmak istenen maksada daha uygun olduğunu zikreder ve sebep olarak da şunu söyler: “تَفَسَّحُوا فِي الْمَجْلِسِ (Mecliste yer açın) denildiği zaman-açık bir delil olmasına rağmen- “Bir kısmınız bir kısmınıza yer açsın.” Yani burada bir genişlik olsun demektir. Dolayısıyla تَفَاعُلٌ bâbından okunan bu fiille, مُفَاعَلَةٌ anlamı; yani, ” Karşılıklı birbirinize yer açın” mânası kastedilmiştir ve bu da birkaç kişi arasında cereyan eden bir olaydır.”³⁴⁹

16. âyette var olan أَيْمَانِهِمْ (yeminlerini) lafzını Hasan el-Basrî; اِيْمَانِهِمْ şeklinde okumuştur.³⁵⁰ İbn Cinnî, bu kırâatın, muzâfın hazfi ile bu şekilde olduğunu ve takdîrin: ”اِتَّخَذُواإِظْهَارَ اِيْمَانِهِمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ (Onlar, imanlarını bir kalkan edindiler ve Allah yolundan men ettiler.) şeklinde olacağını belirtmiştir.³⁵¹ Ebû Hayyân ise, bu kırâata göre anlamın: ”Münafıklar, dilleriyle söyledikleri imanlarını kalkan olarak kullanıyor ve akılları sıra bununla münafıklıklarını saklıyorlardı.” şeklinde olacağını belirtmiştir.³⁵²

Ebû Hayyân; kırâatlar için yaptığı izahlardan da anlaşılacağı üzere; kırâatlar ister şâzz olsun isterse mütevâtir olsun genellikle kırâatların hepsini zikretmekte ve akabinde de bunların niçin böyle okunduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

³⁴⁵ İbn Haleveyh zikretmiştir; Ebû Hayyân zikretmemiştir. İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 153.

³⁴⁶ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 311; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 107.

³⁴⁷ İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 311-312.

³⁴⁸ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 127. İbn Cinnî, Hasan el-Basrî ile beraber Dâvûd b. Ebî Hind’i de zikrederken; İbn Haleveyh, bu kırâat için sadece Hasan el-Basrî’nin adını vermiştir. İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 315; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 145.

³⁴⁹ İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.

³⁵⁰ İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 130.

³⁵¹ İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.

³⁵² Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

4.34. Mülk Sûresi

6. âyette geçen عَذَابٌ kelimesini Dehhâk, el-A'rec, Esîd b. Esîd el-Müzenî ve Harûn'un rivâyetiyle Hasan el-Basrî, عَذَابٌ şeklinde okumuşlardır.³⁵³ Ebû Hayyân, bu kırâatın 5. âyetteki عَذَابِ السَّعِيرِ ifadesinde atf-ı beyân olduğu düşünülerek bu şekilde okunduğunu ve buna takdîrin, ”عَذَابَ جَهَنَّمَ أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ” (Biz, kâfirlere cehennem azabı hazırladık.” şeklinde olacağını belirtmiştir.³⁵⁴

4.35. Hakka Sûresi

7. âyetteki حُسُومًا kelimesini es-Süddî, حَسُومًا şeklinde okumuştur.³⁵⁵ Müellif, bu kırâatın الرِّيحِ kelimesinden hâl olarak bu şekilde okunduğunu ve bu kelimenin حَاسِمٌ (Yok eden) kelimesinin çoğulu olduğunu belirtir³⁵⁶. Bu kırâata göre anlam, ”Allah, o rüzgarları onların üzerine, köklerini dahi yok edinceye kadar salıverdi.” şeklinde olmaktadır.

4.36. Mürselât Sûresi

35. âyette geçen هَذَا يَوْمٌ ifadesini A'meş, A'rec, Zeyd b. Ali, Îsâ, Ebû Hayve ve bir rivâyette de Âsım هَذَا يَوْمٌ şeklinde mansûb okumuşlardır.³⁵⁷ Bu kırâata göre anlam, ”Size anlatılan bütün bu şeyler, o gün sizin başınıza gelecek.” şeklinde olur.

4.37. Nebe Sûresi

6. âyette var olan مَهَادًا lafzını Mücâhid, Îsâ ve bazı Kûfeliler, مَهْدًا şeklinde müfred okumuşlardır.³⁵⁸ Bu kırâata göre anlam, ”Biz yeryüzünü, mahlukat için, bir beşik gibi yapmadık mı?” şeklinde olmaktadır.³⁵⁹

³⁵³ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 160; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 223.

³⁵⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁵⁵ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 161; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 255.

³⁵⁶ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁵⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 378.

³⁵⁸ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 168; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 255.

³⁵⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

4.38. Abese Sûresi

2. âyetteki أَنْ جَاءَهُ kelimesini Hasan el-Basrî, Ebû İmrân el-Cevnî ve İsâ, iki hemze arasına elif-i fâsıla getirerek أَءَانُ جَاءَهُ şeklinde okumuşlardır.³⁶⁰ Bu kırâata göre anlam, ”O’na kör (adam) geldiği için mi? Hayır onun için değil.” şeklinde olmaktadır.³⁶¹

6. âyette geçen تَصَدَّى kelimesini Ebû Ca’fer; تُصَدِّي (Yüz çeviriyorsun.) şeklinde okumuştur.³⁶² İbn Cinnî, bu kırâatın anlamının, “Seni, onu karşına almaya çağıran şey, dünya zînetini tercih etmen ve ona yönelmendir.” şeklinde³⁶³; Ebû Hayyân ise, ”O’nun Müslüman olması için, senin hırsın seni ona yöneltiyor.” şeklinde olacağını belirtmiştir.³⁶⁴

10. âyette var olan تَلَهَّى fiilini Ebû Ca’fer, تَلَهَّى şeklinde okumuştur.³⁶⁵ Bu kırâata göre anlam, ”Ondan yüz çevirir oyalanırsın. Çünkü o, sana göre zengin değil.”³⁶⁶ ya da “Kureyşin ileri gelenlerinin durumu seni oyaladı.” şeklinde olur.³⁶⁷

4.39. Tekvîr Sûresi

8. ve 9. âyette geçen سَأَلْتُ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلْتُ ifadesini İbn Mes’ûd, Hz. Ali, İbn Abbâs, Câbir b. Zeyd, Ebu’d-Duhâ ve Mücâhid, سَأَلْتُ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلْتُ şeklinde okumuşlardır.³⁶⁸ Bu kırâata göre anlam, “(Onu öldürene) Hangi günah sebebiyle öldürüldüm? diye sordu.” şeklinde olur.³⁶⁹

21. âyetteki نَمَّ (orada) kelimesini, Ebû Ca’fer, Ebû Hayve ve Ebu’l-Berhuşeym نَمَّ (sonra) şeklinde okumuşlardır.³⁷⁰ Ebû Hayyân, Cebrâil (a.s.)’ın büyüklüğünü göstermek ve kendisine atfedilen sıfatların en değerlisinin “emin oluşu” olduğunu anlatmak için “Hem sonra emindir de...” anlamında bu şekilde okunduğunu belirtmiştir.³⁷¹

³⁶⁰ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 169; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 406.

³⁶¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁶² İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 352; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 169; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 407.

³⁶³ İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.

³⁶⁴ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁶⁵ İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 408.

³⁶⁶ İbn Cinnî, **a.g.e.**, 352-353; Ebû Zür’â, **a.g.e.**, 749.

³⁶⁷ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁶⁸ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 416.

³⁶⁹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁷⁰ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 418.

³⁷¹ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

4.40. Beled Sûresi

14. âyetteki ذِي kelimesini Hasan el-Basrî ve Ebu'r-Recâ, ذَا şeklinde okumuşlardır.³⁷² Ebû Hayyân, ذِي kırâatına göre bu kelimenin, bir önceki âyette geçen يَوْمٍ kelimesinin sıfatı olurken; ذَا kırâatına göre إِطْعَامٍ kelimesinin mef'ûlü olarak ve ذَا مَسْعَبَةٍ takdirinde ذَا مَسْعَبَةٍ şeklinde okunduğunu ve daha sonra gelen يَتِيمًا kelimesinin bundan bedel olduğunu zikretmiştir.³⁷³

4.41. Humeze Sûresi

4. âyette geçen لِيُنْبَذَنَّ kelimesini Hz. Ali, Hasan el-Basrî, İbn Muhaysin, Humeyd, Ebû Amr'dan rivâyetle Hârûn, لِيُنْبَذَانَ; yine Hasan el-Basrî ise, لِيُنْبَذَنَّ şeklinde okumuşlardır.³⁷⁴ Ebû Hayyân, لِيُنْبَذَانَ şeklindeki kırâata göre anlamın, "Kâfir ve topladığı mal cehenneme atılacak." şeklinde; لِيُنْبَذَنَّ kırâatına göre ise, "Kâfir ve bütün yandaşları cehenneme atılacaktır." biçiminde olacağını zikretmiştir.³⁷⁵

³⁷² İbn Cinnî, **a.g.e.**, II, 362; İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 173; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 483.

³⁷³ İbn Cinnî, **a.g.e.**, a.y.; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

³⁷⁴ İbn Haleveyh, **a.g.e.**, 180; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, X, 541.

³⁷⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, a.y.

SONUÇ

Hicrî 7. ve 8. yüzyıllarda hem Endülüs hem de Mısır bölgelerinde önemli dil âlimleri yetişmiştir. İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbn 'Uşfûr (ö. 669/1270), İbn Mâlik (ö. 672/1274) İbn Manzûr (ö. 711/1311), İbn Hişâm (ö. 761/1360) bunlardan bazılarıdır. Bu dönemde yetişen, yaşadığı döneme ve daha sonraki asırlara bıraktığı eserlerle ışık tutan âlimlerden biri de Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344)'dir. Hayatının ilk 25 yılını Endülüs bölgesinde ilimle geçiren Ebû Hayyân, bazı sebeplerden dolayı doğuya hicret etmiş ve sonunda ilmî hayatında büyük yere sahip olan Mısır bölgesine yerleşmiştir. Döneminin en önemli dil bilginlerinden olan Ebû Hayyân, "Nahviyyu 'Asrihî ve Luğâviyyuhû ve Müfessiruhû", "Şeyhu'n-Nuhât", "Sîbeveyhi'z-Zamân", "Lisânu'l-Arâb", "İmâmu'n-Nuhât" gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. Daha çok nahiv ilmiyle temâyüz eden Ebû Hayyân'ın, kırâat, hadîs, tarih, edebiyat ve lügat ilimlerinde de geniş bir birikime sahip olduğu tefsîrinden de anlaşılmaktadır.

Ebû Hayyân, tefsîr disiplini alanında iki eser kaleme almıştır. Bunlar, **el-Bahru'l-Muhît** ve muhtasarı **en-Nehru'l-Mâd'dir**. el-Bahru'l-Muhît, Ebû Hayyân'ın dinî ilimler sahasında kaleme aldığı en büyük eseri olarak kabul edilmektedir. O, Mısır'a yerleştikten sonra, 710/1311 tarihinde 57 yaşında iken yazmaya başladığı bu eseri, 17 senede tamamlamıştır. el-Bahru'l-Muhît'in diğer bir özelliği, müellifin en son yazdığı eserlerden biri olmasıdır. Çünkü tefsîre baktığımızda diğer teliflerine çokca atıfta bulunmuştur. Dolayısıyla bu eserin, müellifin ilmî olgunluğunun en zirvede olduğu dönemde kaleme alındığını söylemek mümkün olabilmektedir.

Yaşadığı dönemde nahiv ilmi alanında otorite kabul edilen Ebû Hayyân'ın kırâat alanında da uzman olduğu, kaleme aldığı eserlerden anlaşılmaktadır. Kırâatlara çok önem veren Ebû Hayyân'ın, kırâat alanında 11 adet eser te'lif ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. Kaynaklardan ve kendi ifadelerinden anlaşıldığı üzere, eserlerin yedi tanesi kırâat-ı seb'a imamlarının kırâatları ile ilgili; iki tanesi Ya'kûb b. İshâk ve Zeyd b. Ali'nin kırâatlarına dâir; diğer ikisi de mütevâtir olarak kabul ettiği yedi kırâatın tamamı ve bunların senetleri

hakkında bilgi sunmaktadır. Fakat üzücü olan bir durum var ki, bu eserlerden sadece **İkdu'l-Leâfî fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-'Avâfî** adlı eseri günümüze ulaşmış ve edisyon-kritik yapılarak ilim dünyasına kazandırılmıştır. Diğer eserler ise, kaynaklarda varlığı bilinen, fakat içeriğinden habersiz olunan gizli hazineler olarak akademisyenler tarafından keşfedilmeyi beklemektedirler.

el-Bahru'l-Muhît, müellifin beslendiği kaynaklar açısından oldukça zengin bir bibliyografyaya sahiptir. Özellikle kırâat alanında İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) **Kitâbu's-Seb'a**, **Kitâbu's-Şevâz fi'l-Kırâât**, İbn Haleveyh'in (ö. 370/980) **Muhtasar fi Şevâzzi'l-Kırâât min Kitâbi'l-Bedi'**, **el-Bedi' fi'l-Kırâati's-Seb'**, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) **el-Muhtesab fi Şerhi Şevâzzi'l-Kırâât**, Ebu'l-Feth Abdulvâhid b. Huseyn b. Şaytâ el-Bağdâdî'nin (ö. 445/1053) **et-Tizkâr fi'l-Kırâati'l-'Aşr**, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ahmed b. el-Hasan el-Makkarî er-Râzî'nin (ö. 454/1062) **el-Levâmih fi Şevâzzi'l-Kırâât**, Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. Ali b. Cebâre el-Huzelî'nin (ö. 465/1073) **el-Kâmil fi'l-Kırâati'l-Hamsîn**, İbnu'l-Bâziş'in (ö. 540/1145) **el-İknâ' fi'l-Kırâati's-Seb'** başta olmak üzere tespit edebildiğimiz kadarıyla yaklaşık olarak 19 tane kaynağa atıfta bulunmuştur. Kendi eserlerine yaptığı atıflar da dikkate alındığında bu sayının daha da fazla olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Ebû Hayyân, tefsîrinin mukaddimesinde kırâat ilmini müfessirin bilmesi gereken ilimlerin başında zikretmiş ve eserin muhtelif yerlerinde kırâatlar ve sahipleri hakkında bir çok bilgi vermiştir. Tefsîrinden anlaşıldığı üzere genel olarak kırâatları ikiye ayırmaktadır. Birincisi mütevâtir kırâatlar; ikincisi şâzz kırâatlardır. Ebû Hayyân, gerek sahîh gerek şâzz tüm kırâat vecihlerini âyetteki inceliklere dikkat çekmek ve yorumları temellendirmek için kullanmıştır. Ebû Hayyân, kırâat vecihlerinin icma' ile sübûtu, sahîh senet ve mushafın hattına uygunluğunu ileri sürerek mütevâtir kırâatları nahiv kurallarına öncelemiş ve Arap dili açısından nahiv kaidelerine daha uygun olmasına rağmen mütevâtirlik şartını taşımayan kırâatlara itibar etmemiştir. Ebû Hayyân, bu şartları taşıyan kırâat-ı seb'a -Nâfî, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza b. Habib ve Kisâf- imamlarının rivâyet ettiği bütün kırâat vecihlerini esas almış ve eserinde bunların mütevâtir olduğunu açıkça ifade etmiştir. Haddizatında, bu yedi kırâat imamının kırâatı ile ilgili müstakil eserler kaleme alması, onun Kırâat-ı Seb'a'ya verdiği değeri ve önemi açıkça göstermektedir.

Ebû Hayyân, mütevâtir kırâatların Kur'âniyyetini olarak kabul etmiştir. Nahiv ile ilgili kaideleri ve dil ile ilgili hükümleri bu mütevâtir kırâatlar üzerine binâ etmiştir. Ebû Hayyân'a göre kırâatlar esas kabul edilmesi gereken asıllardır. Bu kırâatları inkâr eden ya da hatalı bulan müfessir ve dilcilere şiddetle karşı çıkmış ve onları sert bir dille eleştirmiştir. Özellikle Zemahşerî ve onu takip etmekle suçladığı İbn Atiyye'yi çok sert bir dil ve üslûpla yermiştir. Zemahşerî ve eleştirdiği diğer kişilerin nahiv kurallarına dayanarak şâzz dediği mütevâtir kırâatların çoğu kez dil açısından izahlarını yapmış ve bunların Arap dilinde bir vecihlerinin bulunduğunu zikretmiştir. Örneğin, abdest âyetinde geçen **أَرْجُلَكُمْ** kelimesindeki bütün mütevâtir kırâat vecihlerini zikretmiş, eleştirilen sahîh kırâatların Arap dili açısından da izahlarını yapmış, fakat bu doğrudur ya da şu daha doğrudur diye bir hüküm belirtmemiş; her iki kırâatın ortaya çıkardığı anlamları kabul etmiştir.

Ebû Hayyân'ın en önemli eseri olan el-Bahru'l-Muhît, kırâatlar açısından çok zengin bir muhtevaya sahiptir. Bu sebeple bu eseri bir kırâat ansiklopedisi olarak nitelendirmek yanlış olmasa gerektir. Çünkü el-Bahru'l-Muhît incelendiğinde Peygamberimiz, sahabe, tâbiûn gibi, her tabakadan rivâyet edilen - ister mütevâtir kabul edilsin isterse şâzz kabul edilsin- kırâat vecihleri görülecektir. Ebû Hayyân, bu eserinde hemen hemen her âyette, mütevâtir olsun şâzz olsun mevcûd olan bütün kırâat vecihlerini zikretmiştir. Fakat bazen kaynaklarda mütevâtir olarak rivâyet edilen bazı vecihleri zikretmediği de olmuştur; ancak bunların sayısı oldukça azdır. Bunun yanında bütün şâzz kırâatları eserinde toplamıştır demek de mümkün görünmemektedir. Çünkü kendinden önce şâzz kırâatlar hakkında kitap telif eden İbn Haleveyh (ö.370/980) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi kırâat âlimlerinin eserlerinde olup da Ebû Hayyân'ın eserinde olmayan şâzz kırâat vecihleri bulunmaktadır.

Ebû Hayyân, zaman zaman mütevâtir olmayan kırâatlar konusunda çoğu kırâat bilgini ve müfessirden farklı bir yol izlemiştir. Şâzz kırâatları reddetmek ya da bu kırâat sahiblerine hata isnâd etmek yerine, Arap dilinde onlara uygun bir izah tarzı aramayı tercih etmiştir. Yine bu tür kırâatların izahında değişik lehçelerden, bedevîlerin sözlerinden ve şiirden istifade etmiştir. Ebû Hayyân'ın değişik sebeplerle reddettiği kırâatlar da bulunmaktadır. O, Kur'ân hattına, Arap diline ve tefsîre muhâlif olan, mu'tezile ve şîa gibi mezhepleri destekler mâhiyette olan ve senedi zayıf olan kırâatları reddetmiştir. Şu da bir gerçektir ki Ebû Hayyân, kırâatları şâzz diye önemsememezlik yapmamış; âyetlerin tefsiri bağlamında kullanmıştır.

Ebû Hayyân'ın kırâatlar konusunda değinilmesi gereken en önemli özelliklerinden biri de mütevâtir ve şâzz kırâatlarda tercih meselesidir. O, nahivcilerin ve müfessirlerin iki mütevâtir kırâat arasında tercih yapmasının, kırâatların sahîh olarak Hz. Peygamberden rivâyet edilmesi ve her birinin Arap dilinde kullanımının bulunması nedeniyle, mümkün olamayacağını belirtmiştir. Kısacası Ebû Hayyân, mütevâtir kırâatlar arasında tercih yapmamıştır. O, mütevâtir kırâatların hepsini Kur'ân olarak kabul etmiştir. Fakat Ebû Hayyân, şâzz kırâatlar arasında tercihlerde bulunmuş ve tercih sebeplerini de açıklamıştır.

Kırâatlar açısından incelediğimiz **el-Bahru'l-Muhît**, gerçekten bu konuda çok zengin bir muhtevaya sahiptir. Eserin bu konudaki zenginliğinin diğer tefsirlerle kırâat yönünden yapılacak karşılaştırmalı çalışmalarla daha da iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Ayrıca İbn Haleveyh ve İbn Cinnî'nin şâzz kırâatlarla ilgili eserleriyle, Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît'inde ele aldığı şâzz kırâatların karşılaştırılmasının da faydalı olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

- El-'ABÂDÎ, Ahmed Muhtâr, **fî Târîhi'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik**, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1995.
- ADIGÜZEL, Mehmet, **Kırâatlar Açısından Fahrüddin Râzî ve Tefsîr-i Kebîri** (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum-1998.
- AFÎF Abdurrahmân, "et-Tezkiretu li Ebî Hayyân el-Endelusî", **Mecelletu Mecma'il-Lugati'l-Arabiyye bi Dimaşk**, Cilt: 53/I, Şam 1978.
- 'ÂŞÛR, Saîd Abdulfettâh, **el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlik fî Mısır ve's-Şâm**, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Kahire 1992.
- , **Mısır ve's-Şâm fî 'Asri'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik**, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut ts.
- , **Fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye, İlmü'l-Beyân**, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrût 1985.
- , **Fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye, İlmü'l-Bedî'**, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrût 1985.
- Abdurrezzak b. Hemmâm, **el-Musannaf**, (Thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut 1972.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), **el-Müsned** (thk. A.Muhammed Şakir), I-VI, Mısır-1949.
- ALGÜL, Hüseyin, **İslâm Tarihi**, Gonca Yayınevi, I-IV, İstanbul 1987.
- ALPER Ömer Mahir, "İbn Sînâ" mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.
- ALÛSÎ, Ebu'l-Fadl Mahmûd b. Abdillâh, **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, I-XXX, Beyrut ts.
- ARSLAN, Şükrü, "Cermî" mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.
- AŞBÂH, Yûsuf, **Târîhu'l-Endelus fî 'Ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn**, (Trc. Muhammed Abdullah 'Inân), Mektebetü'l-Hâncî, I-II, Kahire 1996.
- ATTÂR Ferîduddîn, **Tezkiretu'l-Evliyâ**, (Trc. Süleyman Uludağ), Erdem Yayınları, İstanbul 1991.
- BAĞDATLI İsmail Paşa, **Hediyetu'l-'Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, Milli Eğitim Bakanlığı, I-II, İstanbul 1955.

- BEYDAVÎ, Kâdî Nâsiruddîn Ömer; **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, I-II, İstanbul-1314.
- EL-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, **es-Sunenu'l-Kubrâ**, (Thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-XI Beyrut 1994.
- BİLGİN, Feridun, **Gırnata Benî Ahmer Devletinin Kuruluşu ve I. Muhammed Dönemi (629-671/1232-1273)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.
- BİRİŞİK, Abdulhamit, **Kırâat ilmi ve Tarihi**, Emin Yay., Bursa -2004.
- Brockelmann, Carl, **Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)**, I-II, Leiden, E.J. Brill, 1949.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail ; **el-Câmiu's-Sahîh**, I-VIII, İstanbul-1979.
- CERAN, İsmail, "Merîniler" mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.
- CËRMÎ, İbrahim Muhammed, **Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'an, Dâru'l-Kalem**, Dimaşk 2001.
- el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye**, (Thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, I-VI, Beyrut 1979.
- ÇELEBÎ, Muharrem, **Kutrüb Hayatı, Eserleri ve Kitâb al-Azmina**, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum 1981.
- ÇETİN, Abdurrahman; **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.
- , **Kırâatların Tefsîre Etkisi**, Marifet yay., İstanbul 2001.
- , "Kurân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf" **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, c.1, sayı:2, s.309-317, Bursa-1987.
- ed-DÂNÎ, Ebû Amr, **el- Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr** (nşr. Muhammed Ahmed Dehman), Matbaatü't-Terakki, Dimaşk 1940.
- , **Kitâbü't-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'** (thk. Otto Pretzl) Matbaatü'd-Devle, İstanbul-1930.
- ed-DÂVÛDÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ali, **Tabakâtu'l-Mufessirîn**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut ts.
- ed-DİMAŞKÎ, Ebu'l-Mehâsin Şemseddin Muhammed b. Ali el-Huseynî, **Zeylu Tezkireti'l-Huffâz li'z-Zehebî**, Dimaşk, ts.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (DGBİT)**, (Red. Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yayınları, I-XV, İstanbul 1988

DİMYÂTÎ, Ahmed b. Muhammed b. Abdi'l-ğani, **İthâfu Fudalai'l-Beşer fi'l Kırâati'l-Erbea Aşer**, I-II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1285/1865.

DUMLU ÖMER- ELMALI HÜSEYİN, **Âyet âyet Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali**, Ensar Neşriyat

EBÛ DAVÛD, Süleyman b.Eş'as;Sünen,I-IV, Çağrı yay., İstanbul-1981.

EBÛ HAYYÂN el-Endelüsî, **el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr**, Dâru'l-Fikr, I-XI, Beyrût 1992.

-----, **Dîvânu Ebî Hayyân el-Endelusî**, (Thk. Ahmed Matlûb – Hadîce el-Hadîsî), Matba'atu'l-Ânî, Bağdat 1969.

-----, **el-Hidâyetu fi'n-Nahv**, (Tanz. Abdulmecîd Murâdzehî el-Hâşî), İntişârâtu Fârûk A'zam, Zâhedân 1961.

-----, **el-Mubdi' fi't-Tasrîf**, (Thk. Abdulhamid es-Seyyid Taleb), Dâru'l-'Urûbe, Kuveyt 1982.

-----, **en-Nehru'l-Mâd mine'l-Bahr** (el-Bahru'l-Muhît'in kenarında), Matba'atu'n-Nasr el-Hadîse, I-VIII, Riyad 1329.

-----, **en-Nehru'l-Mâd mine'l-Bahri'l-Muhît**, I-III, Dâru'l-Cinân, Beyrût 1987.

-----, **en-Nuketu'l-Hisân fi Şerhi Ğâyeti'l-İhsân**, (Thk. Abdulhuseyn el-Fetilî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1988.

-----, **et-Tedrîb fi Temsîli't-Takrîb**, (Thk. Nihâd Fuleyh Hasan), Matba'atu'l-İrşâd, Bağdat 1987.

-----, **et-Tezyîl ve't-Tekmîl** (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No: 4916.

-----, **et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi Kitâbi't-Teshîl**, (Thk. Hasan Hindâvî), Dâru'l-Kalem, Şam 1997.

-----, **et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi't-Teshîl li Ebî Hayyân en-Nahvî el-Mutevaffâ Sene 745 hicriyyen –Dirâse ve Tahkîk-**, Dnş. Mezîd İsmail Nu'aym, Haz. Semiha Yûsuf Zureykî (Basılmamış yüksek lisans tezi), Câmîatu Dımaşk, Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye, Şam 1999.

-----, **et-Tezyîl ve't-Tekmîl li Ebî Hayyân Esîruddîn Muhammed b. Yûsuf el-Endelusî –Dirâse ve Tahkîk-**, Dnş. Munâ İlyâs, Haz. Velîd Muhammed es-Serâkubî (Basılmamış doktora tezi), Câmîatu Dımaşk, Kulliyetu'l-Âdâb, Şam 2001.

-----, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab**, (Thk. Mustafa Ahmed en-Nemmâs), el-Mektebetu'l-Ezheriyye, I-III, Kahire 1997.

- , **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab**, (Thk. Recep Osmân Muhammed), Mektebetu'l-Hâncî, I-V, Kahire 1998.
- , **Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk**, (Thk. Ahmed Caferoğlu), Evkâf Matbaası, İstanbul 1931.
- , **Menhecu's-Sâlik fi'l-Kelâmi 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik**, (Thk. Sidney Glazer), American Oriental Society- Connecticut-New Haven 1947.
- , **Takrîbu'l-Mukarreb**, (Thk. 'Afif Abdurrahmân), Dâru'l-Mesîre, Beyrut ts.
- , **Tezkiretu'n-Nuhât**, (Thk. Afif Abdurrahman), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1986.
- , **Tuhfetu'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'âni mine'l-Garîb**, (Thk. Semîr Meczûb), Beyrût 1988.
- , **el-İkdu'l-Leâlî fi'l-Kırââtî's-Seb'i'l-'Avâlî** (thk. Ali Can Dağdeviren), Dârun'Nîl, 2. Baskı, İstanbul-2011.
- EBÛ ŞAME, Şihâbuddîn Abdurrahmân b. İsmail, **el-Murşidu'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz**, (Thk. Tayyar Altıkulaç), TDV Yayınları, Ankara 1986.
- EBÛ ZÛR'Â, Abdurrahman b. Muhammed ; **Hüccetü'l-Kırâat**, Beyrut-1974, 2. baskı.
- ENDERÂBÎ, Ebû Abdullah Ahmed b. Ebû Ömer, **Kırâ'âtü'l-Kurrâ'il-Ma'rûfîn** (nşr. Ahmed Nasif el-Cenâbî), Beyrut 1405/1985.
- ERSÖZ, İsmet; **Kur'ân Tarihi**, Ravza Yayınları, İstanbul 1996.
- el-FÂRISÎ, Ebû Ali Hasan b. Abdulğaffâr; **el-Hüccetü li'l-Kurrâi's-Seb'a**(thk. Bedrüddin Kahveci, Beşir Cuycâtî), I. Baskı, Dimeşk- 1404/1984.
- el-FERRA, Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd, **Ma'âni'l-Kur'ân**, Âlemu'l-Kutub, I-III, Beyrut 1980.
- FİRUZÂBÂD, Mecdüüdîn , **el-Kâmusu'l-Muhit**, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1413/1993.
- el-HADÎSÎ, Hadîce, **Ebû Hayyân en-Nahvî**, Mektebetu'n-Nahda, Bağdat 1966.
- el-HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh, **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru Sâdır – Dâru Beyrût, I-V, Beyrut 1955.
- HAMİDULLAH, Muhammet, **İslâm Peygamberi** (ter. Salih Tuğ)I-II, Ankara- 2003.
- EL-HEMEDÂNÎ, Ebü'l-Alâ Hasen b. Ahmed b. Hasan, **Gâyetü'l-İhtisâr fi'l-Kırââtü'l-'Aşri Eimmeti'l-Emsâr** (nşr. Eşref Muhammed Fuad Talat)I-II, Cidde 1994.

IRVING, B. Thomas, "Kurtuba" mad. **TDV İslâm Ansiklopedisi**.

el-ISFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hasen, **el-Eğânî**, (Red. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-‘Âmmetu li't-Telîf ve'n-Neşr, Mısır 1970.

‘ITR, Hasan Diyâuddîn, **el-Ehrufu's-Seb'a ve Menziletu'l-Kırâati minhâ**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1988.

İBN ‘ABDÎ'L-BERR, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh, **el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Matba'atu Nahdati Mısır, I-IV, Kahire ts.

İBN ‘ADİY, Ebû Ahmed Abdullah b. ‘Adiy, **el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl**, (Thk. Suheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut 1988.

İBN ‘ATİYYE, Ebû Muhammed 'Abdulkhak b. Ğâlib el-Ğirnâtî, **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz**, (Thk. Ahmed Sâdık el-Mallâh), I-II, Beyrut 1388.

İBN ‘USFUR, Ebu'l-Hasen Alî b. Mu'min el-İşbilî, **el-Mukarreb**, (Thk. Ahmed Abdussettâr el-Cevârî – Abdullah el-Cubûrî), Matba'atu'l-‘Ânî, Bağdat 1971.

İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, **el-Hasâis**, (Thk. Ahdulkhakim b. Muhammed), el-Mektebetu't-Tevfikiiyye, I-III, Mısır 1995.

-----, **el-Muhteseb fî Tebyîni Vucûhi Şevâzzi'l-Kırâati ve'l-İdâhi 'anhâ**, (Thk. Ali en-Necdi Nâsıf), el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslamiyye, Kahire 1966.

İBN HACER el-Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali, **ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine**, Dâru'l-Cîl, I-IV, Beyrut ts.

-----, **İnbâu'l-Ğumr bi Enbâi'l-'Umr fi't-Târîh**, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, I-IX, Beyrut 1986.

-----, **Lisânu'l-Mîzân**, Muessesetu'l-A'lamî, I-VII, Beyrut 1971.

-----, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Dâru'l-Fikr, I-XII, Beyrut 1984.

İBN HALDUN, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî, **Mukaddime**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut ts.,

-----, **Târîhu İbn Haldûn (el-'İber)**, Muessesetu Cemmâl, Beyrut 1979.

İBN HALLİKAN, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed, **Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, (Thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut 1977.

İBN-İ GALBÛN, Ebu'l Hasan Tahir b. Abdü'l-münim b. Ubeydullah, **et-Tezkire fî'l-Kırâât** (nşr. Abdülfettah Buhayri İbrahim)I-II, Kahire 1991.

- İBN KÂDÎ ŞUHBE, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed ed-Dimaşkî, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, (Tsh. Abdulalîm Hân), 'Âlemu'l-Kutub, I-IV, Beyrut 1987.
- İBN KUTEYBE, EBÛ Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî, **eş-Şi'r ve's-Şu'arâ**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1981.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, **Sunenu İbni Mâce**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-Ifrikî, **Lisânu'l-'Arab**, Dâru Sâdir – Dâru Beyrût, I-XV, Beyrut 1955.
- İBN MEKTÛM, Ebû Muhammed Ahmed b. Abdilkâdir b. Mektûm el-Kaysî, **ed-Durru'l-Lakît mine'l-Bahri'l-Muhît** (el-Bahru'l-Muhît'in kenarında), Matba'atu'n-Nasr el-Hadîse, I-VIII, Riyad 1329.
- İBN-İ MİHRÂN, en-Nisâbûrî, **el-Ğâye fi'l-Kıraati'l-Aşr** (tk. Muhammed Ğiyâs el-Cenbâz), 2. baskı, Riyad 1990.
- İBN-İ MÜCAHİD, **Kitabu's-Seb'a fi'l-Kırâât** (nşr. Şevkî Dayf), Dâru'l-Maârif, Kahire - 1400/1981, 3.baskı .
- İBNÜ'N-NEDİM, Muhammed; **el-Fihrist**, Dâru'l-Marife, Beyrut-1398/1978.
- İBN RÂFÎ'U'S-SELÂMÎ, Takiyuddîn Ebu'l-Me'âlî Muhammed, **el-Vefeyât**, (Thk. Sâlih Mehdî 'Abbâs), Muessesetu'r-Risâle, I-II, Beyrut 1982.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, Dâru Beyrut-Dâru Sâdir, I-VIII, Beyrut 1957.
- İBN TAĞRÎBERDÎ, Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî, **en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire**, Vezâretu's-Sekâfe ve'l-İrşâd, I-XII, Kahire 1963.
- İBNU'L-İMÂD el-Hanbelî, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed, **Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb**, Dâru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut ts.
- İBNU'L-CEZERÎ, **en-Neşr fi'l-Kıraâti'l-'Aşr**, (Thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Dâru'l-Fikr, Şam, ts.
- , **Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udebâ**, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru Nahdati Mısır, Kahire 1967.
- , Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed, **Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ**, (Nşr. G. Bergstraesser), Mektebetu'l-Hâncî, I-II, Mısır 1933.
- , **Takrîbu'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr** (thk. İbrahim Atve İvad) , 1.bas. , Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır 1967.

- , **Müncidü'l-Mukriîn ve Mürsidü't-Tâlibîn**, Beyrut 1400/1980.
- İBN-İ EBÎ DÂVÛD, **Kitâbu'l-Mesâhif** (nşr. Muhibbuddin Abdüssübhan Vâiz), I-II, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut -2002.
- İBNU'L-ESÎR, 'Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, **Usudu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, I-V, ty., ts.
- İBNU'L-HATÎB, EBÛ Abdillâh Lisanuddîn Muhammed b. Abdullah, **el-İhâta fî Ahbâri Ğırnâta**, (Thk. Muhammed Abdullâh 'Inân), Mektebetu'l-Hâncî, I-IV, Kahire 1975.
- İBN-İ MACE, Muhammed b. Yezid; **Sünen**(thk. M. F. Abdalbâkî),I-II, Mısır-1953.
- İMÂMUDDÎN S. Muhammed, **Endülüs Siyasi Tarihi**, (Trc. Yûsuf Yazar), Rehber Yayıncılık, Ankara 1990.
- İBN-İ SÂD, Muhammed; **et-Tabakâtü'l- Kübrâ** (nşr. İhsan Abbas), I-IX, Dâru Sadr , Beyrut – 1968.
- KÂDÎ, Abdü'l- Fettah, **el-Büdûrû'z-Zahire fî'l- Kırâati'l-Aşri'l- Mütevâtire min Tarîki's-Şâtibiyye**, Beyrut 1981.
- KARAÇAM; İsmail, **Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kırâatların Yorum Farklılıklarına Etkisi**, İstanbul- 1996.
- KÂTİP ÇELEBÎ, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn**, (Tsh. M. Şerafettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge), Milli Eğitim Bakanlığı, I-II, Ankara 1941.
- KAYA Mahmut, "Aristo" mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.
- KAYSÎ, Mekkî b. Ebû Tâlip , **el-İbâne 'an Me'âni'l- Kırâat**, (nşr. Muhyiddin Ramazan), Daru'l- Me'mun li't-Turas, Dimaşk -1399/1979
- KEFEVÎ, Ebu'l-Bekâ Eyüp b. Mûsâ el-Hüseynî; **el-Külliyât** (nşr. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî) Müessesetü'r-Risale, Beyrut-1993
- KEVSERÎ, Muhammed Zâhid; **Makalât**, Kahire- 1388.
- Komisyon (Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş), **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**,Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara- 1993.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, **Mu'cemu'l-Muellifin Terâcimu Musannifi'l-Kutubi'l-'Arabiyye**, Matba'atu't-Terakkî, I-XIII, Dimaşk 1960.
- el-KIFTÎ, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Yûsuf, **İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât**, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, I-III, Kahire 1950.

- KILIÇ, M. Erol, “İbnü’l-Arabî, Muhyiddîn” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi.**
- KUTLUER, İlhan, “İbn Seb’în”, “Câlnûs”mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi.**
- el-KUTUBÎ, Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî, **Fevâtu’l-Vefeyât**, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, I-V, Beyrut 1973.
- el-MAKKARÎ, Ahmed b. Muhammed, **Nefhu’t-Tîb min Ğusni’l-Endelus er-Ratîb**, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut 1968.
- MEKREM, Abdul’âl Sâlim, **el-Medresetu’n-Nahviyye fî Mısır ve’ş-Şâm fi’l-Karnayni’s-Sâbi’ ve’s-Sâmin mine’l-Hicre**, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1990.
- el-MUBERRİD, Ebu’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd, **el-Kâmil**, (Nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, I-IV, Kahire ts.
- el-MUHTESİB, Abdülmecîd, “Ebû Hayyân el-Endelusî Nahviyyu ‘Asrihi ve Mufessi-ruhu”, **el-‘Arabî**, Sayı: 130, Eylül 1969.
- MUHAYSİN, Muhammed Sâlim; **el-Mühezzeb fi’l-Kırâati’l-Aşr**, I-II, Kahire- 1978, 2. baskı.
- , **el-Kırâatu ve Eseruhâ fî Ulûmi’l-Arabiyyeti**, I-II, Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, Kahire-1404/1984.
- MUSA, Carullah **Târihu’l-Kur’ân ve’l-Mesâhif**, el-Matbaatu’l-İslâmiyye, Petersburg 1323/1934.
- MÜSLİM, Ebu’l- Hüseyin b. el-Haccac(ö.261/874), **Sahîh-i Müslim**, I-VIII, Beyrut- ts.
- NESAÎ, Ahmed b. Şuayb(ö.303/915);**es-Sünen**, (Suyûtî’nin şerhiyle birlikte),I-VIII, Çağrı yay., İstanbul-1981.
- NASRULLAH, Sa’dûn, **Târihu’l-‘Arabi’s-Siyâsî fi’l-Endelus**, Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, Beyrut 1998.
- ÖZ, Mustafa, “Ca’fer es-Sâdık” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi.**
- , “Hûdîler” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi.**
- ÖZEL, Ahmed, “Amidî Rükneddin” mad. **TDV İslâm Ansiklopedisi.**
- , “Bâcî” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi.**
- PALÛVÎ, eş-Şeyh Hamid b. Abdilfettâh(ö.1173/1754), **Zübdetü’l-İrfân**, Hilal Yay., Arif Efendi Matbaası, İstanbul- 1312/1893.
- er-RÂFİ’Î, Muhammed Sâdık, **İ’câzu’l-Kur’ân ve’l-Belâğatu’n-Nebeviyye**, Matba’atu’l-İstikâme, Mısır 1961.

- RÂGIB EL-İSFEHÂNÎ, Huseyn b. Muhammed(ö.502/1108); **El- Müfredât Fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Kahire-1961.
- RÂZÎ, Fahreddin Muhammed b. Ömer(.606/1209); **Mefâtihu'l-Ğayb**, I-XXXI, Mısır-938.
- es-SAFEDÎ, Salâhuddîn Halîl b. Aybek, **A'yânu'l-'Asr ve A'vânu'n-Nasr**, (Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmud Sâlim Muhammed, Nebîl EBÛ 'Amse, Muhammed Mev'id), Dâru'l-Fikr, I-VI, Dımaşk 1998.
- , **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, (Thk. Helmut Ritter), Daru'n-Ner Franz Siteiner, I-XXII, Wiesbaden 1970.
- , **Nektu'l-Himyân fi Nuketi'l-'Umyân**, el-Matbaatu'l-Cemâliyye, Kahire 1911.
- es-SÂLİM, Yahyâ 'Atiyye el-Kâsım, **Menhecu Ebî Hayyân el-Endelusî fi İhtiyârâtihi mine'l-Kırââti'l-Kur'âniyye fi Dav'i 'İlmi'l-Luĝati'l-Mu'âsır**, (Basılmamış Doktora Tezi), Câmî'atu 'Ayn Şems, Kahire 1989.
- SALÎH, Suphî; **Mebâhis fi Ulûmi'l –Kur'an**, Daru'l İlm-i Melâyin, Beyrut-1988
- SÂRI, Mehmet Ali; "Âsım b. Behdele" **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, ,c.III, İstanbul 1991,s. 475-476.
- es-SAYRAFÎ, Ebû Abdullah, **Nüketü'l-İntisar li Nakli'l-Kur'ân** (nşr. Muhammed Zağlul Selam), Münşetü'l-Maarif, el-İskenderiye, ts.
- SÎBEVEYH, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber, **el-Kitâb**, (Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, I-V, Kahire 1988.
- es-SEHÂVÎ, Ebu'l-Hasan Alemüddin Ali b. Muhammed (ö.643/1245) , **Cemâlu'l-Kurra' ve Kemâlü'l-İkra** (nşr. Abdulkерim Zübeydi),I-II , Beyrut 1993/1413.
- SEZGİN, Fuad; Tarihu't-Türâsi'l-Arabî (trc. Fehmi Ebu'l-Fadl)I-X, Kahire 1971.
- es-SUBKÎ, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, **Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ**, (Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), İsâ el-Bâbî el-Halebî, I-X, Kahire 1964.
- es-SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **Buĝyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luĝaviyyîn ve'n-Nuhât**, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, İsâ el-Bâbî el-Halebî, I-II Kahire 1964.
- , **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân** (nşr. Mustafa dib Buga) I-II, Dâru İbn-i-i Kesir, Dımaşk-1987.
- , **Tabakâtu'l-Huffâz**, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1983.
- , **Tabakâtu'l-Mufessirîn**, (Thk A. Meursinge), Tahran 1960.

ŞEŞEN, Ramazan, “Eyyûbîler” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.

Şukrî, Ahmed Hâlid Yûsuf, **el-Kıraat fî Tefsîri'l-Bahri'l-Muhît li Ebî Hayyân el-Endelusî min Evvelihi ilâ Âhiri Sûreti'l-Enfâl**, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Munevvere (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Medine 1987.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr(ö.310/922);**Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, XXX, Mısır-1968, 3. baskı, I/515.

et-TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Suleyman b. Ahmed, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, (Thk. Selefî Hamdî Abdulmecîd), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1993.

TAŞKÖPRÜZADE, İsameddin Ahmed Efendi(ö.968/1561); **Miftâhü's- Sa'âde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzûâtü'l- Ulûm** (nşr. Abdü'l vehhâb EBÛ'n-Nûr – Kâmil Bekrî),I-III, Dârü'l- Kütübî'l-Hâdise, Kahire1968

TEMEL, Nihat, **Kırâat ve Tecvîd Istılahları**, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

TETİK, Necati, **Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi**, İşâret Yayınları, İstanbul 1990.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, **Sunenu't-Tirmizî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

el-'UBÛDÎ, Câsim, “İşbîliye” mad. **TDV İslâm Ansiklopedisi**.

UĞUR, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

el-'UKAYLÎ, Ebû Cafer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî, **Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr**, (Thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1983.

ULUDAĞ, Süleyman, “İbnü'l-Fârız” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.

-----, “Hallâc-ı Mansûr” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.

ULUDAŞ, İbrahim ; **İmâm-ı Ya'kûb ve Rivâyeti**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-2008,

UZUNOĞLU,Vecih; **el-Bahru'l-Muhît'in Filolojik Açıdan İncelenmesi**, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir-2006

UZUNPOSTALCI, Mustafa, “Ebû Hanîfe” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.

YAVUZ, Mehmet, “İbn Cinnî” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.

YAZIR , Elmalılı Hamdi(ö.1944); **Hak Dîni Kur'ân Dili** (sdlş.:İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel), I-IX,İstanbul- ts.

YİĞİT, İsmail, “Memlükler” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.

YÜKSEL, Azmi, “İbn Senâülmülk” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**.

ZÊBİDÎ, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs** (nşr. Ali eş-Şirî), I-XXV, Dâru'l-fikr, Beyrut 1414/1994.

ez-ZEHEBÎ, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr**, (Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûr – Şu'ayb el-Arna'ût – Sâlih Mehdî 'Abbâs), Muessesetu'r-Risâle, I-II, Beyrut 1984.

-----, **Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, Îsâ el-Bâbî el-Halebî, I-IV, Kahire 1963.

-----, **Mu'cemu Şuyûhi'z-Zehebî**, (Thk. Rûhiyye Abdurrahmân es-Suyûfî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

-----, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, Muessesetu'r-Risâle, I-XXV, Beyrut 1985.

-----, **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, (Thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, I-XXXVII, Beyrut 1993.

-----, **Tezkiretu'l-Huffâz**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, I-IV, Beyrut 1376.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer, **el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**(nşr. Yûsuf Hammâdî), I-IV, Mısır-ts.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdülazim(ö.1362/1943); **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an**, I-II, İhyâu't- Tursi'l-Arabî, Beyrut,ts.

ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed b. Abdullah(ö.794/1392); **el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân**(nşr. Yusuf Abdurahman Mar'aşli v. Dğr.), I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut,1415-1994.

ZİRİKLÎ, Hayruddin, **el-A'lâm**, I-XI, 3.baskı, Beyrut-1389/1969.

ez-ZUBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed el-Hasen, **Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn**, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Mısır 1954.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı :	BURSA-1980		
Öğr.Gördüğü Kurumlar :	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise :	1995	1999	Bursa Anadolu İ.H.L.
Lisans :	1999	2003	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü Öğretmenliği Bölümü
Yüksek Lisans :	2005	2008	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı
Doktora :	2008	2014	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı
Medeni Durum :	EVLİ		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi:	:ARAPÇA VE İNGİLİZCE		
Çalıştığı Kurum (lar) :	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2004	2011	Milli Eğitim Bakanlığı
2.	2011	-	Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi
Yurtdışı Görevleri :			
Kullandığı Burslar :			
Aldığı Ödüller :			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar :			
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :	İlitam Kur'ân-ı Kerim II VE IV Ders Kitabı Editörlüğü		
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :			
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:			
Yayımlanan Çalışmalar :	Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri Tecvid Kitabı "Fatiha Sûresindeki Kırâatların Tefsirdeki Rolü" isimli makale (turkish studies)		
Diğer :	İlitam Kur'ân-ı Kerim II ve IV ders kitabı bölüm yazarlığı		
			İBRAHİM ULUDAŞ